

ДОЧІРНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННА АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ВИПУСК III

ПАМ'ЯТІ Ю.М. МАЛЄЄВА
(1941-2006)

ВОЛИНСЬКІ
СТАРОЖИТНОСТІ

Луцьк—2012

**ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ
МАЛЄЄВ**
(1941-2006)

ЗЕМЛЯ І ПРАЦЯ ЙОГО ІМЕННЯ ТА ЖИТТЯ

Як свідчать сучасні дослідження етимології українського ономастикону ім'я Юрій /або Георгій/ за походженням грецьке і складається з двох слів, що означають – «земля» і «робота» або «праця». Ці слова повною мірою та дуже символічно відображають і Божий промисел у визначенні долі, і основний сенс того, чому самовіддано служив усе своє життя мій добрий наставник, колега і друг – археолог Юрій Малеев.

Він був справжнім і щирим «плугатарем» у всіх своїх життєвих проявах, намірах і справах – і в полі, і в аудиторії, і в конференц-залі, і в бібліотеці чи архіві, і вдома.

Він не шукав роботи – вона сама завжди знаходила його, і було її в нього, що називається – «вище даху». Він робив її чесно, зосереджено, натхненно та добротно, без якоїсь там «задньої» думки на визнання, винагороду чи відшкодування витрачених зусиль. Його незаздрісність і великодушність просто підкупала, а готовність допомогти, прийти на виручку, розрадити, підтримати словом і ділом – надихала, лікувала, а то й взагалі рятувала людей.

Він був абсолютно нездатний на підлоту, лукавство і брехню. З ним же часто-густо поводитись, маючи на озброєнні саме ці «чесноти», і поводитись несправедливо та жорстоко, щоб не сказати – безжально. Але він ніколи і не на кого не ображався, і ніколи (тим більше з прожого!) нікого не судив. Він випромінював справжню, а не показну людяність, надійність, розважливість, мудрість. Кожна зустріч з ним надовго заряджала оптимізмом, позитивною енергією, спокоєм, а ще – добрим народним гумором. Вкупі ж все це надавало людині впевненості у своїх силах, повертало гарний настрій, налаштовувало на роботу і здійснення своїх планів. Він щедро обдаровував теплом і світлом своєї душі всіх без винятку з ким стикався у житті.

Я особисто знав його майже сорок років – спочатку як *Юрія Миколайовича* (асистента кафедри археології КДУ, керівника наших практик, куратора курсових та дипломних робіт), потім як *Юру* – приятного товариша і колегу і, нарешті, як *Юрка* або *Юрася* – близького і надійного друга. Друга, якого так не вистачає зараз, в холодній безодні нашого теперішнього напів-абсурдного життя...

Не можна не згадати, що усі Юрині принадні людські якості були сто відсотково притаманні і його чарівній Музі – Валентині – невтомній трудівниці, чуйній і доброзичливій колежанці, лагідній та дбайливій мамі, вірній, ніжній і розумній дружині. Вони удвох – Юрій та Валентина прекрасно доповнювали один одного і, мабуть, були тими самими половинками, які так рідко знаходять себе у всесвіті життя.

Як відомо, відносно Юриної кончини у «сферах» досі вирує декілька різноманітних версій. Не буду їх згадувати тому, що – якої б з них не дотримувались – Юру, на жаль, не повернеш. Але мушу сказати, що на мою думку, після втрати Валі – душа його просто не витримала самотності і він пішов з життя, щоб вона навечно поєдналася з душею його судженої...

Світла Вам обом, небесна і земна пам'ять, мої любі!

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА*

Виповнилося 60 років Юрію Миколайовичу Малєєву, кандидату історичних наук, доценту кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка – відомому українському вченому, фахівцеві в галузі бронзового та раннього залізного віків.

Юрій народився 2 серпня 1941 р. у родині лікарів у м.Чернігові. Але вже через декілька днів був евакуйований з батьками останнім санітарним ешеленом, що йшов на схід. У 1946 р. батьки повернулись в Україну. Вони були направлені у щойно створений Тернопільський обласний госпіталь інвалідів Великої Вітчизняної війни, який розміщувався у м. Заліщики на Тернопільщині. Тут пройшли кращі дитячі та шкільні роки. З цим краєм на усе життя пов'язалася його творча доля.

Ще під час навчання у школі він захопився історією, був першим старостою краєзнавчого гуртка, члени якого приймали участь у формуванні збірки шкільного краєзнавчого музею, який сьогодні є державним. Тоді ж разом зі своїм учителем О.С.Турою, вивчаючи історію та збираючи матеріали для музею, ознайомився з багатьма пам'ятками Західного Поділля. Найбільше враження справила велика кам'яна гробниця, яку гуртківці розкопали біля с.Хартонівці. Не маючи досвіду проведення розкопок, усі деталі були старанно виміряні, замальовані та описані, а матеріали розкопок поступили до музею.

Через багато років вже після закінчення військової служби та вступу на історичних факультет Львівського університету він разом зі своїм викладачем відомим археологом І.К.Свешніковим повернувся на місце знахідки цієї гробниці, яку вони дослідили додатково. Завдяки ретельній фіксації перших розкопок вдалось повністю відновити усі особливості поховального обряду та конструкції гробниці, яка відносилась до багато в чому загадкової на той час культури кулястих амфор. Тоді ж разом з працівниками Тернопільського краєзнавчого музею І.П.Геретою та Є.В.Харитоновим ними була розкопана ще одна гробниця цієї культури біля с.Довге Тербовльського району. Обидві ці гробниці стали темою першої наукової роботи Ю.М.Малєєва, опублікованої згодом у академічному часописі «Археологія».

Археологічна практика після закінчення першого курсу проходила у селах Городок та Здовбиця під Рівне, де керівник практики І.К.Свешніков досліджував нещодавно відкриті ним пам'ятки культури шнурової кераміки, які згодом дали назви городоцькій та здовбицькій культурам. Романтика розкопок, творча атмосфера та дружні стосунки, які були властиві членам експедиції остаточно вирішили найважливіше у такому віці питання: ким бути? Наступні роки навчання були присвячені перш за все археології. Кожного літа свої канікули він проводив з лопатою у руках у археологічних експедиціях. Це були чудові пам'ятки бронзового віку, які І.К.Свешніков досліджував на Рівненщині. Під час їх дослідження пощастило познайомитись

* Передрук з видання: Старожитності Верхнього Придністров'я. Ювілейний збірник на честь 60-річчя Юрія Миколайовича Малєєва. – К.: Стилос, 2008. – С.7-10.

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

з пам'ятками Давньої Русі, прийняти участь у розкопках давньоруського літописного міста Муравиця. Наступного року археологічні стежки привели студента на розкопки тепер вже відомого ранньослов'янського поселення Зелений Гай на Дністрі, які тоді розпочав львівський археолог В.Д.Баран.

Бажання стати археологом ускладнювалось тим, що єдина у той час на Україні кафедра, яка готувала археологів була при Київському університеті. Тому з другого курсу пін почав клопотання про переведення до Київського університету. Нарешті згода прийняти його на навчання була одержана! Але це був вже останній курс навчання у Львівському університеті. Залишалось без зайвих клопотів написати дипломну роботу і одержати диплом спеціаліста. Та все ж таки любов до археології перемогла і він, погодившись на переведення, опинився на IV курсі Київського університету.

Якщо раніше він приймав участь у розкопках за власною ініціативою у період своїх канікул з метою вивчення різних типів пам'яток та оволодіння методикою археологічних досліджень, згідно з програмою навчання на кафедрі археології археологічна практика була обов'язковою. Він поїхав у чудове місце. Доцент кафедри археології Г.Г.Мезенцева розпочала у ті роки дослідження великого давньоруського міста Білгорода на р.Ірпінь, яке багато разів згадувалось у літописах. Вивчення цього міста визначили тему дипломної роботи про систему оборони та конструкції оборонних споруд літописного Білгорода, збудованих за часів князя Володимира.

Та у тому ж році після закінчення практики на залишок канікулярного часу він повертається на Дністер, де у м.Мельниця-Подільська І.К.Свешніков досліджував багатощарове поселення епохи пізньої бронзи. Крім стаціонарних розкопок, разом зі своїм учителем вони ходять по крутих берегах Дністра та його приток у пошуках нових археологічних пам'яток. У наступному мабуть саме вони визначили коло наукових інтересів та тематику майбутніх досліджень. Це було дуже важливим для становлення молодого спеціаліста-археолога та майбутнього викладача, оскільки формувались знання та навички у польових умовах розпізнання різних категорій пам'яток, які відносились до різноманітних епох та культур. Хоч в наступному учитель та учень працювали у різних містах, їх творчі стосунки та плідна співпраця продовжувались усе життя.

Пізніше, коли вже не було можливості надовго поїхати до іншої експедиції, він часто відвідував свого вчителя у день битви під Берестечком, на місці якої І.К.Свешніков багато років проводив видатні розкопки, хоч офіційна ідеологія забороняла вивчення козацької тематики.

Після закінчення Київського університету Юрій Малеев був залишений при кафедрі археології та музеєзнавства для роботи на посаді старшого лаборанта. Аспірантури з археології, у якій так хотілось продовжити навчання, у той час при українських університетах не було, тому з радістю було сприйнято сам факт, що випускника залишили для роботи при кафедрі. А як пишався батько, випускник медичного факультету університету Св.Володимира, для якого університет назавжди залишився храмом Науки, що тепер тут працюватиме його син! З дитячих років він розповідав синові про професорів цього університету, про творчу атмосферу, яка тут панувала. Глибоку пошану до своєї Alma mater він проніс через усе своє життя. Його цікавило, які саме дослідження та аналізи проводить його син як лаборант

на кафедрі археології з метою пізнання давньої історії.

Того ж літа на запрошення кафедри археології Лодзинського університету вдалось побувати у складі міжнародної археологічної експедиції на Гданському Помор'ї у Польщі. Тут під керівництвом доц. Є.Кмецинського проводились розкопки могильника римського часу. Була чудова нагода ознайомитись з іншими пам'ятками та організацією робіт. Особливу увагу привертала можливість практичного ознайомлення з методикою польових археологічних досліджень. Тоді ж познайомився з колегами з університетів інших країн, цікавився програмами навчання археології. Здавались відкритими усі шляхи для успішного зайняття наукою.

Та жодної лабораторії при кафедрі археології та музеєзнавства не було. Робота лаборанта виявилась не пов'язаною ні з лабораторними, ні з археологічними дослідженнями. Це була посада секретаря кафедри, в обов'язки якого входила уся бюрократична та організаційна робота, як і на усіх інших кафедрах гуманітарного профілю. Спілкуванням з археологією було проведення семінарських занять в усіх академічних групах, які він проводив на громадських засадах і які згодом навіть не були зараховані у педагогічний стаж. Віддушиною було те, що з дозволу завідувача кафедри Л.М.Славіна влітку все ж була можливість проводити власні польові дослідження, разом зі студентами історичного факультету, які проходили польову археологічну практику, розкопувати пам'ятки, пов'язані з обраною науковою темою. Правда, для цього треба було жертвувати власною відпусткою. А хотілось знайти час прийняти участь у розкопках пам'яток інших періодів, ознайомитись з їх особливостями та специфікою методики їх розкопок. Так влітку 1970 р. крім власних розкопок пощастило взяти участь у дослідженнях унікального поселення пізнього етапу трипільської культури у с.Жванець на Хмельниччині, які тоді проводила Т.Г.Мовша. Саме тоді тут вперше у трипільській культурі був відкритий великий гончарний центр.

З часом Юрій Малеев був обраний на посаду асистента, а потім і старшого викладача. Кожне літо він проводив зі студентами на археологічних розкопках. Це було романтичне життя у палатках у віддалених від населених пунктах місцях. Не було жодного транспорту чи засобу зв'язку. Не було навіть розкладачок. Інколи внаслідок затяжних дощів доводилось зі своїми спальними мішками проситись у сільську школу чи клуб. Слід висловити вдячність за гостинність жителям Передкарпаття, які завжди сприяли студентам.

Для власних занять залишався тільки вільний від роботи час. У ті роки навіть пропагувалось одержання освіти «без відриву від виробництва». Крім того, весною та осінню у вихідні дні впродовж багатьох років він проводив обстеження, а потім і розкопки городища літописного міста Василева, які розпочав на місці сучасного Василькова. До того часу про його місцезнаходження висловлювались різні думки. Тоді були відкриті та досліджені найкраще збережені до нашого часу унікальні оборонні споруди часу Володимира Святославовича. Нажаль, від укріплень «міста Володимира» у Києві до нашого часу не залишилось жодних слідів. Наслідки дослідження фортифікації давньоруського міста Василева були опубліковані ним до 1500-річчя Києва. Так зацікавленість давньоруською тематикою та набуті тут знання знадобились йому під час багаторічного дослідження літописного міста Ва-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

силею на р. Стугні та давньоруських городищ Подністров'я. Давньоруська тематика властива усім його дослідженням наступних років.

Від самого початку своєї професійної діяльності Юрій Малеев зосереджувався на проблемах культурного розвитку території Правобережної України за доби бронзи та ранньої залізної доби, зосереджуючись, зокрема на пам'ятках фракійського гальштату, систематичні дослідження яких він проводить з 1969 р. Цій тематиці була присвячена більшість його наукових праць та кандидатська дисертація. Усі ці роки він очолював Дністровську археологічну експедицію. Щорічно разом зі студентами проводив польові дослідження пам'яток Подністров'я на території Тернопільської, Чернівецької, Івано-Франківської та Хмельницької областей.

Першою розкопаною пам'яткою стало відкрите ним велике багатошарове поселення на тодішній околиці м. Заліщики на Тернопільщині. Поселення виявилось дуже складним для молодого спеціаліста, оскільки крім гальштатського містило культурні шари лінійно-стрічкової, трипільської, липицької та ранньослов'янських культур. Дослідженню цієї пам'ятки було присвячено три роки.

У 1972 році він приступив до досліджень вперше відкритих ним на території Прикарпаття пам'яток принципово нового типу – фракійських городищ. Це було велике наукове відкриття. Таке городище було відкрите та багато років досліджувалось біля с. Лисичники Заліщицького району. Тут над урвищами ріки Серет висотою до 200 м над поверхнею ріки розташоване найбільше городище передскіфського періоду. Навіть розмір його надійно укріпленої території площею 160 га говорить про важливість цього городища у час його функціонування. Дослідженню його оборонних укріплень, житлових споруд та великому святилищу ювіляр віддав багато років.

Городище цього ж періоду досліджувалось з 1976 р. у с. Кривче Борщівського району. Тут на площі 40 га відкриті житлові та опалювальні споруди та велика кількість речового матеріалу, що дав можливість широко подивитись на культуру, побут та господарську діяльність населення. Відкриті на городищі культові жіночі статуетки, разом з такими ж відкриттями у Румунії, увійшли у науку під власною назвою Кривче-Теляк.

Основна увага була зосереджена на вивченні передскіфського часу Подністров'я. У 1981 р. у Інституті археології АН УРСР у Києві була захищена дисертація «Історія племен Західного Поділля і Прикарпаття у кінці бронзового на початку залізного віків». В ній були систематизовані дані про археологічні дослідження цього історичного періоду за весь час вивчення, починаючи з часів Австро-Угорщини та підсумовані наслідки власних багаторічних археологічних досліджень.

Після захисту дисертації інтереси дослідника зосереджуються на цій ж території. Великий принципово новий матеріал дали розкопки тілопального могильника у с.Завалля у місці злиття Черемошу та Пруту. Культовий центр цього часу досліджувався у с.Бедриківці Заліщицького району. Досліджуючи гальштатські пам'ятки, він досі не полишає вивчення загадкових кам'яних гробниць культури кулястих амфор. Городище з потужними валами гальштатського та давньоруського часу досліджувалось ним на крутих берегах Дністра у с. Городниця на Івано-Франківщині. Інше городище тих же періодів було відкрите і досліджене ним біля с.Синьків (Богданівка) Тернопільської

обл. Поселення чорноліської культури передскіфського часу досліджувались у Чернівецькій та Хмельницькій областях. Велика увага була приділена вивченню скіфського періоду на Західному Поділлі. З цією метою був досліджений курган у с. Мишківці на Гусятинщині та курган зі складними дерев'яними конструкціями та великим кам'яним насипом у с. Зозулинці на Дністрі.

Зараз Ю.М.Малеєв є автором біля 200 наукових праць, більшість з яких пов'язана з дослідженням пам'яток передскіфського часу українського лісостепового Подністров'я. Досвідчений дослідник, який приділяє велику увагу методиці польової археології, понад 30 років вивчає пам'ятки гальштатської доби Поділля та Прикарпаття, що були тісно пов'язані з культурами Дунайського басейну. За ці роки були відкриті та досліджені не одна сотня поселень, городищ, могильників, культових та виробничих центрів широкого історичного діапазону. Про свої дослідження систематично робить доповіді на вітчизняних та міжнародних археологічних конференціях.

У 1986 р. за активну участь у Всесоюзній експедиції «Нево» («По шляху з варягів у греки») Географічним товариством АН УРСР був нагороджений медаллю М.Прежевальського.

Та основна увага доцента університету завжди звернута на підготовку майбутніх поколінь висококваліфікованих спеціалістів. Крім багаточисленних лекцій та семінарів, які займають основний академічний час доцента, цій же меті служить археологічна практика, під час якої студенти зі своїм наставником відкривають таємничі сторінки давньої історії рідного краю. Багато років під час зимових канікул разом зі своїми студентами знайомляться з археологічними матеріалами провідних музеїв Москви, Ленінграду, Львова, Ужгорода. Багато хто з студентів навіть після закінчення університету щорічно свій вільний літній час охоче проводить з лопатою в руках, щоб у цьому ж колективі відкривати нові загадкові пам'ятки Подністров'я. Крім спільної участі у польових археологічних дослідженнях він написав для студентів декілька посібників по методиці польової археології та «Словник археологічних термінів». Крім педагогічної діяльності у своїй Alma mater він виступав з лекціями у багатьох зарубіжних університетах, зокрема у Лодзинському університеті, практика у якому у студентські роки дуже знадобилась у власних розкопках. Стараннями колег з Ягеллонського (Краків), Люблінського, Познанського та Софійського університетів він одержав можливість ознайомитись з матеріалами по темі свого дослідження, які зберігаються у музеях Польщі та Болгарії.

9 серпня 2001 р. у приміщенні районного будинку народної творчості у м. Заліщики на Тернопільщині на пошану краянина, невтомного дослідника стародавньої історії Подністров'я Юрія Малеєва, була проведена конференція з нагоди його шестидесятиріччя. Конференція «Старожитності Верхнього Подністров'я» була організована Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм, Тернопільською обласною інспекцією охорони пам'яток історії та культури, Заліщицькою райдержадміністрацією, Заліщицьким краєзнавчим музеєм та районною бібліотекою.

На конференції з великою доповіддю виступив ювіляр, який розповів про наслідки тридцятирічного дослідження пам'яток давньої історії Подністров'я, проведених очолюваною ним Дністровською археологічною експедицією Київського університету.

З великим зацікавленням були вислухані доповіді про нововідкриті археологічні пам'ятки Подністров'я. Про свої дослідження пам'яток Тернопільського Подністров'я розповів керівник Південно-Тернопільської археологічної експедиції Тернопільського обласного краєзнавчого музею Василь Олійник. Богдан Строцень ознайомив з досягненнями та завданнями роботи нещодавно створеної Тернопільської обласної комунальної інспекції охорони пам'ятників історії та культури. Про творчий доробок ювіляра говорили виставки його робіт відкриті у Тернопільському обласному та Заліщицькому краєзнавчому музеях.

Викликає захоплення, що протягом усього життя Юрій Малеев своїми творчими планами дослідника та почуттями громадянина нерозривно пов'язаний з Подністров'ям, Поділлям, Прикарпаттям, а більшість його бібліографічних позицій стосуються півдня Тернопільщини у різноманітні періоди його давньої історії. Це передусім докладні та вдумливі публікації одержаних під час розкопок матеріалів досліджень. Багато з них ще чекають свого опублікування.

Однак, його заслуги у вивченні давньої історії полягають не лише у проведенні польових досліджень. Він постійно підтримує творчі зв'язки з місцевими обласними музеями. Під час розкопок він вивчає колекції районних та сільських музеїв, надає їм методичну допомогу, знайомить з новітньою літературою з історії краю. Особливо тісні зв'язки постійно підтримує з Заліщицьким краєзнавчим музеєм, у створенні якого приймав участь ще у шкільні роки як перший староста історико-краєзнавчого гуртка та з яким на усе життя пов'язав свою творчість.

Тісні творчі зв'язки постійно підтримує з Тернопільським обласним краєзнавчим музеєм. Перші розкопки чудової гробниці культури кулястих амфор провів з працівниками цього музею у с. Довге на Тербовельщині ще у 1964 р. і з тих пір ця співпраця завжди була плідною. Такою ж плідною та дружньою була постійна співпраця його дружини Валентини Федорівни з працівниками Тернопільського музею.

Відкриті та досліджувані ним археологічні пам'ятки завдяки їх публікації стають культурним надбанням нашого народу. Нажаль, а можливо на щастя, це розсудять в майбутньому, хронологічний діапазон пошуків ювіляра дуже широкий: від енеоліту до вивчення середньовічної народної скульптури та придністровської фортифікації часів Кримської війни. Поглиблене дослідження одного періоду, як правило, забирає час, якого так не вистачає для вивчення іншого. Проте, романтика наукового пошуку ювіляра не співпадала з «соціальним замовленням» на яке в усі часи орієнтуються чиновники від науки! Відтворенням історичної дійсності, збереженням і популяризацією культурно-історичних пам'яток народу ювіляр заслужив визнання колег.

Зараз Юрій Малеев сповнений ентузіазму та наснаги. Він завжди привітний і щирий з друзями, йому притаманні вдумливість, почуття оптимізму та гумору, доброзичлива іронія у ставленні до оточуючих та до себе. Його колеги та учні бажають йому міцного здоров'я та сповнення творчих задумів.

РОЗВІДКОВІ РОБОТИ В БАСЕЙНІ СТИРУ

У 1992 році на території Ківерцівського району Волинської області працювала Розвідкова археологічна експедиція Волинського краєзнавчого музею. Програма досліджень зводилась до відкриття нових пам'яток археології, взяття їх на науковий облік та виявлення стану збереження культурного шару місцезнаходжень. Обстеженню підлягли села Бодячів, Грем'яче, Гайове, Жидичин, Звірів, Кульчин, Лички, Озеро, Пальче, Сокиричі і Яківці

Ключові слова: поселення, культура гребінцево-накольчастої кераміки, волино-люблінська культура, трипільська культура, городоцько-здовбицька культура, стжижовська культура, тишцінецько-комарівська культура, лежницька група, черняхівська культура, давньоруський час, пізнє середньовіччя

Вивчення пам'яток археології на сучасній території Ківерцівського району Волині відноситься до початку минулого століття [1, 71] і носило випадковий характер впродовж наступних десятиліть [5; 8, 213; 9, 34, 75]. Значною мірою воно активізувалось у 80-90-их роках минулого століття завдяки дослідженням експедицій теперішнього Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львівського історичного та Волинського краєзнавчого музеїв, результати робіт яких були висвітлені в ряді інформаційних [2; 4] і узагальнюючих [3; 6; 7] праць. Однак неопублікованими лишилися матеріали з поселень, відкритих експедицією останньої із згаданих вище установ в сс. Бодячів, Грем'яче, Гайове, Жидичин, Звірів, Кульчин, Лички, Озеро, Пальче, Сокиричі і Яківці. Нижче наводимо їх опис з відповідною науковою інтерпретацією.

с. Бодячів

Бодячів-1. На східній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Конопельки (правосторонній доплив Стиру) висотою до 3-4 м над рівнем заплави, за 0,15 км на північ від шосейного мосту – двошарове поселення культури гребінцево-накольчастої кераміки і період XI-XII ст. площею до 1 га. За 0,2 км на схід від пам'ятки знаходяться поодинокі садиби невеликого хутора. Речові знахідки зібрані з території орного поля. Культурний шар значною мірою зруйнований земляними роботами. Він залягає до глибини 0,30-0,35 м від денної поверхні ґрунту.

Добу неоліту репрезентують дрібні уламки ліпного посуду сіро-коричневого і темно-сірого кольорів, глиняна маса яких містить інтенсивну домішку дрібного піску і жорстви. Більш різноманітний кременевий комплекс. У його складі наявні наступні артефакти. Пренуклеус розмірами 87x51x39 мм з прямою, не фасетованою ударною площадкою, бічні сторони якого сформовано поперечно направленими сколами. Двосторонньо ретушована повздовжньо-первинна пластина 39x14x5 мм. Бічні краї виробу загострені зі сторони спинки суцільною дрібно-фасетковою лускоподібною ретушшю. Двосекційний виїмчастий скобель на первинній пластині розмірами 71x33x44 мм. Повздовжня пластина – 59x23x12 мм. Нижня частина повздовжньої пластини – 30x18x3 мм. Сім відщепів: безсистемний – 28x4 мм, два із суцільним негативом на спинці – 25x3 мм, 24x4 мм, чотири безсистемно-первинних – 48x10 мм, 51x9 мм, 32x8 мм, 24x6 мм. Уламок кременю – 25x8 мм.

У складі знахідок давньоруського часу наявні уламки вінець, сім фрагментів стінок і уламок денця горщика. Три екземпляри орнаментовано горизонтальними борозенками.

Бодячів-2. На північно-східній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Конопельки висотою до 4 м над рівнем заплави – двошарове поселення тишцінецько-комарівської культури і періоду XI-XIII ст. площею біля 1 га. Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок.

З добою бронзи пов'язані два фрагменти стінок ліпних посудин коричневого кольору, що мають у глиняній масі домішку перепаленого подрібненого кременю, а також три відщепи: два безсистемних – 48x12 мм, 16x2 мм, безсистемно-первинний – 17x2 мм, а також чотири уламки кременевої сировини розмірами 28-43x4-10 мм.

До раннього середньовіччя відносяться 16 фрагментів стінок кружальних горщиків, з яких п'ять екземплярів декоровані горизонтальними борозенками.

с. Гайове

Гайове-1. В центральній (західна сторона) частині села, на підвищенні серед колись заболоченої, а нині меліорованої низовини, розміщене багат шарове поселення культур гребінцево-накольчастої кераміки, стжижовської, тшцінецько-комарівської і періоду XII-XIV ст. площею до 1 га. Знахідки підібрано з території присадибних ділянок.

З пізньонеолітичним часом пов'язані дрібні уламки ліпної кераміки світло-коричневого кольору зі старанно заглаженою зовнішньою поверхнею, до глиняної маси яких, крім дрібного піску, додано мікрочасточки шамоту темно-коричневого кольору. Підйомний матеріал доповнюють одноплщинний конусоподібний нуклеус з круговою огранкою та прямою не фасетованою ударною площадкою, сім січень пластин довжиною від 7 до 42 мм, шириною 9-17 мм і товщиною 3-6 мм. У складі кременевих артефактів наявні також первинний, повздовжньо-первинний, п'ять безсистемно-первинних і три безсистемних відщепів розмірами 12-35x2-7 мм.

До стжижовської і тшцінецько-комарівської культур віднесені уламки ліпних посудин з характерними для них технологічними ознаками. П'ять знахідок раннього періоду доби бронзи мають сіро-коричневий колір поверхні з розчосами віхтем рослинного походження. До їх глиняної маси додано часточки шамоту. Вісім фрагментів стінок посудин середнього періоду бронзи забарвлені у коричневий колір, а їх глиняна маса містить домішку подрібненого кременю.

У складі уламків горщиків раннього середньовіччя темно-сірого кольору п'ять вінець і сімнадцять бочків стінок, чотири з яких орнаментовано врізними горизонтальними лініями.

с. Грем'яче

Грем'яче-1. За 0,5 км на захід від села, на останці овальної форми розміром 60x150 м і висотою близько 4 м над рівнем заплави лівого берега р.Путилівки (правосторонній доплив Горині) – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст.

Знахідки зібрано на південно-східній частині підвищення, в районі опори ЛЕП. Матеріали доби бронзи репрезентують фрагмент стінки ліпної посудини з домішкою у глиняній масі подрібненого перепаленого кременю і шість відщепів: безсистемний – 49x9 мм, два повздовжніх – 32x5 мм, 63x21 мм та три повздовжньо-первинних – 35x8 мм, 44x7 мм, 59x11 мм. Серед знахідок давньоруського часу наявні 11 фрагментів горщиків, два з яких декоровано врізними горизонтальними борозенками.

Грем'яче-2. На південно-східній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р.Путилівки висотою біля 6 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XI-XIII ст. площею до 0,5 га.

Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок. Це уламок ліпної посудини з домішкою у глиняній масі зерен подрібненого перепаленого кременю; два відщепи – безсистемний розмірами 41x9 мм і безсистемно-первинний – 44x13 мм та п'ять фрагментів стінок кружальних горщиків, три з яких орнаментовано прямолінійними борозенками.

Грем'яче-3. В південно-східній частині села, в урочищі Куль, на мисоподібному уступі лівого берега р. Путилівки висотою до 3 м над рівнем заплави – одношарове поселення городоцько-здовбицької культури.

Речові матеріали зібрано з території садиби І.Білака. У їх складі наступні знахідки. П'ять фрагментів ліпних посудин світло-коричневого кольору, глиняна маса яких містить інтенсивну домішку піску та поодинокі включення гранул подрібненого перепаленого кременю. Дві нижні частини повздовжніх пластин розмірами 65x22x6 мм і 47x21x5 мм. Нижня частина повздовжньо-первинної пластини розмірами 49x30x9 мм. Два відщепи: повздовжньо-первинний – 54x13 мм та із суцільним негативом на спинці – 38x4 мм. Лезова частина трапецієподібної у плані і прямокутної у поперечному перетині кременевої сокири – 83x47x15 мм. Лезова частина овальної у поперечному перетині кременевої сокири – 87x79x36 мм. Наконечник списа з трикутним пером – 128x39x9 мм. Уламок кременю – 47x17 мм. Кременевий розтирач кулястої форми діаметром 48 мм. Фрагмент аналогічного знаряддя типологічно невизначеної форми. Бічний скребок на безсистемному відщепі – 39x8 мм. Лезо виробу підправлене середньо фасетковою лускоподібною ретушшю.

Грем'яче-4. В центральній (південна сторона) частині села, на мисоподібному уступі лівого берега р.Путилівки висотою до 10-12 м над рівнем заплави – одношарове поселення періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. Керамічні матеріали зібрано з присадибних ділянок, що прилягають зі сходу до території місцевої школи. Це три уламки вінець і дев'ять фрагментів стінок горщиків, два з яких орнаментовано врізними прямолінійними борозенками. Культурний шар пам'ятки залягає до глибини до 0,4 м від денної поверхні.

с. Жидичин

Жидичин-1. На північно-західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею 0,5 га. Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок.

У їх складі уламок вінець видовженого у повздовжньому профілі горщика з незначно відігнутими назовні стінками горловини та сім фрагментів ліпного посуду. Знахідки мають світло-коричневий колір, глиняна маса яких містить домішку подрібненого перепаленого кременю. З цим часом пов'язані обушкові частина кам'яної свердленої сокири та безсистемний відщеп – 34x5 мм. Давньоруський час репрезентують п'ять фрагментів стінок гончарних горщиків.

Жидичин-2. За 0,5 км на північ від села, в урочищі Плесо, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 14-15 м над рівнем заплави – багатошарове поселення стжижовської, тшцінецько-комарівської і черняхівської культур площею біля 1,5 га.

Речові матеріали зібрано з території орного поля. У їх складі наступні знахідки. Фрагмент стінки ліпної посудини стжижовської культури зі старанно зглаженою поверхнею світло-коричневого кольору, на якому ззовні лишилися сліди від розчосів віхтя рослинного походження. У глиняній масі простежено домішку подрібненого шамоту.

Дев'ять фрагментів стінок ліпних посудин середнього періоду бронзи, забарвлених від сірого до темно-коричневого кольорів. Глиняна маса знахідок містить домішку подрібненого перепаленого кременю.

Шість фрагментів стінок і уламок денця посудин черняхівської культури, два з яких належать ліпній кераміці. Поверхня знахідок має сірий і вохровий кольори. Безсистемний відщеп розмірами 21x4 мм. Одно системний скобель на уламку кременю – 27x13 мм. Односторонньо ретушований радіально-первинний відщеп – 50x10 мм. Робоча кромка виробу підправлена зі сторони спинки суцільно нанесеною середньофасетковою лускоподібною ретушшю. Повздовжній розмірами 27x4 мм і безсистемно-первинний – 40x9 мм відщепи з частково ретушованими бічними краями. Уламок кременю розмірами 34x14 мм. Товщина культурного шару пам'ятки не перевищує 0,30-0,35 м.

Жидичин-3. На північній околиці села, в урочищі Лучка, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 14-16 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XI-XII ст. площею біля 1 га. Його сліди зафіксовано на території орного поля.

Культурний шар залягає до глибини 0,35-0,40 м від денної поверхні. У складі підйомного матеріалу шість фрагментів стінок ліпних посудин, дві лезові частини лінзоподібних у поперечному перетині сокир розмірами 45x9 мм і безсистемний – 43x4 мм, два уламки кременю. Ці знахідки пов'язані з добою бронзи. До давньоруського часу відносяться уламки вінець і п'ять фрагментів стінок горщиків.

Жидичин-4. На південно-східній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 12-14 м над рівнем заплави – одношарове поселення давньоруського часу XII-XIII ст. площею 0,5 га. З території присадибних ділянок зібрано чотири уламки вінець і 16 фрагментів стінок горщиків.

Жидичин-5. На східній околиці села, в урочищі Ямки, на мисоподібному уступі лівого берега безіменного струмка (правосторонній доплив Стиру) висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. Пам'ятка розташована на південь від шосейної дороги, котре веде до м.Ківерці. Її культурний шар залягає до глибини 0,40-0,45 м від денної поверхні. Серед знахідок два фрагменти стінок ліпних посудин, глиняна маса яких містить домішку перепаленого потовченого кременю, три безсистемні відщепи – 17x4 мм, 26x5 мм, 38x5 мм, п'ять уламків вінець і 11 фрагментів стінок горщиків раннього середньовіччя.

с. Звірів

Звірів-1. На східній околиці села, за 50 м на північ від шосейної дороги сполученням Луцьк – Рівне – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. Пам'ятка знаходиться на овальному у плані підвищенні серед низовини висотою до 2 м і розміром 100x200 м. Із заходу до нього прилягає стариця пересохлого потічка (колишній лівосторонній доплив Конопельки). Культурний шар поселення залягає до глибини 0,30-0,35 м від сучасного рівня ґрунту.

Речові матеріали зібрані в центральній частині підвищення. Серед знахідок наявні три

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

фрагменти стінок ліпних посудин доби бронзи, безсистемний відщеп – 28x7 мм, який підправлено зі сторони спинки суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, а також сім фрагментів стінок горщиків раннього середньовіччя.

Звірів-2. За 1,2 км на північний схід від села, на пологому схилі правого берега безіменного потічка висотою 2 м над рівнем заплави – багатощарове поселення культур гребінцево-накольчастої кераміки, тшцінецько-комарівської і ранньоскіфського часу (лежницька група) площею біля 1 га. Пам'ятка розміщена за 0,5 км на південний захід від мосту залізничної колії та за 0,2 км на схід від меліоративного каналу. Знахідки, опис яких подано нижче, зібрано з території орного поля на західному схилі берега.

Три фрагменти стінок ліпних посудин неолітичного часу, у глиняній масі яких наявна домішка дрібного піску і посічених рослин. Кераміка світло-коричневого кольору, а злам черепків – чорного. П'ять фрагментів стінок ліпних посудин середнього періоду доби бронзи. Глиняна маса містить подрібнений перепалений кремій. Уламок вінець видовженого горщика з плавно відігнутими назовні стінками горловини і 14 фрагментів посудин, зовнішня поверхня яких покрита рустом, а внутрішня старанно зглажена. Вони пов'язані з ранньозалізним часом. Односторонньо ретушований безсистемний відщеп – 49x4 мм. Лезо підправлене за сторони спинки сколу суцільною середньофасетковою лускоподібною ретушшю. Одноплощинний призматичний нуклеус зі скошеною і безсистемно-фасетованою ударною площадкою – 32x24x17 мм. Безсистемно-первинний відщеп – 35x8 мм. Чотири уламки кременю розмірами 24-50x7-28 мм. Культурний шар пам'ятки залягає до глибини 0,30 м від денної поверхні і значною мірою зруйнований оранкою.

Звірів-3. За 0,5 км на південний схід від попередньо обумовленого місцезнаходження, на території садиби крайньої від заходу оселі невеликого хутора зафіксовано сліди поселення тшцінецько-комарівської культури. Пам'ятка знаходиться за 0,1 км на північ від залізничної колії та за 80 м у цьому ж напрямку від ЛЕП. Підйомний матеріал репрезентують шість фрагментів стінок ліпних посудин світло-коричневого кольору із дбайливо зглаженою поверхнею та заготовка овальної у поперечному перетині сокира з кременю розмірами 98x80x41 мм.

Звірів-4. За 0,5 км на північний схід від села, на підковоподібному у плані мисоподібному уступі правого берега безіменного потічка, який нині у цьому місці виправлений меліоративним каналом – одношарове поселення тшцінецько-комарівської культури. Речові знахідки: дев'ять дрібних уламків ліпної кераміки світло-коричневого кольору з домішкою подрібненого перепаленого кременю, два повздовжньо-первинні розмірами 34x5 мм, 42x4 мм, безсистемний розмірами 38x6 мм, три радіально-первинні розмірами 37x4 мм, 41x4 мм, 54x6 мм відщепи, зібрані з території городів вздовж полотна залізничної колії.

Звірів-5. За 1 км на захід від села, на овальному у плані підвищенні серед колись заболоченої, а нині меліорованої низовини (заплава лівосторонніх допливів р.Копельки) розміром 150x200 м і висотою до 6 м – одношарове поселення періоду XII-XIII ст. У складі підйомного матеріалу 14 уламків вінець, вісім фрагментів стінок і уламок денця горщика. Два бочки декоровані врізними прямолінійними борозенками.

Звірів-6. За 1,5 км на захід від села, на овальному у плані підвищенні розміром 100x160 м і висотою до 5 м серед раніше заболоченої низовини – багатощарове поселення городцько-здобницької, тшцінецько-комарівської культур і періоду XII-XIII ст. Пам'ятка розміщена за 0,25 км на північ від шосейної дороги Луцьк – Рівне. Її культурний шар практично зруйнований оранкою.

Зібрано наступні знахідки. Два уламки вінець і три фрагменти стінок ліпних посудин, що мають у глиняній масі домішку подрібненого шамоту і піску. Поверхня виробів темно-коричневого кольору, дбайливо зглажена. На одному з екземплярів (уламок вінець) знаходиться пластичний виступ конусоподібної форми. Два уламки вінець і сім фрагментів стінок ліпних посудин світло-коричневого кольору з домішкою у глиняній масі зерен перепаленого кременю. Комплекс датується середнім періодом бронзи.

11 уламків вінець, 12 фрагментів стінок (два з них орнаментовано прямим врізними борозенками) і уламок денця горщиків давньоруського часу.

Знайдено також чотири уламки кременю і три відщепи: повздовжній – 41x4 мм, безсистемно-первинний – 52x14 мм і безсистемний – 26x3 мм, культурна приналежність яких проблематична.

с. Кульчин

Кульчин-1. За 0,5 км на захід від села та за 0,2 км на південний захід від цегельного заводу, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошар-

рове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоди XII-XIII ст. площею близько 2 га. Знахідки зібрано вздовж краю мису на відтинку 0,3 км. Культурний шар пам'ятки залягає до глибини 0,40-0,60 м від денної поверхні.

Матеріал доби бронзи репрезентують 12 фрагментів стінок ліпних посудин коричневого кольору із старанно зглаженою поверхнею, 11 уламків кременю, два відщепи: із суцільним негативом на спинці розмірами 28x5 мм та безсистемний – 35x9 мм, а також виімчастий односекційний скобель на безсистемному відщепі – 19x3 мм. До давньоруського часу віднесені 15 фрагментів стінок горщиків, один з яких орнаментовано врізними прямолійними борозенками.

Кульчин-2. На західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Стир висотою приблизно 20 м над рівнем заплави – багатощарове поселення культур гребінцево-накольчастої кераміки, волино-люблінської, тшцінецько-комарівської і періоду XII-XIII ст. площею до 1,5 га. З півдня до пам'ятки прилягає територія цегельного заводу.

Речові матеріали зібрано з присадибних ділянок. У їх складі такі артефакти. Три фрагменти стінок ліпних посудин неолітичного часу, поверхня яких вохрового кольору, а злам – чорного. У глиняній масі наявні інтенсивна домішка дрібного піску і мікро зернин шамоту. Уламок вінець есоподібного у профілі горщика та уламок вінець миски з нахиленими до середини краями стінок періоду енеоліту. Поверхня обох знахідок дбайливо зглажена, темно-сірого кольору. У глиняній масі – інтенсивна домішка дрібного піску. З цим часом пов'язані 15 фрагментів стінок ліпних посудин темно-сірого, сіро-коричневого та чорного кольорів із старанно зглаженою поверхнею. На чотирьох екземплярах помітні сліди від розчосів віхтя. У глиняній масі посуду відмічені подрібнений шамот світло-коричневого кольору і дрібний пісок. Уламок вінець горщика і три фрагменти стінок посудин раннього періоду доби бронзи світло-коричневого кольору із зглаженою поверхнею. До глиняної маси додано подрібнений шамот. 19 уламків кераміки середнього періоду доби бронзи сірого, вохрового і світло-коричневого кольорів. У глиняній масі наявна домішка подрібненого перепаленого кременю. Уламок вінець і 15 бочків горщиків давньоруського часу. Дві середні частини правильних повздовжньо-первинних пластин – 29x9x2 мм, 21x11x4 мм. 11 відщепів: три повздовжньо-первинні розмірами 100x71x19 мм, 31x27x6 мм, 18x16x3 мм, три повздовжні – 74x11 мм, 27x6 мм, 20x2 мм, первинний – 32x4 мм і чотири безсистемні – 41x5 мм, 23x4 мм, 19x4 мм, 18x2 мм. Вісім уламків кременю розмірами 17-35x6-22 мм. Односторонній ретушований безсистемно-первинний відщеп – 34x4 мм. Бічний край виробу підправлений частковою дрібнозубчастою ретушню, яка нанесена зі сторони спинки. Односторонній ретушований повздовжньо-первинний відщеп – 52x11 мм (ретуш середньо-фасеткована лускоподібна, суцільна, зі спинки). Проколка на безсистемному відщепі розміром 22x3 мм. Двосторонньо ретушована середня частина повздовжньої пластини розміром 50x43x7 мм. Бічні краї підправлені частковою середньофасетковою лускоподібною ретушню. Двосторонньо ретушована середня частина повздовжньої пластини розмірами 25x17x3 мм. Один з бічних країв артефакту загострено середньофасетковою скісно-струменистою, а інший – дрібнофасетковою зубчастою ретушню, нанесеною в суцільний спосіб. Двостороння ретушована нижня частина парапластини розмірами 41x27x5 мм. Леза підправлені зі сторони спинки суцільною середньофасетковою лускоподібною ретушню. Кінцевий скребок на верхній частині повздовжньо-первинної пластини розмірами 18x12x3 мм.

Кульчин-3. В північно-західній частині села, в урочищі Серховець, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 18-20 м над рівнем заплави – одношарове поселення трипільської культури.

Знахідки зібрано з території присадибних ділянок. У їх складі наступні артефакти. Фрагмент стінки ліпної посудини темно-сірого кольору із зглаженою поверхнею. У глиняній масі – домішка подрібненого шамоту і піску. Кераміка декорована двома рядами прямокутного штампа у вигляді вертикально нанесених відтисків. Двосторонньо ретушована пластина – 71x21x5 мм. Бічні краї зняряддя праці загострено середньофасетковою скісно-струменистою ретушню, нанесеною зі сторони спинки заготовки. Повздовжня пластина розмірами 87x20x6 мм. Безсистемний відщеп розмірами 45x10 мм.

Кульчин-4. На південно-західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р.Стир висотою 10-12 м над рівнем заплави – одношарове поселення періоду XII-XIII ст. площею 0,5 га. Речові матеріали, у складі яких п'ять уламків вінець та 12 фрагментів стінок горщиків, зібрано з території присадибних ділянок.

Кульчин-5. В південно-західній частині села, в урочищі Біля Млина, на мисоподібному уступі правого берега р. Стир висотою 12-14 м над рівнем заплави – одношарове поселення періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. Підйомний матеріал репрезентують два уламки вінець, уламок накривки, фрагмент ручки і дев'ять стінок горщиків. Знахідки зібрано з території при-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

садибних ділянок.

Кульчин-6. За 0,6 км на південний захід від села, на межі із сусіднім селом Жидичин, на мисоподібному уступі правого берега р. Стир висотою 12-14 м над рівнем заплави – багаточислове поселення стжижовської, тшцінецько-комарівської культур і давньоруського періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. Речові матеріали зібрано з території орного поля. Культурний шар пам'ятки залягає до глибини 0,45-0,50 м від денної поверхні.

Серед знахідок наявні такі вироби. Уламок вінець горщика і дев'ять фрагментів стінок ліпних посудин із зглаженою поверхнею світло-сірого кольору, що відносяться до раннього періоду доби бронзи. Посуд оброблено розчосами віхтя рослинного походження. У глиняній масі наявна домішка подрібненого шамоту. Уламок вінець лесоподібної у профілі посудини і п'ять фрагментів ліпної кераміки, пов'язаних із середнім періодом доби бронзи. Зглажена поверхня виробів має коричневий колір. До глиняної маси додано подрібнений перепалений кремій. Уламок вінець і 12 фрагментів стінок горщиків давньоруського часу. Односторонньо ретушований повздовжньо-первинний відщеп розмірами 40x16x5 мм. Лезо знаряддя праці підправлено суцільною середньофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена зі сторони сколу. Односторонньо ретушований безсистемно-первинний відщеп розмірами 33x9 мм, бічний край якого підправлено комбінованою середньо- і крупнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною зі сторони спинки. Два відщепи: безсистемно-первинний розмірами 43x10 мм і безсистемний розмірами 25x4 мм.

с. Лички

Лички-1. На західній околиці села, на пологому схилі правого берега р.Любка – одношарове поселення періоду XII-XIII ст. площею до 0,5 га. Фрагменти посуду зібрано на схід від саду з території присадибних ділянок, що прилягають до греблі.

с. Озеро

Озеро-1. В східній частині села, на схід від сільського клубу, на північному березі озера висотою 12-14 м над рівнем заплави – двошарове поселення давньоруського часу XII-XIII ст. і пізнього середньовіччя XV-XVII ст. Уламки семи вінець і фрагменти стінок (23 екз.) посудин зібрано з присадибних ділянок В.Міщука та О.Шевченка.

Озеро-2. В південній частині села, на південно-східному березі озера висотою до 20 м над рівнем заплави – пізньофеодальне замчище підпрямокутної форми розміром 80x100 м. З трьох сторін: східної, південної і західної пам'ятка обнесена валом висотою 4-5 м. Із східної сторони ззовні валу проходив оборонний рів шириною 12-14 м, який нині частково засипаний землею. Не виключено, що подібний за розмірами рів знаходився з напільної південної і західної сторін. Зараз територія замчища задернована.

с. Пальче

Пальче-1. За 0,7 км на північний схід від села, поруч з асфальтованим заводом, на пологому схилі правого берега р.Конопельки висотою 2-3 м над рівнем заплави – двошарове поселення культури гребінцево-накольчастої кераміки і давньоруського часу XII-XIII ст. площею біля 1 га.

Речові матеріали зібрано з території орного поля. У складі знахідок, що відносяться до пізнього періоду неоліту, наявні два фрагменти стінок ліпних посудин темно-сірого кольору із зглаженою поверхнею, в глиняній масі яких присутня домішка подрібненого шамоту, а також верхня частина повздовжньої пластини – 13x12x2 мм і уламок перепаленого кременю – 33x8 мм. З давньоруським часом пов'язані уламок вінець, денце і 15 фрагментів горщиків. Культурний шар пам'ятки залягає до глибини 0,35-0,40 м від денної поверхні.

Пальче-2. За 1,5 км на північний захід від села, на пологому схилі правого берега р. Конопельки висотою 3-4 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XII ст. площею близько 1 га. За 20-30 м на північ від пам'ятки проходить ЛЕП.

Знахідки доби бронзи репрезентують сім фрагментів стінок ліпних посудин, кінцевий скребок на ребристо-повздовжньому відщепі – 36x9 мм, односторонньо ретушований безсистемний відщеп – 47x4 мм, бічний край якого підправлено дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю і два уламки кременю. У складі знахідок давньоруського часу уламок вінець, уламок денця і 49 фрагментів стінок горщиків. Серед останніх три екземпляри орнаментовано врізними прямолінійними борозенками, а один – хвилеподібними.

Пальче-3. За 2 км на північ від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Конопельки висотою 3-4 м над рівнем заплави – одношарове поселення давньоруського часу XII-XIII ст. площею біля 0,5 га.

Речові матеріали, у складі яких вісім уламків вінець і 14 фрагментів стінок горщиків, зібрано з території орного поля. Окремі знахідки декоровано прямолінійними борозенками. Культурний шар пам'ятки значною мірою пошкоджений оранкою і залягає до глибини 0,30-0,40 м від денної поверхні.

с. Сокиричі

Сокиричі-1. В південно-західній частині села, поблизу автобусної зупинки, на пологому схилі лівого берега р. Конопельки висотою 2-3 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і давньоруського часу XII-XIII ст. площею до 1 га.

Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок. У їх складі уламок стінки ліпної посудини сіро-коричневого кольору, що містить в глиняній масі домішку подрібненого перепаленого кременю і безсистемний відщеп – 26x5 мм середнього періоду бронзи, а також чотири уламки вінець і 19 фрагментів стінок горщиків раннього середньовіччя.

Сокиричі-2. На південно-західній околиці села, на пологому схилі лівого берега р. Конопельки висотою 2-3 м над рівнем заплави – одношарове поселення періоду XII-XIII ст. площею 0,5 га.

Речові матеріали, у складі яких наявні три уламки вінець і 12 фрагментів стінок (п'ять екземплярів орнаментовано прямолінійними врізними борозенками) горщиків, зібрано з території присадибних ділянок.

Сокиричі-3. На західній околиці села (територія колишнього хутора Вілька), на пологому схилі правого берега р. Конопельки висотою до 3 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і давньоруського часу XII-XIII ст. площею до 1 га. На схід від пам'ятки проходить шосейна дорога, котра веде в с. Бодячів, а з півдня до неї примикає земельна ділянка, що зайнята будівлями тваринницької ферми.

Речові матеріали зібрано з присадибних ділянок. Знахідки доби бронзи репрезентують три фрагменти стінок ліпних посудин сіро-жовтого кольору з домішкою у глиняній масі подрібненого перепаленого кременю, радіально-первинний відщеп розмірами 33x9 мм, два уламки кременю, частково ретушований безсистемно-первинний відщеп розмірами 42x4 мм, бічний край якого підправлено дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю. Підйомний матеріал раннього середньовіччя пов'язаний з трьома уламками вінець та десятьма фрагментами стінок горщиків, два з яких декоровано прямолінійними врізними борозенками.

Сокиричі-4. За 1 км на північ від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Конопельки висотою до 4 м над рівнем заплави – одношарове поселення XII-XIII ст. площею близько 1 га. З півдня від пам'ятки знаходиться сад колишнього колгоспу, зі сходу проходить шосейна дорога на с. Бодячів, за 0,3 км на південь від неї розміщені будівлі господарського двору сусіднього КСП, а з півночі її оконтурює ліс.

Речовий матеріал, у складі якого наявні два уламки вінець і 15 фрагментів стінок горщиків (чотири екземпляри орнаментовано врізними прямолінійними борозенками), зібрано з території городів селян.

с. Яківці

Яківці-1. На південно-західній околиці села, у місці, яке називається «Біля річки», на мисоподібному уступі лівого берега р. Путилівки висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і давньоруського часу XII-XIII ст. площею понад 0,5 га.

Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок. З добою бронзи пов'язані вісім фрагментів стінок ліпних посудин, односторонньо ретушований безсистемний відщеп – 42x5 мм, робочий край якого загострено суцільно нанесеною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, і радіально-первинний відщеп розміром 38x12 мм. У складі знахідок раннього середньовіччя – 16 фрагментів стінок горщиків, п'ять з яких орнаментовано прямолінійними борозенками.

Яківці-2. На південній околиці села, в урочищі Другий канал, на мисоподібному уступі лівого берега р. Путилівки висотою до 4 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і давньоруського періоду XII-XIII ст. площею близько 1,5 га.

Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок. У їх складі такі знахідки. Уламок

вінець есоподібного у профілі горщика, з внутрішньої сторони якого під зрізом горловини наявні вдавнення округлого штампа. Поверхня виробу згладжена, вохрового кольору. Глиняна маса містить домішку подрібненого перепаленого кременю. Вісім фрагментів стінок ліпних посудин аналогічного кольору з подібними технологічними особливостями виготовлення. Три відщепи: безсистемний розмірами 34x5 мм, радіальний – 41x4 мм і повздовжньо-первинний – 31x6 мм. П'ять уламків кременю розмірами 18-43x7-16 мм. Кінцевий півокруглий скребок на повздовжньо-первинному відщепі – 20x12 мм. Обумовлені вище знахідки віднесено до доби бронзи. З давньоруським часом пов'язані п'ять уламків вінець, два уламки денець і 21 фрагмент стінок горщиків. Серед останніх один екземпляр орнаментовано хвилеподібними врізними борозенками, а дев'ять – прямолінійними.

Яківці-3. На південно-східній околиці села, в урочищі Дубина, на мисоподібному уступі лівого берега р. Путилівка висотою 4-5 м над рівнем заплави – двошарове поселення тшцінецько-комарівської культури і давньоруського періоду XII-XIII ст. площею близько 0,5 га.

Речові матеріали зібрано з території присадибних ділянок. У їх складі 12 фрагментів стінок ліпних посудин і безсистемний відщеп розмірами 32x4 мм доби бронзи, а також два уламки денець і 18 фрагментів стінок кружальних горщиків, три з яких декоровано прямолінійними борозенками.

Таким чином, роботами Розвідкової експедиції Волинського краєзнавчого музею, проведеними у 1992 р., відкрито 36 одно- і багатшарових пам'яток доби неоліту, періоду енеоліту, епохи бронзи, ранньозалізного віку, давньоруського часу та пізньосередньовічне замчище. Матеріали з них доповнили відомості по минувшину Ківерцівщини і розширили реєстр її старожитностей.

1. Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М., 1901. – Т.1. – С.1-99.

2. Гупало В. Д. Розкопки давньоруського могильника біля с.Берестяне на Волині // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів: Світ, 1991. – Вип.1. – С.32-34.

3. Гупало В. Берестянські курганні могильники кінця X – XII ст. – Львів, 2006. – 106 с.

4. Гупало В.Д., Охрименко Г.В. Разведки на Волини // Археологические открытия 1986 года. – М.: Наука, 1988. – С.275-276.

5. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – Л.: Наука, 1967. – №140. – 241 с.

6. Терський С.В. Літописний Чемерин. Підсумки археологічних досліджень 1985-1990 років // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1993. – Вип.1. – С.27-41.

7. Терський С. Олика. Історичний нарис. – Львів: Новий час, 2001. – 52 с.

8. Synkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – 269 s.

9. Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński. – Równe, 1933. – Т.2. – С.10-96.

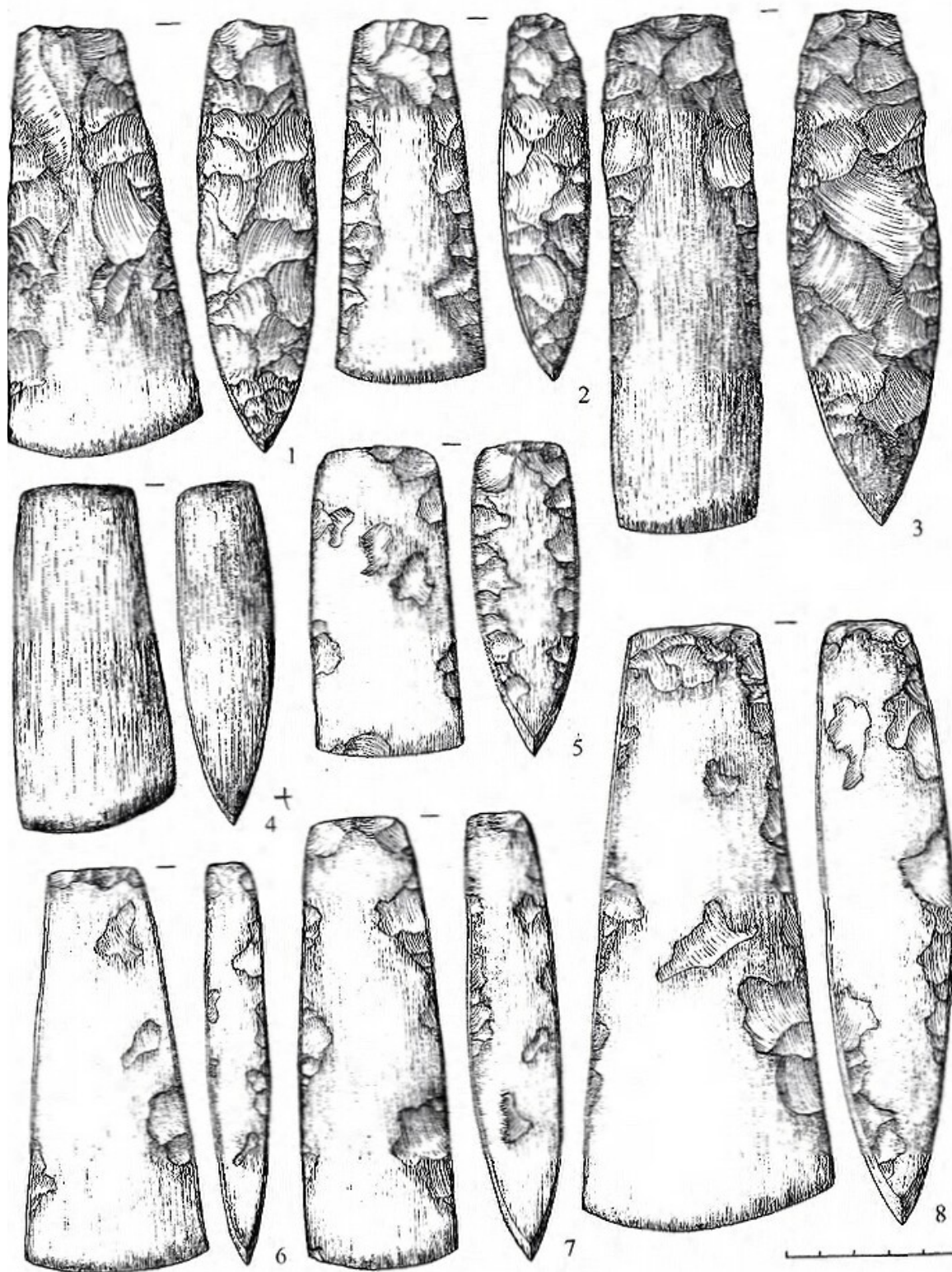

Рисунок 1

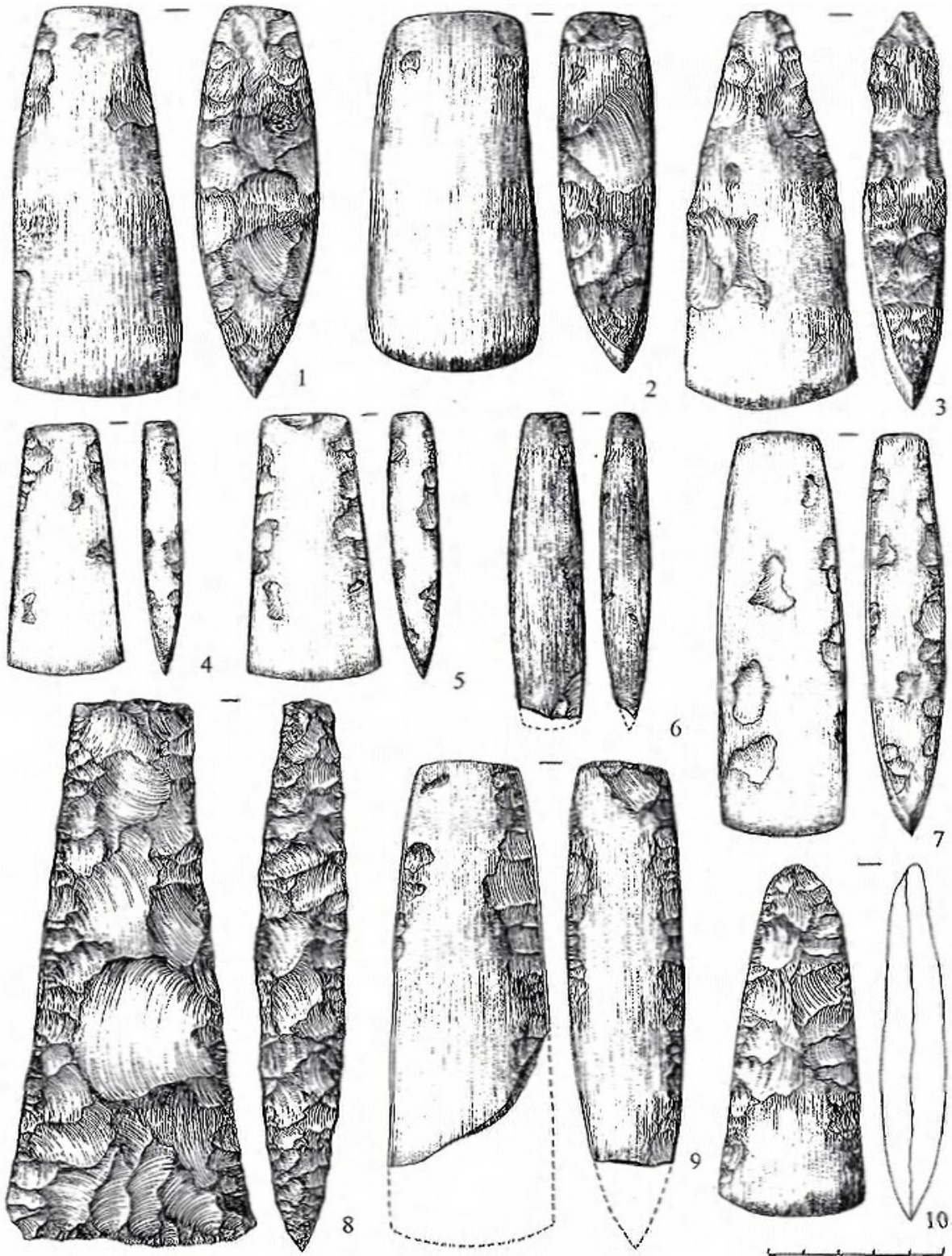

Рисунок 2

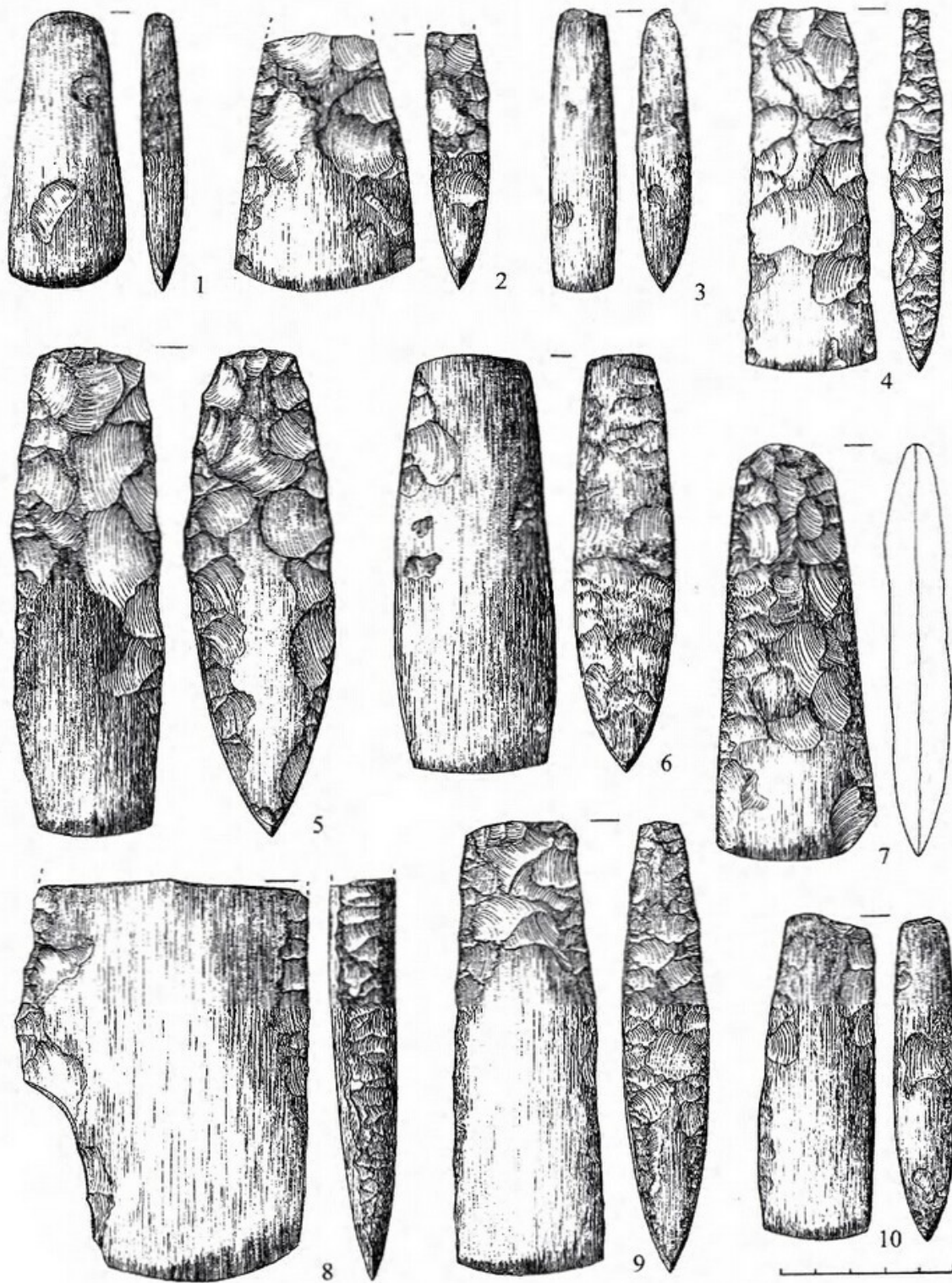

Рисунок 3

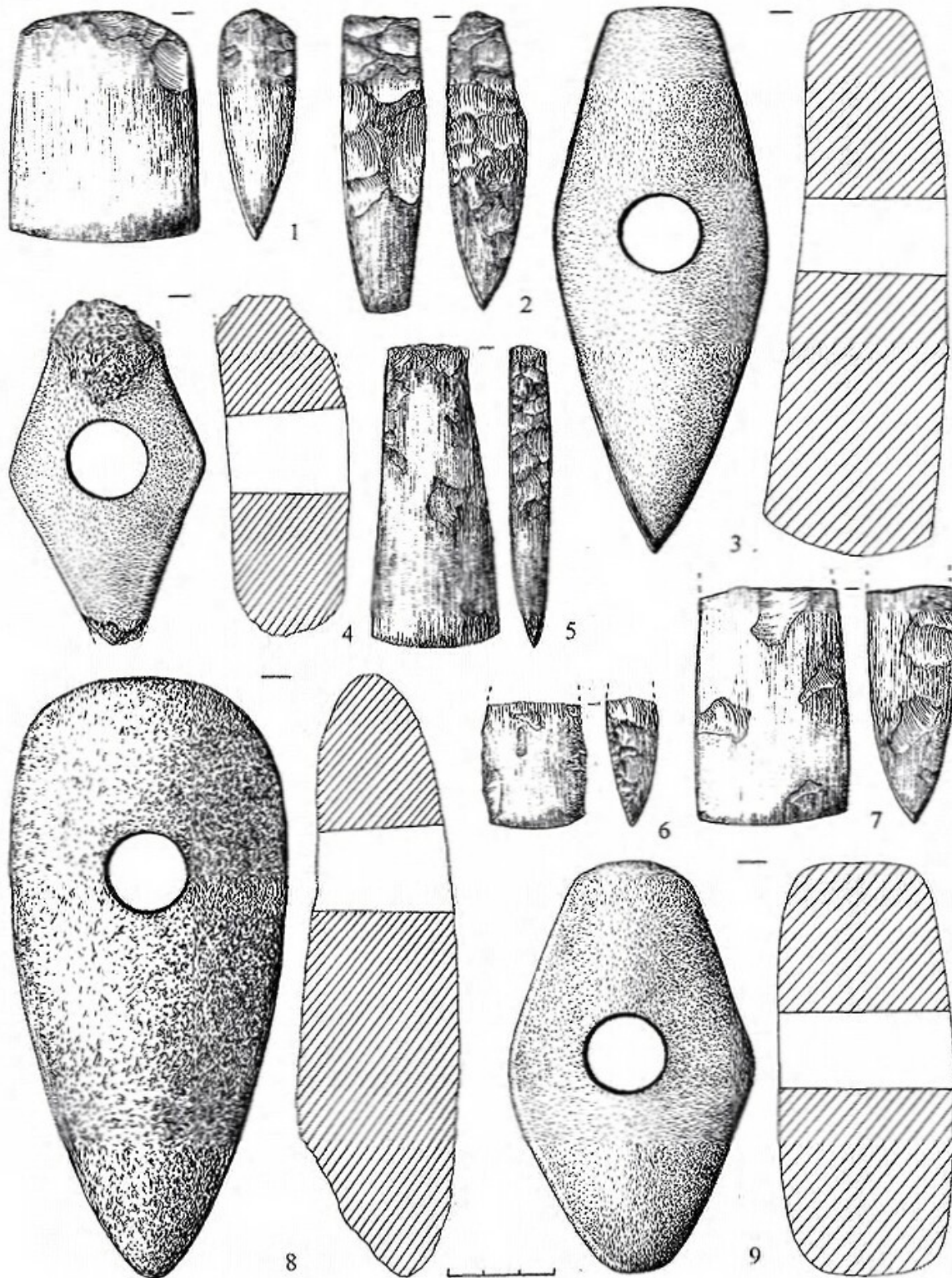

Рисунок 4

РОЗВІДКОВІ РОБОТИ В БАСЕЙНІ ЗАХІДНОГО БУГУ НА ВОЛИНІ

У статті проаналізовані нововиявлені археологічні пам'ятки на території Володимир-Волинського, Іваничівського та Локачинського районів Волинської області в басейнах річки Західний Буг, виявлені і обстежені експедиціями Інституту українознавства ім. Крип'якевича НАН України, Волинського краєзнавчого музею та ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України

Ключові слова: волино-люблінська культура, культура лійчастого посуду, культура кулястих амфор, городоцько-здовбицька культура, стжижовська культура, тшцінецько-комарівська культура, лежницька культурна група, вельбарська культура, давньоруський період

У зв'язку з очікуваною приватизацією земельних угідь України надзвичайно актуальною стає необхідність виокремлення на них територій, де розміщені пам'ятки культурно-історичної спадщини, зокрема археології. Особливо це стосується тих, які виявлені нещодавно і не взяті під державну охорону задля збереження та недопущення в майбутньому їх можливої руйнації.

З цією метою в кінці минулого – на початку нинішнього століть експедиції Інституту українознавства ім. Крип'якевича НАН України, Волинського краєзнавчого музею, Дочірнього підприємства «Волинські старожитності» державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України здійснили дослідження у Володимир-Волинському, Іваничівському та Локачинському районах Волинської області і відкрили низку археологічних пам'яток, опис місцезнаходження яких та аналіз зібраних там речових матеріалів наводиться нижче.

У Володимир-Волинському районі розвідки проведені в адміністративних межах м. Володимир-Волинський та сіл Березовичі, Бубнів, Горичів, Заріччя, Маркостав, Микуличі, П'ятидні, Руснів, Селець, Фалемичі, Федорівка, Хмелів, Хмелівка, Хобултова, Хрипалічі, Черчичі, Яковичі.

В околицях районного центру відкрито два поселення і одне поховання. Перше з них двошарове і пов'язане з культурами городоцько-здовбицькою та тшцінецько-комарівською. Воно розміщене на південній околиці міста, займаючи мисоподібний уступ правого берега р. Луги висотою 8-10 м над рівнем заплави. З території присадибних ділянок на площі до 0,5 га зібрані фрагменти ліпних посудин і кременеві відщепи, окремі з яких ретушовані.

Інше поселення одношарове і віднесене до тшцінецько-комарівської культури. Сліди його зафіксовані на південно-східній околиці міста, на пологому схилі лівого берега р. Луги висотою 6-7 м над рівнем заплави. Підйомний матеріал репрезентують уламки кераміки та кількісно назначені вироби з кременю: біфасіальний серп і вісім відщепів (три з них ретушовані). Орієнтовна площа місцезнаходження складає близько 1 га.

Поховання волино-люблінської культури відкрито під час проведення експертизи на південно-східній околиці міста по вулиці Зимнівська, 79а. Під час дослідження пам'ятки шурфом та двома траншеями загальною площею 40 кв.м виявлено розвал ліпної посудини, пластину та луску. Посудина – біконічна ваза середнього розміру, поверхня горбкувата, заглажена, сіро-коричневого з оранжевим кольору, внутрішня поверхня чорна, рівна. Тісто рихле, з незначною домішкою піску та шамоту. Орнамент на плічках і рештки розпису білою фарбою. Розміри: діаметр по вінцям 12,5 см, максимальний діаметр по тулубу 23 см, діаметр денця 8,5-9,0 см, стінки завтовшки 0,9 см. Пластина з правильною огранкою, в перетині у верхній частині трикутна, в нижній, поблизу п'ятки – п'ятикутна. Слідів вторинної обробки не має. Розміри: довжина 6,3 см, ширина 1,3 см, товщина 0,45 см. Виготовлена з сіро-молочного волинського туринського кременю. Луска неправильної, під трикутної форми, виготовлена з молочно-сірого волинського туринського кременю. Розміри: 1,4x1,0 см та 1,0x0,3 см [2].

с. Березовичі

Березовичі-1. На північно-західній околиці села, в уроч. Яворівка, на пологому схилі пра-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

вого берега р. Стрипи (правосторонній доплив Луги) висотою до 4-5 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка культур кулястих амфор і стжижовської. Знахідки першої з них представлені шістьма фрагментами стінок ліпних посудин чорного кольору із старанно згладженою поверхнею, двома одноплщинними циліндричними нуклеусами, двобічно ретушованою пластиною розміром 108x37x11 мм (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки), трапецієподібною у плані і прямокутною у поперечному перетині кременевою сокирою з повністю зашліфованими ширшими та частково бічними площинами розміром 125x49x26 мм і трьома уламками пластин.

У складі підйомного матеріалу, який відноситься до стжижовської культури, наявні три фрагменти ліпного посуду сіро-коричневого кольору, зовнішня і внутрішня поверхні яких покриті розчосами віхтя; трапецієподібна у плані і лінзоподібна у поперечному перетині кременева сокира із заокругленим обухом і майже повністю зашліфованими сторонами розміром 70x48x15 мм; три сокири овального перекрою з пришліфованими лезами розмірами 137x78x45, 106x57x32 і 202x93x42 мм; обушкова і лезова частини аналогічних знарядь для рубання і напівсегментоподібний у плані серп з лінзоподібним поперечним перетином розміром 105x60x10 мм (підстава виробу опукла, робоча частина увігнута); наконечник стріли з кременю так званого серцеподібного типу, який виготовлено на первинному відщепі розміром 26x16x4 мм за допомогою двосторонньої суцільно-крайової середньофасеткової лускоподібної ретуші; наконечник списа з трикутним пером (кінчик відбитий) та прямокутним черешком розміром 123x49x10 мм (ребра пера опуклі, а його прями плічка дещо підняті догори); 17 відщепів (п'ять з них ретушовані). Знайдено, також, уламок кам'яної свердленої сокири, обух якої мав, очевидно, округлі обриси. Її поперечний перетин прямокутний, а стінки злегка опуклі. Діаметр свердлини становить 22x25 мм.

Речовий матеріал зібрано з території городів на площі близько 2 га.

Березовичі-2. На південно-західній околиці села, поблизу тракторної бригади колишнього колгоспу, вздовж схилу правого берега р. Стрипи висотою 5-7 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської і ранньоскіфського часу (лежницька група) культури та давньоруського періоду XI-XIII ст. площею до 1,5 га. У складі артефактів першої з них – сім фрагментів стінок ліпних посудин світло-коричневого кольору, до глиняної маси яких додані зерна подрібненого перепаленого кременю; два сегментоподібні у плані серпи з лінзоподібним поперечним перетином та косозрізаними п'ятками розмірами 127x36x9 мм і 149x45x12 мм; ромбоподібний у плані наконечник списа 136x41x9 мм з кременю. Знахідки ранньозалізного часу представлені 18 уламками стінок ліпних посудин, зовнішня поверхня яких покрита рустом, а матеріали княжої доби – п'ятьма уламками вінець та 28 фрагментами стінок кружальних горщиків, частина яких орнаментована врізними горизонтальними борозенками.

Березовичі-3. За 0,7 км на захід від села, на пологому схилі правого берега р. Стрипи висотою 3-4 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XI-XIII ст. площею до 1 га. З території орного поля зібрані дев'ять уламків ліпного посуду, два скребла на відщеплах, сім фрагментів розтирачів і п'ять відщепів з кременю доби бронзи, а також три вінця та 14 бочків кружальних давньоруських горщиків.

Березовичі-4. За 1 км на південь від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Стрипи висотою близько 20 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і давньоруського періоду XI-XIII ст. площею до 1 га. Тут знайдені 11 уламків стінок ліпних посудин, сім кременевих відщепів (один ретушований) доби бронзи, а також уламки кружальних горщиків княжої доби, частина яких декорована врізними прямолінійними борозенками.

с. Бубнів

Бубнів-1. На північній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги) висотою 4-5 м над рівнем заплави – поселення тшцінецько-комарівської культури площею біля 0,5 га. З території орного поля зібрані дванадцять фрагментів стінок ліпних посудин, фрагмент пряслиця, трикутна в плані та лінзоподібна у поперечному перетині сокира із зашліфованим лезом, уламок розтирача і шістьнадцять відщепів (дев'ять з них ретушовані) з кременю.

Бубнів-2. За 1 км на північний схід від села, в урочищі Курган, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луг висотою 5-6 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культур лійчастого посуду, городоцько-здовбицької, тшцінецько-комарівської, вельбарської та ранньоскіфського часу (лежницька група) площею біля 1 га. У складі підйомного матеріалу наявні фрагменти стінок ліпних посудин відмічених вище культурно-хронологічних горизонтів, а також

різноманітний за функціональним призначенням кременевий інвентар: 11 наконечників стріл, дві сокири, чотири їх уламки, одна заготовка сокири, наконечники дротика і списа, шість ретушованих уламків пластин, чотири кінцевих скребки на відщепках, проколка, 16 відщепів та три розтирачі. Знайдено також окремі вироби з каменю: шість фрагментів зернотерок та розтирач кулястої форми.

Бубнів-3. На східній околиці села, на схилі лівого берега р. Луги висотою 6-7 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тщицінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею до 1 га., сліди якої зафіксовані на відстані близько 100 м від русла ріки. З території городів зібрані уламки ліпних посудин, а також підтрикутна у плані та лінзоподібна у поперечному перетині сокира з частково зашлифованим лезом, три ретушованих відщепи, два бічних скребки на відщепках, 11 відщепів з кременю, котрі відносяться до середнього періоду доби бронзи та три уламки вінець і 24 фрагменти стінок кружальних горщиків, що датуються княжою добою.

Бубнів-4. На південній околиці села, в уроч. Фінляндія, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 5-6 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культур лійчастого посуду, стжижовської, тщицінецько-комарівської, ранньоскіфського часу (лежницька група), поморської та давньоруського періоду площею біля 2 га. З присадибних ділянок зібрані уламки ліпної кераміки зазначених вище культур у кількості 68 екз., сім уламків вінець та 25 фрагментів стінок кружальних горщиків княжої доби, а також різноманітні вироби з каменю.

До культури лійчастого посуду віднесено цілу та два уламки прямокутних у перетині сокир, два ножі та три кінцевих скребки на січеннях пластин; до стжижовської культури – висло-обоушну у плані та овальну у поперечному перетині сокиру з частково зашлифованим лезом 115x66x36 мм, заготовку підпрямокутної у плані та овальної у поперечному перетині сокири 73x32x17 мм, два уламки наконечників списів (нижня 74x35x7 мм і верхня 75x55x8 мм частини); до тщицінецько-комарівської культури – напівсегментоподібний у плані та лінзоподібний у січному перетині серп 141x35x14 мм (п'ятка виробу звужена та заокруглена), а також два уламки аналогічних жнивварських знарядь (верхні частини) 80x38x9 і 87x36x9 мм; до лежницької групи – середню частину сегментоподібного у плані і лінзоподібного у поперечному перетині серпа 73x31x12 мм (лезо виробу підправлене крупно зубчастою двохсторонньою ретушшю).

Культурна приналежність ряду артефактів проблематична. Це, зокрема, дві трапецієподібні у плані та лінзоподібні у поперечному перетині сокири із зашлифованими лезами розмірами 147x61x32 мм і 103x46x18 мм; кутовий ніж на первинному відщепі 73x7 мм, лека якого загострене суцільною середньофасетковою струменистою ретушшю.

Бубнів-5. На південно-західній околиці села, на пологому схилі правого берега безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги) висотою 4-5 м над рівнем заплави – поселення княжої доби XII-XIII ст. площею до 0,5 га. З території орного поля зібрані п'ять уламків вінець та 18 фрагментів стінок горщиків, а також залізні уламок серпа і ніж.

Бубнів-6. На північно-західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги) висотою 3-4 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тщицінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею до 1 га. З території городів зібрані три уламки вінець та шість фрагментів стінок горщиків раннього середньовіччя, а також шиферне пряслице, три орнаментовані пастові намистини, одинадцять фрагментів скляних браслетів, дев'ять ножів, фрагмент серпа, дві пряжки і два наконечники стріл із заліза та точильний брусок.

Знахідки середнього періоду доби бронзи репрезентують сім уламків стінок ліпних посудин; кременевий наконечник списа з під трикутним у плані пером та неправильно-прямокутним черешком 126x37x11 мм, фрагмент дротика, чотири ретушованих та три неретушованих відщепи.

с. Горичів

Горичів-1. За 1 км на схід від села Горичів, на пологих схилах обох берегів безіменного потічка (лівосторонній доплив Луги) висотою 4-5 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка волинсько-люблінської, кулястих амфор, стжижовської, тщицінецько-комарівської ранньоскіфського часу (лежницька група) та періоду X-XIII ст. площею до 2 га. З території орного поля зібрані уламки ліпної кераміки зазначених вище культур у кількості 41 екз., сім уламків вінець та 23 фрагменти стінок кружальних горщиків княжої доби, а також різноманітні вироби з кременю. У їх складі три уламки лінзоподібних у поперечному перетині серпів, три кінцевих скребки, сокира, п'ять уламків сокир, ретушована пластина і три відщепи, долото, два уламки наконечників списів, а також фрагмент біконічного глиняного пряслиця, два уламки кам'яних свердлених сокир та залізний ніж з горбатою спинкою.

с. Заріччя

Заріччя-1. На північно-східній околиці села, на схилі лівого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – поселення княжої доби XII-XIII ст. площею близько 2 га, де знайдені вісім уламків вінець та 19 фрагментів стінок горщиків, окремі з яких декоровані врізними прямолінійними борозенками.

Заріччя-2. На північно-західній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 4-5 м над рівнем заплави – поселення періоду XI-XIII ст. площею до 1 га. З присадибних ділянок зібрані три уламки вінець та 18 стінок горщиків, частина з яких орнаментована врізними прямолінійними борозенками.

Заріччя-3. За 0,3 км на північ від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 8-10 м над рівнем заплави – багатощарова пам'ятка волинсько-люблінської, тшцінецько-комарівської, вельбарської культур і давньоруського періоду X-XIII ст. площею біля 3 га. З орної території зібрані уламки ліпної кераміки зазначених вище культур у кількості 38 екз., а також сім уламків вінець та 25 фрагментів стінок горщиків княжої доби.

Кременеві знахідки репрезентують чотири січення пластин, ніж на нижній частині пластини 73x17x6 мм, що має ретушований поперечний кінець, для підправки якого застосовано часткову середньо фасеткову лускоподібну ретуш (нанесена зі сторони черевця), кінцевий скребок на уламку пластини 57x29x8 мм, бічні краї якої підправлені суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, два уламки лінзоподібних у поперечному перетині сокир, фрагмент аналогічного у поперечному перетині серпа і десять відщепів (сім з них ретушовані).

Заріччя-4. В північно-західній частині села, на пологому схилі лівого берега р. Луги висотою 4-6 м над рівнем заплави – багатощарова пам'ятка тшцінецько-комарівської, вельбарської культур та давньоруського періоду XII-XIII ст. площею близько 1 га. З території городів зібрані уламки ліпного посуду перших двох культурно-хронологічних горизонтів у кількості, відповідно, 12 і 17 екз., а також шість уламків вінець та 28 фрагментів стінок горщиків раннього середньовіччя, частина з яких декорована врізними прямолінійними борозенками. Знайдено, крім того, сім кременевих відщепів, два з яких ретушовані.

Заріччя-5. На північно-західній околиці села, на пологому схилі лівого берега р. Луги висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка вельбарської культури та періоду X-XII ст. площею біля 1 га, де на території городів знайдені уламки ліпної кераміки – 18 екз. перших століть н.е., частина з яких має на зовнішній поверхні руст, а також чотири уламки вінець та 16 фрагментів стінок горщиків.

с. Маркостав

Маркостав-1. На північній околиці села, в уроч. Старе Село або Сад, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка культури лійчастого посуду і періоду XI-XIII ст. площею біля 1 га, сліди якої зафіксовані у місці впадіння в річку її правостороннього допливу – Свинорийки. З території орного поля зібрані шість уламків ліпної кераміки енеолітичного часу та вісім уламків вінець і 34 фрагменти стінок горщиків Давньої Русі. У складі підйомного матеріалу наявні вироби з кременю:

– однолезовий вкладень до серпа на нижній частині поздовжньо-первинної пластини 84x27x7 мм, що зі спинки оброблений суцільною середньофасетковою скісно-струменистою ретушшю;

– трапецієподібна у плані та прямокутна у поперечному перетині сокира з пришліфованим лезом 61x29x14 мм;

– долото на уламку поздовжньої пластини з пришліфованим лезом 46x30x11 мм.

– однобічно ретушована нижня частина поздовжньо-первинної пластини 83x27x8 мм (ретуш суцільна, середньофасеткова скісно-струмениста, зі спинки).

– двобічно ретушовані (дві нижні і середня частини) поздовжні пластини розмірами 78x28x7 мм, 65x25x10 мм та 60x23x7 мм. Леза знярядь підправлені дрібнофасетковою лускоподібною та середньофасетковою скісно-струменистою ретушшю, яка нанесена зі сторони спинок.

Цю колекцію виробів доповнюють трикутний у плані наконечник стріли, три уламки ретушованих пластин, фрагмент прямокутної у поперечному перетині сокири, сім січень пластин та 15 відщепів.

Маркостав-2. На північно-східній околиці села, в уроч. Нивки, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги – Свинорийки висотою 7-8 м над рівнем заплави – багатощарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту, культур лійчастого посуду і ранньоскіфського часу (лежницька група) площею близько 1 га. Речові матеріали зібрані з території орного поля. Вони представ-

лені уламками ліпного посуду – 29 екз. згаданих вище культур та виробами з кременю.

У складі артефактів пізньопалеолітичного часу наявні патиновані чотири січення пластин (одне з ретушшю), відщепи – 17 екз.

Знахідки культури лійчастого посуду характеризують прямокутна у поперечному перетині сокира, трикутний наконечник стріли із злегка увігнутою підставкою, три ретушовані січення пластин, кінцевий скребок на аналогічній заготовці. Культурна приналежність п'яти ретушованих та восьми не ретушованих відщепів проблематична.

Маркостав-3. В південно-східній частині села, в уроч. Замчисько, на рівній ділянці правого берега р. Луги висотою 7-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка культур тщи́нецько-комарівської і ранньоскіфського часу (лежницька група) площею до 0,5 га. З території городів зібрані три уламки ліпного посуду згаданих вище культур, вушко горщика, фрагмент пряслиця, кінцевий скребок на відщепі, три ретушовані і чотири не ретушовані відщепи.

Маркостав-4. За 0,6 км на південний захід від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою понад 20 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка волинсько-люблінської і вельбарської культур, сліди якої простежені за 150-170 м від краю тераси. З території орного поля на площі до 0,5 га проведені збори речового матеріалу. Серед знахідок наявні уламки ліпного посуду згаданих вище культур, частина з них, що пов'язана з першими століттями н.е., покрита рустом. У складі виробів з кременю: три січення пластин (два з них ретушовані), сім відщепів, скобель та кінцевий скребок на уламку пластини.

Маркостав-5. На південній околиці села, поблизу цвинтаря, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 20 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культури лійчастого посуду, тщи́нецько-комарівської і вельбарської та періоду XI-XII ст. площею близько 1,5 га. З території орного поля зібрані уламки ліпної кераміки згаданих вище культур у кількості 26 екз., а також дев'ять уламків вінець та 37 фрагментів стінок горщиків княжої доби. Знайдено різноманітні вироби з кременю.

До культури лійчастого посуду віднесені трикутний у плані наконечник стріли, три кінцевих скребки, три прямокутних у поперечному перетині сокири з частково зашліфованим лезом, чотири уламки аналогічних знарядь, шість ретушованих уламків пластин, вкладень до серпа на аналогічному сколі.

Вироби з кременю тщи́нецько-комарівської культури репрезентують уламок лінзоподібного у поперечному перетині серпа, два ретушованих відщепи. У складі підйомного матеріалу – два відбійники, три уламки кам'яних свердлених сокир та шиферне пряслице.

Маркостав-6. На південно-західній околиці села, в уроч. Дворисько, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою понад 20 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка культури лійчастого посуду і періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. З території орного поля зібрані уламки стінок ліпного посуду енеолітичного часу у кількості 10 екз., а також два одноплщинні нуклеуси, уламок прямокутної у поперечному перетині сокири, кінцевий скребок на січенні пластини. Посуд княжої доби репрезентують 14 уламків вінець та 27 стінок горщиків.

Маркостав-7. На північно-західній околиці села, в уроч. Острівки Перші, на підковоподібному у плані мисі правого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культур лійчастого посуду, стжижівської, тщи́нецько-комарівської, ранньоскіфського часу (лежницька група), вельбарської та періоду XI-XIII ст. площею біля 1 га. З території орного поля зібрані уламки ліпної кераміки згаданих вище культур у кількості 103 екз., вісім уламків вінець та 34 фрагменти стінок горщиків княжої доби, різноманітні вироби з кременю, окремі знахідки із заліза і скла.

У складі кременевого комплексу культури лійчастого посуду наявні наступні артефакти:

– два одноплщинні нуклеуси з прямими фасеткованими ударними площадками розміром 130x82 мм та 94x68 мм. Огранка ядрищ кругова;

– три кінцевих скребки із асиметричним та симетричними лезами. Для їх виготовлення використані ребристо-поздовжню пластину 89x37x100 мм та дві поздовжні пластини розмірами 107x40x12 мм і 62x30x8 мм. Окрайки останніх оброблені середньо- та крупно фасетковою лускоподібною ретушшю;

– ретушована поздовжня пластина 110x32x15 мм, верхня частина ребристо-поздовжньої – 121x30x7 мм. Це нижня частина поздовжньої – 57x17x6 мм пластин. Бічні крайки знахідок підправлені зі сторони спинок дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною суцільно;

– скошено-кутовий різець на нижній частині поздовжньої пластини 76x24x8 мм. Одна з крайок сколу підправлена затуплюючою середньофасетковою лускоподібною ретушшю;

– трапецієподібна у плані і прямокутна у поперечному перетині сокира із зашліфованими

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

сторонами 62x28x16 мм;

– трикутний наконечник стріли на безсистемному відщепі з прямою підставою та дещо опуклими бічними краями 29x24x5 мм. Знахідка оброблена по краях площин суцільною середньофасетковою скісно-струменистою ретушшю.

Кременеві вироби стжижівської культури представлені двома вислообушковими сокирами з овальними поперечним перетином та зашліфованими площинами 157x78x42 мм і 128x57x35 мм., трапецієподібною у плані та лінзоподібною у поперечному перетині сокирою з частково зашліфованими гранями, наконечником стріли, чотирма фрагментами вістер списів і дротином.

Культурна приналежність решти артефактів з кременю з огляду на багат шаровий характер пам'ятки ускладнена. У їх складі уламки трьох серпів і чотирьох сокир з лінзоподібними поперечними перетинами та 27 відщепів (один з них ретушований).

З тшцінецько-комарівською культурою пов'язані так звані «рогаті» прясла. Знайдено також ряд виробів з заліза: наконечник стріли, два ножі, кресало і серп, два шиферних прясла та скляну намистину княжої доби.

Маркостав-8. За 0,8 км на північний захід від села, в урочищі Острівки Другі, на останці овальної форми розміром 0,72 x 0,4 км і вистою 2-3 м серед заплави лівого берега р. Луги – Свинорийки у місці впадіння її в річку Лугу – багат шарова пам'ятка культур лійно-стрічкової кераміки, лійчастого посуду, тшцінецько-комарівської і ранньоскіфського часу (лежницька група) та періоду XI-XII ст. З поверхні орного поля зібрано 127 фрагментів ліпного посуду відмічених вище культур, а також вісім вінець і 26 фрагментів стінок горщиків княжої доби. Крем'яний інвентар характеризують кінцеві скребки на січеннях пластин, дві прямокутні у поперечному перетині сокири, вісім ретушованих уламків пластин і п'ять відщепів з ретушшю, три уламки лінзоподібних у поперечному перетині сокир, фрагмент біфасіального серпа, п'ять січень пластин та 12 відщепів. Крім того, знайдені одне глиняне та два шиферних пряслиця, чотири ножі, уламок серпа і заліза, а також кам'яний розтирач.

с. Микулічі

Микулічі-1. На південній околиці села, на пологому схилі правого берега потічка Прірва (лівосторонній доплив Луги-Свинорийки) висотою до 6-7 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XI-XI ст. площею до 1 га. З території орного поля зібрані 14 фрагментів ліпного посуду, два ретушовані і вісім не ретушованих відщепів, фрагмент лінзоподібного у січному перетині серпа середнього періоду доби бронзи, а також п'ять уламків вінець і 18 фрагментів стінок горщиків раннього середньовіччя. У свій час в кабінеті історії місцевої школи зберігалися кам'яні свердлені сокири, котрі походили з даного місцезнаходження.

с. П'ятидні

П'ятидні-1. За 1 км на північ від села, на неправильно-овальному у плані останці правого берега річки Луги розміром 30x70 м та висотою 1-2 м над рівнем заплави – багат шарова пам'ятка культур волинсько-люблінської, лійчастого посуду і періоду XI-XII ст., яку відкрив П. Заклекта. Проведене шурфування у її східній частині дало можливість визначити характер і товщину культурного шару. Стратиграфічний розріз характеризують шари дерну (0,5 см), чорнозему (0,5-45см) перехідного ґрунту (40-70 см) та материкової глини (70 см і глибше). В шурфі розміром 2x2 м зібрано три уламки ліпного посуду, два фрагменти кружальних горщиків, січення пластини і два відщепи.

У фондах Володимир-Волинського краєзнавчого музею зберігається знайдена тут трапецієподібна у плані та прямокутна у поперечному перетині сокира з кременю, що має зашліфовані сторони.

П'ятидні-2. За 1 км на північ від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги вистою 12-14 м над рівнем заплави – багат шарове поселення волинсько-люблінської, вельбарської культур і періоду XII-XIII ст. З території городів зібрано сім фрагментів ліпної кераміки відмічених вище культур, три вінця і дванадцять фрагментів стінок кружальних горщиків, а також поодинокі вироби з кременю: кінцевий скребок, два ретушовані уламки пластин, чотири січення пластинчастих сколів і три відщепи.

П'ятидні-3. За 0,5 км на північний захід від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги вистою 12-14 м над рівнем заплави – поселення періоду XII-XIII ст. площею близько 1 га. Фрагменти посуду: п'ять вінець і 13 стінок горщиків зібрані з прилеглої до шосейної дороги

сполученням Володимир-Волинський – Устилуг орної території.

П'ятидні-4. За 3 км на схід від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 12-14 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею до 2 га. Звідси походять 12 фрагментів стінок ліпних посудин, п'ять уламків кам'яних зернотерок, три ретушовані і п'ять не ретушованих відщепів доби бронзи, а також чотири уламки вінець та 21 фрагмент стінок горщиків раннього середньовіччя.

П'ятидні-5. У східній частині села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 8-10 м над рівнем заплави – селище княжої доби XI-XIII ст. площею до 0,5 га, де на території городів підібрані три уламки вінець та 16 фрагментів стінок горщиків, частина яких декорована врізними прямолінійними борозенками.

П'ятидні-6. На південно-східній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 6-8 м над рівнем заплави – селище княжої доби XI-XIII ст. площею близько 2 га. З території орного поля зібрані два уламки вінець та 12 фрагментів стінок горщиків, п'ять з яких декоровані врізними прямолінійними борозенками.

П'ятидні-7. На північно-східній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 12-14 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка волинсько-люблінської, тшцінецько-комарівської, вельбарської культур і періоду XII-XIII ст. площею біля 1,5 га. Підйомний матеріал представлений в основному уламками ліпного 24 екз. та кружального 17 екз. (два вінця та 15 стінок горщиків) посуду. Доповнюють колекцію знахідок ретушовані уламок пластини і чотири відщепи, два кінцевих скребки, різець, два скобелі та сім відщепів.

П'ятидні-8. За 1 км на південний схід від села, в урочищі Лука, на напівовальному у плані мисі правого берега р. Луги висотою 8-10 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської, вельбарської культур і періоду XI-XIII ст. площею біля 2 га. З території орного поля зібрані уламки ліпного (10 екз.) та кружального посуду (5 вінець і 16 стінок горщиків), частина яких декорована прямими врізними борозенками, а також чотири ретушованих і п'ять не ретушованих відщепів.

с. Руснів

Руснів-1. За 1,2 км на захід від села, в урочищі Турецькі могили, на пологому схилі лівого берега безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги) – курганий могильник періоду XI-XIII ст., що нараховував у свій час десять округлих у плані насипів діаметром 10-16 м при висоті 0,5-2 м. Три кургани некваліфіковано розкопані в попередні роки місцевими жителями. За свідченнями одного з них, який приймав участь у несанкціонованих дослідженнях, поховання здійснені за обрядом витягнутого трупопокладення. Покійників супроводжували кружальні посудини. У розкопаних курганах знайдені, крім того, наконечник списа, два ножі, кинджал із заліза, перстень із срібного дроту, кінці якого заходять один за одиний, а також точильний брусок з отвором у верхній частині. Речі зберігаються в приватній колекції жителя с. Бубнів В.Бучака.

Руснів-2. За 0,5 км на захід від села, в урочищі Біля ставка, на схилі правого берега безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги) висотою до 4-5 м над рівнем заплави – поселення періоду X-XI ст. площею до 0,5 га. З території орного поля зібрані шість уламків вінець та дванадцять фрагментів стінок горщиків, частина яких декорована врізними хвилеподібними і прямими борозенками. Тут же знайдено зруйновану піч наземного житла, від якої збереглась чернь товщиною 6-7 см. Довкола неї знаходилися 34 уламки аналогічного посуду: сім вінець та 27 стінок горщиків.

Руснів-3. На південно-західній околиці села, в уроч. Березова гора, на схилі правого берега безіменного струмка висотою 5-6 м над рівнем заплави – поселення періоду XI-XIII ст. площею до 1 га. З території орного поля зібрано 12 уламків вінець та 45 фрагментів стінок горщиків, наконечники стріли та списа із заліза.

Руснів-4. На північно-східній околиці села, на схилі лівого берега безіменного струмка висотою 4-6 м над рівнем заплави – поселення періоду XI-XII ст. площею біля 0,5 га. З території городів зібрані залізний наконечник стріли, сім уламків вінець та 32 фрагменти стінок горщиків. Частина посуду декорована врізними прямолінійними борозенками.

с. Селець

Селець-1. На північно-західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою близько 20 м над рівнем заплави – поселення періоду X-XIII ст. площею до 0,8 га. З території присадибних ділянок зібрані вісім уламків вінець та 15 фрагментів стінок горщиків.

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Окремі екземпляри декоровані врізними хвилеподібними і прямими борозенками.

Селець-2. На західній околиці села, в уроч. Дмитрівщина Перша, на овальному у плані останці правого берега р. Луги висотою 3-4 м і діаметром 80×150 м – багатошарова пам'ятка культур волинсько-люблінської, городоцько-здовбицької, ранньоскіфського часу (лежницька група) і періоду XI-XIII ст. Підйомний матеріал репрезентують уламки ліпного посуду відмічених вище культур у кількості 17 екз., три глиняні пряслиця, фрагмент глиняного грузила та два уламки шиферних пряслиць, відбійник на зужитому нуклеусі, два кінцеві скребки, наконечник стріли так званого серцеподібного типу, уламок вістря на спис, два наконечники стріл трикутної форми, два фрагменти лінзоподібних у поперечному перетині серпів, ретушовані п'ять уламків пластин і два відщепи, вкладень до серпа на січенні пластини. У складі знахідок княжої доби два залізні ножі та 28 уламків горщиків (сім вінець та 21 бочок), частина яких декорована врізними прямолінійними борозенками.

Селець-3. За 0,5 км на захід від села, в уроч. Дмитрівщина Друга, на овальному у плані останці правого берега р. Луги висотою до 3 м і діаметром 90×170 м – багатошарова пам'ятка волинсько-люблінської, тшцінецько-комарівської культур і періоду XII-XIII ст. Речовий матеріал зібрано в північній та північно-східній частинах підвищення. Це 14 фрагментів ліпного посуду обох культур, два ретушовані уламки пластин та два кінцевих скребки на січеннях пластин, одноплщинний циліндричний нуклеус, проколка, розтирач, уламок лінзоподібної в поперечному перетині сокири, три уламки пластин та 16 відщепів з кременю. Знахідки княжої доби представлені сімома уламками вінець та 28 фрагментами стінок горщиків.

Селець-4. За 1 км на північний захід від села, в урочищі Дмитрівщина Третя, на овальному у плані останці правого берега р. Луги висотою 3-4 м і розміром 80×200 м – двошарова пам'ятка культур лійчастого посуду та тшцінецько-комарівської. З поверхні орного поля зібрані 23 уламки стінок посуду цих культур, два відщепи і шість уламків пластин з ретушшю, три кінцевих скребки на січеннях пластин, уламок лінзоподібної у поперечному перетині сокири, два січення пластин і дев'ять відщепів.

с. Фалемичі

Фалемичі-1. На південно-західній околиці села, на підковоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – поселення стжижівської культури. З території орного поля на площі близько 2 га зібрані сім уламків ліпного посуду, обидві поверхні яких покриті розчосами віхтя, а також скребло, чотири ретушовані відщепи і два скобелі.

с. Федорівка

Федорівка-1. На південній околиці села, в уроч. Федорянське, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 12-14 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. Воно орієнтоване по лінії схід-захід, тягнеться смугою вздовж лінії електропередач на відстань до 200 м при ширині 50-60 м. З поверхні орного поля зібрані 14 уламків стінок ліпних посудин, а також три ретушовані і п'ять не ретушованих відщепів, два уламки кам'яних зернотерок і 19 фрагментів кружальної кераміки (п'ять вінець і 14 бочків) давньоруського часу.

Федорівка-2. На південно-західній околиці села, в уроч. Янове поле, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. Вона знаходиться за 1 км на північ від тваринницького комплексу колишнього колгоспу в с. Хрипалічі. Підйомний матеріал представлений вісьмома фрагментами ліпного та 14 кружального (три вінця і 11 фрагментів стінок горщиків) посуду, 5 відщепами (два із слідами ретуші) та фрагментом лінзоподібного у поперечному перетині серпа.

Федорівка-3. За 0,5 км на захід від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею близько 2 га. У складі підйомного матеріалу наявні шість фрагментів ліпної і 17 екз. кружальної (чотири уламки вінець і 13 бочків горщиків) кераміки, три відщепи та розтирач з кременю.

Федорівка-4. За 0,4 км на південь від села, в уроч. Довгий батіг, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 8-10 м над рівнем заплави – поселення тшцінецько-комарівської культури. З території орного поля на площі близько 1 га зібрані одинадцять уламків ліпного посуду та сім кременевих відщепів (чотири ретушовані).

Федорівка-5. За 1 км на захід від села, в уроч. Колтунове поле, на мисоподібному уступі

правого берега р. Луги висотою 12-14 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і культури лійчастого посуду, сліди якої у вигляді смуги довжиною до 150 м і шириною 30-40 м відмічені вздовж краю мису паралельно опорам лінії електропередачі.

З поверхні орного поля зібрані уламки ліпних посудин та різноманітні вироби з кременю. У складі знахідок палеолітичного комплексу (покрите біло-голубою патиною) три одно- та дво-площинні нуклеуси, сім уламків пластин, 16 відщепів, п'ять ретушованих пластин, два різці, чотири кінцеві скребки та три скобелі. Серед артефактів з кременю культури лійчастого посуду – уламки восьми пластин (п'ять з них ретушовані), два кінцеві скребки і сім відщепів.

Федорівка-6. За 1 км на північний захід від села, на схилі правого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – поселення періоду XII-XIII ст. площею до 0,5 га. Із заходу його оконтурює ґрунтова дорога, а з півночі воно прилягає до будівель тваринницького комплексу (трансформаторна підстанція і водонапірна башта) колишнього колгоспу. Керамічні матеріали – чотири уламки вінець та 19 фрагментів стінок горщиків зібрано з території городів.

Федорівка-7. За 0,5 км на північний захід від села, на пологому схилі правого берега р. Луги висотою близько 6 м – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та періоду XII-XIII ст., яка з півночі оконтурена насипом залізничної колії, з півдня – опорами лінії електропередач, із заходу – безіменним потічком (правосторонній доплив Луги). Речові матеріали зібрані з поверхні орного поля на площі близько 2 га. Вони представлені 17 уламками ліпної кераміки, а також різноманітними виробами з кременю: відщепи – 32 екз. (вісім з них мають ретуш), три кінцеві скребки, два скобелі, три різьки, фрагменти двох лінзоподібних в поперечному перетині сокир і трьох серпів та два розтирачі. Всі вони відносяться до доби бронзи. Знахідки ранньосередньовічного періоду репрезентують п'ять уламків вінець і 19 фрагментів стінок горщиків.

с. Хмелів

Хмелів-1. За 1,5 км на захід від села, на пологому схилі правого берега р. Луги-Свинорийки – поселення періоду XI-XII ст. площею до 1 га. З території орного поля зібрані 12 уламків вінець та 35 фрагментів стінок горщиків, частина яких орнаментована врізними прямолінійними борозенками.

с. Хмелівка

Хмелівка-1. За 0,5 км на північ від с. Хмелівка, на підковоподібному мисі правого берега р. Стрипи (правосторонній доплив Луги) висотою 4-5 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду X-XII ст. площею до 1 га. З поверхні орного поля зібрані вісім уламків ліпної кераміки, верхню частину лінзоподібного у перетині серпа, шість ретушованих відщепів, два скребла і десять відщепів без ретуші, що пов'язані з добою бронзи. Знахідки давньоруського часу представлені вісьмома уламками вінець та 27 фрагментами стінок горщиків, частина яких орнаментована врізними прямолінійними борозенками.

Хмелівка-2. В північно-східній частині села, поблизу тракторної бригади колишнього колгоспу, на рівній ділянці лівого берега р. Стрипи висотою 7-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка лежницької групи культури ранньоскіфського часу і періоду XI-XIII ст. площею до 2 га. Речові матеріали характеризують шість уламків ліпного посуду, зовнішня поверхня яких покрита рустом, а внутрішня підлощена, п'ять відщепів, два з яких ретушовані, сегментоподібний у плані серп розміром 123×37×8 мм, лезо якого підправлене середньозубчатою ретушшю. Ці знахідки відносяться до ранньозалізного часу. З княжою добою пов'язані сім уламків вінець та 22 фрагменти стінок горщиків.

Хмелівка-3. За 1 км на північний захід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Стрипи висотою до 20 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культур кулястих амфор, стжижівської і періоду X-XII ст. площею до 2 га. З поверхні орного поля зібрані уламки ліпного посуду обох культур у кількості 19 екз. Знахідки, що відносяться до першої з них, мають чорний колір із старанно заглаженою поверхнею, до глиняної маси яких додано потовчені стулки черепашок і зерна крупного піску. Керамічні матеріали раннього періоду доби бронзи коричневого кольору. Їх глиняна маса містить подрібнений шамот, а внутрішня і зовнішня поверхні покриті розчосами віхтя. Кружальний посуд княжої доби характеризують уламки семи вінець та 34 фрагменти стінок горщиків. Зібрані, також, різноманітні вироби з кременю, на увагу серед яких заслуговують наступні артефакти:

– вислообушна сокира з овальним поперечним перетином і шліфованим лезом 186×82×46 мм;

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

- прямокутна у плані з аналогічним поперечним перетином сокира із суцільно зашліфованими гранями і обушковою частиною 85×31×21 мм;
 - двобічно ретушована нижня частина ребристої пластини 118×37×11 мм. Леза підправлені зі сторони спинки частковою середньофасетковою скошено-струменистою (ліве) та дрібнофасетковою лускоподібною (праве) ретушшю;
 - двобічно ретушована середня частина повздовжньої пластини (ретуш середньо-фасеткова скісно-струменевиста, суцільна, зі спинки) 69×34×9 мм;
 - однією ретушовані верхні частини ребристо-первинних пластин 74×32×11 мм та 67×19×6 мм, крайки яких підправлені зі спинок частковою середньо- і дрібно-фасетковою лускоподібною ретушшю;
 - кінцевий скребок з дугасто сформованим напівкрутим лезом на первинному відщепі 97×52×18 мм. Поздовжні сторони знаряддя затуплені середньофасетковою лускоподібною ретушшю;
 - трапецієподібна у плані та овальна у поперечному перетині сокира із зашліфованими сторонами і бічними ребрами 105×65×37 мм. Обушок виробу заокруглений;
 - аналогічна за формою сокира із лінзоподібним поперечним перетином розміром 88×46×18 мм. Лезо зашліфоване частково;
 - два наконечники стріл так званого серцеподібного типу розмірами 29×14×4 і 20×13×3 мм, що різняться між собою способом обробки поверхні. Першому предмету властива двостороння суцільна крайова ретуш, яка здійснена середньофасетковою лускоподібною ретушшю. У другого виробу одна із сторін покрита суцільною середньо- та крупнофасетковою лускоподібною, а друга – суцільною крайовою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.
- Крім кременевих виробів знайдено декілька кам'яних свердлених сокир та залізний наконечник списа. Наводимо їх опис:
- дві свердлені сокири – 97×58×48 мм та 102×41×40 мм. Їх верхні частини трапецієподібні у плані. Поперечний перетин обушків округлий, а лезових частин – підпрямокутний. Діаметри свердлин у першій сокири становить 22 х 27 мм, а у другій – 18 х 21 мм;
 - обушкова частина аналогічної сокири з овальним поперечним перетином. Діаметр свердлина складає 20 х 25 мм;
 - заготовка кам'яної сокири розміром 102×32×61 мм. У плані вона овальна з аналогічним поперечним перетином.
 - залізний наконечник списа довжиною 198 мм. Перо видовжене у плані. Його розміри становлять 107×23×6 мм. Втулка-насад має діаметр 20 мм в основі та звужується в районі пера до 14 мм. У її нижній частині є отвір діаметром 3 мм.

с. Хобултова

Хобултова-1. За 1 км на південь від села, в уроч. Підгайці, на пологих схилах обох берегів безіменного струмка (правосторонній доплив Стрипи), поблизу шосейної дороги сполучення Хобултова – Хмелівка – поселення періоду XI-XIII ст. площею близько 1 га. З території орного поля зібрані уламки вінець – 12 екз. та стінок – 37 екз. горщиків, частина яких орнаментована врізними прямолінійними борозенками.

с. Хрипаличі

Хрипаличі-1. За 3 км на схід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою до 12-14 м над рівнем заплави, за 0,2 км на північ від тваринницької ферми колишнього колгоспу – багат шарова пам'ятка стжижівської, тшцінецько-комарівської культур і періоду XII-XIII ст. площею близько 2 га. З території орного поля зібрані уламки ліпної кераміки раннього – 5 екз. та середнього – 11 екз. періодів доби бронзи, а також 14 відщепів, п'ять з яких ретушовані. Матеріали давньоруського часу характеризують уламки чотирьох вінець та 23 фрагменти стінок горщиків.

Хрипаличі-2. За 2,5 км на схід від села, в урочищі Зарудки, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги вистоя 4-6 м над рівнем заплави – багат шарова пам'ятка тшцінецько-комарівської, вельбарської культур і періоду XI-XII ст. площею до 2 га. З півдня поселення оконтурує ґрунтова дорога, а зі сходу берегова лінія безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги). Керамічний матеріал двох культур репрезентують, відповідно, уламки стінок ліпних посудин. Дев'ять знахідок доби бронзи мають сіро-коричневий колір із старанно зглаженою поверхнею, а перших століть н.е – у кількості 28 екземплярів – темно-сірий, сіро-коричневий чорний кольори, зовнішня поверхня яких покрита рустом. З тшцінецько-комарівською культурою

пов'язані кінцевий скребок, два скобелі, фрагмент лінзоподібної у поперечному перетині сокири та вісімнадцять відщепів (три з них ретушовані). У складі посуду давньоруського часу п'ять уламків вінець та 18 фрагментів стінок горщиків.

Хрипаличі-3. За 0,7 км на схід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 6-8 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка стжижівської, тшцінецько-комарівської культур і періоду XI-XIII ст. площею до 1 га, сліди якої простежені вздовж краю мису паралельно опорам лінії електропередач. Зібрано п'ять фрагментів ліпних посудин стжижівської культури (два з них орнаментовані відтискаами шнура), з розчосами на зовнішній поверхні. Ліпну кераміку тшцінецько-комарівської культури репрезентують 13 фрагментів стінок посудин. Збірка кременевих виробів складається з 13 відщепів (дев'ять з них ретушовані), п'яти фрагментів лінзоподібних та овальних у перетині сокир та двох серпів, а також чотирьох уламків кам'яних зернотерок. Посуд давньоруського часу репрезентують сім уламків вінець та 17 фрагментів стінок горщиків.

Хрипаличі-4. На східній околиці села в урочищі Придатки, на напівовальному у плані місі лівого берега р. Луги висотою 5-6 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка стжижівської, тшцінецько-комарівської культур та давньоруського періоду XII-XIII ст. площею до 2 га. В її центральній частині розміщене озерце, а з півдня та сходу поселення охоплює заплава безіменного струмка (лівосторонній доплив Луги). Зібрані 4 фрагменти стінок ліпних посудин стжижівської та вісім фрагментів стінок ліпних посудин тшцінецько-комарівської культур. Доповнюють колекцію шість кременевих відщепів (два з них ретушовані) та три уламки кам'яних зернотерок.

Хрипаличі-5. На північно-східній околиці села, в урочищі За Пасікою на пологому схилі лівого берега р. Луги висотою 4-6 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею до 1 га, сліди якої відмічені на схід від будівель тваринницької ферми колишнього колгоспу. З території орного поля зібрані сім фрагментів стінок ліпних посудин і п'ять ретушованих відщепів. Керамічні матеріали княжої доби представлені шістьма уламками вінець та 12 фрагментами стінок горщиків.

Хрипаличі-6. На північній околиці села, в урочищі Городи, на пологому схилі лівого берега р. Луги висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею близько 1 га, що розташована поблизу мосту ґрунтової дороги, котра веде до шосе сполученням Володимир-Волинський – Устилуг. З території орного поля зібрані дев'ять фрагментів ліпної кераміки доби бронзи, чотири уламки вінець і 19 фрагментів горщиків давньоруського часу. Знайдено, також, чотири відщепи з кременю (три з них ретушовані).

Хрипаличі-7. На північно-західній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 14-16 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею близько 1 га. Навпроти неї, по ту сторону річки розташований міст залізничної колії. З території городів зібрані шість фрагментів ліпної кераміки середнього періоду доби бронзи, п'ять уламків вінець та вісім фрагментів стінок горщиків давньоруського часу. Доповнюють колекцію знахідок одинадцять кременевих відщепів (дев'ять з них ретушовані), а також кам'яна свердлена сокира і чотири уламки зернотерок.

Хрипаличі-8. За 0,5 км на північний захід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XII-XIII ст. площею близько 1 га. З території орного поля зібрані вісім фрагментів стінок ліпних посудин, а також сім уламків вінець і 14 фрагментів стінок горщиків княжої доби. Знайдено, крім того, уламок лінзоподібної у поперечному перетині сокири, 12 відщепів з кременю (сім з них ретушовані).

Хрипаличі-9. За 1 км на захід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави - поселення вельбарської культури площею біля 1 га. На північ від нього проходить лінія електропередач, а з півдня його оконтурює улоговина заплави річки. З поверхні орного поля зібрані фрагменти ліпного та кружального посуду, відповідно дев'ять і шість екземплярів. Перші з них рустовані. Натомість знахідки кружальної кераміки мають старанно лисковану поверхню.

Хрипаличі-10. За 0,5 км на південний захід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 14-16 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської, вельбарської культур і періоду XII-XIII ст. площею близько 3 га. З поверхні орного поля зібрані 16 фрагментів стінок ліпних посудин доби бронзи, а також 18 уламків стінок ліпного (зовнішня поверхня покрита рустом) і п'ять фрагментів стінок кружального посуду перших століть н.е. Доповнюють колекцію кераміки чотири уламки вінець і 10 фрагментів стінок горщиків дав-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ньюрського часу. Зібрані окремі вироби з кременю, а саме: чотири ретушовані відщепи, три скребки, скобель, уламок лінзоподібного у поперечному перетині серпа.

с. Черчичі

Черчичі-1. За 0,5 км на північний захід від села, в урочищі Токарські гори на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 50-55 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка культур лійчастого посуду і стжижівської. Збір речового матеріалу проведено на рівній ділянці плато з території орного поля площею до 2 га. Керамічний комплекс культури лійчастого посуду характеризують 24 уламки стінок ліпних посудин, фрагмент глиняного біконічного пряслиця, а стжижівської – дев'ять уламків стінок ліпних посудин, чотири з яких орнаментовані відтисками шнура.

Кременевий інвентар періоду енеоліту складається з наступних виробів:

– два односторонні і шість двосторонніх ретушованих уламків пластин розмірами 45-89x27-42x6-9 мм. Леза знарядь підправлені дрібно- та середньофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена зі сторони спинок заготовок;

– три кінцевих скребки із симетричними лезами на січеннях пластин розмірами 52-74x33-37x9-11 мм;

– вкладень серпа із симетричною заповнювкою леза на пластині-135x42x8 мм, яке підправлене суцільною середньофасетковою лускоподібною ретушшю зі спинки;

– проколка на верхній частині пластини;

– два наконечники стріл трикутної форми із незначно ввігнутими підставами, уламок прямокутної у поперечному перетині сокири.

До кременевих виробів стжижівської культури віднесені шість ретушованих відщепів, два скребла і три скобелі на аналогічних сколах.

Черчичі-2. За 1 км на схід від села, в урочищі Старе Село, на овальному у плані останці лівого берега р. Луги висотою 3-5 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка волинсько-люблінської, лійчастого посуду, городоцько-здобицької та стжижівської культур. Речові матеріали зібрані в південно-східній частині підвищення. Їх характеризують уламки стінок ліпних посудин, котрі нараховують у послідовному порядку відповідно 7, 11, 9 і 19 екз. Серед знахідок з кременю п'ять кінцевих скребків, дві прямокутні у плані та овальні у поперечному перетині сокири, два уламки лінзоподібних у поперечному перетині сокир, чотири фрагменти наконечників списів, серцеподібний наконечник стріли, два ретушовані відщепи, дві проколки, дев'ять ретушованих січень пластин, а з каменю – уламок свердленої сокири. Знайдено також 27 кременевих відщепів, культурне визначення яких проблематичне.

Черчичі-3. На південній околиці села, на пологому схилі лівого берега р. Луги у місці впадіння в неї безіменного струмка - багатошарова пам'ятка культур кулястих амфор, тицінецько-комарівської, вельбарської і періоду XII -XIII ст. площею понад 1 га. Речові матеріали зібрані з території орного поля. Керамічний комплекс культури кулястих амфор нараховує чотири екземпляри стінок ліпних посудин чорного кольору і старанно зглаженою поверхнею, до глиняної маси яких додано подрібнені стулки черепашок. Уламки стінок ліпних посудин тицінецько-комарівської культури в кількості 13 екземплярів мають сіро-коричневе забарвлення. Керамічні знахідки вельбарської культур репрезентують 20 уламків ліпного та п'ять уламків ліпного посуду. Перші з них у більшості випадків покриті рустом. Посуд княжої доби репрезентують шість уламків вінець та вісім бочків стінок горщиків.

На площі пам'ятки знайдені вироби з кременю. Це, зокрема, дві проколки, два кінцеві скребки, три ретушовані січення пластин та п'ять відщепів з ретушшю, чотири наконечники стріл підтрикутної форми з прямою підставою, серцеподібний наконечник стріли, вкладень серпа на січені пластини, фрагмент наконечника дротика, уламки лінзоподібних в поперечному перетині сокири та серпа, 17 відщепів. Доповнюють колекцію знахідок свердлені кам'яні сокири і булава.

с. Яковичі

Яковичі-1. На східній околиці села, на похилому березі безіменного правостороннього допливу річки Стрипи вистоя до 5-6 м над рівнем заплави – поселення періоду X-XII ст. площею близько 0,5 га. Його сліди простежені вздовж схилу правого берега на відстань до 30-40 м від заплави річки. З території орного поля зібрані сім уламків вінець і 29 фрагментів стінок горщиків. Окремі екземпляри орнаментовані врізними прямим і хвилеподібними борозенками.

Яковичі-2. На північно-східній околиці села, на пологому схилі правого берега безімен-

ного потічка (правосторонній доплив Стрипи) вистою 3-4 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури і періоду XI-XIII ст. площею близько 1 га, яка розміщена за 0,2-0,3 км на південь від шосейної дороги сполученням Володимир-Волинський-Луцьк. З території орного поля зібрані дванадцять уламків ліпного посуду, сім відщепів (три з них ретушовані), а також вісі уламків вінець та 21 фрагмент стінок горщиків княжої доби.

В Іваничівському районі обстежувалась територія сіл Бужковичі та Іванівка.

с. Бужковичі

Бужковичі-1. За 0,5 км на північ від села. на овальному у плані останці лівого берега р. Луги – Свинорийки розмірами 100x250 м та висотою до 5 м – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської і вельбарської культур. З поверхні орного поля зібрані уламки ліпного посуду -14 екземплярів, три фрагменти лінзоподібних в поперечному перетині сокир, нижню частину біфасіального серпа, 14 відщепів з кременю (11 з них ретушовані) доби бронзи, а також вісім фрагментів ліпної та 13 екз. кружальної кераміки перших століть нашої ери.

с. Іванівка

Іванівка-1. На північній околиці села, в урочищі Замчисько, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою до 20 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культур лійчастого посуду, городоцько-здвобицької та давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 2 га. Серед знахідок наявні уламки ліпного посуду зазначених вище культур – 23 екз., вироби з кременю: кінцевий скребок, чотири ретушовані відщепи пластин, трикутний у плані наконечник стріли, уламок наконечника списа, дев'ять відщепів та 14 фрагментів горщиків княжої доби.

Іванівка-2. За 1 км на північний захід села, на овальному у плані останці серед заплави лівого берега р. Луги поблизу падіння у неї безіменного лівостороннього допливу, розмірами 0,08x0,19 км і висотою 2-3 м – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. Тут знайдено 12 вінець та 35 стінок горщиків, окремі з яких декоровані врізними прямолінійними борозенками.

Іванівка-3. На північно-східній околиці села, на овальному у плані останці серед заплави правого берега р. Луги розміром 0,12x0,24 км і висотою 3-4 м, правіше шосейної дороги, яка веде з Володимира-Волинського на Павлівку – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. Речові матеріали зібрані в південно-західній частині підвищення. Це сім уламків вінець і 19 фрагментів стінок горщиків.

Іванівка-4. На східній околиці села, на пологому схилі правого берега безіменного потічка (лівосторонній доплив Луги) висотою 5-6 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та давньоруського періоду XII-XIII ст. З території орного поля на площі близько 1 га зібрані 14 уламків ліпної кераміки, два фрагменти наконечників списів, верхню частину біфасіального серпа, шість відщепів (чотири з них ретушовані) та 18 фрагментів кружального посуду княжої доби.

Іванівка-5. На південно-східній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою до 15 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка вельбарської культури та давньоруського періоду XII-XIII ст. З території присадибних ділянок на площі близько 2 га зібрані уламки ліпної та кружальної кераміки пізньоримського часу – 19 екз. а також фрагменти посуду княжої доби – 24 екз.

Іванівка-6. За 1 км на захід від села, на правому березі безіменного потічка (лівосторонній доплив р. Луги) висотою до 6-8 м. над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та давньоруського періоду XII-XIII ст. З території орного поля на площі біля 0,5 га зібрані дев'ять уламків ліпної і 17 фрагментів кружальної кераміки, а також вісім відщепів з кременю (три з них ретушовані).

Іванівка-7. На південно-західній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Луги висотою 10-12 м над рівнем заплави – поселення тшцінецько-комарівської культури. З території присадибних ділянок зібрані уламки ліпної кераміки – 15 екз. та окремі вироби з кременю: лезова частина лінзоподібної в поперечному перетині сокири, кінцевий скребок, три скребла, сім відщепів (два з них мають ретуш) та односекційний скобель.

Іванівка-8. За 1 км на південь від села, на мисоподібному уступі правого берега Луги висотою до 14 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та давньоруського періоду XII-XIII ст. У складі підйомного матеріалу вісім фрагментів ліпної і 27 уламків кружальної кераміки, лезова частина лінзоподібної у поперечному перетині сокири, два розтирачі і сім відщепів (п'ять з них ретушовані) з кременю.

Іванівка-9. За 2 км на південь від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги висотою 12-14 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та давньоруського періоду XI-XIII ст. площею до 1 га. З території орного поля підібрані уламки

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ліпної – 12 екз. та кружальної – 23 екз. кераміки, 15 відщепів з кременю (дев'ять з них ретушовані). Окремі фрагменти посуду давньоруського часу декоровано врізними прямолінійними борозенками.

В Локачинському районі розвідкові роботи здійснені на території сіл Війниця, Залужне та Затурці.

с. Війниця

Війниця-1. На південно-західній околиці села, на захід від шосейної дороги, яка веде до смт. Локачі, на схилі лівого берега р. Свинорийки висотою до 3 м над рівнем заплави – селище періоду XII-XIII ст. площею близько 1 га. З території присадибних ділянок по обидві сторони від лінії електропередач зібрані чотири уламки вінець і сім фрагментів стінок горщиків.

Війниця-2. На південній околиці села, на схід від шосейної дороги і паливного складу, на схилі правого берега безіменного потічка, лівостороннього допливу Свинорийки висотою до 5-6 м над рівнем заплави-селище періоду XII-XIII ст. площею до 0,5 га. Уламки кружального посуду зібрані з території присадибних ділянок.

Війниця-3. На західній околиці села, за 0,8 км на південь від шосейної дороги сполученням Луцьк-Володимир-Волинський, на схилі лівого берега Свинорийки висотою до 6-8 м. над рівнем заплави – селище періоду XII-XIII ст. площею біля 1 га. Підйомний матеріал репрезентує фрагментований кружальний посуд.

с. Залужне

Залужне-1. За 2,5 км на південний схід від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Луги вистояю до 20 м над рівнем заплави – багат шарова пам'ятка пізнього палеоліту, волинсько-люблінської і тшцінецько-комарівської культур площею до 0,5 га. Мис має підтрикутну форму і вершиною направлений на захід. З півдня біля його підніжки знаходиться кар'єр по добуванню вапняку, а з півночі він відділений від напільної частини тераси глибоким і широким (до 50-60 м) яром. Грунт на пам'ятці суглинковий і пошкоджений водною ерозією, що відбилось на стані збереження культурного шару. Кременевий комплекс пізньопалеолітичного часу містить одно-і двоплощинні нуклеуси з прямим або скошеним не фасетованими ударними площадками, цілими і фрагментованими пластинами переважно неправильних форм, відщепами та уламками кременю. Знахідки покриті інтенсивною білою патиною. Знайдено лише одне знаряддя праці – кінцевий скребок із симетрично робочою частиною на середній частині поздовжньої пластини.

Матеріали волинсько-люблінської і тшцінецько-комарівської культури кількісно незначні. Це поодинокі фрагменти стінок ліпних посудин і кременеві артефакти – січення пластин та відщепи, окремі з яких ретушовані.

с. Затурці

Затурці-1. На південній околиці селища, на схід від тракторної бригади колишнього колгоспу на схилі правого берега р. Турії (одночасно східний берег ставу) вистояю до 6 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та давньоруського періоду XII-XIII ст. площею до 1,5 га.

Речові матеріали зібрані з площі присадибних ділянок. Знахідки тшцінецько-комарівської культури представлені трьома фрагментами стінок ліпних посудин, а також двома відщепами. З періодом XII-XIII ст. пов'язані три уламки вінець та вісім фрагментів стінок горщиків.

Затурці-2. На західній околиці селища, на північ від шосейної дороги сполученням Луцьк-Володимир-Волинський, на схід від греблі через заплаву, на схилі лівого берега р. Турії – поселення періоду XII-XIII ст. площею до 1 га. Уламки кружального посуду зібрані з території городів.

Затурці-3. В західній частині селища, на південний схід від костелу, на схилі західного берегу ставу, на південь від шосейної дороги сполученням Луцьк - Володимир-Волинський – селище періоду XII-XII ст. площею близько 1 га. Два уламки вінець та п'ять фрагментів стінок горщиків підняті з території присадибних ділянок.

Затурці-4. В західній частині селища, на північ від шосейної дороги сполученням Луцьк - Володимир-Волинський, за 0,2 км на північний захід від костелу, на лівому березі р. Турії висотою до 3 м над рівнем заплави – поселення періоду XII-XIII ст. площею до 1 га. Фрагменти стінок гончарних горщиків – 16 екз. зібрані з території присадибних ділянок.

Затурці-5. В північно-західній частині селища, на південь і південний захід від школи, на

схилі правого берега р. Турії висотою до 2-3 м над рівнем заплави-селище періоду XII- XIV ст. площею до 1 га. Культурний шар пам'ятки залягає до глибини 0,4-0,45 м від денної поверхні ґрунту. У складі підйомного матеріалу чотири уламки вінець та 15 фрагментів стінок горщиків.

Загурці-6. На північно-західній околиці селища, за 0,5 км на північ від шосейної дороги сполученням Луцьк-Володимир-Волинський, на схід від греблі і дороги, що з'єднує автостраду і територію від племстанції, на рівній ділянці правого берега р. Турії висотою до 2-3 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та періоду XII-XIII ст. площею до 1 га. Речові матеріали зібрані з території городів. Матеріали доби бронзи репрезентують чотири фрагменти стінок ліпних посудин, уламок кулястого розтирача з каменю, два ретушовані відщепи і односекційний скобель з кременю. З давньоруським шаром пов'язані уламки вінець, уламок денця та 17 фрагментів стінок горщиків.

Загурці-7. За 0,5 км на північний захід від селища, на захід від племстанції, на північний захід від мосту через греблю, на схилі правого берега р. Турії висотою до 3-4 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської культури та періоду XII-XIII ст. площею до 1,5 га. Зараз територія пам'ятки зайнята садом. Її культурний шар задовільного збереження залягає до глибини 0,35-0,45 м від сучасного рівня поверхні. Матеріали середнього періоду доби бронзи репрезентують шість фрагментів стінок ліпних посудин, відщеп і уламок кременю.

Серед знахідок давньоруського часу уламок вінця і вісім фрагментів стінок горщиків.

1. *Златогорський О.Є., Панишко С.Д.* Розвідки та наукова експертиза на території західних районів Волинської обл. // Археологічні дослідження в Україні 2010. – К.-Полтава, 2011. – С.136.

2. *Златогорський О.Є., Самолук В.О.* Дослідження поховання енеолітичного часу на Волині// Археологічні дослідження в Україні 2010. – К.-Полтава, 2011. – С.142.

3. *Івановський В.І., Конопля В.М., Павлів Д.Ю.* Роботи Західно бузької експедиції // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів: Світ, 1991. – С.39-42.

4. *Ивановский В.И., Конопля В.М., Мацкевой Л.Г.* Работы Волинской экспедиции // Археологические открытия 1986 года. – М.: Наука, 1988. – С.279-281.

СТАРОЖИТНОСТІ МОНАСТИРЩИНИ

У статті проаналізовані археологічні пам'ятки на території Монастирського району Тернопільської області в басейнах річок Золота Липа і Коропець, виявлені і обстежені Розвідковим загоном Інституту суспільних наук АН УРСР у 1988 р.

Ключові слова: Монастирщина, пізній палеоліт, трипільська культура, тшцінецько-комарівська культура, культура фракійського гальштату, пшеворська культура, черняхівська культура

Першовідкривачами пам'яток археології на території Монастирського району Тернопільської області були на початку ХХ ст. К.Гадачек і Б.Януш. Згодом їх обстеження продовжили у 30-их роках минулого століття С.Круковський, в 60-70-их І.Герета. Цими роботами виявлені окремі поселення пізнього періоду доби палеоліту в сс. Задарів, Красіїв, Лазарівка, Устя-Зелене і в смт. Коропець та трипільської культури (етап С/І) в тому таки Коропці, а також в сс. Бобрівники, Велеснів, Горигляди і Залісся [1, 86, 87, 237, 238]. Про існування давньоруських городищ в смт. Коропці та в с. Залісся повідомив більш як півстоліття тому О.Ратич [2, 162]. Така інформація про старожитності Монастирщини була чинною до 1988 р., коли на її теренах провів дослідження Розвідковий загін Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України). Суттєво розширив і збагатив їх джерельну базу та ввів у науковий обіг низку нових пам'яток пізнього періоду палеоліту, культур трипільської, тшцінецько-комарівської, фракійського гальштату і черняхівської.

Попередні результати цих робіт знайшли відображення в ряді невеликих за обсягом повідомлень [3; 6; 9]. Були також опубліковані зібрані загоном матеріали з випадково виявлених перед тим кремаційного поховання пшеворської культури в с.Задарів [10] та двох скарбів бронзових виробів культури фракійського гальштату в с.Трудолюбівка [5] і Яргорів [4; 7]. Нижче наводимо опис і наукову нумерацію виявлених Розвідковим загоном пам'яток.

с. Барвінкове

Барвінкове-1. На північно-східній околиці села, в урочищі «Кар'єр», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 12-14 м над рівнем заплави – одношарове поселення трипільської культури середнього періоду (етап В/ІІ). Неподалік від діючого кар'єру зібрано фрагменти стінок ліпних посудин – 17 екз., два одноплощинні нуклеуси, чотири уламки пластин і 17 відщепів, а також кінцевий скребок і дві ретушовані пластини (Рис. 1,4).

с. Бобрівники

Бобрівники-1. На південно-східній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка доби палеоліту і середнього періоду трипільської культури (етап В/ІІ). З території орного поля і прилеглих до нього присадибних ділянок зібрані покриті білою патиною артефакти з кременю пізньопалеолітичного часу: три одно- та двоплощинні нуклеуси зі скошеними, безсистемно фасетованими ударними площадками і 21 відщеп.

З періодом енеоліту пов'язані фрагменти стінок ліпних посудин – 12 екз. та артефакти з кременю – дві пластини, десять уламків пластин, серединний різець та дві ретушовані пластини.

с. Велеснів

Велеснів-1. В північно-східній частині села, в урочищі «Нагіринка», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою близько 20 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І), яку виявив у 1968 р. І.Герета. Повторними обстеженнями з території присадибних ділянок на площі до 1 га були зібрані патиновані вироби з кременю пізнього палеоліту – шість уламків пластин і 29 відщепів, а також знахідки, що відносяться до трипільського часу: 23 фрагменти стінок ліпних горщиків і мисок, 12 уламків пластин, 27 відщепів, з-поміж яких вісім мають на спинках залишки жовтої кірки, три призматичні одноплощинні нуклеуси (Рис. 1,11), ретушовані січення пластин – 12 екз. (Рис. 7,8), чотири кінцеві скребки на уламках пластин, кутовий різець, п'ять односекційних

скобелів з кременю, долото (Рис. 9,3) та п'ять уламків сокир з опоки. Крім цього знайдено заготовку підвіски? з фрагмента стінки посудини (Рис. 3,9), середню частину антропоморфної статуетки, прикрашеної двома вертикальними рядами наколів (Рис. 3,7) і глиняний тягарець до ткацького верстата (Рис. 3,11).

Велеснів-2. В східній частині села, в урочищі «Влоги» або «Левада», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і середнього періоду (фінальна стадія) трипільської культури, що була виявлена у 1971 р. І.Геретою. Внаслідок повторного обстеження її території, зайнятої присадибними ділянками, зібрано два двоплощинні призматичні нуклеуси, вісім уламків пластин, шість відщепів, кінцевий скребок і ретушовану пластину, котрі покриті білою патиною. Ці артефакти пов'язані з пізнім палеолітом.

У складі знахідок трипільської культури наявні уламки вінець горщиків, мисок і накривок у кількості 14 екз., фрагменти стінок посудин – 47 екз., уламок «бінокля», два пряслиця (Рис. 3, 1,12), середня частина антропоморфної статуетки, декорованої наколами, що передають зображення намиста (Рис. 3,8), а також вироби з кременю: шість одноплощинних сплющено-циліндричних нуклеусів (Рис. 1,7), п'ять пластин, уламки пластин – 31 екз., відщепи – 15 екз., сім з яких належать сколам від підправки ударних площадок нуклеусів, вісім ретушованих пластин (Рис. 1, 1,2,8; 3, 5,14), п'ять кінцевих скребків (Рис. 2,5), три різці на пластинчастих заготовках (Рис. 2,13; 6,6; 4,4), сім одно- і двосекційних скобелів, три наконечника стріл (Рис. 4,1-3) дві сокири з опоки (Рис. 2,7,10) та три уламки сокир з цієї ж породи.

Велеснів-3. В північній частині села, в урочищі «Яценкове», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 10-12 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду трипільської культури (етап С/І). З території присадибних ділянок на площі біля 1 га зібрано 23 фрагменти ліпних посудин, одинадцять уламків пластин, шість відщепів, п'ять ретушованих січень пластин (Рис. 4, 5,6,11), два кінцеві скребки (Рис. 4,8) і три односекційні скобелі з кременю.

Велеснів-4. В північно-західній частині села, в урочищі «Майдан», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою 14-16 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду трипільської культури (етап С/І) площею до 2 га, поруч з якою розміщений господарський двір колишнього колгоспу. З території присадибних ділянок зібрані фрагменти ліпних посудин – 38 екз., вісім уламків пластин, п'ять відщепів, сім ретушованих січень пластинчастих сколів (Рис. 1,10), кінцевий скребок (Рис. 3,2), два кутові різці (Рис. 4,10), чотири односекційні скобелі з кременю та три лезові частини зашліфованих сокир з опоки.

Велеснів-5. На західній околиці села, в урочищі «За левадками», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою біля 50 м над рівнем заплави – поселення пізнього періоду доби палеоліту і зруйнований курганний могильник раннього періоду доби бронзи. У складі знахідок пізньопалеолітичного часу наявні пагінзовані кременеві артефакти: три двоплощинні нуклеуси, десять уламків пластин, вісім відщепів, кінцевий скребок, бічний і серединний різці та п'ять ретушованих січень пластинчастих сколів.

Речовий комплекс рубежу III-II тисячоліть до н.е. представлений дев'ятьма цілими (Рис. 11,1-3,5; 10,1,3) і чотирма фрагментованими свердленими сокирами, що віднесені до типів округлообушкових, сегменто- та трапецієподібних. За свідченнями місцевих жителів, в цій частині села ще в повоєнний час існувало декілька майже знівельованих оранкою насипів, з яких походять ці предмети озброєння. Тут також трапилась підтрикутна у плані і лінзоподібна у поперечному перетині кременева сокира із зашліфованим лезом (Рис. 9,10). З огляду на типологію ці знахідки доцільно пов'язувати з подільською групою підкарпатської культури. Подібні за формою кам'яні сокири відомі з ряду досліджених розкопками курганних і плоских могильників на території Тернопільщини [8, 63-64].

Велеснів-6. В південно-західній частині села, в урочищі «Поліна», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 6-8 м на рівнем заплави – одношарова пам'ятка пізнього періоду трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га. Підйомний матеріал складається з 39 фрагментів ліпного посуду, двох одноплощинних нуклеусів (Рис. 3,10), п'яти пластин і 18 уламків пластин, восьми відщепів, десяти ретушованих січень пластин (Рис. 4,12,13), п'яти кінцевих скребків (Рис. 4,14,15,18), серединного (Рис. 4,9) і двох кутових різців, чотирьох односекційних скобелів та двох лезових частин прямокутних у поперечному перетині сокир з кременю. Знайдені, також, уламки шести кам'яних зернотерок.

Велеснів-7. За 1 км на північний схід від села, в урочищі «Канчуки», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею до 4 га. За 0,2 км

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

на захід від неї розміщений ставок. З території орного поля зібрані патиновані сім одно- і дво- площинних нуклеусів, три пластини, п'ять уламків пластин, 53 відщепи, що відносяться до пізнього палеоліту.

З трипільською культурою пов'язані 27 фрагментів кераміки, п'ять одноплощинних нуклеусів, дев'ять уламків пластин, 45 відщепів, чотири двобічно ретушовані січення пластинчастих сколів, два кінцеві скребки (Рис. 1,6), три розтирачі з кременю, а також шліфувана сокира з опоки (Рис. 2,8).

За 0,5 км на північ від пам'ятки на денній поверхні виявлено цілі і фрагментовані кременеві конкреції та кількісно значні відходи (відщепи і уламки пластин), що лишилися від їх утилізації. Не виключено, що тут мешканці як цього, так і сусідніх трипільських поселень здійснювали добування сировини та проводили її попередню обробку.

с. Горішня Слобідка

Горішня Слобідка-1. На північно-західній околиці села, на пологому схилі правого берега р. Коропець висотою 6-8 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду трипільської культури (етап С/І) площею близько 3 га. За 0,3 км на схід від неї розташований господарський двір колишнього колгоспу. У складі підйомного матеріалу наявні 14 уламків кераміки, січення восьми пластин, 15 відщепів, чотири одно- та двобічно ретушовані уламки пластинчастих сколів (Рис. 3,4), кінцевий скребок (Рис. 3,3) і два розтирачі з кременю.

Горішня Слобідка-2. За 0,5 км на південний захід від села, на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею до 2 га.

Пізнюпалеолітичний комплекс представлений патинованими двома двоплощинними нуклеусами, уламками п'яти пластин, 13 відщепами, кінцевим скребком, серединним і кутовим різцями та трьома однобічно ретушованими січеннями пластин, а з трипільським культурно-хронологічним горизонтом пов'язані десять фрагментів стінок ліпних посудин, чотири уламки пластин, 12 відщепів, серединний різець, вкладень серпа із симетричною заповіркою лева на уламку платини (Рис. 1,5), вісім ретушованих січень пластинчастих сколів і два розтирачі з кременю.

Горішня Слобідка-3. На південно-східній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою близько 40 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею до 0,5 га. Тут знайдено три двоплощинні нуклеуси, п'ять пластин, 12 січень пластин, 28 відщепів, серединний різець і три ретушовані уламки пластин, що покриті білоголубою патиною.

с. Гранітне

Гранітне-1. На північній околиці села, в урочищі «Гора», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 30-35 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею близько 0,5 га. З території орного поля зібрані патиновані вироби з кременю: шість уламків пластин, 17 відщепів, кінцевий скребок, серединний і два бічні різці.

Гранітне-2. На східній околиці села, в урочищі «За липою», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 10-12 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду трипільської культури (етап С/І) площею біля 2 га. Звідси походять 15 фрагментів ліпних посудин, три уламки пластин, 13 відщепів, чотири ретушовані січення пластинчастих сколів, два кінцеві скребки, вкладень серпа на уламку платини, бічний різець, два односекційні скобелі, розтирач з кременю та фрагменти чотирьох шліфованих сокир з опоки.

Гранітне-3. На південній околиці села, в урочищі «Рудка», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури аналогічного, як і попередня, часу площею близько 3 га. На ній виявлено 19 фрагментів кераміки і артефакти з кременю: два одноплощинні нуклеуси (Рис. 3,13), вісім уламків пластин, 43 відщепи, три двобічно ретушовані січення пластин, два кінцеві скребки, бічний і два кутових різці, розтирач на зужитому нуклеусі та три фрагменти кам'яних зернотерок.

Гранітне-4. За 1,7 км на захід від села, на північ від колишнього хутора, в урочищі «Під кривулі», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка пізнього періоду трипільської (етап С/І), фракійського гальштату і черняхівської культур площею до 3 га. Основна концентрація речового матеріалу простежена поблизу джерела. Там, крім іншого, зафіксовано рештки розораних глинобитних площадок, що лишилися від наземних жител енеолітичного часу. У складі зібраних знахідок наявні уламки

ліпної кераміки трипільської культури – 21 екз. та культури фракійського гальштату – 17 екз., а також 18 фрагментів кружального посуду перших століть н.е.

Вироби з кременю представлені дев'ятьма уламками пластин, 14 відщепами, два з яких ретушовані, п'ятьма січеннями пластинчастих сколів із вторинною обробкою (Рис. 8,3), чотири кінцевими скребками, бічним і серединним різцями, вкладнем серпа та трьома розтирачами.

Гранітне-5. За 2 км на північний захід від села, в урочищі «Сіножаті», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою до 50 м над рівнем заплави – багатощарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту, трипільської (етап С/І) та черняхівської культур площею біля 2 га. Речовий матеріал фіксувався, здебільшого, на пологому схилі лівого берега безіменного потічка, який живиться від діючого джерела і протікає по улоговині яру до річки. З території орного поля зібрані патиновані кременеві артефакти палеолітичного часу: три двоплощинні нуклеуси, сім пластин, 18 уламків аналогічних сколів, 82 відщепи, п'ять ретушованих уламків пластин і кінцевий скребок. Доповнюють їх уламки ліпної кераміки періоду енеоліту – 27 екз. і кружальної – перших століть н.е. – 12 екз., а також вісім уламків пластин, 17 відщепів, чотири січення пластинчастих сколів з ретушшю, кінцевий скребок, два розтирачі. Тут трапились уламки кам'яних зернотерок.

с. Дубенка

Дубенка-1. На північній околиці села, неподалік від цвинтаря, на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 14-16 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту, що орієнтовно займає площу до 0,5 га. У складі зібраних патинованих артефактів з кременю є вісім січень пластин і 21 відщеп.

Дубенка-2. За 1,5 км на північ від села (територія хутора Слобідка), на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою до 20 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап В/ІІ-В/ІІІ) площею близько 3 га. Там знайдено патиновані артефакти палеолітичного часу: п'ять уламків пластин і 28 відщепів, а також фрагменти кераміки-16 екз., січення пластинчастих сколів-11 екз., 20 відщепів, чотири двобічно ретушовані уламки пластин, кінцевий скребок (Рис. 3,6), серединний різець, вкладень серпа і три ретушовані відщепи з кременю (Рис. 4,7).

с. Завадівка

Завадівка-1. На південно-західній околиці села, в урочищі «Кар'єр», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 10-12 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду (етап С/І) трипільської культури площею 3 га, з території якої взяті 36 фрагментів ліпних посудин, а також вироби з кременю: п'ять одноплощинних нуклеусів (Рис. 4,16), 18 уламків пластин, 241 відщеп, 32 уламки типологічно не окреслених пластинчасто-відщепових сколів, 24 одно- та двобічно ретушовані січення пластин, дев'ять ретушованих відщепів (Рис. 1, 3, 12), десять кінцевих скребоків, чотири різці:серединний, скошено-кутовий і два кутових, три односекційні скобелі, прокрутку, сім розтирачів і три кам'яні зернотерки.

На схилі тераси відмічені залишки дев'яти наземних жител, від яких лишились розрізнені скупчення обмазки стін і шматки глинобитної підлоги. Планіграфія площадок вказує на дворядову забудову від краю мису до його центру.

Завадівка-2. На північно-західній околиці села, в урочищі «Бабінець», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 18-20 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею до 0,5 га. Підйомний матеріал характеризують патиновані вироби з кременю: три двоплощинні нуклеуси, п'ять пластин, 12 січень аналогічних сколів, 44 відщепи, 18 уламків сировини, шість ретушованих уламків пластин, серединний і кутовий різці, кінцевий скребок і два односекційні скобелі.

Завадівка-3. За 0,3 км на схід від села, в урочищі «Торчина», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 60-70 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту. На території орного поля зафіксовано п'ять скупчень з розщепленим кременем, покритих інтенсивною біло-голубою патиною. Серед зібраних артефактів наявні 17 одно- та двоплощинних нуклеусів, 23 пластини і 56 уламків аналогічних сколів, 117 відщепів і 39 уламків сировини. В кожному зі скупчень були поодинокі артефакти із вторинною обробкою. До них увійшли сім ретушованих пластин та січень, два бічні різці та п'ять ретушованих відщепів.

с. Задарів

Задарів-1. На південно-східній околиці села, в урочищі «Кремениця» або «Шлапаків яр»,

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

на рівній ділянці мисоподібного уступу лівого берега р. Золота Липа висотою біля 60 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею до 0,5 га. На території орного поля відмічені розрізнені скупчення обробленого патинованого кременю. У складі підйомного матеріалу наявні одно-і двоплощинні нуклеуси – 15 екз., пластини – 28 екз., січення пластин – 63 екз., відщепи – 182 екз., уламки сировини – 41 екз. і ретушовані сколи: пластини і січення пластин – 19 екз., сім відщепів, вісім кінцевих скребків, три кутові різці і два односекційні скобелі.

Задарів-2. На східній околиці села, в урочищі «Лупак», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 40-45 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею до 1 га. Серед зібраних виробів з патинованого кременю наявні два двоплощинні нуклеуси, 14 уламків пластин, 53 відщепи, 17 уламків сировини, а також ретушовані вісім січень пластин і три відщепи, серединний різець, три кінцеві скребки, два односекційні скобелі і сокироподібне знаряддя.

Задарів-3. В північно-західній частині села, в урочищі «Горбок», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка тшцінецько-комарівської і черняхівської культур площею близько 0,5 га. За 0,15 км на північ від неї знаходиться корпус школи, а із заходу її оконтурює шосейна дорога. З території присадибних ділянок зібрано 9 фрагментів ліпного посуду середнього періоду доби бронзи і 12 – перших століть н.е. До цього культурно-хронологічного горизонту віднесені 38 уламків кружальних посудин. Знайдено, також 10 відщепів, чотири з яких ретушовані, і верхню частину лінзоподібного у поперечному перетині серпа.

Задарів-4. В західній частині села, в урочищі «Під Монастирем», на рівній ділянці мисоподібного уступу правого берега р. Золота Липа висотою 6-8 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка трипільської (етап С/І), тшцінецько-комарівської, фракійського гальштату і черняхівської культур площею біля 2 га. Зібрані фрагменти ліпної кераміки відносяться до обумовлених вище культурно-хронологічних горизонтів в черговій послідовності: 30 екз., 11-екз., 9 екз. і 14 екз.

Крім них виявлено 38 уламків кружальних посудин пізньоримського часу.

Вироби з кременю репрезентують три одноплощинні нуклеуси, 19 уламків пластин, 47 відщепів, п'ять січень пластин і два відщепи з ретушшю, чотири кінцеві скребки, вкладень серпа на уламку пластини, свердло і три розтирачі.

Задарів-5. За 0,5 км на захід від села, в урочищі «Коноплице», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 6-9 м над рівнем заплави – багатошарова пам'ятка культур трипільської (етап С/І), фракійського гальштату і черняхівської площею до 2 га. Підйомний матеріал з цього місцезнаходження складається з фрагментів ліпного посуду періоду енеоліту – 25 екз., ранньозалізного віку – 16 екз. і перших століть н.е. – 27 екз. До останньої із згаданих вище культур віднесені знахідки уламків кружальної кераміки – 48 екз.

Тут підібрані також вироби з кременю: 14 уламків пластин, 32 відщепи, дев'ять одно- і двобічно ретушованих січень пластинчастих сколів, два кінцеві скребки, бічний різець, вкладень серпа на уламку пластини, два свердла, три односекційні скобелі та п'ять розтирачів на зужитих нуклеусах.

Задарів-6. За 0,7 км на південний захід від села, в урочищі «Відники», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду (С/І) трипільської культури площею близько 2,5 га, підйомні артефакти з якої включають 22 фрагменти ліпних посудин, 18 уламків пластин, 27 відщепів, 12 січень пластин з ретушшю, сім кінцевих скребків, серединний, два бічних і кутовий різці, два вкладні серпів на уламках пластин, прокрутку, чотири ретушовані відщепи з кременю, а також фрагменти шести зернотерок.

с. Залісся

Залісся-1. В південній частині села, в урочищі «Колонія», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 6-8 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га, з території якої зібрані фрагменти посуду – 37 екз., чотири січення пластин, 29 відщепів, три уламки пластин з ретушшю, кінцевий скребок, два кутові різці і чотири ретушовані відщепи.

Залісся-2. На південній околиці села, в урочищі «Кар'єр», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою до 20 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею до 0,5 га, на якій знайдено три двоплощинні нуклеуси, дев'ять уламків пластин, 26 відщепів і 12 уламків, покритих блідо-голубою патиною.

Залісся-3. В східній частині села, неподалік цвинтаря, на мисоподібному уступі правого берега р.Коропець висотою 4-6 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І). З території присадибних ділянок на площі до 1 га зібрані патиновані артефакти з кременю пізньопалеолітичного часу: уламки пластин – 12 екз., три з яких ретушовані, відщепи – 39 екз., кінцевий скребок і два різці: кутовий та серединний.

Матеріали трипільського поселення складається з 28 фрагментів посуду, трьох пластин, 14 січень аналогічних сколів, 25 відщепів, восьми одно-та двобічно ретушованих уламків пластин, чотирьох відщепів з ретушшю, трьох кінцевих скребків, серединного різця і розтирача з кременю.

Залісся-4. В південно-західній частині села, на мисоподібному уступі правого берега р.Коропець висотою 6-8 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га. Зібрані на присадибних ділянках артефакти представлені уламками кераміки – 37 екз., двома пряслицями, п'ятьма двоплощинними нуклеусами, трьома пластинами, січеннями аналогічних сколів – 15 екз., відщепами – 23 екз., чотирма ретушованими уламками пластин, трьома відщепами з ретушшю, двома кінцевими скребками, скошено-кутовим різцем і двома розтирачами на зужитих нуклеусах з кременю.

Залісся-5. За 0,5 км на південний схід від села, на мисоподібному уступі лівого берега р.Коропець висотою близько 30 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту, на схід від якої розташований яр. В зрізах стінок останнього, а також в його улоговині, виявлено цілі та розколоті конкреції, відщепи різної величини і конфігурацій (частина їх покрита жовною кіркою). Серед цих знахідок траплялись одно- та двоплощинні нуклеуси на початкових стадіях розщеплення, пластини і їх уламки здебільшого нерегулярних форм.

Це місцезнаходження можна вважати виробничим осередком, на території якого відбувалось добування сировини з наступними етапами її утилізації. Очевидно продукція з нього (нею могли бути нуклеуси правильних пропорцій та пластинчасті сколи) транспортувалася до більш віддалених поселень цього часу. Звідси взяті дев'ять нуклеусів і п'ять ретушованих пластин.

с. Заставці

Заставці-1. На південно-східній околиці села, в урочищі «Селиська», на мисоподібному уступі правого берега р.Коропець висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка трипільської (етап С/І) і тшцінецько-комарівської культури площею до 2 га. З території орного поля зібрано уламки ліпної кераміки обох культурно-хронологічних горизонтів, відповідно 33 і 17 екз., а також вироби з кременю: уламки восьми пластин, 29 відщепів (з них шість ретушовані), десять одно- і двобічно оброблених січень пластин, три кінцеві скребки і два вкладні до серпів на уламках пластин. Ці артефакти пов'язані з енеолітом.

До середнього періоду доби бронзи віднесені дві кам'яні свердленні сокири (рис. 10, 4,6), вістря списа (рис. 9, 6), три біфасціальні серпи (рис. 9, 1,11) та два уламки аналогічних знарядь. Крім того, в межах поселення траплялися цілі і фрагментовані зернотерки з кварциту та пісковику.

Заставці-2. За 1,7 км на захід від села, на пологому схилі правого берега безіменного потічка (правосторонній доплив Коропця), поблизу ставу, за 0,4 км на південний схід від польової дороги – поселення тшцінецько-комарівської культури площею близько 1,5 га. Тут знайдені 18 уламків ліпних посудин і 25 відщепів, сім з яких ретушовані, а також відмічені поодинокі уламки кам'яних зернотерок.

Заставці-3. На південно-західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р.Коропець висотою 8-10 м над рівнем заплави – пам'ятка тшцінецько-комарівської культури площею до 1 га. Підйомний матеріал репрезентують 14 уламків кераміки, 17 відщепів (п'ять з них ретушовані) і середня частина біфасального серпа.

с. Коржова

Коржова-1. На південно-східній околиці села, в урочищі «Копанка», поблизу колишньої садиби Й.Малярського, на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою до 30 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І), яка досліджувалася у 1981 р. Енеолітичним загоном Рівненської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України).

Розкопано 240 кв. м площі поселення, що могло займати територію до 1 га, та виявлено рештки двох наземних жител розмірами близько 6х4 м. Під розвалами глинобитних стін на

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

долівках, вимощених глиняним настилом, розміщувались по їх кутах овальні в плані вогнища розмірами 1,5x1 м. В одному із жител зафіксовано робоче місце кременяра у вигляді нуклеусів, пластин і їх уламків, відщепів та відбійників.

З площі житлових споруд і з розкопаної частини поселення здобуто уламки мисок, горщиків, кубків, накривок і «біноклів», близько 4000 виробів з кременю, зокрема нуклеуси, пластинчасто-відщепові сколи, різні за функцією знаряддя праці на них, а також цілі і фрагментовані зернотерки [9].

Коржова-2. На південно-західній околиці села, в урочищі «Вапнярка», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою до 10 м над рівнем заплави – багатшарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту, трипільської культури (етап V/II-V/III) та фракійського гальштату площею біля 5 га.

У складі підйомного матеріалу наявні патиновані артефакти з кременю пізньопалеолітичного часу: сім одно- і двоплощинних нуклеусів (Рис. 6,13), 23 уламки пластин (два з них ретушовані), серединний і два кутові різці, скребло на масивному відщепі та чотири кінцеві скребки, а також 34 відщепи.

Ліпна кераміка енеоліту і ранньозалізного віку представлена, відповідно, 82 та 19 уламками посудин. Частина трипільського посуду має монохромний (червона фарба) розпис.

Абсолютна більшість знахідок припадає на долю кременевих виробів трипільської культури. Це одноплощинні нуклеуси у різній стадії збереження – 706 екз. (рис. 5,14), пластини – 103 екз, уламки пластин – 956 екз, відщепи – 25218 екз., уламки сировини і типологічного не окреслені пластинчасто-відщепові сколи.

Знайдено 1547 артефактів різного функціонального призначення, серед яких домінуючі позиції щодо кількості займають відбійники, ретушовані пластини і їх уламки (Рис. 5, 2,8-12,-15; 7, 8,10,16,17), кінцеві скребки (рис. 5, 3,4,11,13; 7, 11,18) і різці (Рис. 7, 1,7,9,12,13,15). Зібрано значно менше вкладнів до серпів на пластинчастих сколах (Рис. 5, 16; 7, 2,5,14). Кількісно незначні вироби інших функціональних груп: прокрутки (рис. 7, 4,6), свердла (рис. 8, 9), проколки, розтирачі, наконечники стріл (рис. 5, 1,5-7). У складі підйомного матеріалу наявні прямокутні у поперечному перетині сокири і тесла з опоки (Рис. 7, 3), кам'яні розтирачі і зернотерки.

Аналіз цього комплексу знахідок свідчить про те, що в цьому куточку села існувало виробниче трипільське поселення, певні види кременевої продукції якого, насамперед нуклеуси і пластини, задовольняли не тільки власні потреби його мешканців, але й сусідні та більш віддалені від нього общини цієї спільності.

Коржова-3. В північно-західній частині села, в урочищі «Кальчикове», напологому схилі лівого берега р. Золота Липа висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка трипільської (етап С/І) і фракійського гальштату культур площею біля 2 га, звідки взяті приналежні до них фрагменти посуду, відповідно 37 і 12 екз., та вироби з кременю: три одноплощинні нуклеуси, 18 уламків пластин, 35 відщепів, сім ретушованих січень пластин, два кінцеві скребки і три розтирачі на зужитих нуклеусах.

Коржова-4. На південно-західній околиці села, в урочищі «На горах», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою близько 35-40 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею до 1 га. З її території зібрано вісім одно- і двоплощинних нуклеусів, п'ять пластин, 36 уламків аналогічних сколів, 119 відщепів, чотири уламки пластин з ретушшю та серединний різець з кременю, які покриті білою патиною.

Коржова-5. За 1,5 км на південний схід від села, в урочищі «Під Ліною», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 6-8 м над рівнем заплави – багатшарова пам'ятка трипільської (етап С/І), тшцінецько-комарівської і фракійського гальштату культур площею біля 3 га. У складі підйомного матеріалу наявні уламки ліпної кераміки цих культурно-хронологічних горизонтів, а також різноманітні кременеві артефакти: три одноплощинні нуклеуси, сім пластин, 22 уламки пластин, 89 відщепів, сім одно- та двобічно ретушованих січень пластинчастих сколів, п'ять кінцевих скребків, бічний та два кутові різці, вісім відщепів з ретушшю, два односекційні скобелі і три розтирачі. Знайдено також заготовку лінзоподібної у поперечному перетині кременевої сокири середнього періоду доби бронзи (рис. 9,2).

сmt Коропець

Коропець-1 і Коропець-2 – давньоруські городища, що знаходяться за 1,5 км на північний схід від селища [2, 16]. Розвідковими роботами 1988 р. не обстежувались.

Коропець-3. За 0,7 км на північ від селища, в урочищі «Красна», на рівній ділянці лугової тераси правого берега р. Коропець – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею до 2 га. Тут виявлено три одноплощинні нуклеуси,

вісім пластин, 19 уламків пластин і 36 відщепів, які покриті білою патиною і пов'язані з пізнім палеолітом, а також 22 фрагменти ліпної кераміки, 13 уламків пластин (з них сім ретушовані), 18 відщепів, кутовий різець, два кінцеві скребки з кременю трипільського часу.

Коропець-4. На західній околиці селища, в урочищі «Цегельня», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 10-12 м над рівнем запалави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту. З території, яка прилягає до цегельного заводу, зібрано чотири двоплощинні нуклеуси, 10 уламків пластин, 23 відщепи, сім ретушованих січень пластин, два кінцеві скребки і серединний різець. За свідченням місцевих жителів, під час земляних робіт, які велись в кар'єрі в процесі добування глини, неоднаразово траплялись як крем'яні знахідки, так і рештки теріофауни, зокрема зуби, цілі і фрагментовані бивні мамонтів.

Коропець-5. В північній частині селища, в районі вул. І.Франка (№№105-120), на рівній ділянці лугової тераси правого берега р. Коропець – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га. З території присадибних ділянок підібрано 29 фрагментів ліпних посудин, 12 уламків пластин (чотири з них ретушовані), кінцевий скребок і 25 відщепів з кременю. У фондах місцевого краєзнавчого музею зберігаються виявлені тут кременеві (рис. 2, 9,12; 9, 4) та опоківі (рис. 9, 5,8) сокири з прямокутним поперечним перетином.

Коропець-6. На західній околиці селища, в урочищі «Біля костелу», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею близько 3 га, яка була відкрита наприкінці 30-их років минулого століття [1, 238]. Тоді були знайдені уламки посуду, частина яких мала розпис.

Роботами розвідкового загону вдалось не тільки повторно локалізувати це поселення, але й ствердити тут наявність стоянки пізньопалеолітичного часу. З нею пов'язані патиновані артефакти з кременю: два двоплощинні нуклеуси, сім уламків пластин (три з них ретушовані) і 26 відщепів.

Підйомний матеріал, що відноситься до трипільської культури, репрезентують 18 фрагментів кераміки, 16 уламків пластин (шість з них мають ретуш), 32 відщепи, два кінцеві скребки і розтирач з кременю.

Серед колекційної збірки місцевого краєзнавчого музею зберігаються знайдені тут дві шліфовані опоківі сокири (рис. 9, 9) з прямокутним поперечним перетином.

Коропець-7. В центральній (східна сторона) частині селища, в урочищі «Загнилець», на рівній ділянці лугової тераси лівого берега р. Коропець – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І), яка стала відомою в другій чверті минулого століття, коли внаслідок земляних робіт були виявлені окремі патиновані вироби з кременю [1, 238].

Роботами Розвідкового загону з цієї території на площі біля 1 га зібрано матеріали згаданих вище культурно-хронологічних горизонтів, зокрема приналежні до пізньопалеолітичного часу сім уламків пластин і 19 відщепів з біло-голубою патиною, а також енеолітичні знахідки: 12 фрагментів ліпних посудин, 21 уламок пластин (вісім з них ретушовано), 15 відщепів, три кінцеві скребки і розтирач з кременю.

З цього урочища у місцевому краєзнавчому музеї перебувають ціла сокира (рис. 10, 2) і лезова частина іншої, що мають прямокутний поперечний перетин та виготовлені з опоки.

Коропець-8. В південно-східній частині селища, на рівній ділянці лугової тераси лівого берега р. Коропець, при впадінні останньої у Дністер – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га. У цьому місці, зайнятому присадибними ділянками, знайдені 27 уламків ліпного посуду, дев'ять січень пластин (чотири з них ретушовані), 11 відщепів, кінцевий скребок і два розтирачі з кременю.

Коропець-9. В південно-східній частині селища, на луговій терасі правого берега р. Коропець, за 0,4 км на північ від попередньо описаної пам'ятки, розміщена аналогічна за культурною приналежністю, звідки походять зібрані з присадибних ділянок площею до 1 га 16 фрагментів кераміки, дев'ять уламків пластин (чотири з них ретушовані), 17 відщепів і протиленно-кінцевий різець (кутовий + серединний) з кременю.

Коропець-10. В південно-східній частині селища, на луговій терасі лівого берега р. Днстер, за 0,5 км на північний-захід від попередньо описаного місцезнаходження розташоване трипільське поселення (етап С/І). З території присадибних ділянок площею близько 0,5 га взяті 14 фрагментів посудин, вісім уламків пластин (п'ять з них оброблені ретушшю), 13 відщепів, кінцевий скребок з кременю, а також три уламки шліфованих сокир з опоки з прямокутним поперечним перетином.

Коропець-11. За 1,5 км на північний-захід від селища, в урочищі Рогатин, на рівній ділянці

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

лугової тераси правого берега р. Коропець – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 2 га. З орного поля зібрано 24 фрагменти посуду і кременеві артефакти: 12 уламків пластин (дев'ять з них ретушовані), сім відщепів (у двох наявна ретуш), кінцевий скребок і дві зернотерки з крупної річкової гальки.

Тут місцевими жителями були знайдені подвійно-кутовий різець (рис. 1, 9), ретушована пластина (рис. 9, 7), дві шліфовані сокири (рис. 2, 6, 11), з кременю та кам'яна свердлена сокира (рис. 11, 4), що знаходяться в краєзнавчому музеї цього населеного пункту.

с. Красіїв

Красіїв-1. За 1 км на північ від села, в урочищі «Кути», на рівній ділянці тераси лівого берега р. Золота Липа висотою 5-6 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею понад 2 га, західна периферія якої межує з корпусом кахлевого заводу. Тут виявлені патиновані три двоплощинні нуклеуси (Рис. 9, 12), п'ять пластин, 12 уламків аналогічних сколів і 34 відщепи з кременю пізньопалеолітичного часу, що зібрані довкола опори ЛЕП в радіусі до 30 м від неї.

Речові матеріали енеоліту: 17 фрагментів посудин, кременеві одноплощинні нуклеуси – 15 екз. (рис. 8, 10), січення пластин – 29 екз., відщепи 107 екз., уламки сировини – 19 екз., вісім уламків пластин і три відщепи з ретушшю, чотири кінцеві скребки, бічний і подвійно-кутовий різці, три вкладні до серпів на січеннях пластинчастих сколів, прокрутка, два свердла, три розтирачі, прямокутна у поперечному перетині сокира з частково зашліфованим лезом та подібні за функціональним призначенням шість зашліфованих виробів з опоки (чотири екземпляри в уламковому стані) підібрано з орного поля, що прилягає до цього підприємства.

Красіїв-2. На південно-західній околиці села, в урочищі «Журавиця», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою близько 40 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту, на якій знайдено п'ять уламків пластин і 28 відщепів з патинованого кременю.

Красіїв-3. На західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою біля 50 м над рівнем заплави – аналогічна в часі пам'ятка до попередньо описаної, де зібрано покриті білою патиною кременеві артефакти: одноплощинний нуклеус (Рис. 6, 9), три пластини, 13 уламків подібних сколів, 36 відщепів і сім уламків сировини. Орієнтовано її площа не перевищує 0,5 га.

Красіїв-4. За 1,5 км на північний захід від села, в урочищі «Широкі», на мисоподібному уступі парового берега р. Золота Липа висотою до 45 м над рівнем заплави – пам'ятка за часом тотожна з двома попередньо обумовленими. Патиновані вироби з кременю зібрані у смугі шириною 30-40 м і довжиною 120x150 м, що тягнеться вздовж краю тераси. В ній засвідчено щонайменше п'ять розрізаних скупчень розщеплених конкрецій в різній стадії утилізації, які можна вважати робочими місцями виробничого характеру тогочасних кременярів. Підйомний матеріал складається з 16 одно- (кількісно переважають) і двоплощинних нуклеусів, десяти пластин, 32 січень пластинчастих сколів, 58 відщепів та 12 уламків сировини.

Красіїв-5. На східній околиці села, в урочищі «Бережки», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 14-16 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І), перші відомості про яку відносяться до 20-их років минулого століття [1, 86]. Розвідковими роботами 1988 р. з її території площею 1,5 га зібрано патиновані артефакти з кременю: 13 уламків пластин та 28 відщепів. Згідно зі свідченнями місцевих жителів тут, внаслідок неодноразових земляних робіт, траплялись цілі і фрагментовані бивні та кістки мамонтів.

Комплекс знахідок енеоліту репрезентують фрагменти ліпного посуду – 23 екз., кременеві уламки пластин – 14 екз. (дев'ять з них ретушовані), відщепи – 21 екз., три кінцеві скребки, вкладень до серпа на січєнні пластини і три розтирачі, а також цілі зернотерки та їх уламки з річняка.

Красіїв-6. В північно-східній частині села, в урочищі «Царинка», на пологому схилі лівого берега р. Золота Липа висотою 6-8 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І), що займає площу до 1 га. На присадибних ділянках знайдені 18 фрагментів ліпних посудин, десять уламків пластин (сім з них ретушовані) і 22 відщепи (п'ять екземплярів мають ретуш).

с. Лазарівка

Лазарівка-1. На північно-західній околиці села, в урочищі «Збуч», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою біля 40 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього пері-

оду доби палеоліту, яку відкрив С.Круковський [1, 86].

Під час її повторного обстеження знайдено шість одно- і двоплощинних нуклеусів, 18 уламків пластин (сім з них ретушовані) і 37 відщепів. Площа, де трапились артефакти, не перевищує 0,5 га.

Лазарівка-2. В західній частині села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І), площею біля 2 га. Про сліди найранішого заселення в цьому місці свідчать зібрані п'ять уламків пластин і 18 відщепів з кременю, покритих білою патиною, а наступного в часі – 27 фрагментів ліпних посудин, 18 січень пластин (16 з них ретушовані), 15 відщепів (три екземпляри з ретушшю), чотири кінцеві скребки, подвійно-кутовий і бічний різці, три односекційні скобелі, два розтирачі з кременю і фрагменти п'ятьох кам'яних зернотерок.

с. Маркова

Маркова-1. На південно-західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою близько 20 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту. З поверхні орного поля на площі до 12 га підняті патиновані кременеві артефакти: два двоплощинні нуклеуси (Рис. 6, 8), 13 уламків пластин (чотири з них ретушовані) і 39 відщепів (дві знахідки мають ретуш).

Наступні три пам'ятки (Маркова-2-4) також відносяться до цього часу, мають майже ідентичний за видом підйомний матеріал, займають аналогічні щодо топографії ділянки терас річки з більш-менш однаковою площею залягання артефактів, як і попередньо описана. Нижче наводимо їх опис.

Маркова-2. Розміщена на північно-західній околиці села, в урочищі «Задвір'я», на правому березі р. Золота Липа висотою 20-22 м над рівнем заплави. Склад підйомного матеріалу: вісім одно- і двоплощинні нуклеусів, три пластини, 18 уламків пластин (три з них ретушовані) та 34 відщепи (п'ять екземплярів мають ретуш).

Маркова-3. Розташована в північно-східній околиці села, в урочищі «Горішній Кут», на лівому березі (висота 40-45 м. над рівнем заплави) р. Золота Липа. Підйомний матеріал характеризують: дев'ять одно- і двоплощинних нуклеусів первинної стадії розщеплення (так звані пренуклеуси), дев'ять пластин, 27 уламків аналогічних сколів і 43 відщепи, більшість з яких мають на спинці залишки жовтої кірки. Очевидно, в цьому місці існував в пізньопалеолітичний час виробничий осередок, пов'язаний з попередньою обробкою кременевих конкрецій.

Маркова-4. Локалізується на східній околиці села, поблизу цвинтаря, на лівому березі (висота близько 40 м. над рівнем заплави) р. Золота Липа. Підйомний матеріал репрезентують: 4 уламки пластин і 27 відщепів (два з них ретушовані).

Маркова-5. На східній околиці села, в урочищі «Стави», на пологому схилі лівого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І), за 0,15 на північний захід від якої розміщений костел.

З території присадибних ділянок на площі до 1 га зібрано фрагменти ліпних посудин – 12 екз, кременеві вироби: сім одноплощинних нуклеусів (рис. 8, 11,12), 16 уламків пластин (одинадцять з них ретушовані), п'ять кінцевих скребків (рис. 8, 1,5), чотири різці (рис. 8, 7), вкладні до серпів (рис. 8, 2,6), прокрутка (рис. 8, 4), три ретушовані відщепи, односекційний скобель, чотири розтирачі на зужитих нуклеусах.

Маркова-6. В південно-східній частині села, в урочищі «Окописька», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 12-14 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею понад 1 га. З присадибних ділянок взято 15 фрагментів ліпних посудин, а також кількісно значні кременеві вироби: сім одноплощинних нуклеусів (рис. 6, 3), п'ять пластин, одна з яких ретушована (Рис. 8, 8), 38 січень аналогічних сколів (15 екземплярів ретушовані), 33 відщепи (шість з них мають ретуш), десять кінцевих скребків (Рис. 6, 2), серединний (Рис. 6, 5), скісно-кутовий і два кутових різці (Рис. 4, 10), вкладень до серпа, два свердлаї дев'ять розтирачів. Крім них знайдено два прямокутних у поперечному перетині уламки зашлифованих сокир з опоки. На території поселення відмічено чимало відходів кременеобробного виробництва у вигляді пластинчасто-відщепових сколів та уламків сировини, що свідчить про існування тут виробничого осередка пізньотрипільського часу.

м. Монастириськ

Монастириськ-1. В північно-західній частині міста (територія колишнього села Підгородне), на пологому схилі правого берега р. Коропець висотою 4-6 м над рівнем заплави – пам'ятка

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га. Тут на присадибних ділянках підібрані 34 фрагменти ліпних посудин, уламки 17 пластин (дев'ять з них ретушовані), 28 відщепів, два кінцеві скребки і чотири ретушовані відщепи з кременю.

Монастириськ-2. В східній частині міста, на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І), сліди якої площею понад 1,5 га зафіксовано на території колишнього села Березівка (увійшло до складу міста). Підйомний матеріал представлений пізньопалеолітичними кременевими артефактами: двоплощинний нуклеус, сім січень пластин (три з них ретушовані), кінцевий скребок (рис. 6, 11) і 15 відщепів (один екземпляр має ретуш), що покриті біло-голубою патиною.

У складі знахідок енеоліту – 27 фрагментів ліпних посудин, 18 уламків пластин (десять з них ретушовані), 21 відщеп (п'ять екземплярів мають ретуш), кінцевий скребок і три розтирачі з кременю.

Монастириськ-3. На південній околиці міста, на пологому схилі правого берега р. Коропець висотою 6-8 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 3 га, на якій знайдено 38 фрагментів ліпних посудин, 13 уламків пластин (дев'ять з них ретушовані), 32 відщепи (сім з них мають вторинну обробку), три кінцеві скребки, два односекційні скобелі, три вкладні до серпів, протилежно-кінцевий різець (бічний + серединний) і розтирач з кременю.

с.Трудолюбівка

Трудолюбівка-1. За 0,5 км на північний-захід від села, в урочищі «Над озером», на мисоподібному уступі правого берега р. Коропець висотою до 40 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту. З території орного поля на площі до 0,5 га зібрано покриті біло-голубою патиною кременеві артефакти: два одноплощинні нуклеуси (рис. 6, 7), п'ять уламків пластин і 17 відщепів (три з них ретушовані).

Трудолюбівка-2. На південній околиці села, в урочищі «Борисова гора», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою біля 35 м над рівнем заплави – аналогічна в часі до попередньо описаної пам'ятка, підйомний матеріал з якої складають вісім уламків пластин (два з них мають вторинну обробку) та 21 відщеп з кременю, що покриті патиною.

Трудолюбівка-3. На південно-західній околиці села, в урочищі «Пасіка» або «Шляхта», на пологому схилі правого берега р. Коропець висотою 4-6 м над рівнем заплави – багатшарова пам'ятка трипільської (етап С/І), фракійського гальштату і черняхівської культур площею близько 4 га. З території присадибних ділянок та орного поля зібрано фрагменти стінок ліпних посудин цих культурно-хронологічних горизонтів у кількості, відповідно, 25, 17 та 12 екз. З останнім з них пов'язані знахідки 39 уламків кружального посуду.

Досить різноманітний склад виявлених тут кременевих артефактів. Це, зокрема, 12 одноплощинних нуклеусів, 27 січень пластин, десять з яких піддано вторинній обробці (рис. 6, 4), вісім кінцевих скребків (рис. 2, 2), кутовий, подвійно-бічний і протилежно-кінцевий (кутовий + серединний) різці, свердло, два вкладні до серпів на уламках пластин (Рис. 2, 1,4), три односекційні скобелі, дві прямокутні у поперечному перетині сокири із зашліфованими площинами і два вістря до списів із заліза пізньоримського часу, висотою 215 мм (рис. 10, 7) та 280 мм (рис. 10, 5). Чотири останні вироби зберігаються у приватній колекції місцевого краєзнавця І. Михайлюка.

Трудолюбівка-4. На південно-східній околиці села, в урочищі «Над костелом», на пологому схилі лівого берега р. Коропець висотою 12-14 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею біля 2 га. Склад підйомного матеріалу визначають 24 фрагменти ліпного посуду, ретушована пластина (рис. 6, 1), 12 уламків аналогічних сколів, з яких п'ять піддано ретушуванню (рис. 2, 3), два кінцевих скребки, скошено-кутовий різець і 19 відщепів. 3-поміж останніх три екземпляри мають вторинну обробку.

Трудолюбівка-5. На східній околиці села, в урочищі «Обозиська», на мисоподібному уступі лівого берега р. Коропець висотою 35-40 м над рівнем заплави – пам'ятка пізньопалеолітичного часу площею близько 0,5, з якої підібрані двоплощинний нуклеус, шість уламків пластин і 33 відщепи, що покриті біло-голубою патиною.

с.Червоне

Червоне-1. В східній частині села, на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 5-6 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею до 2

га. З присадибних ділянок зібрано 27 фрагментів ліпного посуду, 14 уламків пластин (дев'ять з них ретушовані), 11 відщепів (два екземпляри мають вторинну обробку), три кінцеві скребки, свердло, три розтирачі з кременю та два уламки прямокутних у поперечному перетині опоконних сокир із зашлифованою поверхнею.

Червоне-2. На північно-західній околиці села, на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею близько 1,5 га.

Пізньопалеолітичні знахідки з неї представлені патинованими шістьма уламками пластин і 23 відщепами, а енеолітичні – 36 фрагментами ліпних посудин, десятьма січнями пластин (вісім з них ретушовані), кінцевим скребком, вкладнем до серпа на уламку пластини і двома розтирачами з кременю.

Червоне-3. На західній околиці села, на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 14-16 м над рівнем заплави – аналогічна до попередньо описаної пам'ятка площею біля 2 га. Серед зібраних патинованих виробів з кременю пізнього палеоліту наявні три двоплощинні нуклеуси, 12 уламків пластин (чотири з них ретушовані) і 27 відщепів (три екземпляри мають вторинну обробку). Енеолітичний комплекс знахідок складається з 28 фрагментів ліпних посудин, кременевих 13 уламків пластин (сім з них мають ретуш), дев'яти відщепів (чотири з них ретушовані), кінцевого скребка, прокрутки, трьох односекційних скобелів і розтирача на зужитому нуклеусі.

с. Чехів

Чехів-1. На західній околиці села, за 0,5 км на схід від кар'єра, на пологому схилі лівого берега р. Коропець висотою 6-8 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка трипільської (етап С/І) і тшцінецько-комарівської культур площею до 2 га. З нижнім культурно-хронологічним горизонтом пов'язані 23 фрагменти ліпного посуду, два одноплощинні нуклеуси, вісім уламків пластин (п'ять з них ретушовані), кутовий різець і вкладень до серпа на аналогічних сколах, розтирач на зужитому нуклеусі, а з верхнім – дев'ять фрагментів ліпних посудин і середня частина лінзоподібного у поперечному перетині серпа. Крім них знайдено 18 відщепів (шість мають ретуш), культурна приналежність яких проблематична.

с. Яргорів

Яргорів-1. На західній околиці села, в урочищі «Стінка», на пологому схилі правого берега р. Золота Липа висотою 8-10 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею біля 2 га, до якої віднесені знахідки 18 фрагментів ліпного посуду, уламки дев'яти пластин (п'ять з них ретушовані), шість відщепів, кінцевий скребок, два односекційні скобелі, вкладень до серпа на січній пластині і розтирач на зужитому нуклеусі.

Яргорів-2. На північно-західній околиці села, в урочищі «Відники», на пологому схилі правого берега р. Золота Липа висотою 5-7 м над рівнем заплави – пам'ятка трипільської культури (етап С/І) площею близько 1 га. У складі виявлених артефактів наявні фрагменти ліпних посудин – 29 екз., уламки пластин (вісім з них ретушовані), 14 відщепів, три кінцеві скребки, бічний різець, три односекційні скобелі, вкладень до серпа на січній пластині і два розтирачі з кременю.

Яргорів-3. За 0,7 км на північний захід від села, в урочищі «Ліна», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою приблизно 20 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею майже 2 га. Територія, де вона розташована, належить лісництву.

У середній частині схилу цього мису проходить ґрунтова дорога, яка веде до с. Коржова. В зрізах стінок на її узбіччі простежені відклади вапнякової товщі туруну із наявними в ній кременевими конкреціями, що залягають на глибині 3-4 м від денної поверхні тераси. На південній ділянці мису зафіксовано неглибокі лійчастоподібні заглиблення, походження яких гіпотетичне. Там, між іншим, на поверхні ґрунту траплялися скупчення подрібненого вапняка з уламками розколотої кременевої сировини.

На розораній території трипільського поселення відмічені рештки наземних глинобитних жител (шматки обмазки стін і підлоги), що упродовжувались кількісно значним речовим матеріалом, насамперед виробами з кременю. Поверхня поля вкрита уламками сировини і пластинчасто-відщеповими сколами. Звідси взяті 25 екземплярів кераміки, вісім одноплощинних нуклеусів, сім пластин, 48 уламків аналогічних сколів (з них 37 ретушовані), 15 кінцевих скребків, різні за типами дев'ять різців (рис. 6, 6), чотири вкладні серпів на січнях пластин, шість розтирачів на зужитих нуклеусах, дев'ять відбійників, два свердла з кременю і три уламки пря-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

мокутних у поперечному перетині опокових сокир із зашліфованими площинами.

Кременеві артефакти пізньопалеолітичного часу покриті біло-голубою патиною. Ними є два одноплощинні нуклеуси (рис. 6, 10), 13 уламків пластин (два з них ретушовані), 24 відщепи, три кінцеві скребки і скребло на масивному сколі.

Яргорів-4. На північно-східній околиці села, в урочищі «Копані», на пологому схилі лівого берега р. Золота Липа висотою 10-12 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту і трипільської культури (етап С/І) площею до 1 га. Палеолітичні знахідки (три уламки пластин і 12 відщепів) покриті біло-голубою патиною. Серед зібраних матеріалів енеоліту наявні 17 фрагментів ліпних посудин, січення 15 пластин (вісім з них ретушовані), 12 відщепів (три мають ретуш), два кінцеві скребки і розтирач з кременю.

Яргорів-5. На східній околиці села, в урочищі «Під бучиною», на мисоподібному уступі лівого берега р. Золота Липа висотою близько 20 м над рівнем заплави – пам'ятка пізнього періоду доби палеоліту площею біля 0,5 га. З території орного поля, що прилягає до лісу, зібрано двоплощинний нуклеус (рис. 6, 12), вісім уламків пластин і 13 відщепів з кременю, покритих біло-голубою патиною.

Яргорів-6. За 0,5 км на південний-схід від села, в урочищі «Скокова», на мисоподібному уступі правого берега р. Золота Липа висотою 4-6 м над рівнем заплави – двошарова пам'ятка трипільської (етап С/І) і фракійського гальштату культур площею близько 3 га. Тут знайдені фрагменти ліпних посудин періоду енеоліту – 16 екз. і ранньозалізного віку – дев'ять екземплярів, а також вироби з кременю: три одноплощинні нуклеуси, 17 уламків пластин (12 з них ретушовані), 43 відщепи (шість з них мають ретуш), три кінцеві скребки, протилежно-кінцевий різець (серединний + подвійно-кутовий) і чотири розтирачі на зужитих нуклеусах.

Яргорів-7. На південно-східній околиці села, в урочищі «Поліна», на пологому схилі лівого берега р. Золота Липа висотою 6-8 м над рівнем заплави-пам'ятка трипільської культури (етап С/І).

У складі підйомного матеріалу наявні фрагменти ліпного посуду – 28 екз., уламки 17 пластин (з них 13 ретушовані), 15 відщепів (два з них мають ретуш), п'ять кінцевих скребків, кутовий, бічний і протилежно-кінцевий (скошено-кутовий + подвійно-бічний) різці, два вкладні до серпів на січеннях пластин, прокрутка, чотири односекційні скобелі, три розтирачі з кременю і п'ять уламків прямокутних у поперечному перетині опокових сокир із зашліфованими поверхнями. На території поселення площею майже 3 га траплялись цілі і фрагментовані зернотерки з річкової гальки.

Таким чином, проведені розвідковим загоном дослідження охопили більшу за площею частину Монастирищини в басейнах річок Золота Липа і Коропець, збагатили реєстр пам'яток археології, насамперед пов'язаних з пізнім періодом доби палеоліту і трипільською культурою етапів В/ІІ – В/ІІІ – С/І та виявили тут вперше поселення культур тшцінецько-комарівської, фракійського гальштату і черняхівської.

1. *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку.* – К., 1981.

2. *Археологічні пам'ятки Прикарпаття, Волині і Закарпаття ранньослов'янського і давньоруського періодів.* К., 1982.

3. *Малеєв Ю.Н., Конопля В.М.* Исследования в Тернопольской и Ивано-Франковской областях // *Археологические открытия 1983 г.* – М., 1985. – С.310-312.

4. *Конопля В.М., Малеєв Ю.М.* Бронзовий скарб культури фракійського гальштату з Яргорова // *Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького, 26-27 жовтня 1990 р.* – Мукачево, 1990 – С. 51-53.

5. *Конопля В., Малеєв Ю.* Клад бронзових топоров из Подолии // *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до. н.э. – V в. н.э. – Тирасполь, 1994* – С. 135-137.

6. *Конопля В., Рибій М.* Роботи в Південно-Західному Поділлі // *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині.* – Львів, 1991. – С. 60-62.

7. *Конопля В., Чайка Р.* Бронзовий скарб культури фракійського гальштату з Яргорова // *Археологічні дослідження Львівського університету.* – Львів, 2003. – Вип.6. – С.173-181.

8. *Свешников І.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К., 1974.

9. *Свешников И. К., Конопля В. М.* Работы Ровенской экспедиции // *АО 1981 года.* – М., 1983. – С. 319.

10. *Kokowski A., Konopla V.* Nowe znalezisko miecza lateńskiego z Galicji Wschodniej // *Annales UMCS.* – Lublin, 1992. – Vol.46/47. – 1-16.

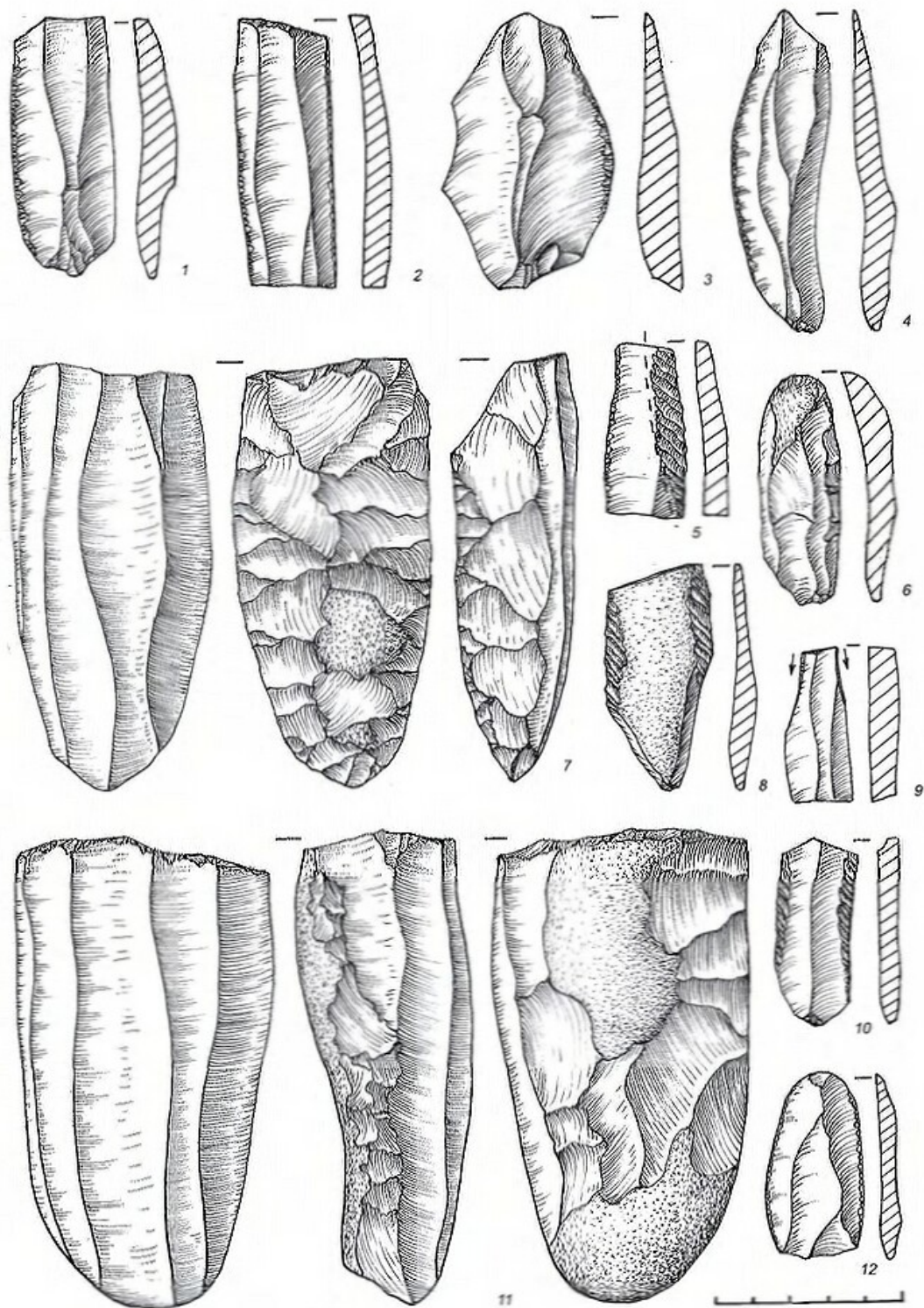

Рис. 1

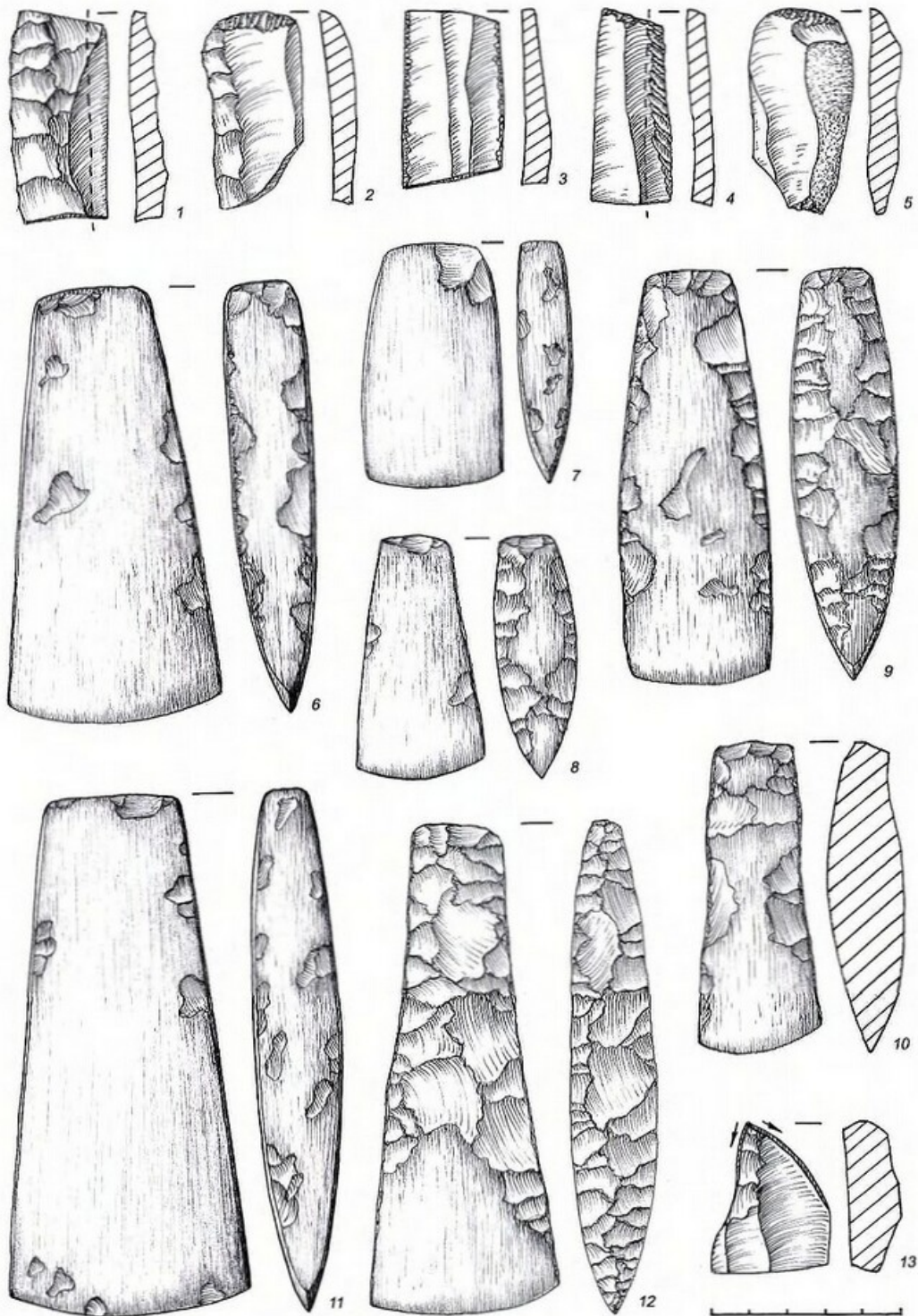

Рис. 2

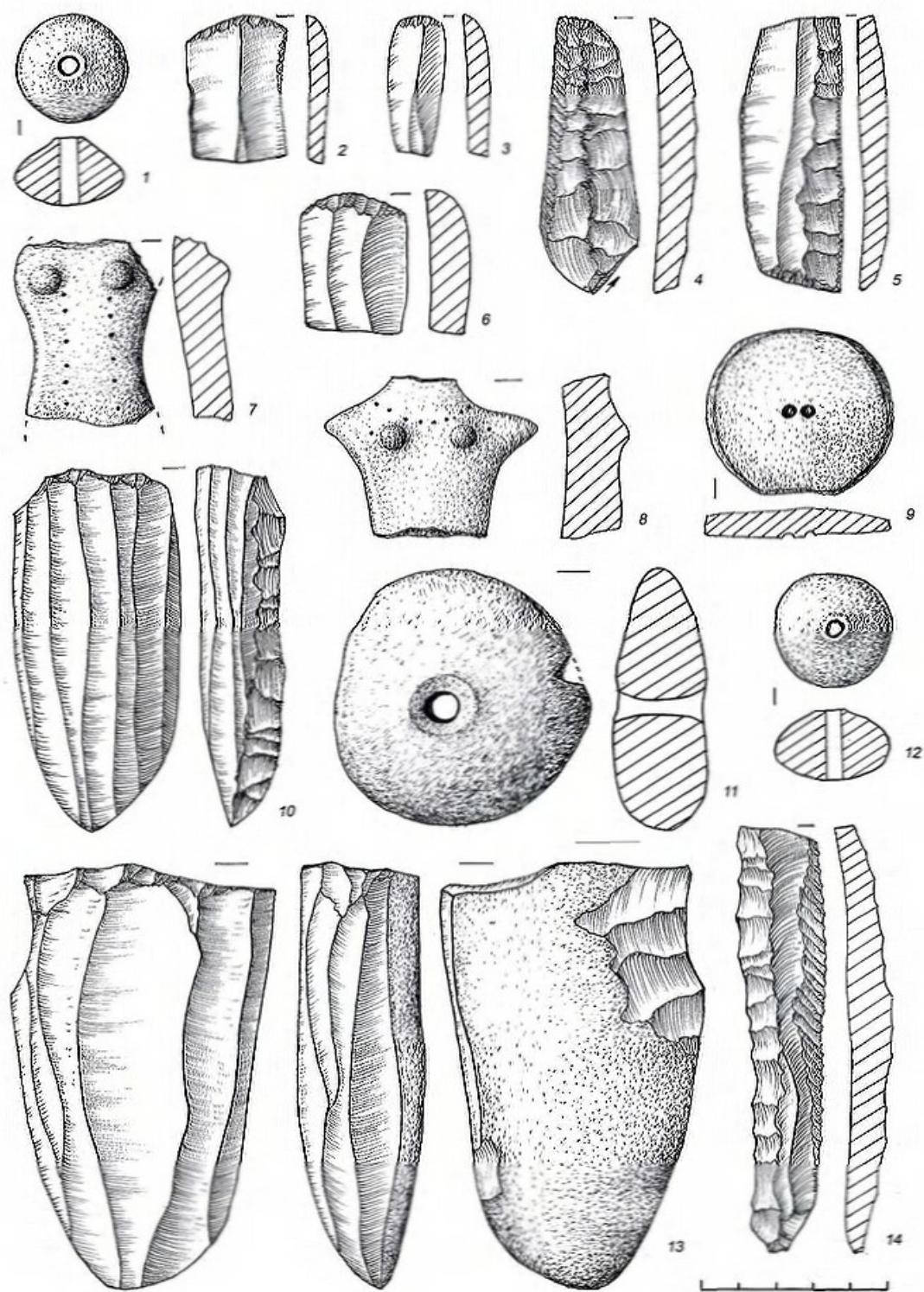

Рис. 3

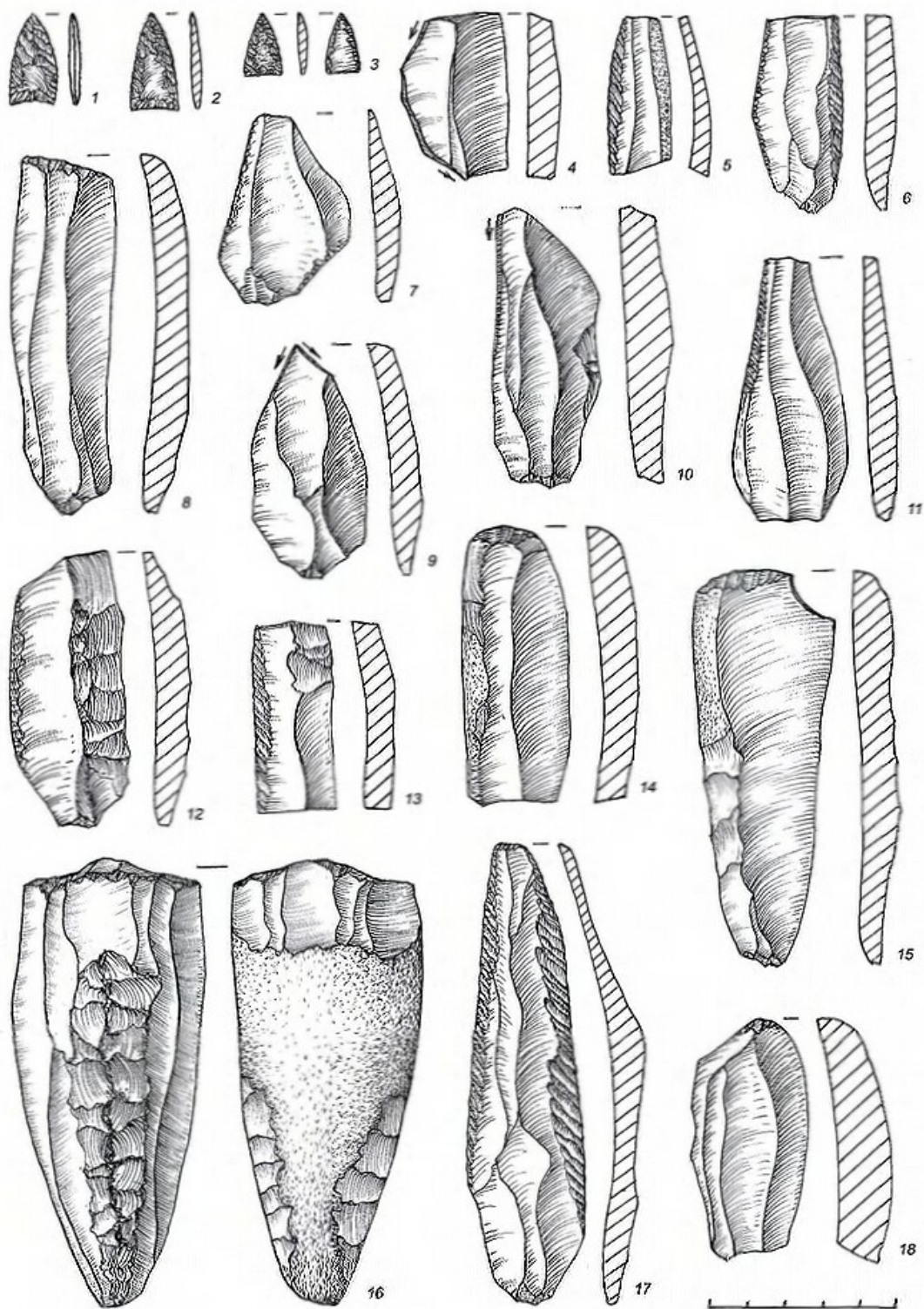
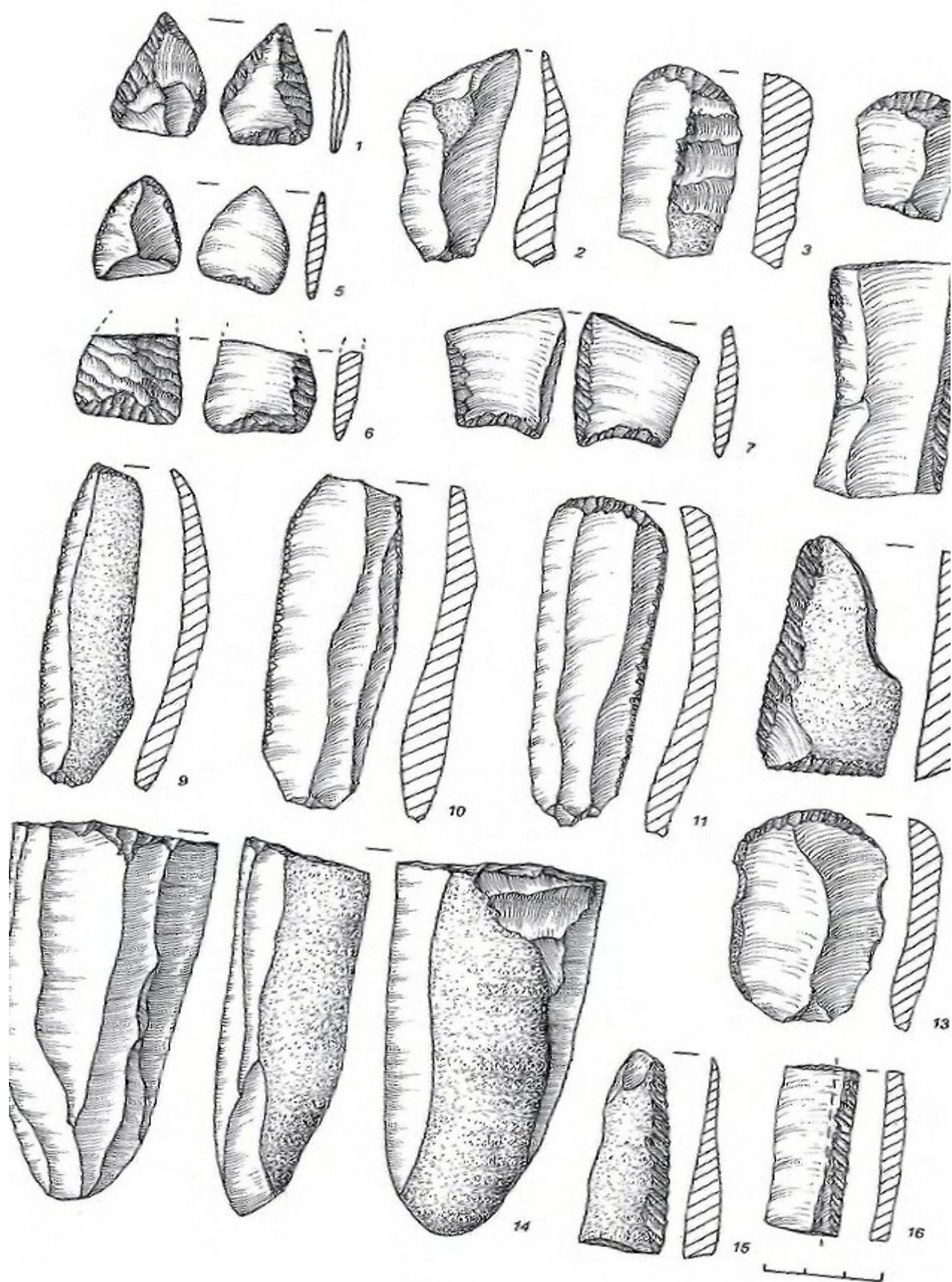

Рис. 4

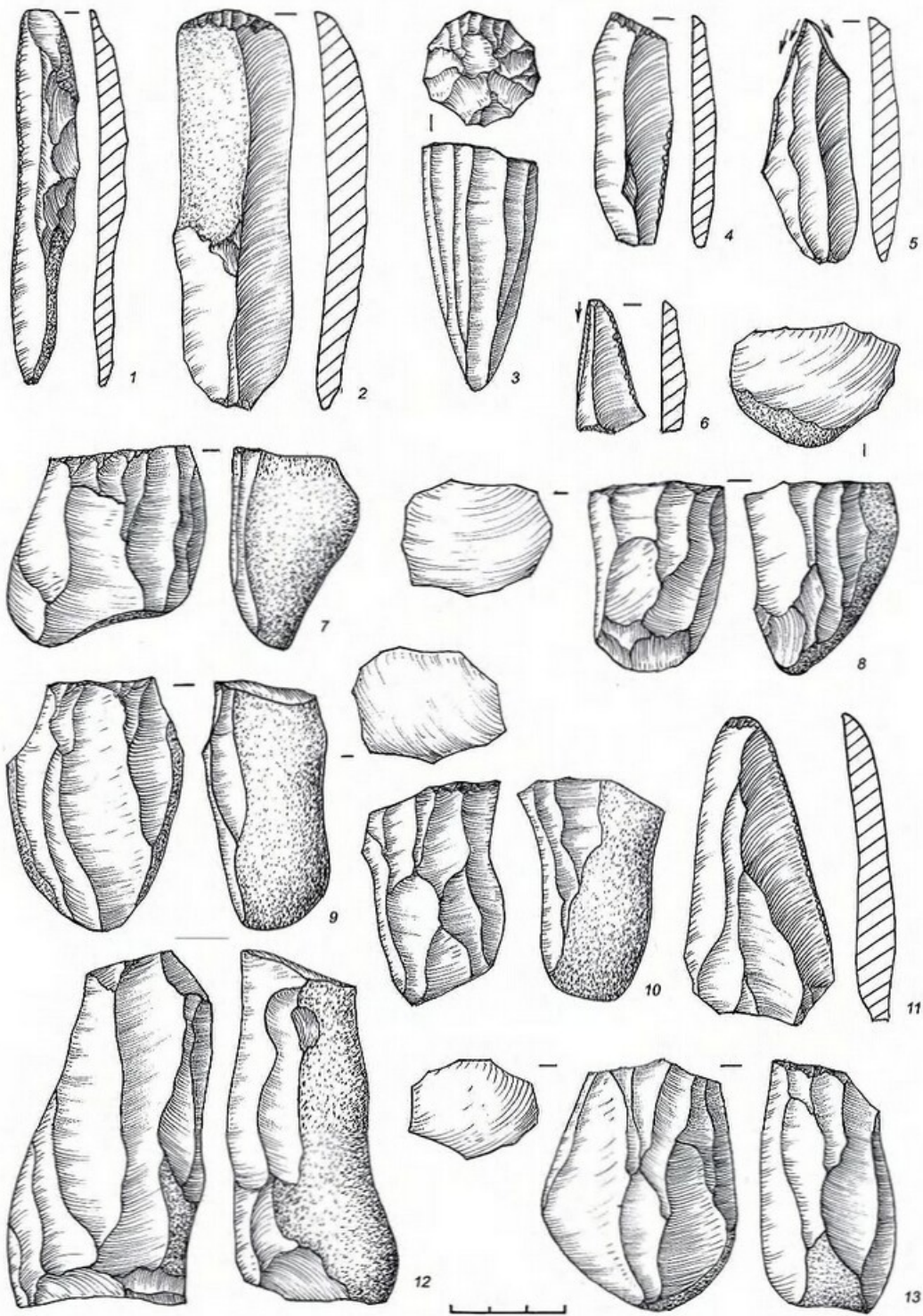

Рис. 6

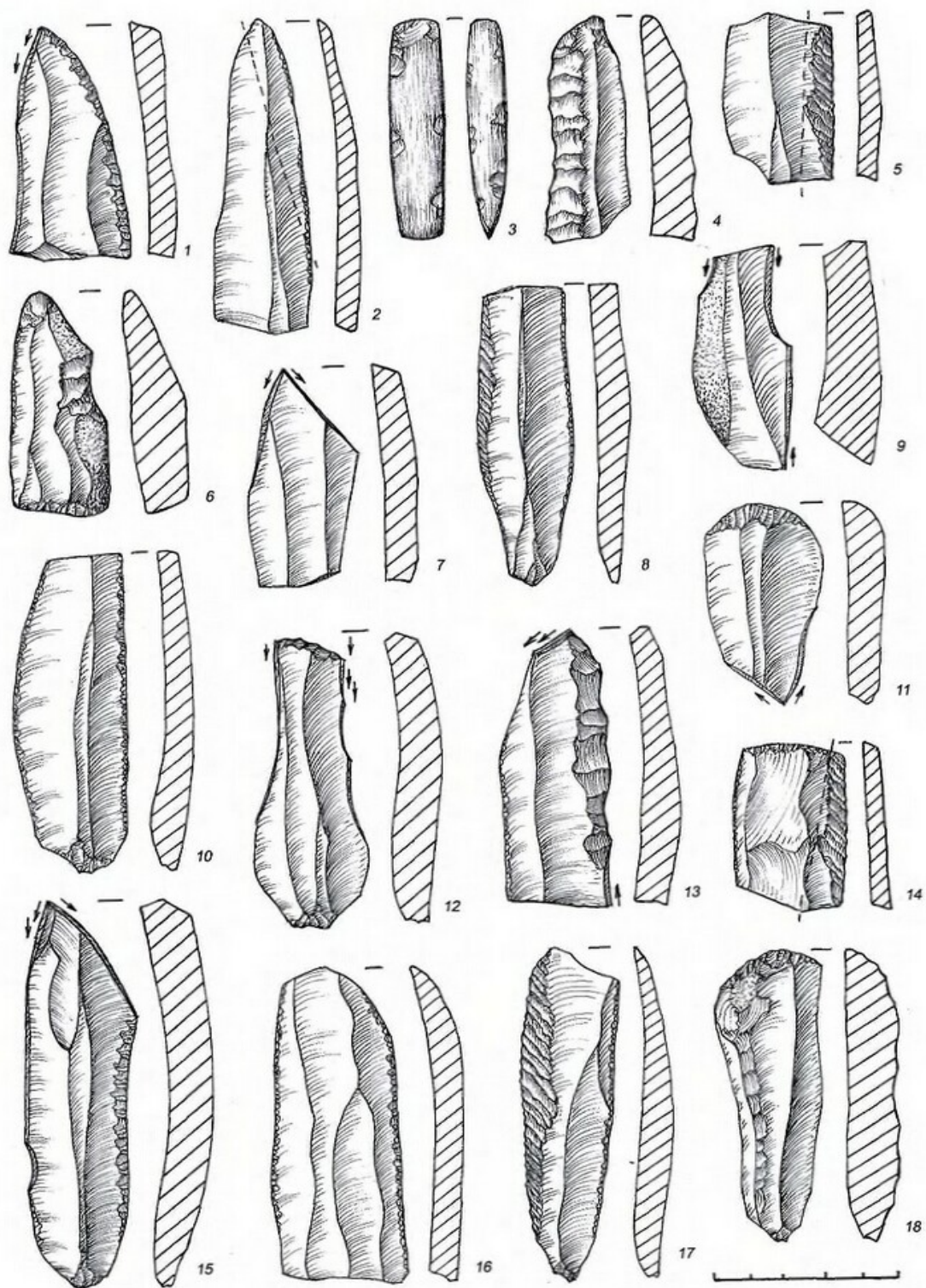

Рис. 7

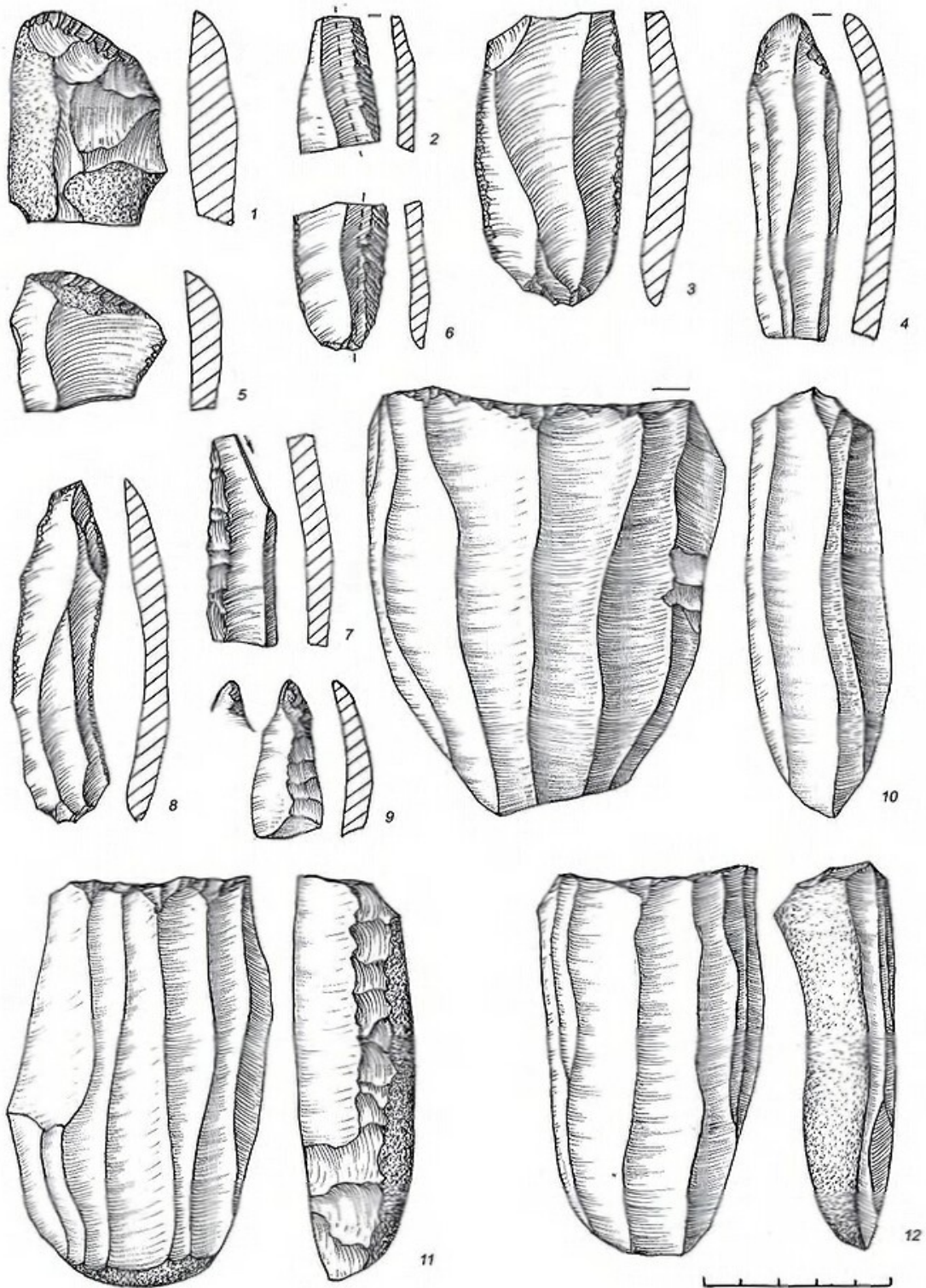

Рис. 8

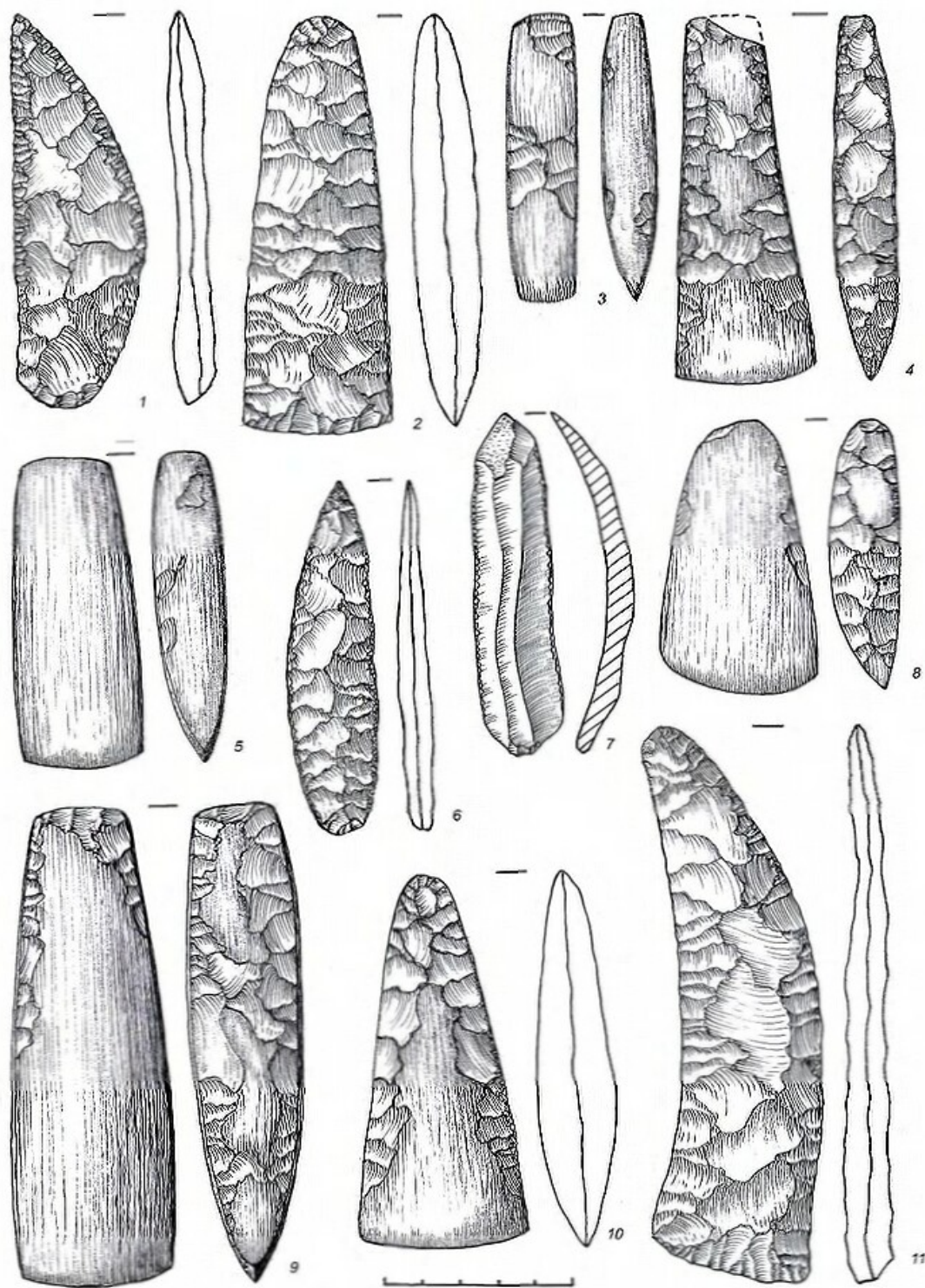

Рис. 9

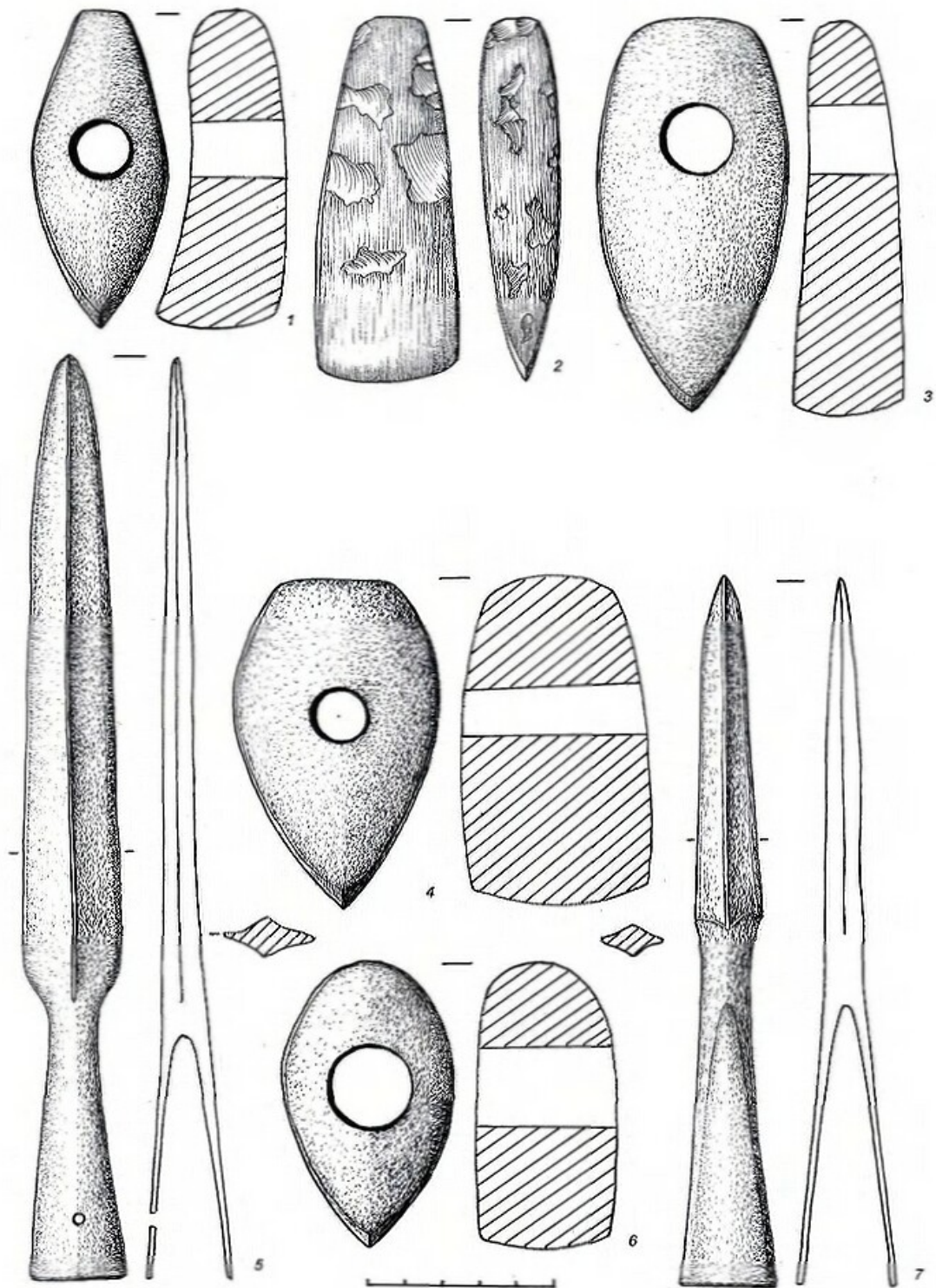

Рис.10

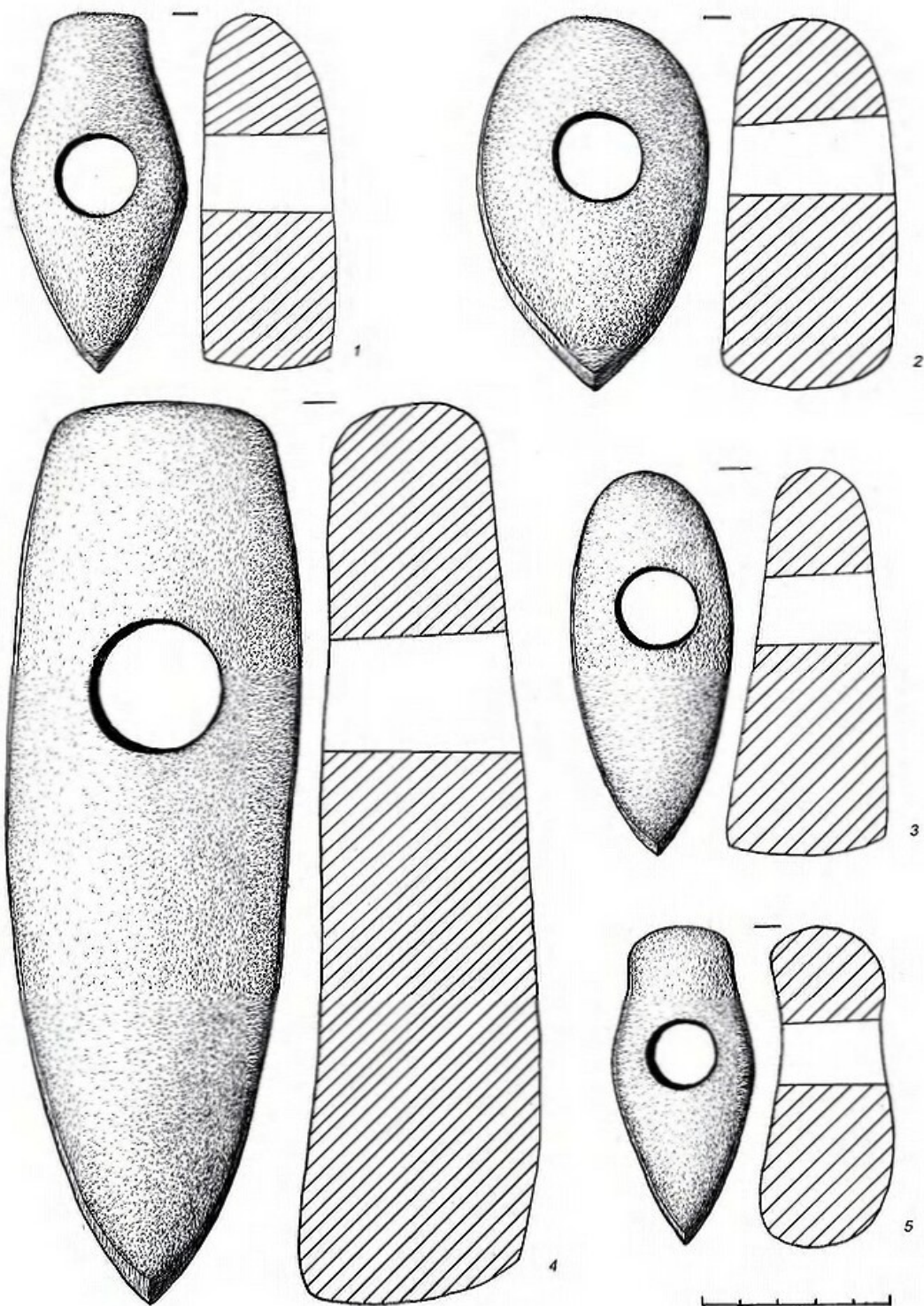

Рис. 11

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ САДИБ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ НА ПОСАДІ КНЯЖОЇ ПЕРЕСОПНИЦІ

У статті подано результати археологічних розкопок 2002-2005 років в північній частині урочища «Пастівник» на території села Пересопниці Рівненського району, проведені спільною експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету

Ключові слова: Пересопниця, «Пастівник», культура кулястих амфор, ранньослов'янський час, давньоруський період

Пересопниця була значним містом Волині у XII – першій половині XIII ст., вона згадується в літописах з 1149 по 1246 рр. [6, 387, 797]. Однак, ці писемні повідомлення лаконічні і фрагментарні, вони не дають уявлення про планування і розміри міста, динаміку його розвитку, повсякденне життя мешканців. Подальше дослідження цих та багатьох інших питань середньовічної урбаністики можливе завдяки залученню нових археологічних джерел. У 2002-2005 рр. спільна археологічна експедиція Рівненського обласного краєзнавчого музею та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету проводила розкопки на території села Пересопниці Рівненського району в північній частині урочища «Пастівник», що знаходиться на північно-східній окраїні села (рис. 1, 4). Тут на двох ділянках досліджено близько 600 кв. м площі (рис. 2), виявлено об'єкти та речові знахідки, які відносяться до культури кулястих амфор бронзового віку, ранньослов'янського поселення VIII-X ст. та епохи Київської Русі середини XII – першої половини XIII ст.

Значний науковий інтерес представляють матеріали з дослідженої в розкопі № 1 групи об'єктів епохи Київської Русі. На площі 240 кв. м розкопано залишки п'яти будівель різного призначення (рис. 3), зібрано багату колекцію речових знахідок [7].

Залишки будівель були виявлені на глибині 0,6-0,8 м від рівня сучасної денної поверхні після зачистки площі розкопу на рівні передматерикового шару, їх простежено завдяки заглибленим у материковий суглинок котлованам, стовповим ямам і решткам опалювальних пристроїв.

Центральне місце в групі займала будівля № 11. Від неї залишився чотирикутний у плані котлован із заокругленими кутами, розмірами 3,8×3,5 м, орієнтований кутами за сторонами світу (рис. 4). Стінки котловану у верхній частині майже вертикальні, а біля південного кута було влаштовано похилий спуск до дна, яке знаходилося на глибині 1,4 м від рівня виявлення об'єкта. У верхній частині заповнення котловану простежено шар ґрунту сірого кольору зі слідами пожежі (він насичений попелом і вугіллям), містив різноманітні речові знахідки: уламки глиняного посуду та кістки тварин, шматки печини. Вірогідно, цей шар утворився під час руйнації наземної частини будівлі, він перекривав заповнення котловану. Нижче дна котловану простежено більш ранню яму № 11а, датовану X ст.

Більшість знахідок виявлені на рівні прошарку, що перекривав котлован будівлі, та безпосередньо над ним. Це уламки гончарних горщиків (рис. 5) та північно-причорноморських амфор, залізні пружинні ножиці, ніж (рис. 6, 1, 9), шила (рис. 6, 4-6), голка, фрагмент струга (рис. 6, 10), пружина від внутрішнього комбінованого замка (рис. 6, 7), ключ від навісного замка (рис. 6, 2), залізна дверна ручка (рис. 6, 3), скоба, відерний обруч, цвяхи, точильні камені, два уламки кам'яних жорен, шматки залізних шлаків. Знайдено також бронзові дротяний перстень та розподільне кільце (рис. 6, 11, 12), 2 уламки скляних браслетів, залізну сферичну гирю, обтягнуту міддю (рис. 6, 13). У придонній частині котловану виявлені зливки свинцю, глиняні тиглі, в яких плавили кольорові метали: 2 цілі, 2 розбиті та ще від двох чи трьох окремі фрагменти (рис. 6, 14, 15).

На відстані 0,35 м від північного кута котловану будівлі № 11 досліджено невелику яму із будівельною жертвою. Яма округла в плані, діаметром 1,3 м, завглибшки 0,25 м від рівня виявлення. У ямі лежав череп коня (без нижньої щелепи) та знайдено уламки гончарних горщиків. Більшість зібраних тут вінець синхронні початковому періоду функціонування будівлі № 11. Вважаємо, що це будівельна жертва, здійснена при закладці будівлі № 11 під північним кутом

зрубних стін. Традиція закладки черепа коня під нову будівлю відома в різних регіонах Русі, подібні будівельні жертви виявлені в Новгороді, Белзі, Дорогобужі.

Стратиграфічні спостереження та особливості концентрації знахідок на різних глибинах свідчать, що досліджена будівля № 11 була дерев'яним наземним будинком, що мав заглиблену частину – «підкліть». Вона датується серединою XII – початком XIII ст. і, вірогідно, загинула від пожежі, а ряд знахідок (тигли, вагова гиря) вказують на зв'язок її мешканців з ювелірним ремеслом.

Будівля № 6 мала котлован розмірами 5,4×3,8 м, заглиблений у материк на 0,6 м. У її заповненні зібрано уламки гончарних горщиків (рис. 7, 1-14), залізні цвяхи, ніж, голку, дужку від шпори (рис. 7, 17), шиферне прясельце, точильний камінь, уламки жорен, скляних браслетів, посуду (рис. 7, 15, 16), бронзовий пластинчастий перстень (рис. 7, 18). Знайдено також шматки залізних та керамічних шлаків і бронзовий пристрій для виготовлення об'ємних металевих виробів з кольорових металів технікою виколотки (рис. 7, 19).

Будівля № 22 знаходилась на ділянці, де раніше існували ранньослов'янські житла № 22а, 23. Вона мала чотирикутний у плані котлован розмірами 5,0×3,3 м, завглибшки 1,0–1,2 м від рівня його виявлення (рис. 8). У південній частині котловану простежено заглиблення неправильної форми розмірами 2,1×2,6 м, завглибшки 0,75 м від рівня долівки.

Біля південно-західної стінки котловану будівлі № 22 досліджено дві нішоподібні печі з округлими черенями, обидві були вирізані в материковому суглинку за межами котловану. Піч № 1 споруджена біля північного кута котловану, її черінь діаметром 1,15 м, знаходився на 0,7 м вище долівки. Він мав два шари підмазки глиною, кожен завтовшки до 2 см. Стінки печі збереглися лише на висоту 0,2 м. Піч № 2 була виявлена біля західного кута будівлі, її черінь мав великі розміри – 1,65×1,4 м, він влаштований на 0,45 м вище долівки, стінки печі збереглися на висоту 0,45 м. Цей черінь також мав два шари підмазки, кожен завтовшки до 2–3 см. Склепіння обох печей, вірогідно, було напівсферичним, як і в більшості нішоподібних печей X–XII ст., досліджених на Волинській височині. Такі печі могли слугувати для випікання хліба, але вони виявлені також у середньовічних майстернях, пов'язаних з обробкою металів [1, 28, 29; 8].

Найбільше речей зібрано у верхніх пластах заповнення котловану будівлі № 22. Це численні уламки горщиків (рис. 9), фрагменти північно-причорноморських амфор. Із залізних виробів знайдено 15 ножів цілих і фрагментів (рис. 10, 1-9), шарнірні ножиці, обручі, долото, половину пінцета ювеліра (рис. 10, 10, 15-17), цвяхи звичайні та цвяхи для кріплення кінських підків (рис. 10, 12, 13), бронзовий перстень (рис. 10, 21), уламки скляних браслетів, шиферне прясельце (рис. 10, 20). Конструкція печей та знайдені знаряддя, зокрема пінцет ювеліра, а також велика серія ножів, свідчать, що будівля № 22 теж була пов'язана з ремісничим виробництвом.

Будівля № 3а була наземною, каркасно-стовпою конструкції, розміри її 5×3 м, вони визначаються за розміщенням кутових ям, в які були вкопані масивні стовпи. Всі чотири стовпові ями виявлені на глибині 0,7–0,75 м від рівня сучасної денної поверхні, овальні у плані, розмірами від 0,4×0,5 м до 0,5×0,65 м, мали глибину 0,55 м, їх стінки поступово звужувалися до дна, дно рівне, горизонтальне. Біля західного кута будівлі виявлено вогнище діаметром 0,6 м. В культурному шарі на площі будівлі зібрано уламки гончарних посудин XII – першої половини XIII ст., фрагменти скляних браслетів, два уламки дзвона (рис. 11). Цю будівлю можна визначити як наземну кліть, де тримали продукти харчування, одяг, цінності, такі приміщення використовували також під житло [3, 28-31].

Споруда № 24 на рівні виявлення контурів, на глибині 0,7 м, була овальною в плані розмірами 1,8×2,95 м, завглибшки 1,4 м (рис. 12, 1). Її стінки похилі, звужувалися до дна, з південно-східної сторони було влаштовано вхід, заглиблений лише на 0,5 м від рівня виявлення споруди. На глибині 0,8 м розміри заглиблення становили 0,95×1,9 м. Заповнення споруди складалося з чорного гумусного ґрунту, насиченого уламками глиняного посуду та облицювальної плитки (рис. 12, 2-21), кістками тварин, різноманітними виробами із заліза, бронзи, скла, кістки, каменю. Із знарядь праці тут виявлено залізні окуття лопати, ніж, голку (рис. 12, 25, 26), точильний камінь. Відмітимо також знахідки ключа від навісного замка (рис. 12, 22), інструмента для письма – писала (рис. 12, 24) і деталі спорядження воїна-дружинника – шпори (рис. 12, 23). Трапилися також бронзовий округлий ажурний медальйон із вписаним хрестом, кістяну ручку, прясельце із рожевого шиферу із позначками у вигляді чотирьохкінцевих хрестів і скляну сферичну намистину (рис. 12, 27-30). Цю споруду можна визначити як погріб.

Під час археологічних розкопок на ділянці розкопу № 1 досліджено залишки житлової (№ 11) та господарської (№ 6) будівель, ремісничої майстерні (№ 22), кліті (№ 3) і погребі (№ 24). В їх заповненні та в культурному шарі поряд із типовими для міст епохи Київської Русі XII – першої половини XIII ст. знахідками виявлено речі, пов'язані з ювелірним ремеслом – зливки свинцю, бронзи, виплески кольорових металів, обрізки мідних пластин, глиняні тиглі, залізний пінцет і бронзовий пристрій ювеліра, вагову гирю, як сировину могли зберігати фрагменти дзвона.

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Тиглі ліпні, мають яйцеподібну форму, округле дно, добре виражену шийку і слабо відігнуті назовні вінця (рис. 6, 14, 15). Найбільше розширення корпусу припадає на 1/2 або ж на 1/3 висоти тиглів. Під дією високої температури стінки змінилися до склоподібного стану. На внутрішній поверхні стінок є рештки металу – окисли мідних сплавів. Тиглі, знайдені на території Південної Русі, переважно мають пласке дно. Близькі до пересопницьких за формою тиглі відомі з Райковецького городища, але вони відрізняються пласким дном [2, табл. XVI, 1-4].

Від ювелірного пінцета збереглася лише половина виробу завдовжки 13 см (рис. 10, 17). Він був виготовлений з пластини, розширеної біля робочого краю. Губки дугоподібні, завширшки 1,8 см, на відстані 1,5 см від робочого краю пластини має дископодібне розширення діаметром 3 см. Подібні вироби із дископодібним розширенням біля губок було знайдено під час дослідження городища біля села Городище Шепетівського району Хмельницької області [5, 109].

Бронзовий пристрій для виготовлення об'ємних металевих виробів з кольорових металів технікою виколотки (рис. 7, 19) має форму круглого в перетині стержня діаметром 1,6 см, завдовжки 24 см, він зігнутий у формі букви «Г». Один кінець стержня розплеканий і загострений, а на другому кінці є розширення діаметром 3 см у формі голівки гриба. Такі пристрої майстри використовували для зручності обробки складних по формі об'ємних виробів [10, 108-113]. Загостреним кінцем стержень забивався у важке поліно, а на протилежний кінець насаджувалася об'ємна заготовка і здійснювалася її обробка або наносився орнамент чеканами.

Обтягнута міддю залізна гиря має вагу 32 г, діаметр 2,1 см (рис. 6, 13). На площинах є мітки, по чотири на кожній, тобто одиниця ваги вимірювання становила 4 г. Така величина близька до ногати південноруської вагової системи і двох кун північної системи. Подібні гирі знаходять у різних районах Київської Русі, для них найбільш характерною є норма 4,0-4,1 г [11, 172-180].

Археологічна колекція включає також різноманітні ювелірні вироби, виявлені в об'єктах та культурному шарі. Частина з них, вірогідно, були виготовлені місцевими майстрами. Серед знахідок є підвіски-лунниці (рис. 13, 1, 2), натільні хрестики та підвіска-медальйон із зображенням святого (рис. 13, 11, 12, 18), кільця та персні (рис. 6, 11, 12; 10, 21; 13, 7, 9, 10), поясні пряжки (рис. 13, 4-6), гудзики (рис. 13, 8, 13-14), прикраса кінської упряжі (рис. 13, 3), цвяшки, скручені із бронзової стрічки (рис. 13, 15-17).

З двох знайдених лунниць одна виготовлена досвідченим майстром способом лиття у односторонній формочці, а друга недосконала (рис. 13, 2), відлита в «імітаційній» формі, яку виготовляли відтиснувши готовий виріб у підготовленій глині. Б.О Рибаків висловив припущення, що масовий випуск ювелірних виробів, які імітували дорогі прикраси, виготовлені у князівських майстернях, здійснювали посадські вільні ремісники [9, 497-498].

Проведені розкопки в урочищі Пастівник дозволили дослідити комплекс будівель, які входили до однієї чи двох садиб другої половини XII – першої половини XIII ст., періоду розквіту княжої Пересопниці. Відсутні знахідки, які б свідчили про зв'язок жителів садиби із сільським господарством, зате зібрано численні свідчення розвитку ювелірного ремесла. Виявлені окремі категорії престижних знахідок (прикраси із срібла, мідні речі з позолотою, деталі спорядження воїна-дружинника, залізне писало) свідчать про високий соціальний статус власників цих садиб.

Під час розкопок К.М. Мельник у Пересопниці в 1897–1898 рр. було виявлене унікальне поховання ювеліра кінця X – початку XI ст. [4, 73]. Нові дослідження на посаді в урочищі «Пастівник» засвідчили, що Пересопниця була важливим центром ремесла у XII – першій половині XIII ст.

1. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ: Наукова думка, 1972.
2. Гончаров В.К. Райковецкое городище. – К., 1950.
3. Данилюк А. Релікти давнього будівництва. Пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся. – Рівне: «Азалия», 1995.
4. Корзухина Г.Ф. Русские клады. – Москва-Ленинград, 1954.
5. Миролюбов М.А. Ремесленный инструментарий древнерусского Изяславля // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. – Киев: Наукова думка, 1988. – Т. 2. – С. 107–110.
6. Полное собрание русских летописей. (Ипатьевская летопись). – Москва, 1962. – Т. II.
7. Прищепя Б.А. Розкопки на посаді Пересопниці // Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр. – К., 2003. – С. 232–234.
8. Прищепя Б.А., Терлецький Ю.П. Розкопки в Дорогобужі у 2003 р. // Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – Київ: Шлях, 2004. – С. 271–273.
9. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – Москва, 1948.
10. Флеров А.В. Материаловедение и технология художественной обработки металлов. – М., 1981.
11. Янин В.Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. – М., 1956.

Рис. 1. План села Пересопниця з позначеними основними частинами міста епохи Київської Русі: 1 - дитинець; 2 - окольне місто; 3 - урочище Замостя; 4 - урочище Пастівник; 5 - урочище Мигор.

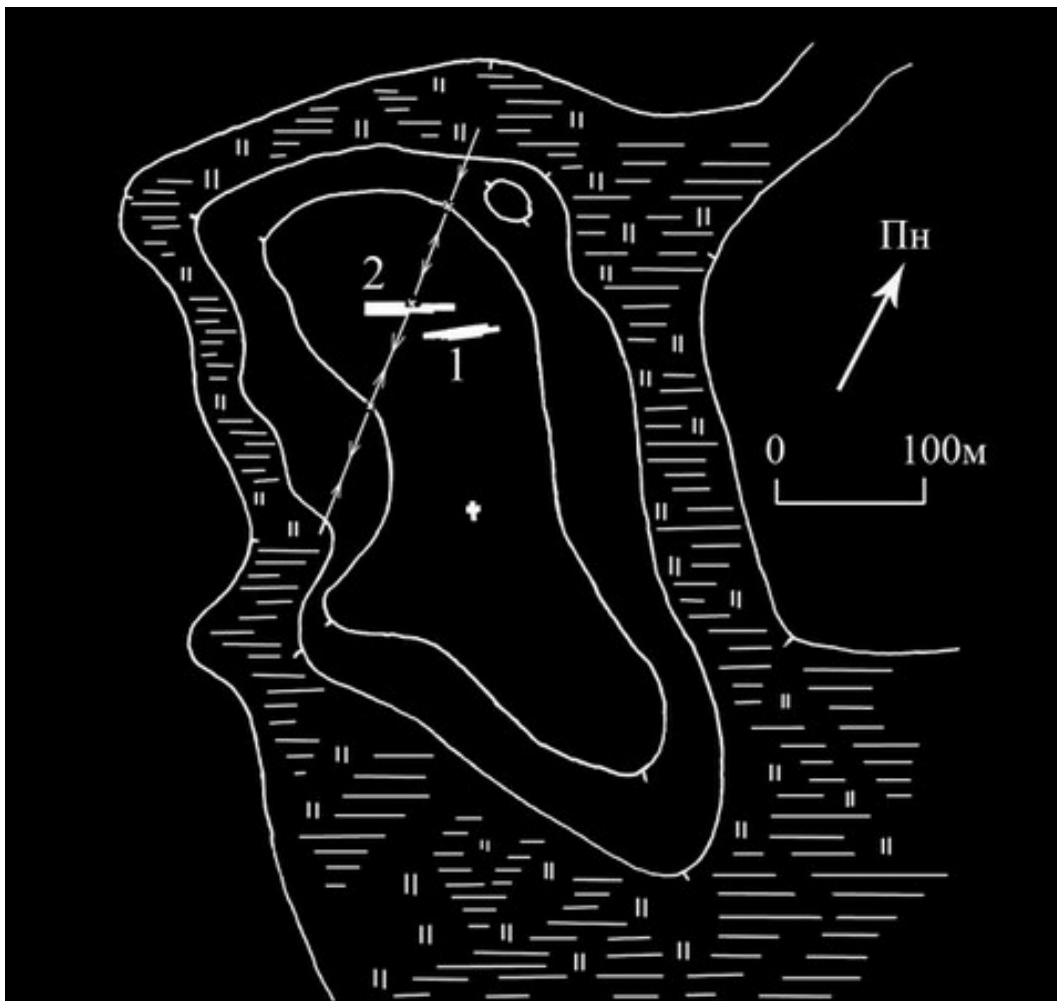

Рис. 2. План урочища Пастівник з позначеними розкопами № 1 (1), № 2, 3, 5 (2).

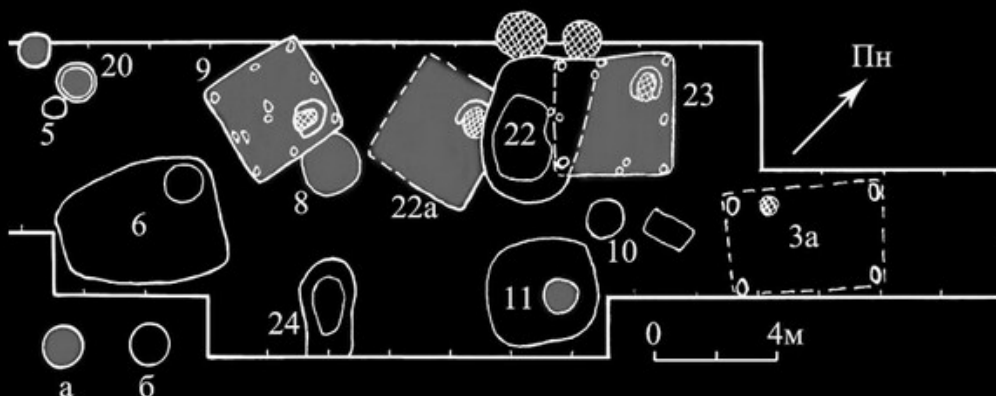

Рис. 3. План ділянки розкопу № 1 із позначеними об'єктами VIII-X ст. (а) і XII-XIII ст. (б).

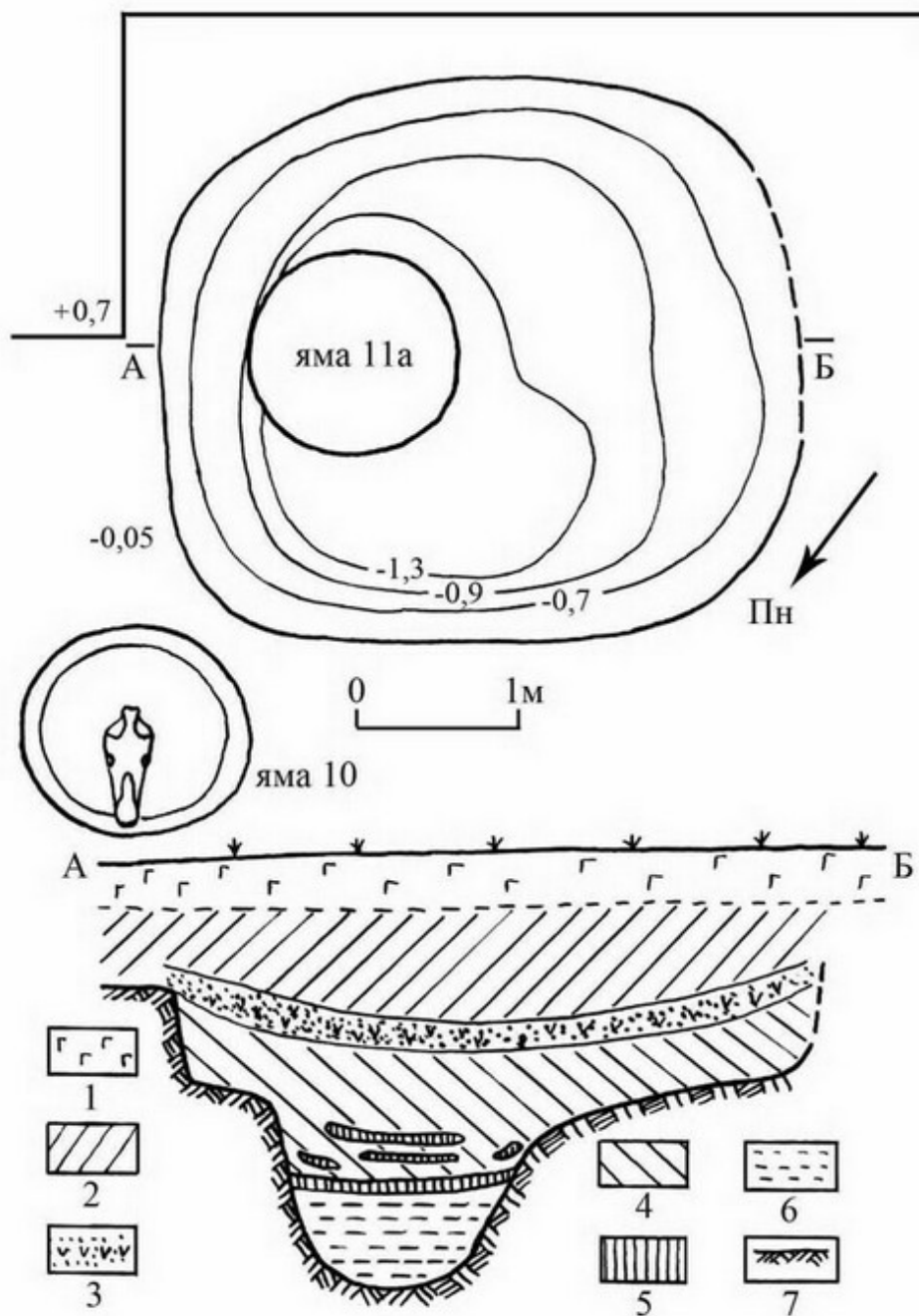

Рис. 4. План і розріз будівлі № 11.

Умовні позначення: 1 - орний шар; 2 - культурний шар; 3 - шар ґрунту, насичений вугіллям і попелом; 4 - заповнення котловану будівлі; 5 - підсипки суглинку; 6 - заповнення ями 11а; 7 - материк.

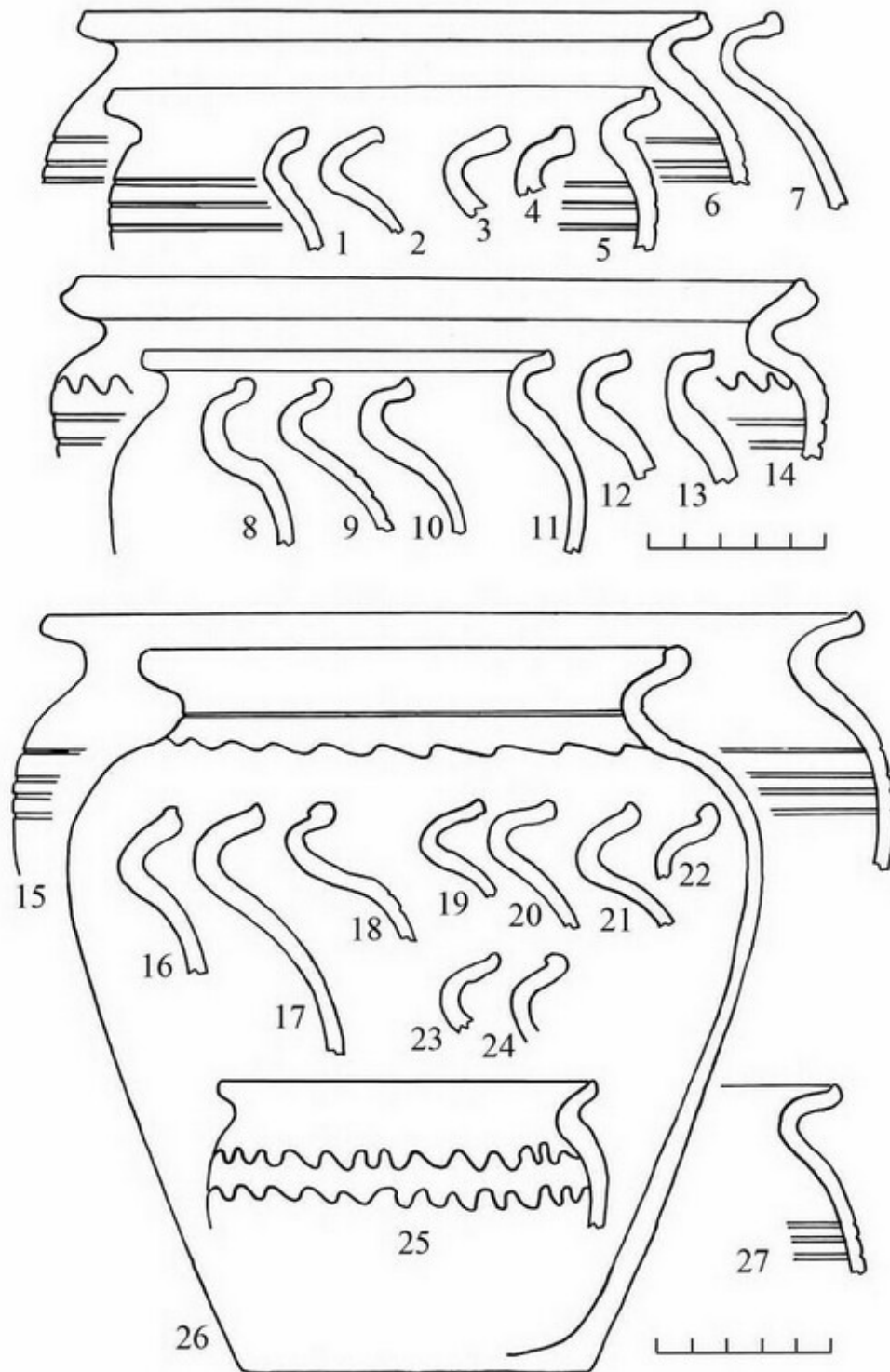

Рис. 5. Гончарні горщики з будівлі № 11.

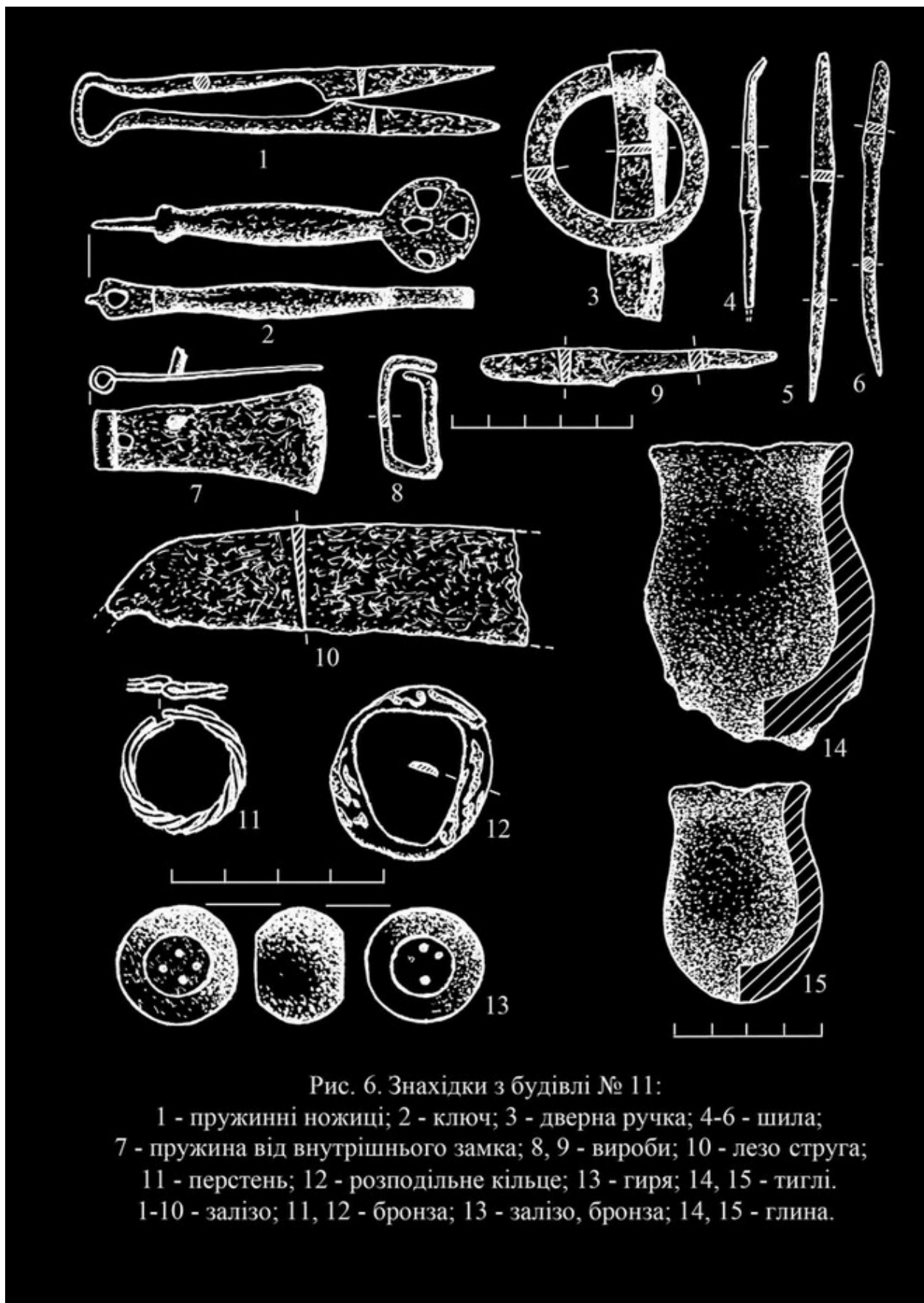

Рис. 6. Знахідки з будівлі № 11:

1 - пружинні ножиці; 2 - ключ; 3 - дверна ручка; 4-6 - шила;
 7 - пружина від внутрішнього замка; 8, 9 - вироби; 10 - лезо струга;
 11 - перстень; 12 - розподільне кільце; 13 - гиря; 14, 15 - тиглі.
 1-10 - залізо; 11, 12 - бронза; 13 - залізо, бронза; 14, 15 - глина.

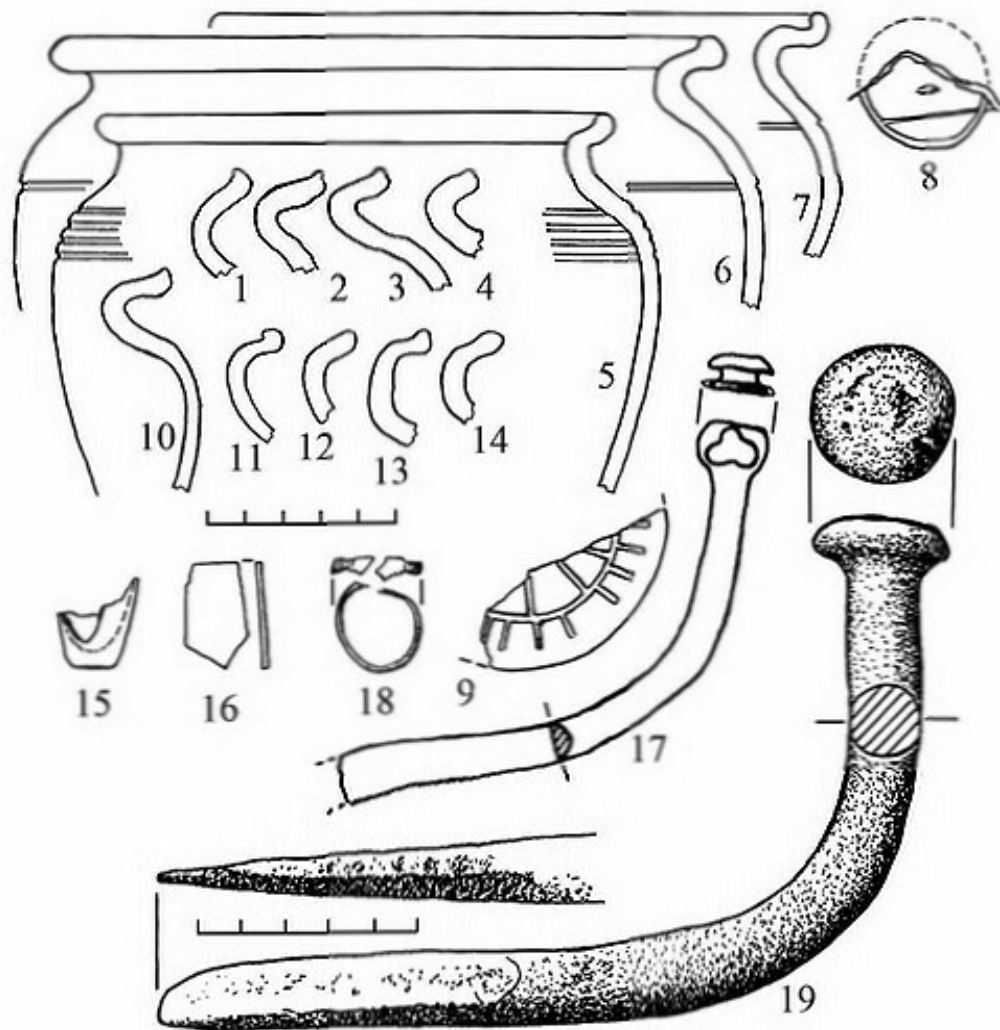

Рис. 7. Знахідки з будівлі № 6:
 1-14 - глиняний посуд; 15, 16 - скляний посуд;
 17 - дужка залізної шпори; 18 - бронзовий перстень;
 19 - знаряддя ювеліра.

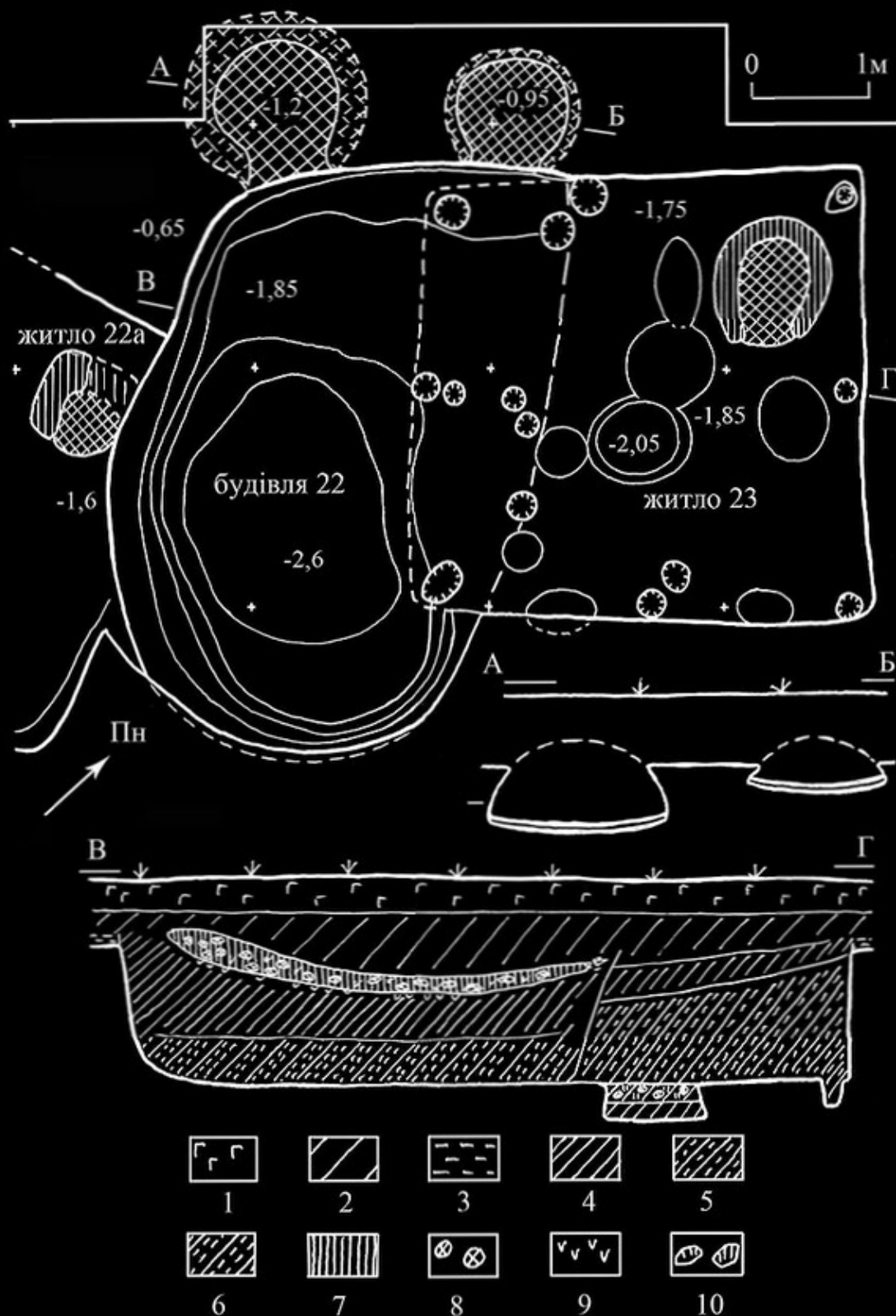

Рис. 8. План і розріз будівель № 22, 23.

Умовні позначення: 1 - орний шар; 2 - культурний шар; 3 - передматериковий ґрунт; 4 - заповнення будівлі № 22; 5 - заповнення житла № 23; 6 - чорний пластичний ґрунт; 7 - шар суглинку; 8 - шматки печини; 9 - вугілля і попіл; 10 - каміння.

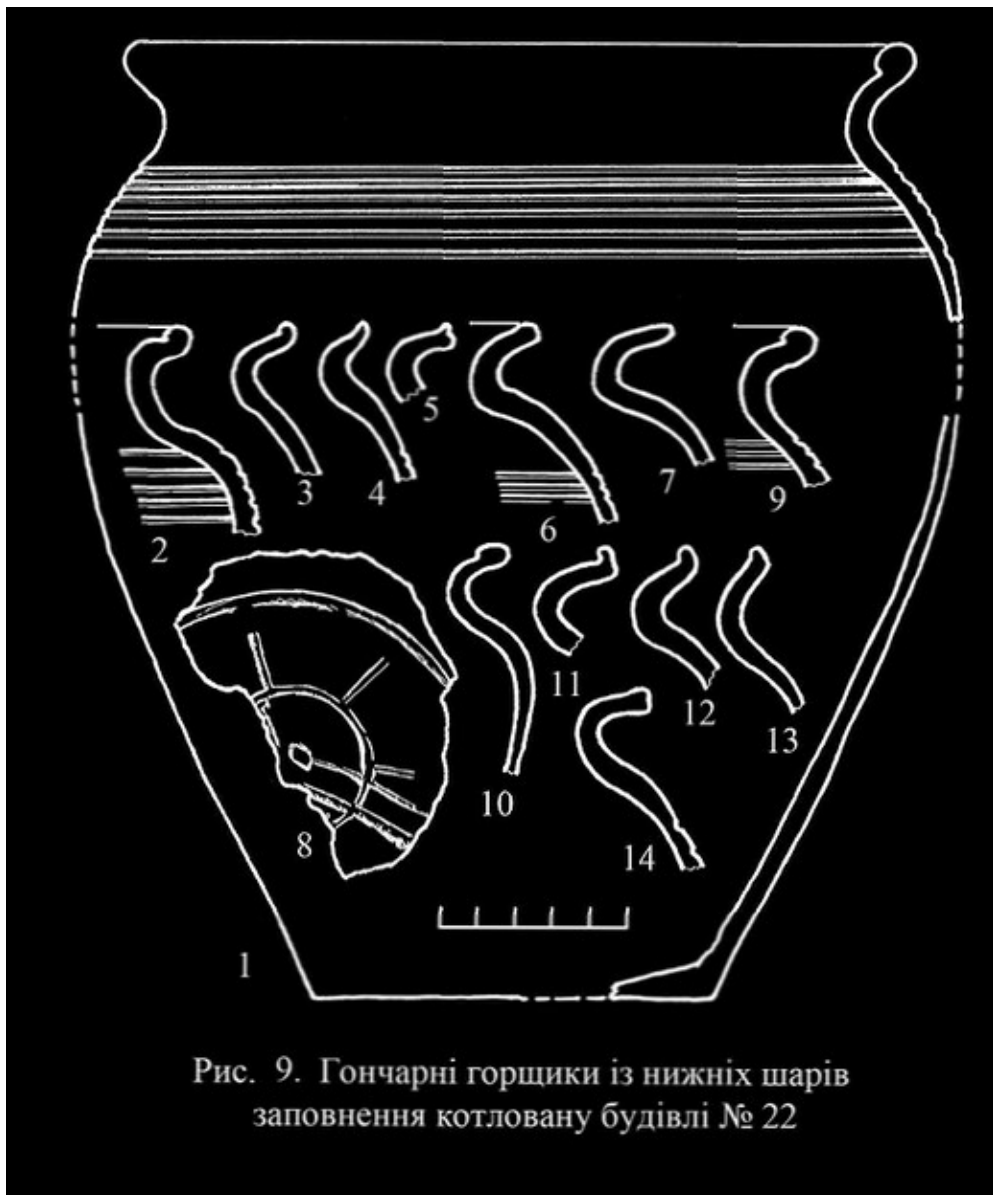

Рис. 9. Гончарні горщики із нижніх шарів
заповнення котловану будівлі № 22

Рис. 10. Знахідки із заповнення котловану будівлі № 22:
 1-9 - ножі; 10 - ножиці; 11 - ключ; 12, 13 - цвяхи; 14 - втулка
 виробу; 15, 18 - пластини; 16 - долото; 17 - пінцет; 19 - виріб;
 20 - прясельце; 21 - перстень.
 1-19 - залізо; 20 - шифер; 21 - бронза.

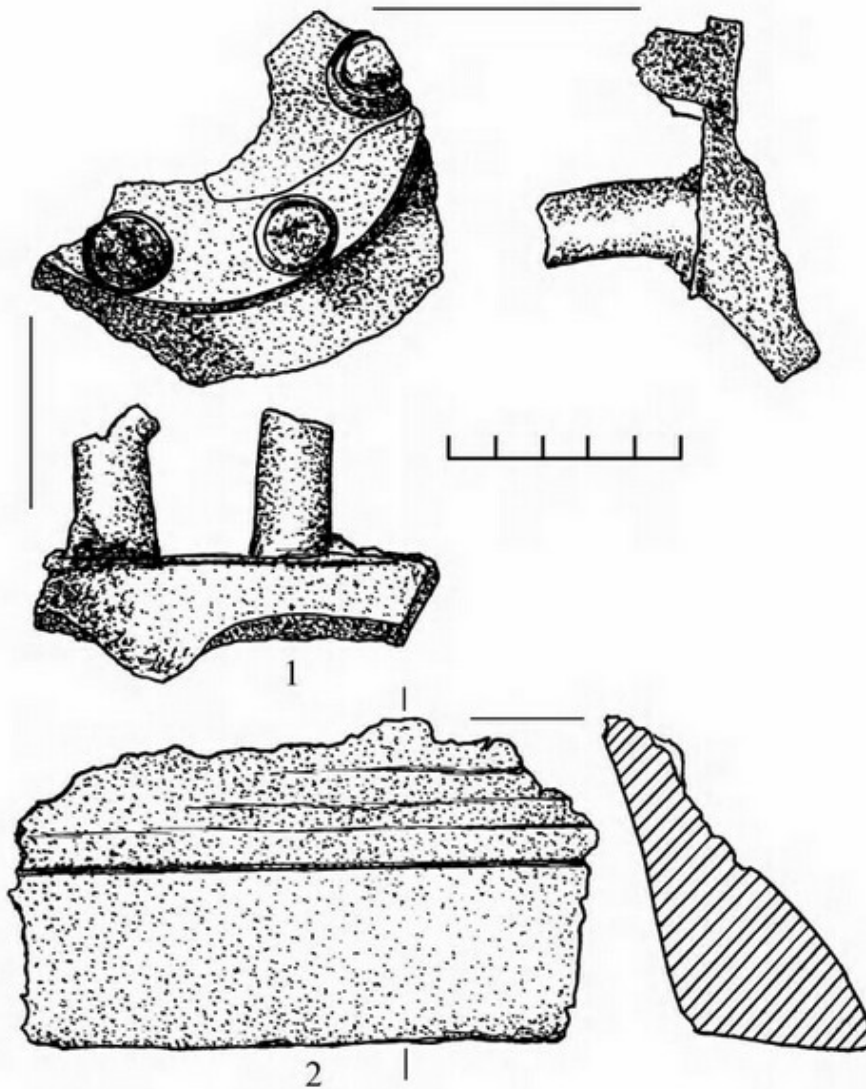

Рис. 11. Уламки дзвона, знайдені в будівлі № 3а.

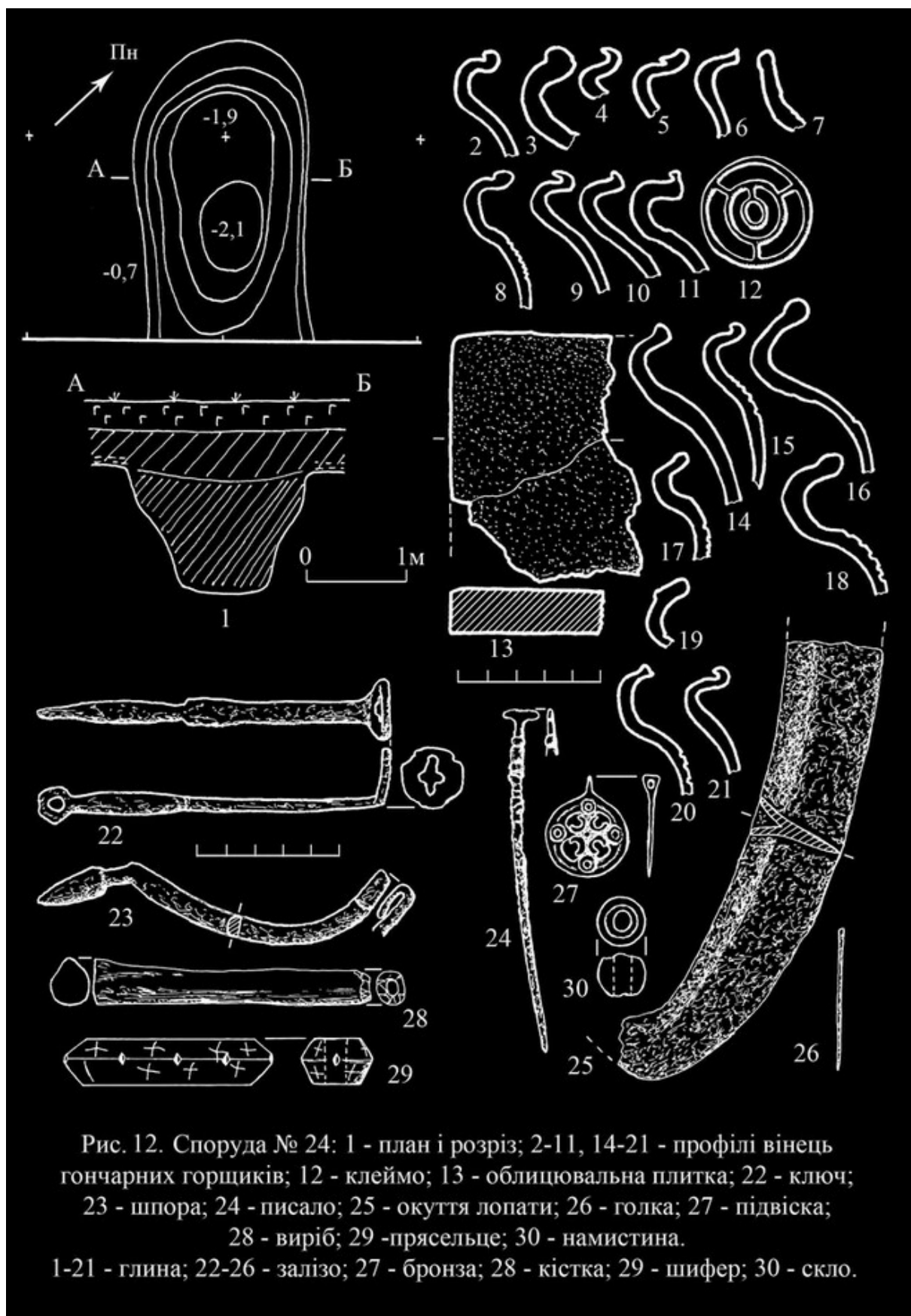

Рис. 12. Споруда № 24: 1 - план і розріз; 2-11, 14-21 - профілі вінець гончарних горщиків; 12 - клеймо; 13 - облицовальна плитка; 22 - ключ; 23 - шпора; 24 - писало; 25 - окуття лопати; 26 - голка; 27 - підвіска; 28 - виріб; 29 -прясельце; 30 - намистина.
 1-21 - глина; 22-26 - залізо; 27 - бронза; 28 - кістка; 29 - шифер; 30 - скло.

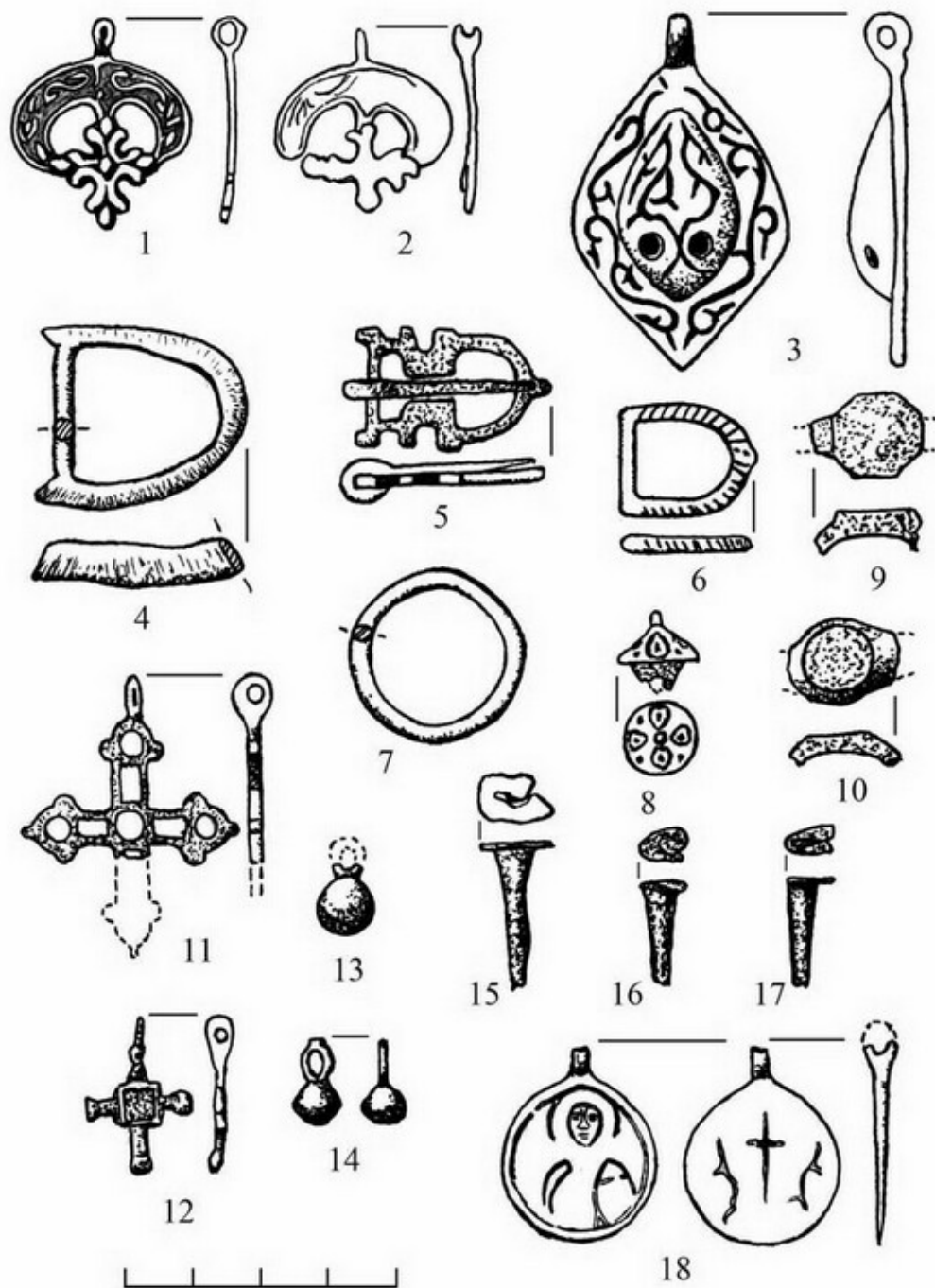

Рис. 13. Ювелірні вироби з культурного шару:
 1, 2 - лунниці; 3 - підвіска від кінської упряжі; 4-6 - пряжки;
 7 - кільце; 8, 13, 14 - гудзики; 9, 10 - персні; 11, 12 - натільні
 хрестики; 15-17 - цвяшки; 18 - медальйон.

ЛІТОПИСНА ТЕРЕБОВЛЯ: ЕТАПИ ЗАСЕЛЕННЯ

В статті розглядаються етапи формування літописної Теревовля: від культури Лука-Райковоцької, коли городище на Замковій Горі було обцинним центром до розвинутого етапа давньоруської культури у XII-XIII ст., коли Теревовля стала центром удільного князівства, мегаполісом з розвинутою структурою.

Ключові слова: Теревовля, Лука-Райковоцька культура, городище, удільне князівство

Теребовлянське князівство неодноразово згадувалося у літописних джерелах XI-XIII ст. у зв'язку з різними історичними подіями, що відбувалися на території Давньоруської держави.

Перша згадка про Теревовлю як місто датується 1097 р. у зв'язку з Любецьким з'їздом князів, на якому підтвердили права братам Ростиславичам Володареві та Васильку на Перемишль та Теревовлю [7, 146]. Наступна звітка про Теревовлю фіксується під 1144 роком, коли великий князь київський Всеволод Ольгович посварився з князем галицьким Володимирком Володаревичем, в результаті чого великий князь київський відібрав у нього ряд міст, в тому числі Микулин [7, 196]. Ще одна згадка про Теревовлю пов'язана з битвою київського князя Ізяслава Мстиславовича проти Ярослава Галицького у 1154 р. В цій битві галицькі бояри програли незважаючи на свою численну перевагу [7, 259-260]. Наступна літописна згадка про Теревовлю датується 1209 роком – в Теревовлі сів Ізяслав, син Володимира Ігоровича, що став князем у Галичі [7, 371].

Зразу чотири міста згадуються у Літописі Руському під 1211 роком, коли на території Західного Поділля діяв князь краківський Лешко (Лестько) Білий. Це – Теревовля, Збараж, Моклеків і Биковен: «Але потім же Лестько не зміг узяти Галич і, пішовши, спустошив він довкола Теревовля, і довкола Моклекова, і Збаража, а Биковен узятий був ляхами і руссю. І взяв він здобич велику і вернувся в Ляхи» [7, 374].

Останній раз згадка про Теревовлю датується 1227 роком у зв'язку з подіями навколо Галича між королем угорським Андрієм та князем Мстиславом Мстисловичем [7, 382].

Першим дослідником княжої Теревовлі був відомий краєзнавець Л.Чачковський в 30-х роках ХХ ст., який дав опис городища на Замковій Горі, його план, характеристику околиць та локалізував князівський дитинець саме на Замковій Горі [9, 249]. Підняте ним питання місцезнаходження Теревовлі було дискусійним до 1984 р. Дослідники Я.Пастернак [12, 26-27], І.Свешніков [19, 11], П.Раппопорт [14, 24-25] через відсутність давньоруського культурного шару на замковому подвір'ї та через те, що згідно згадок у літопису Теревовля розміщала на р. Серет, вважали, що князівське місто розташовувалось при злитті рік Гнізна і Серет, на городищі біля с. Семенів (Зеленче), в урочище Замчище. Можливо, дослідники вивчали культурний шар поблизу кам'яних стін замку, де давньоруський культурний шар був втрачений пізнішим будівництвом.

В центральній частині замкового подвір'я поблизу колодязя давній культурний шар зберігся. Він був насичений фрагментами ліпної кераміки культури луки райковоцької та раннього етапу давньоруської культури. У 2011 році тут було досліджене напівземлянкове житло з типовою пічкою- кам'яною, що датується початком Х ст.

У 1996-1997 роках дослідженнями експедиції НДІ «Укрзахідпроектреставрація» на території замку біля північних стін виявлено фрагменти кераміки культури луки райковоцької, Х-XI, XII-XIII ст. [11, 138; 10]. Крім того, знайдено залишки оборонних стін Х-XI ст. та другої половини XIII ст. (рис. 3) [11, 138-139].

Дослідження Б.О.Тимощука та І.П.Русанової у 1984 р. дали відповідь на основні питання: місце локалізації дитинця княжої Теревовлі і чому в літописах Теревовля знаходилась на р. Серет. В результаті досліджень давньоруських пам'яток в самій Теревовлі (городище, три поселення-супутники, торговий посад в долині р. Гнізна, церкви св. Параскеви П'ятниці в Садиках та церкви св. Миколая в історичному центрі сучасного міста) та в її найближчих околицях – торгова пристань (с. Семенів (Зеленче), давній монастир з культурним шаром XII-XIII ст. (с.

Підгора), Б.О.Тимощуком запропоновано модель міста-мегаполіса [21, 57-59]. Ця теза була доповнена під час наступних досліджень культурного шару міста.

Топографія літописної Теробовлі

Виникнення давньоруського городища в м. Теробовля на Замковій Горі пов'язують з іменем князя Василька Теробовлянського. Однак, коли князь Василько Ростиславович отримав права на Теробовлю, місто вже існувало. В кінці IX - на початку X ст. на Замковій Горі вже існував общинний центр, що складався з городища (уроч. Замкова Гора), поселення-супутника (уроч. Замкова Гора, городи), укріпленого поселення (уроч. Замкова Гора, ліс), двох відкритих поселень – східніше та нижче Замкової гори, на мисоподібному правому березі р. Гнізна (вул. Тернопільська) та на межі сучасної Теробовлі та с. Кровінка Теробовлянського району (рис. 1). Перші оборонні вали на городищі були споруджені ще у ранньозалізному часі для городища-сховища (стосується 3 і 4 валів згідно плану, рис. 2,2). Другий (від стрілки мису) за планом вал датується X ст. X ст. датується і залишки оборонної стіни на замку (за Р.Могитичем). Як справедливо вказує Б.О.Тимощук, на крайній стрілці мису був збудований князівський палац з двором, який від сакральної частини відділявся оборонною спорудою, можливо, валом, залишок якого досліджувався у 1996-97 роках [11, 138-139, рис. 3]. Між сучасними 1 і 3 валами розміщувалась сакральна частина. Свідченням цього є досліджений автором довгий будинок кінця IX початку X ст. (рис. 4, 3). Він розміщувався перпендикулярно до пізнішого 2 валу, вузькою частиною направлений на північ – південь, розмірами 10 x 3 м, глибиною 0,3 м від давньої поверхні. Будинок був наземний, каркасно-стовпової конструкції. На підлозі зафіксовані три відкритих вогнища, перше і третє були вогнуті в перерізі, одне – на рівні підлоги. Біля них знайдено кістки тварин, брусок, дві глиняні округлі намистини з наскрізними отворами, кістяну проколку, фрагменти ліпного горщика з пальцевими вдавленнями по зовнішньому краю вінчика. На вогнищі 3 крім традиційних вугликів, золи, фрагментів кераміки кінця IX - поч. X ст. зафіксовано кальциновані кісточки. Довкола вогнища підлога була густо підсипана вугликами.

Синхронним з шаром Лука-Райковецької культури на городищі є поселення в урочищі Замкова Гора (ліс) [9]. Воно складалося з 17 западин і відокремлювалося від городища дугоподібним валом з ровом довжиною 130 м. Вал починався біля струмка і тягнувся по схилу вгору. Його продовження простежується по східному схилі мису, але й там він теж частково порушений карстами. Згідно з планом Л.Чачковського, він відділяв вузьку частину мису від вододілу. Вал був побудований за типовою для оборонних укріплень цього часу системою – на добре утрамбованій материковій платформі будувалася кам'яна крепіда висотою 0,4 м, шириною 1,6 м. Крепіда складалася з необроблених каменів вапняку, щільно покладених один на одне без зв'язуючого розчину. Між каменями крепіди знайдено фрагменти ліпної і гончарної кераміки та кістяну проколку [9, 253, рис. 4]. Край крепіди, що стикувався з порожнистими клітями, був викладений з великого каміння. Кліті були каркасно-стовпової конструкції. Вони могли мати господарське або житлове призначення, хоч опалювальних споруд не знайдено. Конструкція перекривалася шаром гумусованої землі, товщиною 0,6 м, поверх якого фіксувався шар жовтої материкової глини, товщиною 0,4 м. Зверху вал перекривався темно-сірим лісовим ґрунтом. Загальна висота валу від рівня материка становить 1,45 м, глибина рову – до 1,0 м. Конструкція валу була характерна для оборонних споруд IX-X ст. (Ревно ІБ) [20, 41, рис. 23].

З метою додаткового датування поселення дослідниками Р.Миською та Я.Погоральським досліджено заглиблене житло з піччю-кам'яною кінця IX - першої половини X ст., розташоване недалеко від валу [9, 260-264].

Синхронним з цими пам'ятками виявилось поселення по вул. Тернопільській. Тут зафіксовано напівземлянкове житло з розваленою пічкою-кам'яною в північно-східному куті, каркасно-стовпової конструкції і недалеко від нього господарську яму з цілим ліпним горщиком культури Лука-Райковецька з кістками курки всередині. X ст. датується ще одне поселення на лівому березі Гнізни по вул. Чайковського (рис. 5, 6).

У середині X ст. в сакральній частині городища споруджується сакральний вал (другий вал), що перекриває більш ранній довгий будинок. Висота валу 1 м, на його пласкій частині споруджений кам'яний майданчик-вівтар, ширина площадки складала 1,7 м (рис. 4, 1,2). Камені, з яких складався майданчик, були дуже перепалені, що свідчить про часте використання вогню. На кам'яній поверхні майданчика знайдені фрагменти кераміки X ст., кістки великої рогатої худоби, свині, оленя, кам'яне пряслице. З напільної сторони прилягав рів. Про культовий характер цього валу свідчить ще один довгий будинок-континна, але вже X-XI ст., що примикав до валу з внутрішньої сторони. Вдалося дослідити лише невелику частину цієї споруди. Вона була зорієнтована вузькою стороною в напрямку північ – південь. Ширина збереженої частини складала 3,8 м. Будівля мала каркасно-стовпову конструкцію, долівка була земляна, вкрита

пласкими камінчиками. На підлозі знайдено фрагменти гончарного та ліпного посуду, кістки великої рогатої худоби. В ніші стіни, що прилягала до валу зафіксовано кістяк літнього чоловіка, що лежав на спині, головою на захід. Супроводжувальних речей не зафіксовано. Поховання впритул примикало до валу і перекривалося шаром пізнішої реконструкції.

Наступна реконструкція оборонної системи Теробовлі здійснювалась під час правління князя Василька, ймовірно, в кінці XI на початку XII ст. Це прослідковується в поновленні оборонної системи дитинця. Хронологічно першим був поновлений другий вал. Він був підсипаний до 3 м, на його вершині збудовані дерев'яні оборонні стіни, від яких фіксувалися залишки колод, а також обгоріле дерево та вугілля у рові (рис. 4, 1) [23, рис. 7, 9; 22, 125]. З внутрішнього боку валу прилягали житлово-господарські кліти для дружинників, шириною понад 3 м. Під час реконструкції валу був розширений (до 7-8 м) та поглиблений (до 1,8 від давньої поверхні) рів [18, 18].

Перший (за планом) вал зазнав кілька реконструкцій: перша пройшла у XII ст., остання у другій половині XIII ст. [18, 16-17; 8, 314]. Вал був залишком укусу, яким була підсипана дерев'яна оборонна стіна. Основу стіни складали порожнютілі жилі опалювальні кліти для дружинників. Подібні кліти зрубної конструкції (розміри: довжина 5,75 м, ширина не визначена) досліджені автором під час археологічних розкопок окольного міста літописного Шумська в урочищі Городище. Вони опалювалися за допомогою глинобитної печі (діаметр 1,02 м, висота збереженої частини бортиків 12 см) [25, с. 139, 140, рис. 2].

Безумовно, в систему оборони були включені вали ранньозалізного часу. Зовнішній вал мав довжину 3500 м і своїми кінцями сягав обривистих схилів Замкової Гори. До кінців цього валу примикали ескарповані схили Замкової Гори, що тягнулися від кінця мису до валів. Ці ескарпи були підсилені дерев'яною стіною, залишки якої були знайдені Прикарпатською археологічною експедицією РАН [18, 20]. До городища з півночі примикали два відкритих поселення-супутники в уроч. Замкова гора (городи) і в уроч. Черпало та зі сходу поселення на вул. Тернопільська. Ще одне поселення X-XI ст. фіксується по правому березі Гнізни по вул. Чайковського (Теробовля VI).

Підйом Теробовлі співпадає з XII-XIII ст. (рис. 5, в). Це пов'язано з кількома факторами. По-перше, з активною внутрішньою політикою князя Василька Теробовлянського та його послідовників. В цей період місто розширяється, про що свідчить збільшення кількості пам'яток цього періоду на території сучасного міста Теробовлі. Вони розташовані як по правому, так і по лівому берегах Гнізни та Серету. І не лише в самій Теробовлі, але й в околицях. З'являються нові пам'ятки (Кровінка III, Кровінка V, Теробовля VIII, Підгора I, II, III, Залав'є I, Плебанівка II, Семенів I (Зеленче (пристань), продовжують існувати старі (Теробовля I, III, V, VI, VII, IX). В сучасній історичній частині по лівому березі Гнізни також зафіксовані фрагменти кераміки XII-XIII ст. Ядром міста, як і раніше, була Замкова Гора, де спостерігається потужний культурний час цього часу. Поновлюються стіни князівської частини городища [11, 138-139, рис. 3]. Проводиться ще одна реконструкція першого валу [8, 314]. Дослідженнями Р.Миськи в сакральній частині городища (за Б.О.Тимощуком), на майданчику між 1 і 2 валами, на глибині 0,8 м від денної поверхні виявлено жіноче поховання, орієнтоване головою на захід. Біля черепа, на відстані 15 см знайдено оберненокінцевозагнуте скроневе кільце з обома заокругленими кінцями. На лобовій частині черепа мало місце ще одне подібне скроневе кільце [9, 265], але вже іншого типу – один кінець загнутий в трубочку, другий заокруглений. Датуються вони серединою XII-XIII ст. Фіксація давньоруського поховання додатково свідчить про те, що за першим валом існувала сакральна частина, де відправляли дохристиянські та християнські культові обряди та ховали померлих. За четвертим валом в урочищі Замкова Гора (городи) функціонувало поселення-супутник, де зафіксовано культурний шар, плями від споруд, перепалені камені від печей-кам'янок X-XI ст., печина від зруйнованих глинобитних печей XII-XIII ст. (рис. 2) [18, 21]. Цікаве виробниче приміщення знайдено там же у 1987 році [24, 96-101; 26, 237]. Підкліть наземної, ймовірно, зрубної будівлі глибиною 1,1 м, розмірами 3,9x3,3 м. З двору у підкліть йшов окремий хід, що не був зв'язаний з верхнім поверхом. До неї вели три широкі сходинки (довжина входу 2,35 м, ширина 1,35 м, висота сходинок 0,10-0,15 м, глибина котловану до 1-ї сходинки 0,7 м). Судячи з висоти входу, на першу сходинку спускалися драбиною. В північно-західній стіні підкліті споруджена нішоподібна піч розмірами 1,2x0,75 м, висота від череня до склепіння печі 0,6 м. Піч знаходилась у північній стіні котловану, з правої сторони від входу і була повернута устям до нього, що є характерним для жител центральної та західної частини Київської Русі у XII-XIII ст. [15, 141]. Перед пічкою мала місце неглибока припічна яма, яка плавно переходила у черінь (0,2 м від рівня підлоги). Найцікавішою тут була знахідка рідкісного і нехарактерного для Західного Поділля посуду – сфероконусу. Це мініатюрна посу-

динка з вузьким горлом, товстими стінками та товстим і звуженим дном для перенесення або перевезення цінної сипучої або рідкої речовини, або, можливо, для зберігання ртутних препаратів, що широко використовувались у виробництві металу, медицині та у косметичці. Вона стояла під стіною підкліті в спеціально зробленій для неї ямці. Подібний посуд характерний для південних та східних сусідів Давньоруської держави: масово його знаходять у другій половині XIII-XIV ст. у Волзькій Болгарії (Болгар, Біляр), Північному Кавказі, Середній Азії, Молдові та Білгороді-Дністровському [3, 92-95; 17, 280-284; 5, 201-203]. Поява подібного посуду в Молдові (Костешти, Старий Орхей) [13, 211; 1, 171-174] та Білгороді-Дністровському [6, 60-63] пов'язана із золотоординським періодом.

У XII-XIII ст. кількість пам'яток в околиці Теревовлі значно збільшується (рис. 5, в). В цей час фіксуються невеликі поселення, що розташовувались на першій-другій надзаплавній терасах р. Гнізни, невеликі за площею, що часто були пов'язані з виробничою діяльністю та транспортуванням готової продукції до пристані в Семенові (Зеленче), яка, скоріш за все, виконувала не лише роль перевалочної бази, де складувалися товари та доставлялися на кораблі. Ймовірно, тут була зосереджена князівська фіскально-митна адміністрація. Навколишні села XII-XIII ст. (Зеленче I, Зеленче II, Залав'є I, Семенів II, Семенів IV) обслуговували потреби вищезгаданої адміністрації у продуктах харчування чи робочий силі. Цим пояснюється певна концентрація поселень та курганних та ґрунтових могильників (Зеленче III, Семенів III, Підгора II, Підгайчики IV) на відносно невеликій території. А городище в урочищі Костюлик (Підгора I), розташоване на високому березі р. Серет, звідки хороший огляд на відстань до 20 км, виконувало сторожову функцію і попереджало не лише сусідні села, працівників городища-пристані, але й князівську резиденцію в Теревовлі про небезпеку з півдня. Поруч з сторожовою фортецею знаходиться Угорницький монастир (Підгора III), звідки завжди можна було подати дзвоном знак про небезпеку. Ймовірність того, що на місці Угорницького монастиря існував у давньоруський період монастир досить висока. На території сучасного Угорницького (Підгорянський) монастиря зафіксований культурний шар XII-XIII ст. Ще у XVII ст. (1633 р.) тут вже був діючий монастир, якому король Ян Казимір надав грамоту [4, 158]. Цей монастир обслуговував духовні потреби населення городища-пристані та прилеглих до нього сіл. Навпроти монастиря у 1876 р. А.Кіркор розкопав 5 підкурганних давньоруських поховань з трупопокладенням, орієнтованих головою на захід та одне з трупопокладенням [16, 71, рис. 10; 2, 246-259]. Всі поховання датуються XII-XIII ст. У 1956 р. І.К.Свешніковим відкрито інгумаційний могильник XII-XIII ст., де досліджено безінвентарне поховання підлітка, що було орієнтоване головою на захід (Зеленче III) [19, 12].

Отже, підґрунтям княжої Теревовлі були пам'ятки культури Лука-Райковецька, навколо яких сформувалося те ядро, що надалі переросло в князівський адміністративний центр з розвинутою приміською структурою. До пізньої фази культури Лука-Райковецька (IX – поч. X ст.) належать пам'ятки городище Теревовля I, поселення Теревовля IV, Теревовля IX, Кровінка II. X-XI ст. датуються городище Теревовля I, поселення Теревовля II, Теревовля III, Теревовля V, Теревовля VI, Теревовля IX. XII-XIII ст. - городища Теревовля I, Підгора I, поселення Теревовля III, Теревовля V, Теревовля VIII, Теревовля X, Кровінка V, Плебанівка II, Семенів II, Семенів IV, Зеленче I-II, Залав'є I, городище-пристань Семенів (Зеленче) I, Угорницький монастир, курганні (Семенів III, Підгайчики IV, Підгора II) та ґрунтовий (Зеленче III) могильники.

1. *Абызова Е.Н.* К вопросу о сфероконусах из Старого Орхей и Костешт //Археологические исследования в Молдавии 1977-1978 гг. – Кишинев, 1982. – с. 171-174.
2. *Власова Г.М.* Бронзовые изделия XI-XIII вв. из с. Зеленче //Материалы по археологии Северного Причерноморья. - 1962. - Вып. 4. - с. 246-259.
3. *Город Болгар.* Очерки ремесленной деятельности. – М., 1988.
4. *Городиский Л., Зінчишин І.* Мандрівка по Теревовлі та Теревовлянщині. Історичний нарис - путівник. – Львів, 1998. – 293 с.
5. *Джанполадян Р.М.* Сфероконические сосуды из Двмна и Ани//СА. – 1958. - № 1. – с. 201-203.
6. *Кравченко А.А.* Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV вв.) – К., 1986.
7. *Махновець Л.Є.* Літопис Руський. – К., 1990. – 590 с.
8. *Миська Р.* Літописний Теревовль у світлі літописних джерел //МДАПВ. – Львів, 2010. – с. 313-323.
9. *Миська Р., Погоральський Я.* Археологічні дослідження у Теревовлі //Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2006. – випуск 9. – с. 249-268.
10. *Могитич Р., Лагуш З., Ягодинська М.* Звіт про архітектурно-археологічні дослідження

Теребовельського замку за 1996, 1997 рр. – Львів, 1998. - Рукопис.

11. *Могитич Р. І.* Теребовля (штрихи історичної топографії) //Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2000. – Вип. 1. – с. 132-141.

12. *Пастернак Я.* Стародавні часи Теребовельщини //Історико-меморіальний збірник «Теребовельська Земля». – Нью-Йорк, Сідней, 1968.

13. *Полевой Л.Л.* Городское гончарство Пруто-Днестровья в XIV в. – Кишинев, 1969.

14. *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западно-руських земель X-XIV вв. – Ленинград, 1967. – 241 с.

15. *Раппопорт П.А.* Древнерусское жилище //САИ. - Л., 1975. - 179 с

16. *Ратич О.* Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – 95 с.

17. *Ртвеладзе Э.В.* Сфероконические сосуды из Маджары// СА. – 1974. - № 4. – с. 280-284.

18. *Русанова И.П.* Отчет о работе Прикарпатской экспедиции ИААН СССР в 1984 году// Архів ІА НАН України. – 1984/97. – 68 с.

19. *Свешников І.К.* Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952-1957 рр.// Археологічні роботи музею в 1952-1957 рр. – Львів, 1959.

20. *Тимошук Б.О.* Давньоруська Буковина. – К., 1982. – 205 с.

21. *Тимошук Б.О.* Дослідження давньоруської Теребовлі//Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Камянець-Подільський, 1985. - с. 57-59.

22. *Тимошук Б.О.* Теребовль – місто Галицької Русі.//Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – Київ-Галич, 1998. – с. 124-127.

23. *Ягодінська М.А.* Отчет об археологических раскопках Древнерусской археологической экспедиции около г. Теребовля, уроч. Замкова Гора, уроч. Черпало, с. Крутилов Гусятинського району, уроч. Бабина долина и разведки в Бучачском и Козовском районах Тернопольской области в 1987 году. – Тернополь, 1988. – Рукопись. – 67 с.

24. *Ягодінська М.О.* Давньоруське житло на підкліті з Теребовлі// Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. - Тернопіль, 1999. - с. 96-101.

25. *Ягодінська М.* Попередні підсумки дослідження літописного Шумська//Середньовічні та ранньомодерні оборонні споруди Волині. – Кременець, 2006. - с. 137 - 141.

26. *Ягодінська М.* Ювелірні вироби давньоруських пам'яток Західного Поділля (за матеріалами Тернопільської області)//Археологія Правобережної України. – К., 2010. – Випуск 2. – с. 235-248.

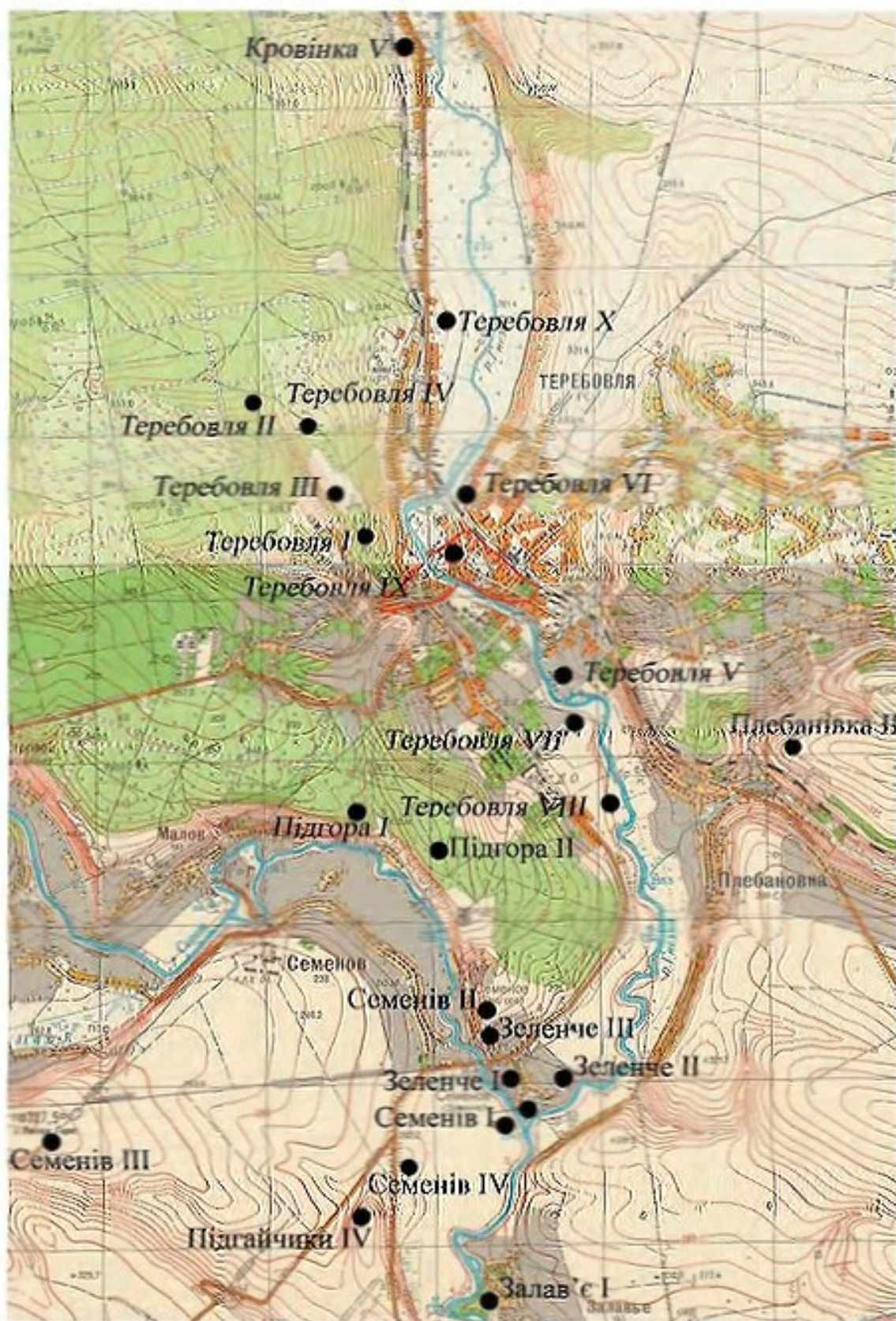

Рис. 1. Давньоруські пам'ятки літописної Теребовлі.

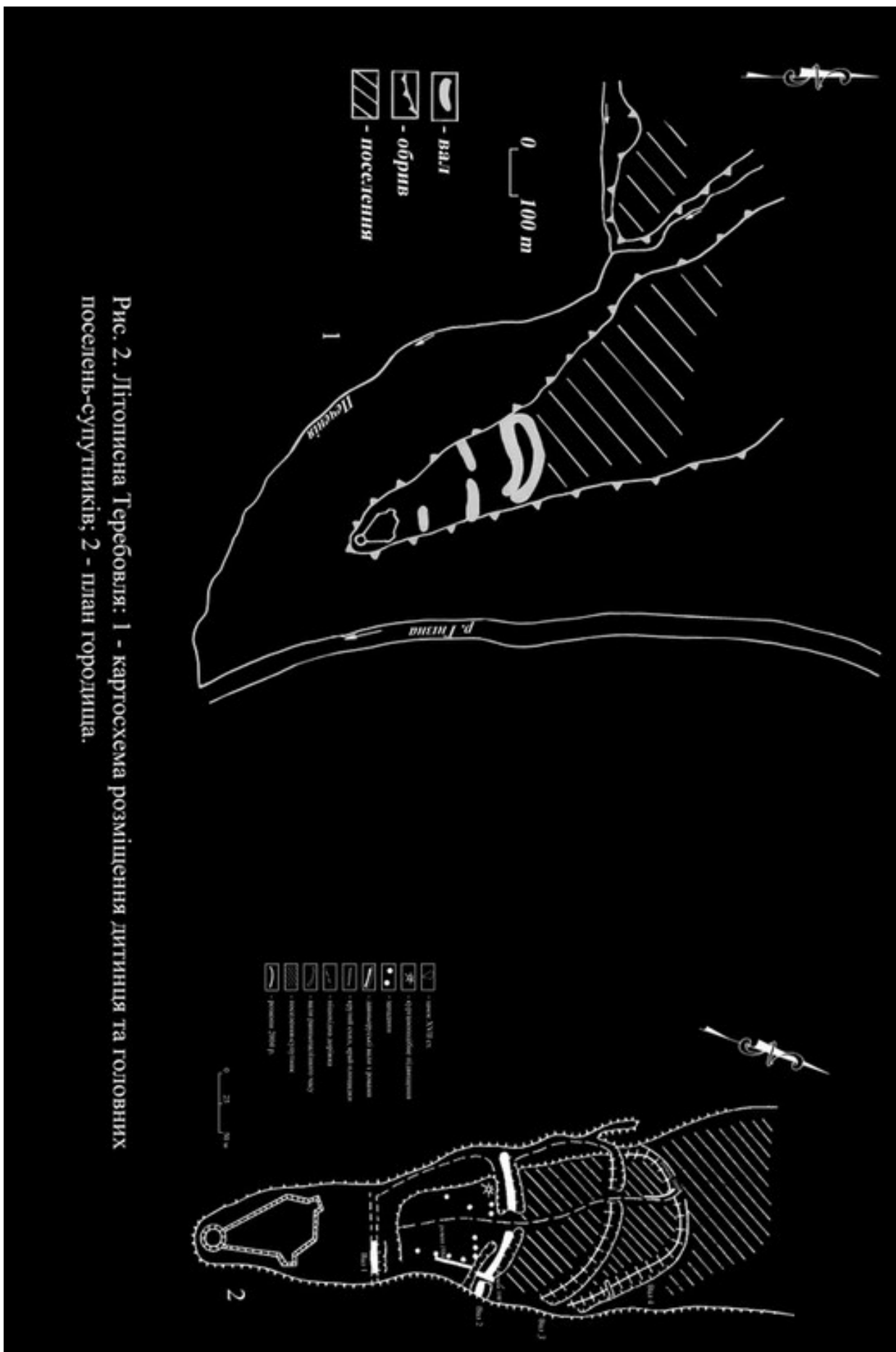

Рис. 2. Літописна Тербовля: 1 - картографічне розташування ДИТТИНЦЯ та ГОЛОВНИХ поселень-супутників; 2 - план городища.

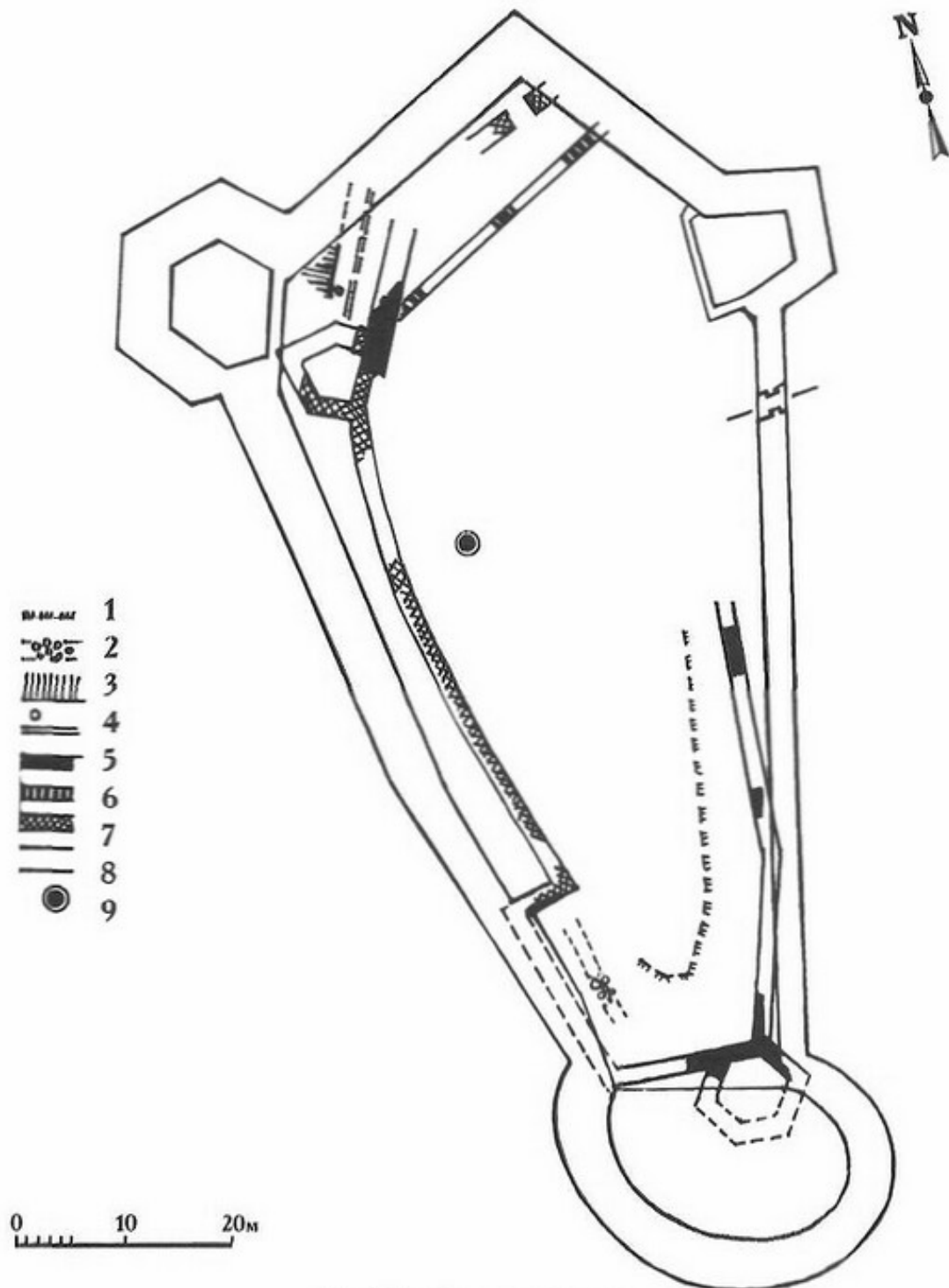

Рис. 3. Тербовлянський замок:

1 - терасування материкової кам'яної плити (VIII-V ст. до н.е.); 2 - кам'яна платформа валу (VIII-V ст. до н.е.); 3 - оборонний рів (VIII-V ст. до н.е.); 4 - сліди дерев'яних оборонних стін X-XI ст.; 5 - Мури II пол. XIII ст.; 6 - Мури II пол. XIV ст.; 7 - мури 1534 р.; 8 - мури існуючого замку 1631 р.; 9 - замковий колодязь. (мал. Р.Могитича)

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ У С. СВІТЯЗЬ ШАЦЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті висвітлюються результати рятівних археологічних розкопок багатощарового поселення на території бази відпочинку «Світязь», під час яких відкрито комплекси IX і XV ст. і зібрано матеріали ранньозалізного віку та XII – першої половини XIII ст. Отримані матеріали засвідчили наявність на поселенні слідів видобування заліза з болотяних руд і рибного промислу.

Ключові слова: Світязь, ранньозалізний вік, лука-райковецька культура, давньоруський час, XV ст., болотяна руда, рибний промисел

Вступні зауваги. Дослідження в с. Світязь проводились в квітні 2011 р. Шацькою рятівною археологічною експедицією ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ ОАСУ ІА НАН України під керівництвом авторів статті. Роботи здійснювались на території бази відпочинку «Світязь» (база лісництва) у зв'язку з її реконструкцією. Попередньо, під час експертизи земельної ділянки, на території бази та довкола неї було виявлено середньовічний культурний шар.

В XI-XII ст. територія поозер'я входила до складу Турово-Пінського князівства і тільки в XIII ст., згідно літопису, належала волинським князям [3, 21; 2, 439]. Перша документальна згадка про с. Світязь датується 1431 р. У 1366 р. дана територія була завойована Польщею і входила у склад Любомльського повіту, пізніше – староства. В кінці XIV ст. Любомльське і Ратнівське староства були відірвані Казимиром III від Волині і приєднані до Польщі. Тут утворився так званий Ратнівський клин, який вривався в землі Литви. Польща володіла цими землями до 1794 р. У 1531 р. згадується церква в с. Світязь. У 1846 р. тут побудований кам'яний храм – Петро-Павлівська церква [5].

Пам'ятка займає високий південний корінний берег оз. Світязь на північній околиці с. Світязь, на відстані 0,2 км на північний-схід від Петро-Павлівської церкви. (рис. 1,1). Рельєф похилий, понижується в північному напрямку (детальніше див. план топографічної зйомки (рис.1,2)). На момент обстеження територія бази була задернована, поросла багаторічними насадженнями і частково забудована (рис. 1,2). Північно-східна частина тераси, за її межами, регулярно розорується.

Джерела. В центральній частині бази було розбито розкоп 1 площею 80 м² (8×10 м), орієнтований за сторонами світу. Репер знаходився у найвищому південно-західному куті. У північно-західному куті рівень денної поверхні знаходився на відмітці -0,3 м від нульової позначки, у північно-східному куті – 0,4 м, у південно-східному -0,23 м. Таким чином рельєф у межах розкопу понижувався діагонально у північно-східному напрямку. У північно-західному куті розкопу, з метою повного дослідження об'єкту, було закладено доріжку 1 площею 5 м².

Стратиграфія: 0-0,4-0,5 м – шар темно-сірого гумусованого супіску, який місцями підстиляється делювіальним супіском світло-жовтого кольору, а місцями – жовтим і білим піщанистим суглинком.

У всьому північно-східному секторі та в північно-західному куті розкопу культурний гумусований шар підстилався супіском світло-жовтого кольору, а на всій іншій площі материк складався з жовтого і білого піщанистого суглинку. Глибина залягання материка майже повторювала рельєф денної поверхні. Лише у найбільш пониженому північно-східному куті потужність гумусованого шару була на 0,1 м глибшою (0,5 м).

Археологічні об'єкти фіксувались при зачистці на рівні материка (-0,4 -0,5 м). Культурний шар в межах розкопу був перемішаний і наскрізь пронизаний великою кількістю кореневих систем дерев.

В розкопі виявлено і досліджено десять об'єктів (рис. 2): об'єкт 5 – яма слов'янського часу, об'єкти 1, 3, 10 – заглиблені господарські споруди IX ст., об'єкт 2 – заглиблена споруда XV ст. об'єкт 8 – поховання корови XV ст.; об'єкт 4 – яма XX ст., об'єкт 7 – фундаментна цегляна кладка XX ст., об'єкт 6 – заглиблені паралельні канавки від лаг на рівні материка, або сліди плуга та

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

кругла ямка невідомого часу, об'єкт 9 – заглиблена споруда невідомого часу.

Об'єкт 1 – споруда нерегулярної форми розмірами 5×2,6 м видовжена по лінії захід-схід, знаходилась в південно-східному секторі розкопу (рис. 2,1). Пляма темно-сірого кольору читалась у материковому піщанистому суглинку жовтого і білого кольору на рівні -0,4 м від нульового репера і виходила за межі східної стінки розкопу. Споруда складалась з видовженого мілко заглиблення з рівним дном (глибина -0,15-0,25 м від рівня виявлення), круглої ями з вертикальними стінками рівним дном в західному кінці споруди (глибина -0,45 м) і округлих заглиблень з похилими стінками, які ступінчасто переходять один в один глибиною 0,65, 0,75, 0,8 м (рис. 3). В південно-західній частині споруди, поруч з ямою, на ділянці овальної форми дно мало цеглястий колір (випалене?). Східніше від неї, на борту споруди, на рівні виявлення зафіксовано скупчення попелу, нерегулярної форми, потужністю 0,02-0,05 м. Західний край споруди був частково перерізаний кладкою радянського часу (об'єкт 7). Заповнення гомогенне, складалось з темно-сірого гумусованого суглинного супіску з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів. В ньому виявлено: фрагменти криці (рис. 9,1), фрагменти обмазки глиняної з домішками органіки і піску (рис. 9,2-5), фрагменти кераміки культури луки-райковецької, кістяні та залізні вироби, точильний брусок. Кераміка представлена ліпними горщиками доведеними на повільнообертовому гончарному крузі. Вони мали S-подібний профіль з сильно відігнутими назовні вінцями і косозрізаними назовні краями, які іноді увігнуті і мають заокруглені кути. Частина горщиків неорнаментована (рис. 7,2,3,6-8). Фрагмент вінця однієї з посудин належить горщику, великий фрагмент якого, було знайдено в заповненні об'єкту 10 (рис. 13,1). Орнаментація у інших складається з щільно нанесених горизонтальних прокреслених ліній (рис. 7,5,9) і комбінації прокреслених хвилястої лінії (рис. 7,10) на плічках. У одного вузькогорлого горщика було три орнаментовані зони: на плічках було нанесено дві стрічки з груп хвилястих прокреслених ліній, аналогічна одна стрічка – на внутрішній поверхні вінця, нижче останньої на шийці – прокреслені горизонтальні лінії, а на зовнішньому зрізаному краю вінця – косі короткі лінії, часто навхрест або у формі літери «V» (рис. 7,1). Кераміка виготовлена недбало, нерівномірно випалена, різних відтінків сірого і коричневого кольорів. Вона має нерівну горбкувату, іноді зглажену поверхню, глиняне тісто крупної текстурі з домішками піску та жорстви, часто з слюдою. Виявлено також половину біконічного прясла зі зглаженою поверхнею сірого кольору, виготовлене з глиняного тіста з домішкою піску та жорстви. Орнаментоване воно з обох боків щільно нанесеними радіальними прокресленими лініями (рис. 7,11). Знайдено три кістяні вироби. Перший – проколка, виготовлена з трубчастої кістки, мала короткий різко розширений заповнений робочий край (рис. 8,5). Другий виріб, виготовлений з ребра крупної тварини, мав один робочий кінець, заточений у формі трикутника, а інший зламаний (рис. 8,2). Третій виріб був фрагментований, виготовлений з крупної пустотлої кістки. Його дві перпендикулярні грані були повністю заповнені (рис. 8,1). Залізний ніж мав прямокутний в перетині короткий черешок і відламаний кінець леза (рис. 8,3). Точильний брусок, виготовлений з дрібнозернистого сірого пісковика, був сильно спрацьований, про що свідчать увігнуті робочі площини. На двох бічних площинах проточені довгі конічні канавки, які утворились від точіння тонких загострених предметів (голок, шил) (рис. 8,4). Об'єкт досліджено в межах розкопу.

Об'єкт 2 – споруда овальної форми розмірами 3×2,3 м видовжена по лінії північ-південь, знаходилась біля північної стінки розкопу (рис. 2,2). Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому супіску жовтого кольору на рівні -0,8-1 м від нульового репера і виходила за межі розкопу. Споруда складалась з двох заглиблень, розділених перегородкою. Кожне з них мало похилі стінки, лінзоподібне дно. Глибина північного становила -0,55 м від рівня виявлення а південного -0,7 м. Дно перегородки також було лінзоподібним з глибиною 0,5 м (рис. 4). Заповнення гомогенне, складалось з темно-сірого гумусованого піщанистого суглинку з незначними вкрапленнями перепаленої глини і вугликів. В ньому виявлено фрагменти залізо-силікатних шлаків (6 шт.) (рис. 11,4,5), 44 кістки тварин, риб'ячі кістки і луску, фрагменти кераміки XV ст., рогове знаряддя для плетіння сіток (глиця), залізний ніж і свинцеве грузило для сітки. Кераміка вся якісна, тонкостінна, виготовлена на швидкісному гончарному крузі, з мореною поверхнею сірого кольору. Горщики мають відігнуті назовні, потовщені, профільовані вінця, відділені з внутрішнього боку коліноподібним виступом, який слугував для покрішки (рис. 10,1-5). В одного горщика останній відсутній, а шийка плавно переходить у вінце із заокругленими краями (рис. 10,6). Під краєм вінця, із зовнішнього боку, знаходиться відтягнутий манжетик або гладкий валик. Орнаментація у одного з екземплярів складається з щільно нанесених горизонтальних прокреслених ліній на плічках (рис. 10,7), а в іншого – зі стрічки нанесеної ромбічним штампом (рис. 10,8). Одиначними фрагментами представлені інші типи посуду.

Макітра мала вінця, сформовані у вигляді бортика, площина якого рівно зрізана і нахилена до середини з різким переходом до тулуба. Його край потовщений і заокруглений (рис.10,11). Ручка покришки була пустотіла, мала півсферичний кінець і дещо звужена в місці переходу до тулуба (рис. 10,9). Глек мав профільоване потовщене вінце, стрічкоподібну петельчасту асиметричну в перетині ручку (рис. 10,12). У фрагмента тарілки був розхилений широкий прямий бортик, орнаментований зигзагоподібною пролощеною лінією на внутрішній поверхні (рис. 10,10). Знаряддя для плетіння сіток було виготовлене з рогу косулі, сплианого повздовж та зашліфованого в нижній частині і мало просвердлений конічний отвір діаметром 0,5-0,7 см (рис. 11,1). Залізний ніж мав виділений довгий, прямокутний в перетині черешок та зламаний кінець леза (рис. 11,2). Свинцеве грузило для сітки було скручене з двох прямокутних пластин, завитих в один оберт, одна навколо другої. Вони мали нерівну, горбкувату поверхню (рис.11,3). Об'єкт досліджено в межах розкопу.

Об'єкт 3 – споруда видовжено-овальної форми, розмірами 2,8×2,3 м видовжена по лінії північ-південь, знаходилась біля південної стінки розкопу (рис. 2,3). Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому піщанистому жовтому суглинку на рівні -0,4 м від нульового репера і в незначній мірі виходила за межі розкопу. Споруда мала похилі стінки, рівне дно, глибина якого становила -0,2-0,3 м від рівня виявлення (рис. 5). Північно-східний край споруди був частково перерізаний цегляною кладкою радянського часу (об'єкт 7). Заповнення гомогенне, складалось з темно-сірого гумусованого піщанистого суглинку з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів. В ньому виявлено фрагменти кераміки культури луки-райковецької та знаряддя з рогу. Кераміка мала ознаки, притаманні кераміці з об'єкту 1. Один горщик мав різко відігнуте назовні вінце зі зрізаними краями і з відсутньою шийкою (рис. 12,5). Знаряддя було, виготовлене з рогу оленя, мало довгий заповірений робочий край, притуплений кінець і повздовжні канавки в нижній частині. Останні є залишками природної фактури рогу (рис. 12,4). Об'єкт досліджено в межах розкопу.

Об'єкт 4 – яма овальної форми розмірами 1,3×1,5 м, видовжена по лінії північ-південь, знаходилась біля північної стінки розкопу (рис. 2,4). Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому піщанистому суглинку жовтого кольору на рівні -0,8 м від нульового репера і виходила за межі розкопу. Споруда мала півсферичну в перерізі форму, лінзоподібне дно, глибина якого становила -0,7 м від рівня виявлення (рис. 4). Заповнення гомогенне, складалось з темно-сірого гумусованого суглинистого супіску з великою кількістю вкраплень білої глини. В ньому виявлено фрагменти кераміки XX ст., культури луки-райковецької та XV ст. Об'єкт досліджено в межах розкопу.

Об'єкт 5 – яма круглої форми діаметром 1,2 м, знаходилась в північно-західному куті розкопу (рис. 2,5). Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому супіску жовтого кольору на рівні -0,7 м від нульового репера і виходила за межі розкопу. Для повного дослідження об'єкту було закладено доріжку площею 5 м². Яма мала лінзоподібну в перерізі форму, глибина її становила -0,15 м від рівня виявлення (рис. 6). Західна частина ями була частково перерізана спорудою культури луки-райковецької IX ст. (об'єкт 10). Заповнення складалось з сірого гумусованого суглинистого супіску, в незначній мірі перемішаного з материковим супіском. В ньому виявлено фрагменти ліпної кераміки культури луки-райковецької (?), фрагмент стінки посудини з коричневою лощеною поверхнею і домішкою піску та жорстви, уламок перепаленого кременю, дві кістяні проколки. Один фрагмент вінця ліпного горщика слов'янського часу(?) мав злегка відігнуте назовні вінце із заокругленими краями, нерівну горбкувату поверхню, всередині темно-сірого а ззовні – коричневого кольору, та домішку червоної жорстви і піску в глиняному тісті (рис. 12,3). Одна проколка була виготовлена з розколотої повздовж трубчастій кістки, мала видовжений заповірений робочий кінець (рис. 12,2). Інша проколка виготовлена з розколотої дугастій пористої кістки з коротким, різко розширеним і також заповіреним кінцем (рис. 12,1). Об'єкт досліджено в межах розкопу.

Об'єкт 6 – заглиблені паралельні канавки від лаг (?), або сліди плуга(?) та кругла ямка, знаходились в південно-східному куті розкопу (рис. 2,6). Плями сірого кольору читались в материковому піщанистому суглинку жовтого кольору на рівні -0,6 м від нульового репера і виходили за межі південної і східної стінок розкопу. Ямка мала циліндричну форму, глибина її становила -0,1 м від рівня виявлення. З півночі канавки перетинались з об'єктами 1, 3 і 7, проте накладання їх на останні зафіксувати не вдалося. Заповнення повздовжніх канавок складалось з сірого піщанистого суглинку перемішаного з материковим світло-жовтим піщанистим суглинком. Знахідок в ньому не виявлено. Об'єкт досліджено в межах розкопу.

Об'єкт 7 – яма прямокутної форми розмірами 1×1,1 м, знаходилась в південно-західному секторі розкопу (рис. 2,5). Виявлена на глибині -0,4 м. Вона мала прямокутну в перерізі форму,

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

глибина становила -0,25 м від рівня виявлення (рис. 3). Яма перерізала об'єкти 1, 3, 6 і 8. Її заповнення складалось з цегляної кладки радянського періоду, викладеної на вапняному розчині. Знахідок в ньому не виявлено.

Об'єкт 8 – поховання корови в ямі, розміщене в ямі неправильно-овальної форми розмірами 1,25×0,85 м, видовженої по лінії південний захід – північний схід. Знаходилося біля північної стінки розкопу (рис. 2,4). Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому піщанистому суглинку жовтого кольору, на рівні -0,4 м від нульового репера, злитно з плямою об'єкту 3, в який поховання було врізане. Стінки ями не читались. Вона мала рівне дно, глибина якого становила -0,35 м від рівня виявлення (рис. 5). Кістяк молодої корови лежав на спині, голова була закинута назад за спину, потилицею вниз. Передні кінцівки були підняті догори і зігнуті, а задні – покладені на лівий бік і спрямовані до голови. Компактне неприродне положення кістяка пояснюється невеликими розмірами ями, які і вдалось визначити завдяки йому. Північно-східний край ями був частково перерізаний кладкою радянського часу (об'єкт 7). Заповнення гомогенне, складалось з темно-сірого гумусованого піщанистого суглинку. В ньому виявлено кераміку XV ст., серед якої інформативними є два фрагменти вінець сірих морених горщиків аналогічних до посудин з об'єкту 2 (рис. 12,6,7).

Об'єкт 9 – споруда трапецієподібної форми розмірами 4,2×2,7 м видовжена по лінії захід-схід, знаходилась в центральній частині розкопу (рис. 2,9). Пляма сірого кольору читалась в материковому супіску світло-жовтого кольору на рівні -0,4-0,6 м від нульового репера. Споруда мала похилі стінки, рівне дно, глибина якого становила -0,12-0,25 м від рівня виявлення (рис. 3). Заповнення гомогенне, складалось з сірого гумусованого супіску. Знахідок в ньому не виявлено.

Об'єкт 10 – споруда овальної форми розмірами 2,6×1 м видовжена по лінії північний захід – південний схід з незначним відхиленням проти годинникової стрілки, знаходилась в дорізці 1 (рис. 2,10). Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому піщанистому суглинку жовтого кольору на рівні -0,7 м від нульового репера і в незначній мірі виходила за межі південної стінки дорізки. Споруда мала похилі стінки, рівне дно, глибина якого становила -0,2 м від рівня виявлення (рис. 6). В східній частині споруди знаходилась округла ямка розмірами 0,7×0,8 м, також з похилими стінками і рівним дном. Заповнення об'єкту гомогенне, складалось з темно-сірого гумусованого піщанистого суглинку з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів. В ньому виявлено фрагменти кераміки культури луки-райковецької, залізний наконечник остроги та кістяну проколку. Об'єкт досліджено в межах розкопу. Кераміка представлена ліпними горщиками, доведеними на повільнообертовому гончарному крузі. Вони мали S-подібний профіль, сильно відігнуті назовні вінцями. Краї останніх або заокруглені (рис. 13,2), або косозрізані назовні і дещо увігнуті (рис. 13,3). У одного горщика по краю вінця була прокреслена горизонтальна лінія (рис. 13,1). Фрагмент вінця цього ж горщика було знайдено в заповненні об'єкту 1 (рис. 7,8). Кераміка виготовлена недбало, нерівномірно випалена, має нерівну горбкуватую, іноді згладжену поверхню різних відтінків сірого і коричневого кольорів. В глиняному тісті присутні домішки піску та жорстви, часто з слюдою, текстура його крупна. Наконечник остроги має круглий в перетині черешок і загострене вістря з борідкою (рис. 13,4). Кістяна проколка виготовлена з розколотої повздож трубчастої кістки. Її робочий кінець плавно потоншений і заполірований (рис. 13,5). Об'єкт досліджено в межах дорізки.

Опис матеріалів з культурного шару. В культурному шарі виявлено: 1) матеріали, які відносяться до періодів існування об'єктів описаних вище; 2) декілька предметів датованих ранньозалізним віком; 3) серію кераміки XII - першою половиною XIII ст.; 4) колекцію індивідуальних знахідок, які неможливо точно датувати.

До ранньозалізного віку належить фрагмент біфасіального серпа з суцільно заполірованою поверхнею, виготовленого з темно-сірого волинського туронського кременю. До цього ж часу, ймовірно, належать декілька фрагментів ліпної кераміки з рустованою зовнішньою поверхнею цеглястого кольору і домішками жорстви в глиняному тісті.

Кераміка культури луки-райковецької представлена ліпними горщиками, доведеними на повільнообертовому гончарному крузі. Вони мали S-подібний профіль з сильно відігнутими назовні вінцями і косозрізаними краями. Останні іноді увігнуті і мають заокруглені кути. Частина горщиків неорнаментована. Орнаментация складається з хвилястих прокреслених ліній на плічках (рис. 14,1,2) і горизонтальних – на шийці (рис. 14,2). Кераміка виготовлена недбало, нерівномірно випалена, з нерівною горбкуватою, іноді згладженою поверхнею, різних відтінків сірого і коричневого кольорів. Глиняне тісто має крупну текстуру, домішки піску та жорстви, часто з слюдою.

Серія кераміки XII – першої половини XIII ст. складається з фрагментів вінець горщиків і

одиночних екземплярів вінець інших типів посуду: миски, покритишки і посудини з вертикальним горлом. Більшість горщиків мають S-подібний профіль, сильно відігнуті назовні вінця і краї сформовані у вигляді округлого валика, відділеного з внутрішнього боку канавкою (рис. 14,7-12). У одного горщика валик на краю видовжений і потоншений на кінчику (рис. 14,5). У двох горщиків край вінця заокруглений, потоншений, а з його внутрішнього боку відтягнутий маленький гострий валик (рис. 14,4,6). Останні є більш раннім варіантом формування профілю вінця і тяжіють до початку XII ст.

Кераміка XV ст. уся якісна, тонкостінна, виготовлена на швидкісному гончарному крузі, з мореною поверхнею сірого кольору. Горщики, які складають переважну більшість колекції, мають відігнуті назовні, потовщені, профільовані вінця, відділені з внутрішнього боку коліноподібним виступом для покритишки (рис. 14,16-21,23). В двох горщиків шийка плавно переходить у вінце із заокругленими краями, що характерно для кінця XV – початку XVI ст. (рис. 14,15,26). У останніх під зовнішнім краєм вінця є відтягнутий гладкий валик. Один горщик орнаментований рядом косих насічок на плічках. Два горщики, один з яких сірий морений, а інший білоглинняний – розписані коричневою фарбою (рис. 14,23,26). Знайдено фрагмент вінця сірої мореної миски з потовщеним відігнутим назовнім вінцем і гострим виступом на переході між шийкою і конічним тулубом (рис. 14,25). Ще одна тонкостінна посудина мала високу шийку і відігнутий назовній край вінця (рис. 14,24). Ймовірно, це фрагмент невеликого глека, або кухля. Покритишка мала заокруглений край вінця, з внутрішнього боку яких відтягнутий гладкий валик (рис. 14,13). У миски була біконічна форма, вінце загнуте до середини і заокруглені краї (рис. 14,14).

Подаємо перелік індивідуальних знахідок з культурного шару:

1) кістяна проколка, один робочий кінець якої заполірований і сильно пошкоджений поперечними слідами спрацювання у вигляді зарубок, а протилежний кінець – заточений у формі широкого трикутника (рис. 15,1);

2) спиця загнута в дугу, один кінець якої загострений (рис. 15,9);

3) цвях до підкови який має розклепану голівку (рис. 15,10);

4) фрагмент бронзової блешні, суцільно литої з гачком, який має борідку (рис. 15,3);

5) бронзовий гачок-карабінчик, один кінець якого розклепаний і загнутий, а інший – зламаний (рис. 15,8);

6) фрагмент литої свинцевої обкладки, у формі зрізу з пустотілого циліндра, яка мала наскрізний круглий отвір і рельєфний орнамент з рослинним і солярним мотивом (рис. 15,7);

7) свинцева плomba з відтисненим рельєфом у вигляді букви Є і дуги (рис. 15,6);

8) хрестик зі свинцю, недбало литий, нижній кінець якого загнутий вдвоє і розплесканий (рис. 15,4);

9) чотири свинцеві грузила для сіток, аналогічні до грузила, знайденого в заповненні об'єкту 2, скручені з пластин з нерівною, горбкуватою поверхнею, (рис. 15,11-14);

10) три пластини з свинцю прямокутної форми з нерівною горбкуватою поверхнею, аналогічні до тих з яких скручені вищеписані грузила. В одній з них наявний наскрізний отвір (рис. 15,15-17);

11) бронзова циліндрична ручка з гудзикоподібним навершям, в місцях кріплення якої помітні сліди кородованого заліза (рис. 15,5).

Траншея 1. Знаходиться в південній частині території бази (рис. 1,2). Її було закладено для спорудження фундаменту ще до початку археологічних досліджень. Обстежено ряд ділянок з кладкою XIX ст., яка була розрізана або оголена траншеєю, складено план об'єкту. Встановлено що більша частина кладки є фундаментами будівлі, а частина – викладеною з цегли підлогою. Поряд із західним кутом траншеї закладено *шурф 1* розмірами 1,5×1,5 м, орієнтований кутами за сторонами світу. В ньому відкрито фрагмент тих же цегляних фундаменту і підлоги. В ґрунті, вийнятому з траншеї, виявлено кераміку XIX – поч. XX ст.

Шурфи 2-6 закладені по всій території бази для встановлення стратиграфії і виявлення ділянок з культурним шаром (рис. 1,2). В шурфах 4 5 і 6 шар сірого гумусованого супіску підстилався делювіальним супіском світло-жовтого кольору. В них виявлено поодинокі фрагменти кераміки XII – першої половини XIII ст. та XV ст. В шурфах 2 і 3 шар сірого гумусованого супіску підстилався жовтим і білим піщаним суглинком. Тут виявлено культурний шар IX ст., XII – першої половини XIII ст. та XV ст.

Підйомний матеріал. На північний схід від території бази, на полях, зібрано велику кількість знахідок, серед яких особливу увагу варто приділити колекції металевих прикрас:

1) фрагмент спинки бронзової фібули з голкоприймачем римського часу (рис. 16,1);

2) бронзова нашивна бляшка-накладка у формі квітки (рис. 16,2);

3) бронзова нашивна бляшка-накладка круглої форми з випуклим центром (рис. 16,3);

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

4) фрагмент бронзового браслету слов'янського часу з потовщеними циліндричними кінцями, орнаментованими рядами косих насічок (рис. 16,4);

5-6) бронзові накладки (рис. 16,5,6);

7) бронзовий, посріблений перстень з круглим щитком, на якому вигравіювано зображення сонця з вписаним в нього хрестом (рис. 16,7).

Інтерпретація отриманих матеріалів. Розкопки проведені на території бази відпочинку «Світязь» (база лісництва) підтвердили існування тут культурних шарів IX, XII – першої половини XIII і XV ст.

Геоморфологія досліджена в розкопі свідчить про те, що культурний шар в його межах перемішаний, рельєф денної поверхні повторює рельєф материка, а в північно-східній частині знаходилося незначне пониження.

Наявність культурних решток виявлених при шурфуванні свідчить про те, що на всій території бази присутній культурний шар тільки XII – першої половини XIII ст. і XV ст., а шар IX ст. виявлено у більш високій частині тераси, що співпадає із заляганням піщанистого суглинку в підшві сучасного ґрунту. В північній і східній частині бази спостерігається пониження рельєфу і супіщаний материк, сильно насичений вологою. Можна припустити, що на цій ділянці, скоріше за все, відсутні заглиблені археологічні об'єкти. Про це свідчить і дуже мала кількість знахідок в шурфах. На місці будівництва, де було обстежено траншею для фундаменту, також не було знайдено речей давніших за XIX ст. Ймовірно, ця частина тераси теж не входила в межі пам'ятки.

Малочисельні знахідки ранньозалізного віку не дозволяють стверджувати про існування тут поселення цього часу. Це питання потребує подальшого поповнення джерельної бази. Це ж стосується і комплексу об'єкту 5. За морфологією заповнення, він чітко відрізнявся від сусіднього об'єкту 10, який за матеріалами відноситься до пізнього періоду розвитку культури луки-райковецької. Мала кількість погано діагностованих знахідок, виявлених в заповненні об'єкту 5, утруднює його культурну ідентифікацію. Ліпний посуд з нього належить до більш раннього часу, але, ймовірно, до тієї ж культури, хоча й не виключено, що і до залізного віку, враховуючи наявність в заповненні фрагменту посудини з лощеною поверхнею.

Об'єкти IX ст. є залишками господарського комплексу, який складався із заглиблених споруд (об'єкти 1,3,10). До нього могла належати також стовбова яма (в межах об'єкту 6), оскільки колір її заповнення схожий до заповнення споруд і вона знаходилась поряд з південного боку від об'єкту 1. Про одночасність об'єктів 1 і 10 свідчить також наявність в їх заповненні фрагментів одного і того ж горщика. Виявлення в об'єкті 1 певної (не випадкової) кількості криці вказує на те, що на цьому місці здійснювалось видобування заліза з болотної руди і даний об'єкт скоріше за все пов'язаний з цим виробництвом. А фрагменти обпаленої глини зі зглаженою поверхнею є залишками глиняної обмазки стін або печі. Усі інші знахідки загалом характеризуються як стандартний набір культурних залишків господарської діяльності поселення слов'янського часу: керамічний посуд, кістяні проколки, залізний ніж, точильний брусок, прясло. Залізна острога, як рибальське знаряддя, призначене для ловлі крупної риби – індикатор рибного промислу, що й не є дивним на березі найбільшого озера в районі з найбільшою концентрацією озер. Коefіцієнт озерності території Шацького національного природного парку 13%. Для порівняння: названий коефіцієнт для Волинської області дорівнює 0,7%, а для України 0,3% [1, 98]. Характерні ознаки керамічної колекції: 1) наявність одного типу посуду (горщиків); 2) ліплення і доведення посудин на повільнообертовому гончарному крузі; 3) S-подібне профілювання стінок горщиків; 4) профіль вінець близький до так званого курганного типу (X ст.) – зрізаний косо назовні край, іноді з слабо відтягнутими заокругленими кутиками; 5) орнаментация у вигляді горизонтальних і хвилястих прокреслених ліній (останні бувають згруповані у стрічку або одиничні); 6) відсутність орнаменту на половині горщиків; 8) крупна текстура глиняного тіста, нерівна, горбкувата, рідше зглажена поверхня різних відтінків сірого і коричневого кольорів, нерівномірний випал; 7) домішка у глиняному тісті піску і жорстви, частіше з слюдою.

Відсутність на поселенні класичної кераміки курганного типу X ст. та XI ст. свідчить про те, що поселення припинило своє існування ще у IX ст. і з'явилося тут тільки в XII ст. Хоча об'єктів цього часу в розкопі не виявлено, проте виразна серія типової для нього кераміки вказує на наявність культурного шару.

Матеріали свідчать, що перебування тут людей не продовжувалось безперервно після XII – першої половини XIII ст., оскільки пізніші знахідки датуються тільки XV ст. До цього часу відноситься одна споруда (об'єкт 2). Виявлена в ній кераміка тонкостінна, сіра, морена. За всіма ознаками горщики зі споруди належать до «овоїдних» – морфологічної групи пізньосе-

редньовічної кераміки, яку дослідники датують другою половиною XV – першою половиною XVI ст. [4, 95]. В колекції цього ж часу з культурного шару є екземпляри горщиків, які по часу тяжіють до XVI ст.: розписані коричневою фарбою, мають вінця більш витягнуті в профілі, а під їх краєм знаходиться гладкий валик. Грузила до рибальських сітей, а також знаряддя для плетіння сіток з рогу косулі, знову ж, є свідченням рибальського промислу жителів поселення. А знахідка шести силікатних залістистих шлаків є слідами плавки заліза з болотних руд. В заповненні об'єкту 2 потрапила велика кількість кісток різних тварин і риб'ячої луски. Можливо, він використовувався як сміттева яма.

Наявність в заповненні поховання корови кераміки XV ст. вказує лише на те, що воно було здійснене не раніше цього часу, проте може датуватись і більш пізнім періодом, але не радянським, оскільки перерізане заглибленою цегляною кладкою (об'єкт 7). Значно пізнішою є і яма (об'єкт 4), в якій знайдено кераміку початку XX ст. Велике мілке заглиблення (об'єкт 9), нажаль, неможливо датувати, оскільки в ньому не виявлено жодних знахідок. Його заповнення з сірого супіску свідчить про більшу давність порівняно з об'єктами слов'янського часу, до того ж, об'єкт 1 накладається на нього. Про те, що це не заглиблення природного походження, можна говорити тільки з огляду на його форму і на те, що в західній частині, де материк складався з більш стійкого порівняно з супіском піщанистого суглинку, стінки заглиблення читались дуже чітко.

Що ж стосується об'єкту 6, то з'ясувати, чи це були сліди давньої оранки, чи сліди від якоїсь будівлі, можливо тільки при розкритті більшої площі. Усі паралельні канавки входять в об'єкти 1 і 3 і не з'являються з протилежної сторони. Прослідкувати їхню взаємну стратиграфію не вдалося. Але, не виключається можливість того, що об'єкти 1 і 3 були заглибленнями, які оточували будівлю зведену на материк і є частинами однієї великої виробничої споруди. До того ж скупчення попелу, яке пов'язуємо з об'єктом 1 знаходилось також на материк і в межах виділених під об'єкт 6.

Загалом дане поселення в с. Світязь стало першою археологічною пам'яткою на берегах озера Світязь, дослідженою розкопками і чи не єдиною достовірно існуючою (тобто достатньо задокументованою). Знахідки в розкопці 1 вказують на перспективу відкриття цінних середньовічних комплексів на суміжній території. Дане поселення є лише одним з двох відомих поселень IX ст. в усьому Шацькому поозер'ї (ще одне – літописний Рай-Город вже протягом трьох сезонів досліджується на околиці Шацька в ур. Сад на березі оз. Люцимер).

1. Горун А. А. Водно-болотний фонд Шацького національного природного парку: антропогенний вплив та екологічні параметри // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. За матеріалами I міжнародної науково-практичної конференції «Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку». – Луцьк, 2007. – №11. – Ч. 1. – С.112-115.

2. *Літопис Руський* / Переклад Махновця Л.Є. – К.: Видавництво «Дніпро», 1990. – 592 с.

3. *Лысенко П. Ф.* Города Туровской земли. – Минск: Издательство «Наука и техника», 1974. – 200 с.

4. *Оногда О. В., Балакін С. А.* Про одну групу київської пізньосередньовічної кераміки // *Археологія*. – К., 2010. – №1. – С.91-96.

5. *Остапюк О. Д.* З історії Шацького району // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. За матеріалами I міжнародної науково-практичної конференції «Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку». – Луцьк, 2007. – №11. – Ч. 1. – С.265-269.

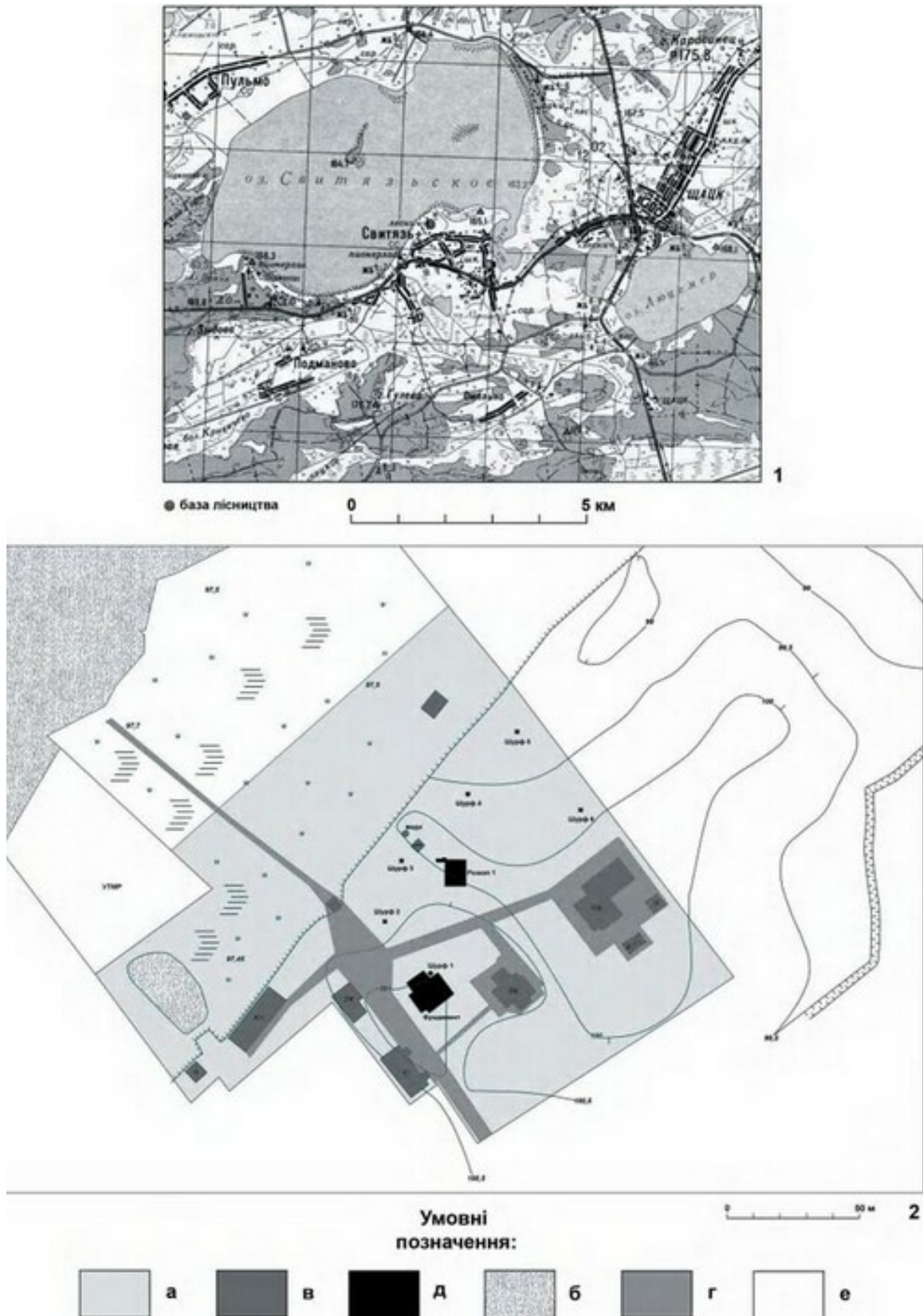

Рис.1. 1 – топографічна карта з позначенням місця досліджень 2 – ситуаційна схема розміщення ділянки і траншей. Умовні позначення: а – територія бази «Світязь»; б – водойми; в – будівлі; г – дороги; д – досліджені ділянки; е – суміжні землі.

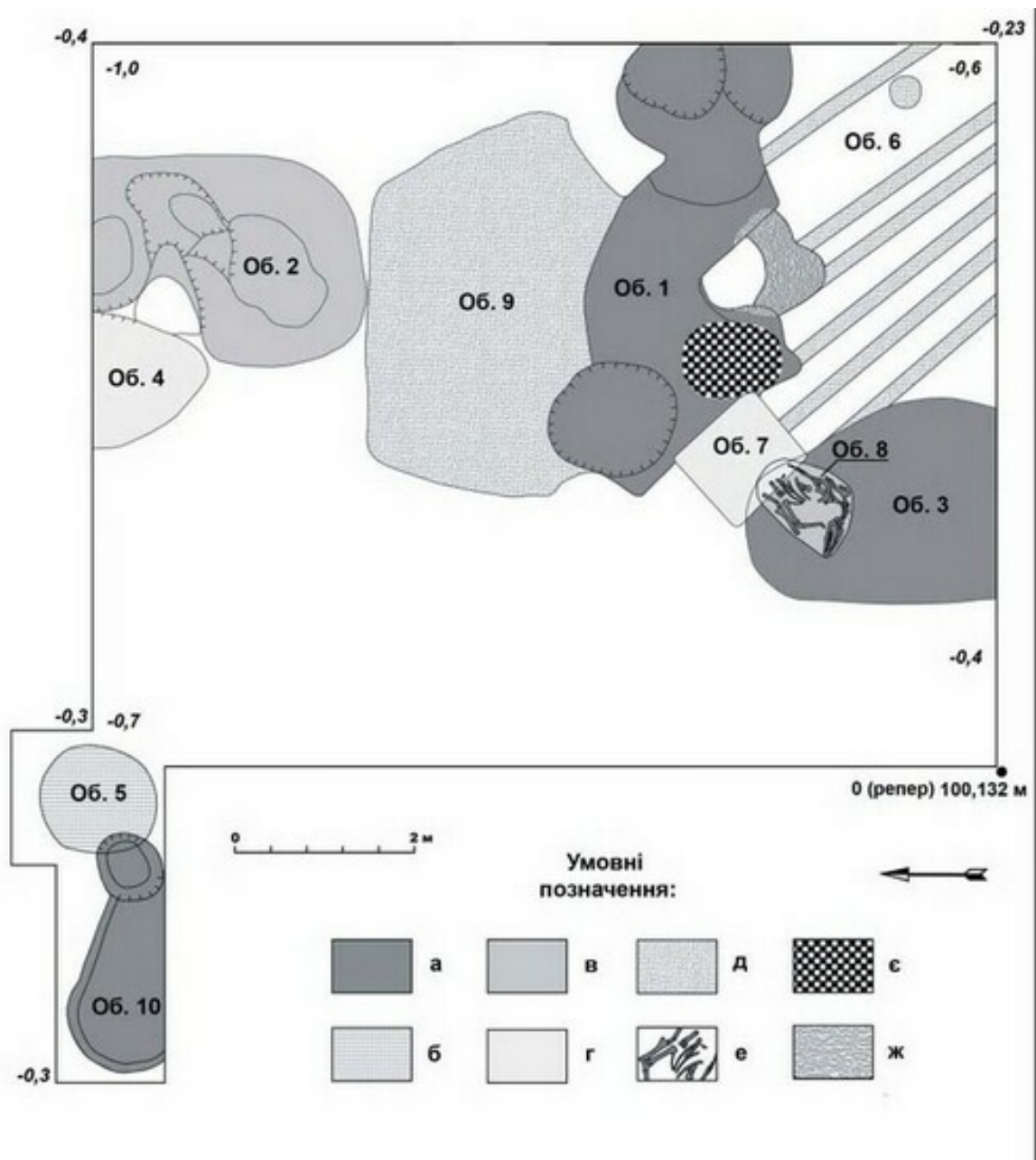

Рис. 2. Світязь. База «Світязь». 2011. Загальний план розкопу. Умовні позначення: а – площина об’єктів IX-X ст., б – площина об’єктів слов’янського часу; в – площина об’єктів – XV, г – площина об’єктів XX ст., д – площина об’єктів невизначеного часу; е – кістяк тварини; е – випалений супісок цеглястого кольору; ж – супісок перемішаний з попелом.

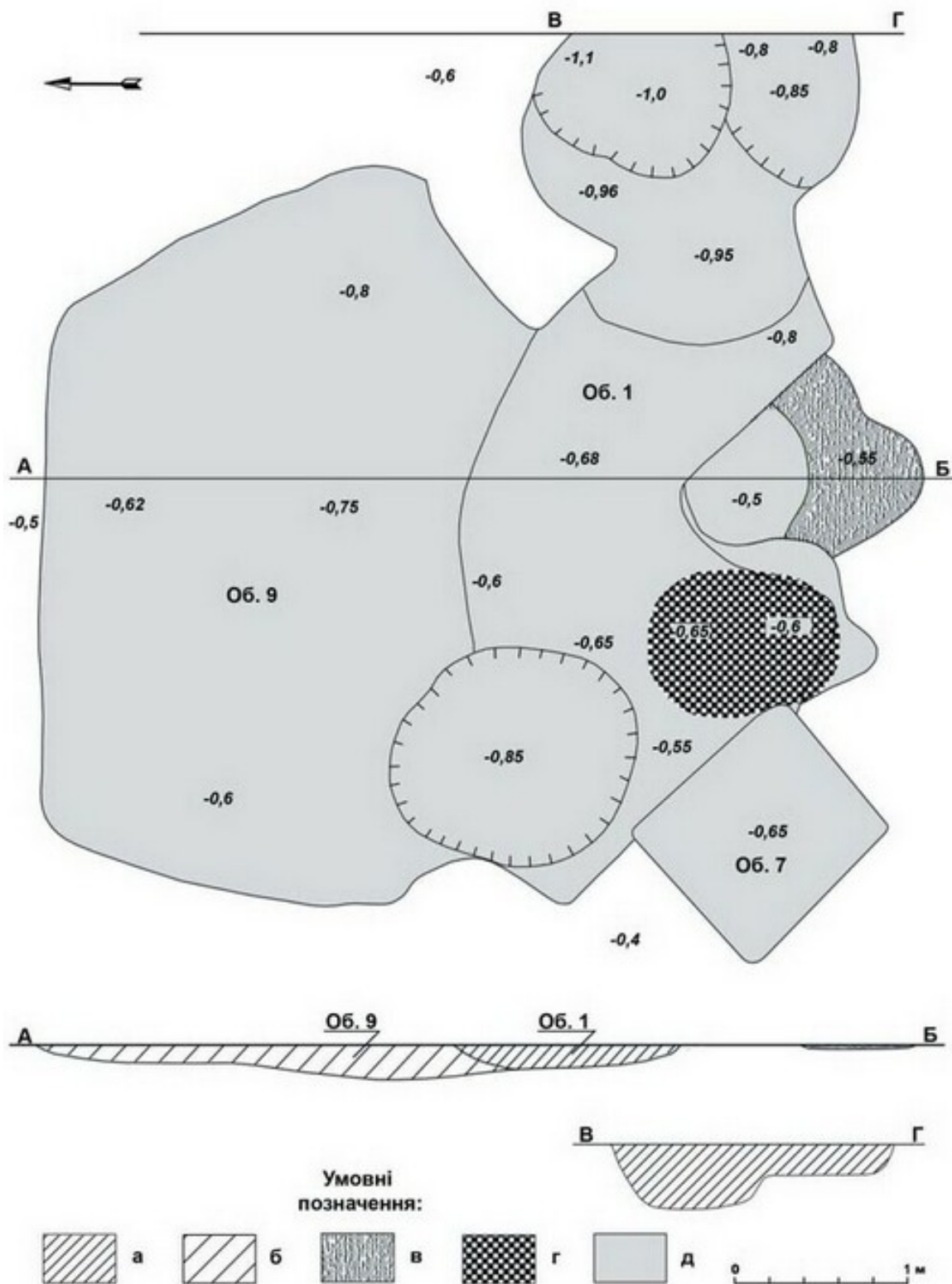

Рис. 3. Світязь. База «Світязь». 2011. План і розрізи об'єктів 1, 7 і 9. Умовні позначення: а – темно-сірий піщанистий суглинок з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів; б – сірий супісок; в – супісок перемішаний з попелом; г – випалений супісок цеглястого кольору; д – площина об'єктів.

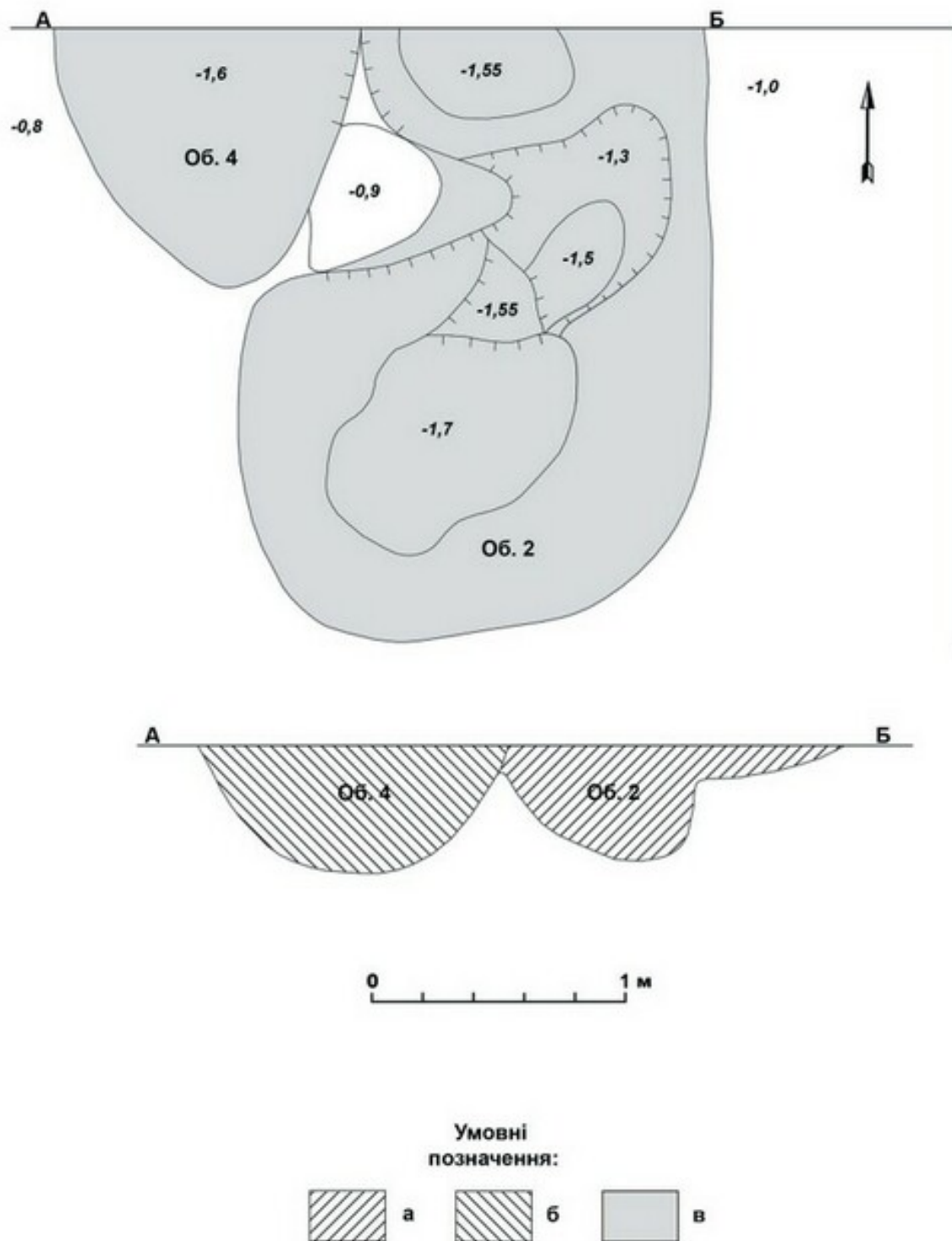

Рис. 4. Світязь. База «Світязь». 2011. План і розрізи об'єктів 2 і 4. Умовні позначення: а – темно-сірий піщанистий суглинок з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів; б – темно-сірий піщанистий суглинок з великою кількістю вкраплень білої глини; в – площина об'єктів.

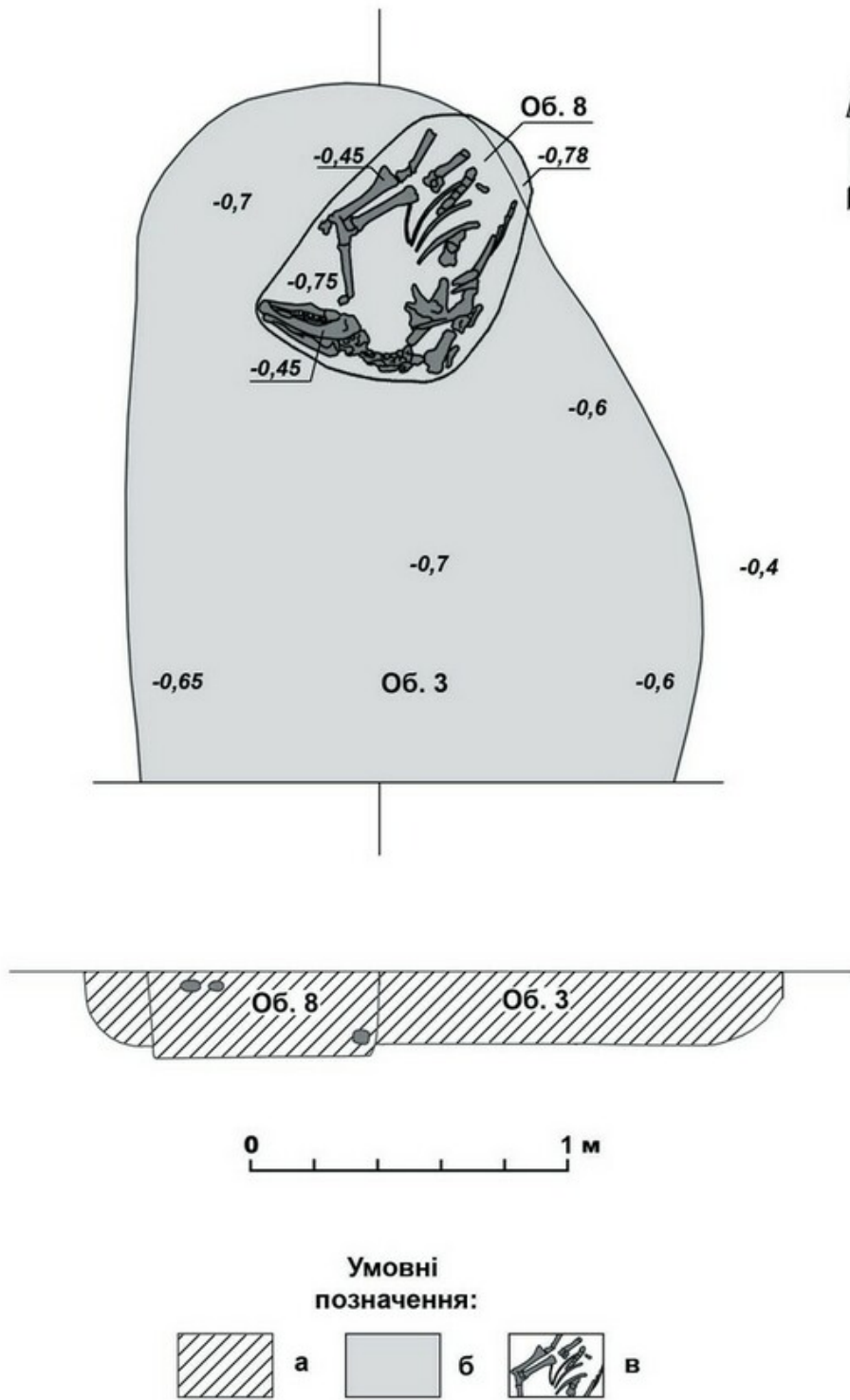

Рис. 5. Світязь. База «Світязь». 2011. План і розрізи об'єктів 3 і 8. Умовні позначення: а – темно-сірий піщанистий суглинок з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів; б – площа об'єктів.

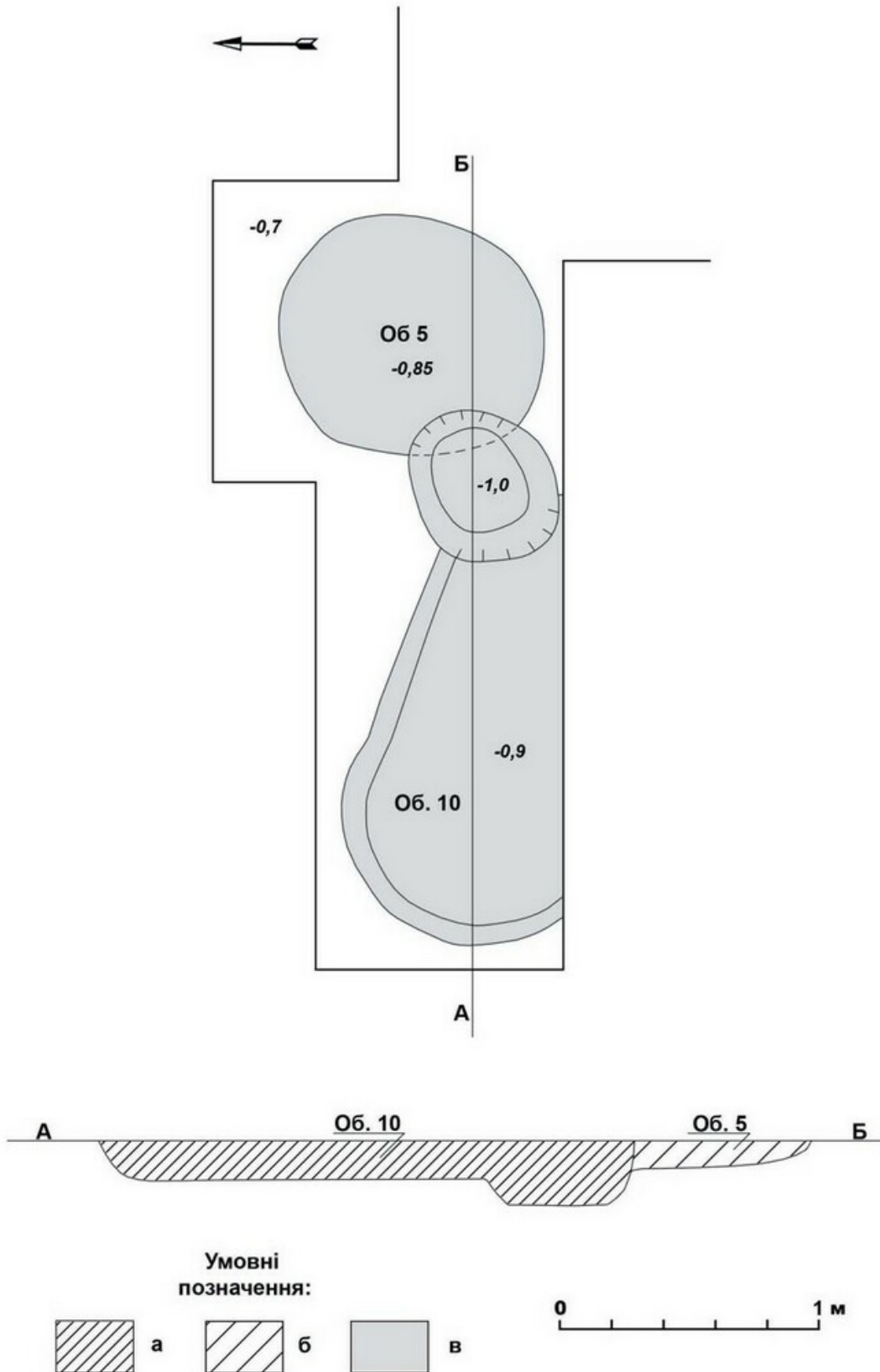

Рис. 6. Світязь. База «Світязь». 2011. План і розрізи об'єктів 5 і 10. Умовні позначення: а – темно-сірий піщанистий суглинок з вкрапленнями перепаленої глини і вугликів; б – сірий супісок; в – площина об'єктів.

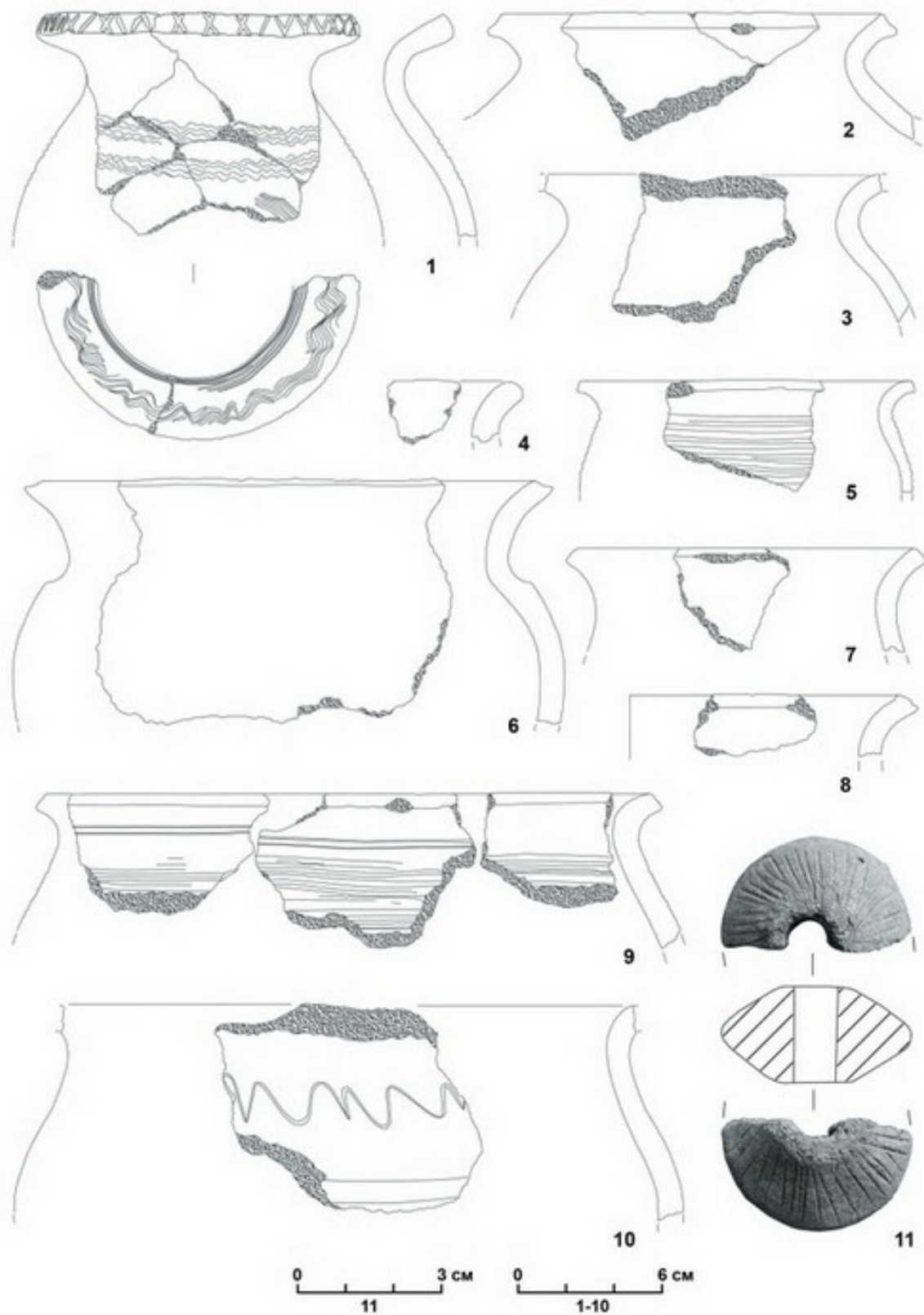

Рис. 7. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка кераміки культури луки-райковецької.

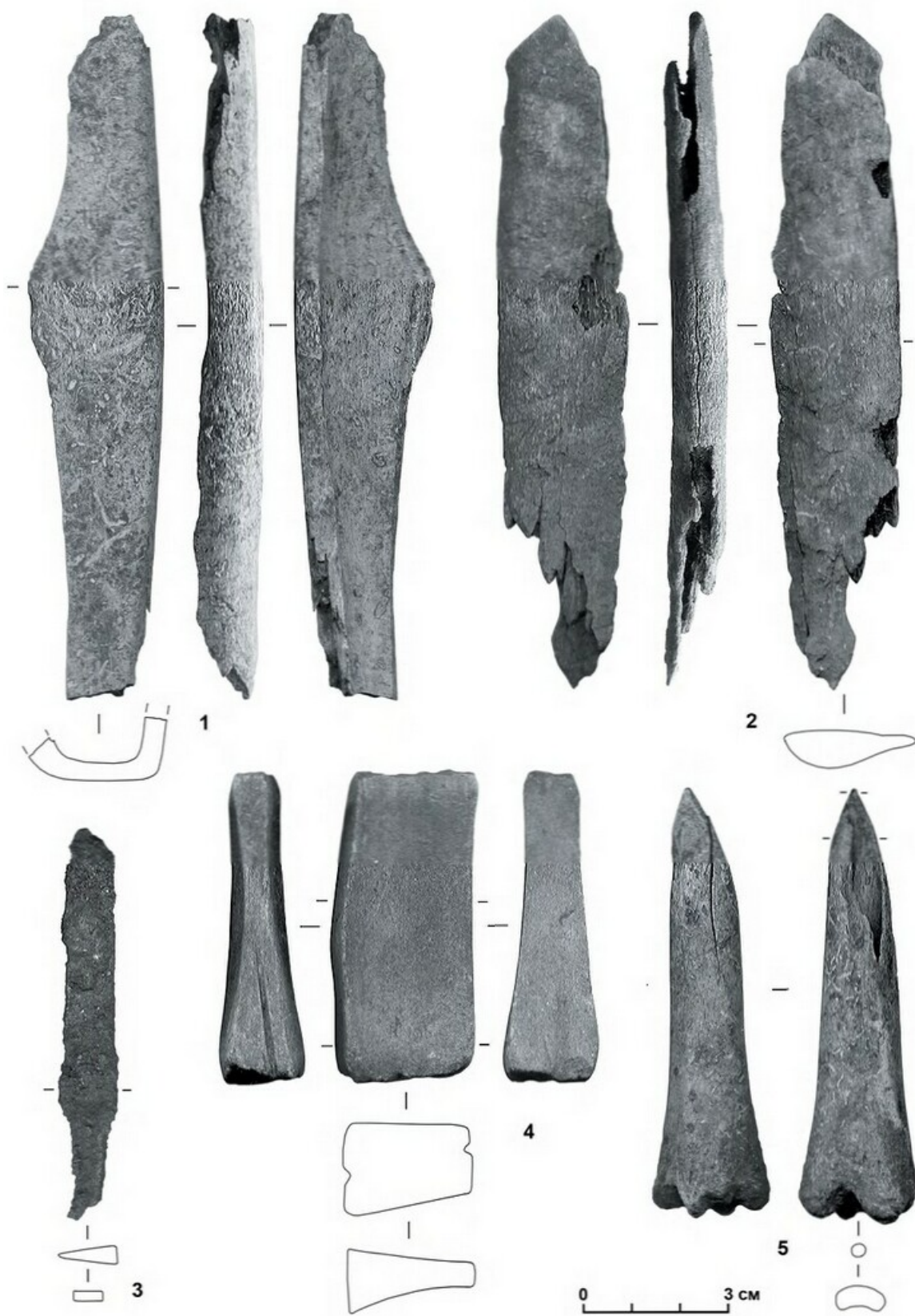

Рис. 8. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів. 1,2,5 – кістка; 3 – залізо; 4 – камінь.

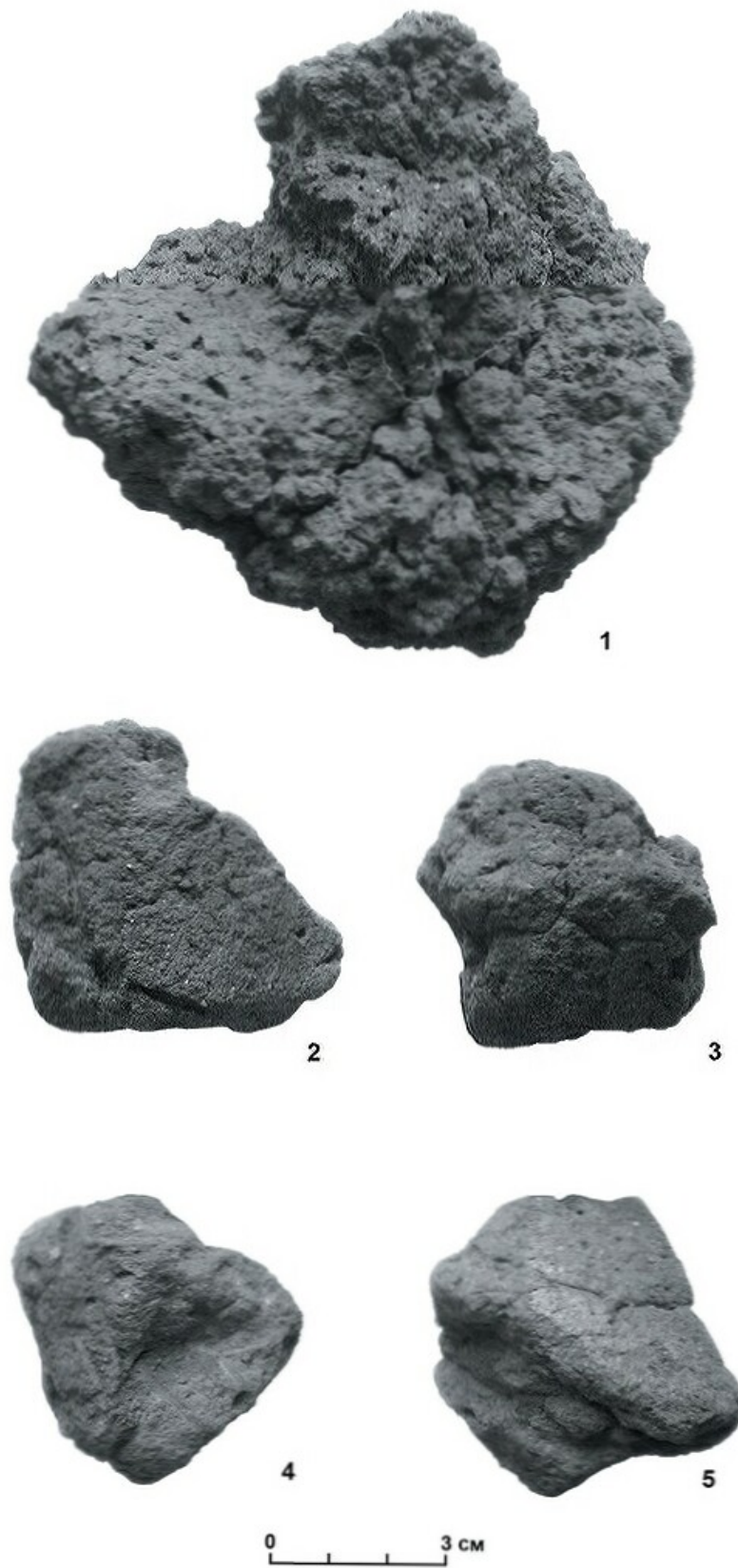

Рис. 9. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів. 1 – криця; 2-5 – перепалена глина.

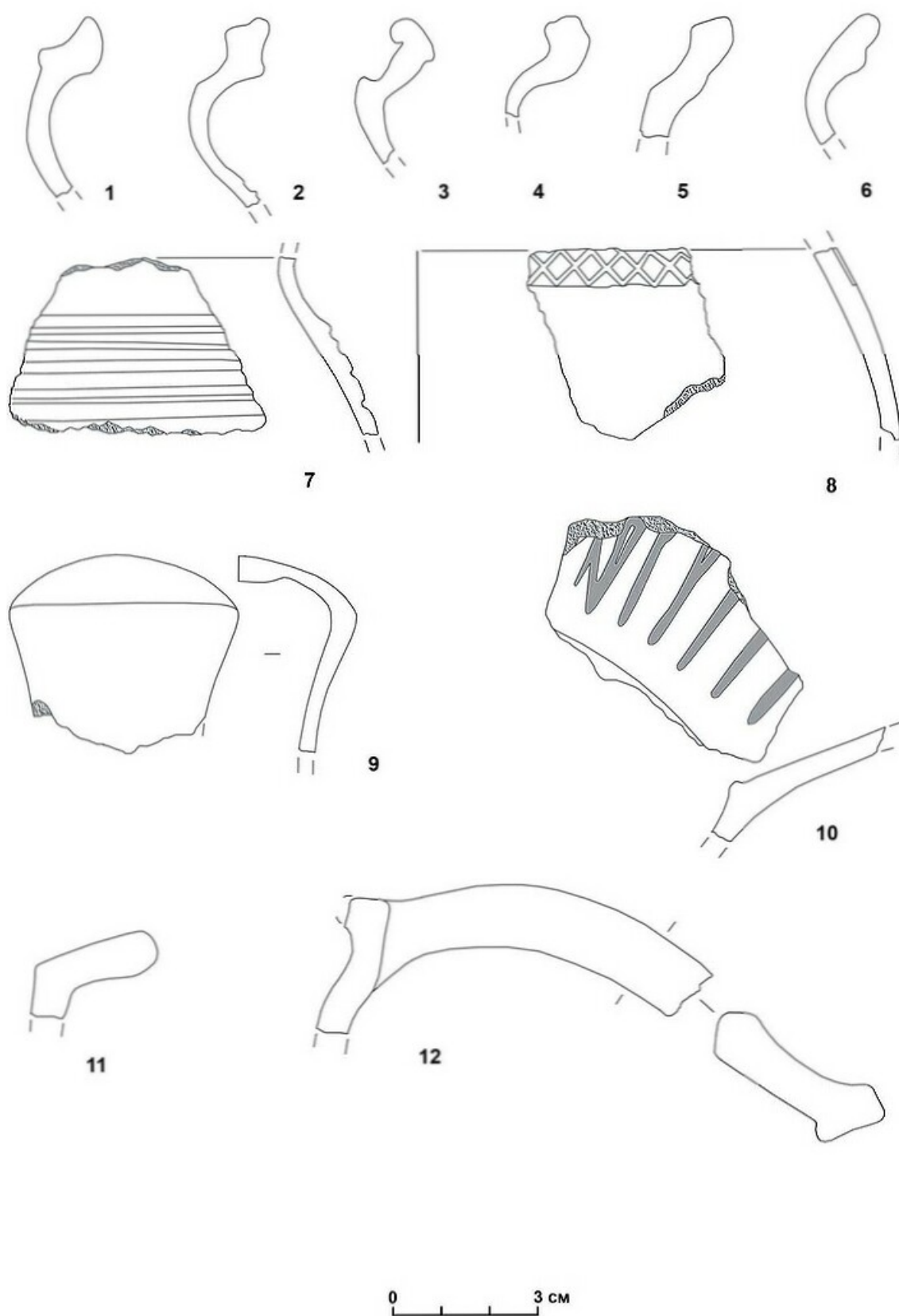

Рис. 10. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка кераміки XV ст.

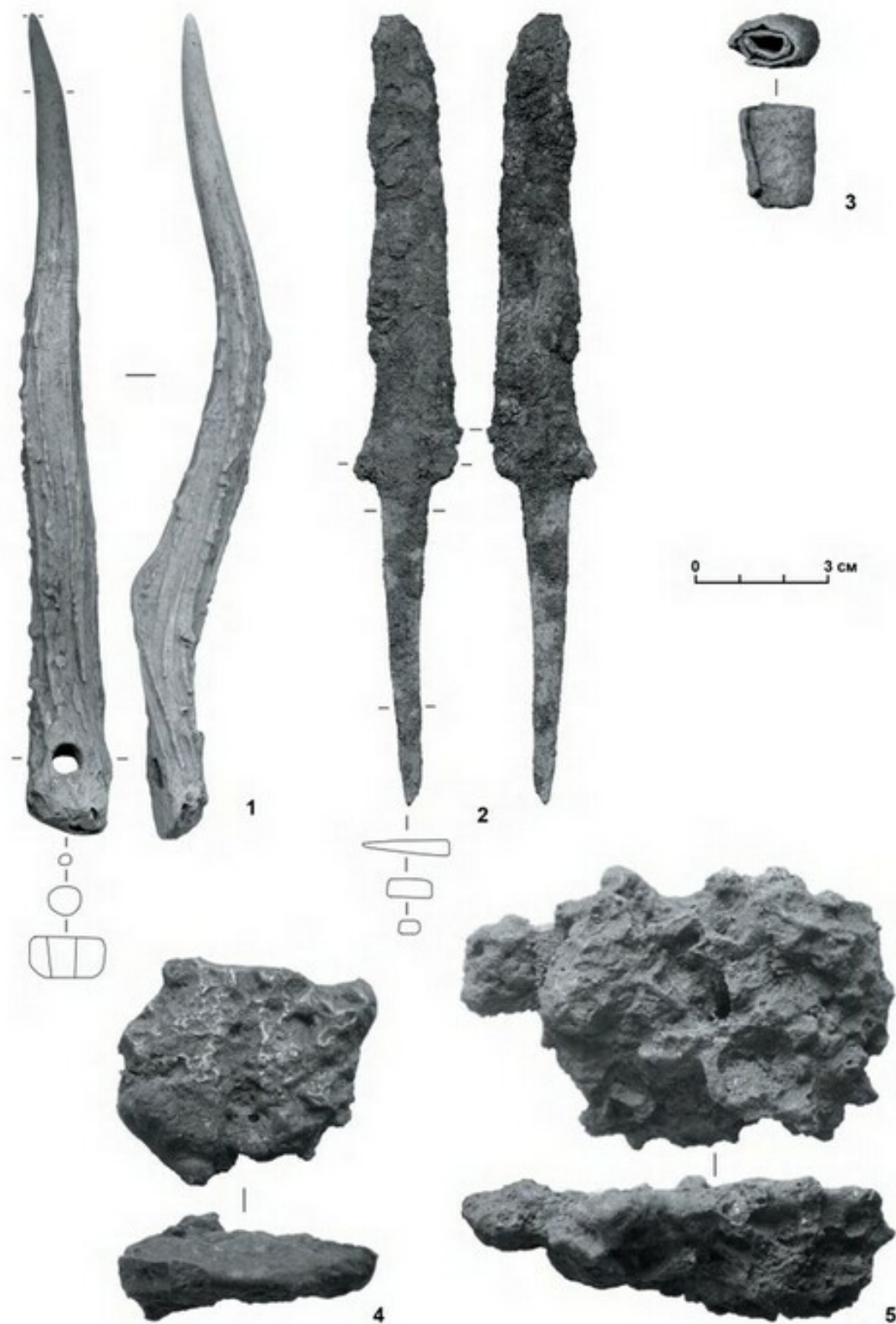

Рис. 11. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів. 1 – ріг; 2 – залізо; 3 – свинець; 4-5 – силікатний залізистий шлак.

Рис. 12. Світязь. База «Світязь». 2011. Вибірка матеріалів з об'єктів. 1-3 – об'єкт 5; 4,5 – об'єкт 3; 6,7 – об'єкт 8; 1,2 – кістка; 4 – ріг; 3,5,6,7 – кераміка.

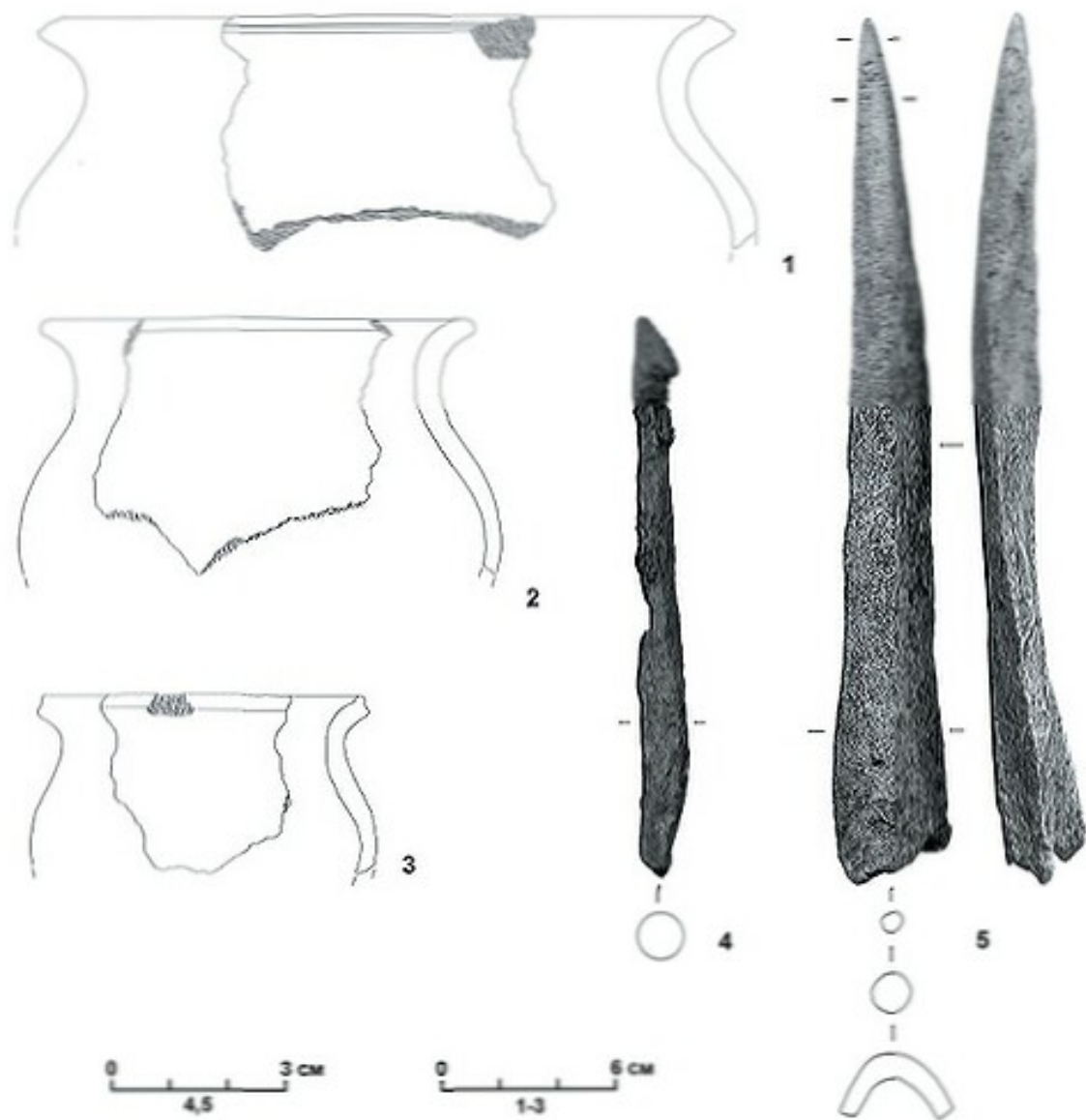

Рис. 13. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів культури луки-райковецької. 1-3 – кераміка; 4 – залізо; 5 – кістка.

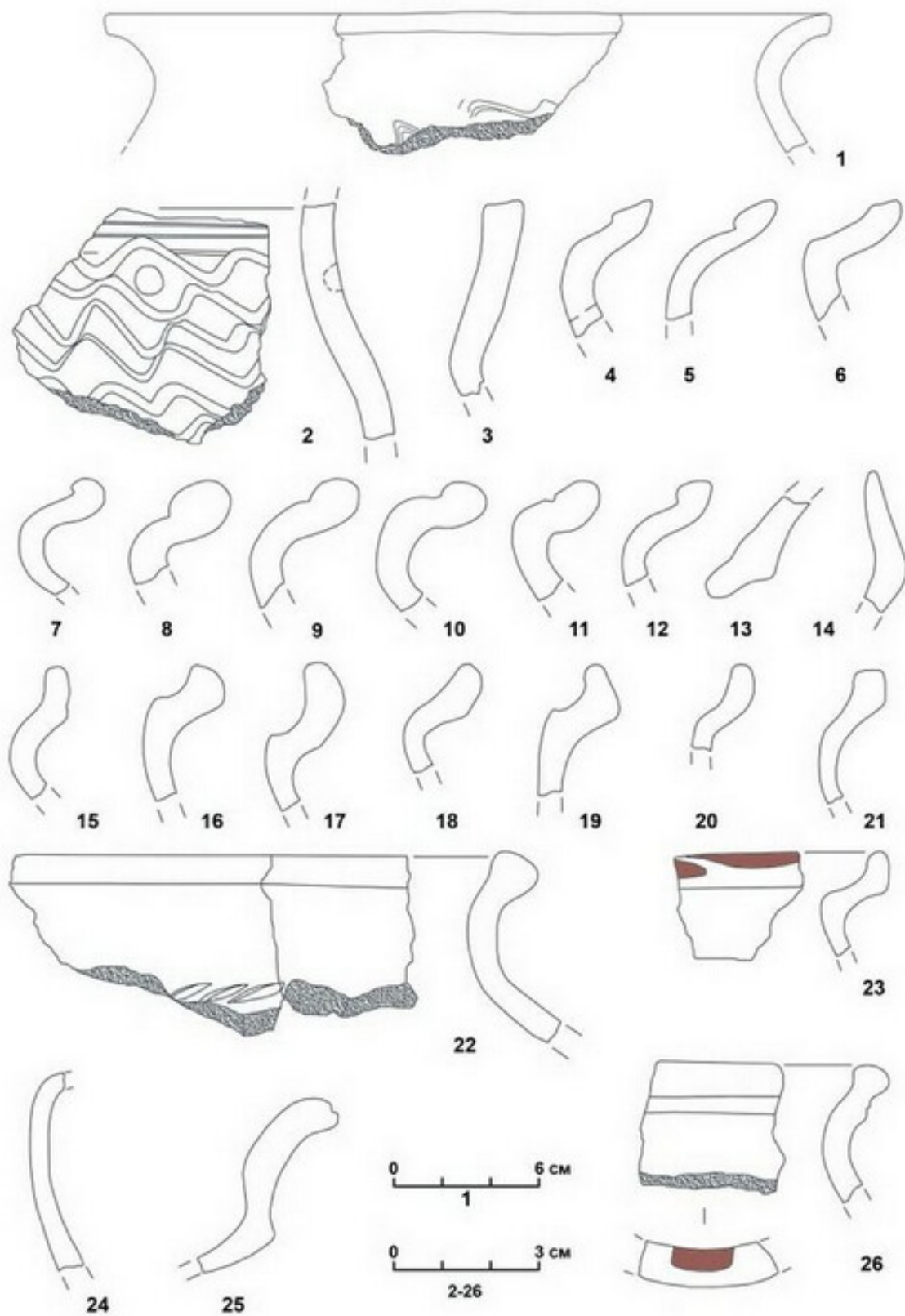

Рис. 14. Свіязь. База «Свіязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка кераміки з культурного шару.

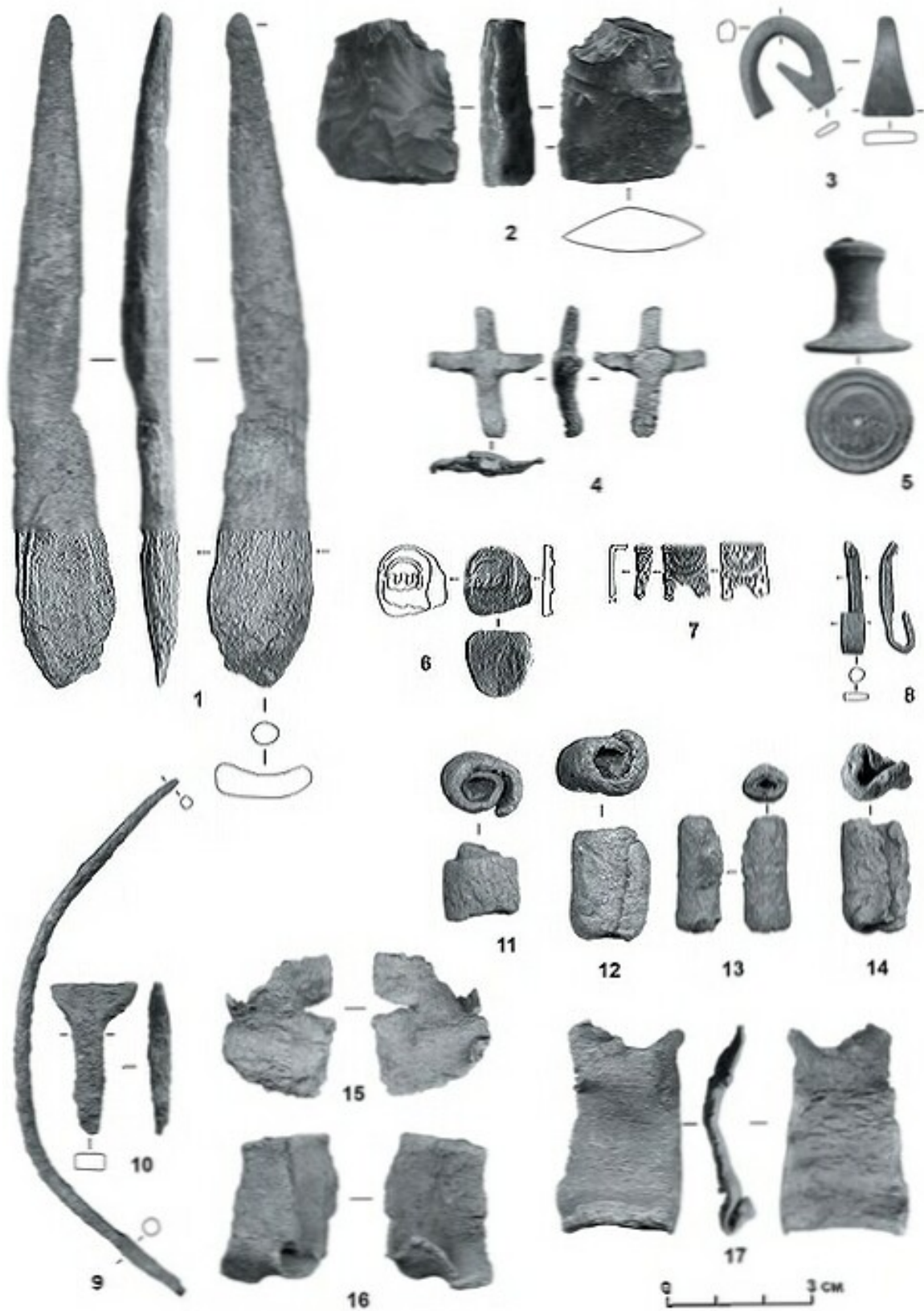

Рис. 15. Світязь. База «Світязь». 2011. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів з культурного шару. 1 – кістка; 2 – кремій; 3,5,8 – бронза; 9,10 – залізо; 4,6,7,11-17 – свинець.

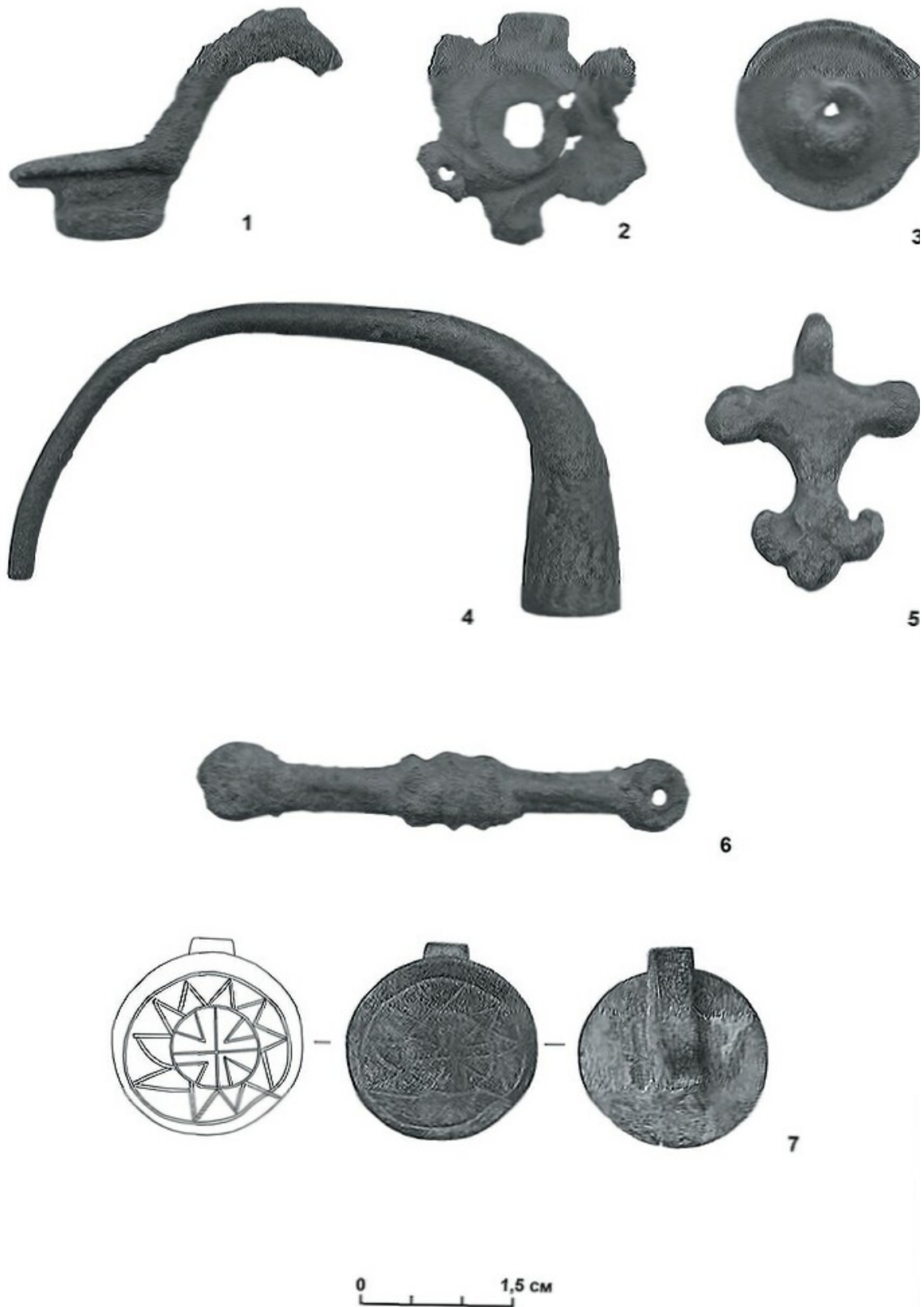

Рис. 16. Світязь. База «Світязь», 2011. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів зібраних на поверхні пам'ятки. 1-7 – бронза.

ПОСЕЛЕННЯ СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РОВАНЦІ – ГНІДАВСЬКА ГІРКА (за матеріалами з розкопу 12)

У статті проаналізовано поселенський комплекс стжижовської культури на багатошаровому поселення у с.Рованці в урочищі Гнідавська Гірка за матеріалами розкопу 12 ДП «Волинські старожитності» 2010 року

Ключові слова: Рованці, Гнідавська Гірка, стжижовська культура, яма

Дослідження багатошарового поселення в урочищі Гнідавська Гірка проводились Луцькою рятівною археологічною експедицією ДП «Волинські старожитності» «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України під керівництвом Златогорського О. Є. у 2010 р.

Урочище Гнідавська Гірка розташоване на високому лівому корінному березі р. Стиру в середній її течії, в межах Волинської Височини. Із заходу воно обмежене р. Рудкою (Жидувкою, Гнідавою) – лівобережним допливом р. Стир, з півночі і з північного сходу – болотистою заплавою, а з півдня – приватною забудовою. Площа поселення складає близько 25 000 м². Край берега являє собою урвище з дуже крутими схилами.

Дослідження проводились в північній частині пам'ятки. Розкопу присвоєно номер 12. Його розбито на 2 ари по лінії південний захід-північний схід відповідно до сучасних обставин і меж відведеної під будівництво ділянки. З метою повного дослідження важливих об'єктів було закладено три дорізки. Всього розкрито площу 209 м². В межах розкопу рельєф рівний. Культурні нашарування поселення Гнідавська гірка в межах розкопу 12 простежуються від денної поверхні до глибини -0,7 м, де змінюються материковим лесом жовтого кольору. Окремі культурні шари не виділяються, знахідки різних періодів трапляються на різних глибинах. Візуально простежується орний шар чорного ґрунту від 0 до глибини -0,3 м і шар дещо світлішого ґрунту до глибини -0,7 м, в якому виявлена більшість знахідок. Споруди епішнурового часу фіксувались на рівні від -0,6 до -0,7 м від рівня денної поверхні.

Яма 1 – овальної форми, видовжена по лінії південний захід – північний схід, розмірами 2,38×2,6 м, виявлена на рівні -0,6 м, глибиною -1,8 м, дно та стінки рівні, в південній частині сходинка глибиною -1,4 м, розмірами 1,6×0,23 м (рис. 2, I). В заповненні, яке складалось з темного ґрунту виявлено уламок кераміки стжижовської культури доби бронзи коричневого кольору, з розчосами на поверхні і домішкою шамоту в глиняному тісті (рис. 2, 3), кістяну шпильку (рис. 2, 2) та уламок вістря дротика з кременю (рис. 2, 1).

Яма 5 – овальної форми, видовжена по лінії південний захід – північний схід, розмірами 1,8×1,6 м, виявлена на рівні -0,6 м, глибиною -0,75 м, дно та стінки рівні (рис. 2; II). В заповненні, яке складалось з темного ґрунту виявлено три уламки кераміки стжижовської культури доби бронзи – фрагмент вінчика посудини коричневого кольору з добре зглаженою поверхнею, домішкою дрібного шамоту в глиняному тісті, орнаментованого двома парними горизонтальними відбитками шнура (рис. 2, 5), фрагмент шийки посудини коричневого кольору з добре зглаженою поверхнею, домішкою шамоту в глиняному тісті, орнаментованої горизонтальним рядом шнурового штампу (рис. 2, 6), уламок стінки посудини ззовні сірого, всередині коричневого кольору, з добре зглаженою внутрішньою поверхнею, домішкою піску та дрібного шамоту в глиняному тісті, орнаментованої нігтевими відбитками, які розташовані в горизонтальні ряди та безсистемно (рис. 2, 4).

Яма 18 – округлої форми і трапецієподібної в перерізі, діаметром 1,75 м, виявлена на рівні -0,7 м, глибиною -1,7 м, дно рівне. По всіх, окрім південно-західної, сторонах ями було влаштовано розширення дна потужністю 0,15 м (рис. 3, I). В заповненні, яке складалось з сірого ґрунту, виявлено, кістяну підвіску (рис. 3, 11), кістяну проколку (рис. 3, 12), кістяну голку (рис. 3, 10) та фрагмент ножа з кременю (рис. 3, 9), а також кераміку стжижовської культури доби бронзи червоно-коричневого, сірого та коричневого кольору. Поверхня деяких посудин зглажена і підлощена, окремі екземпляри мають сліди розчосів на поверхні. В глиняному тісті міститься домішка піску, шамоту, рідше жорстви. Кераміка має різні форми – переважають горщики з дугоподібною шийкою, серед яких більшість неорнаментовані (рис. 3, 2; рис. 4, 4-6), окремі екземпляри мають орнамент у вигляді зернистого штампу по вінчику і шнурового штампу в нижній частині шийки (рис. 4, 1), подвійного округлого штампу на плечі (рис. 4, 3). Іншою формою є амфороподібна – один екземпляр має потовщений вінчик і орнамент з шнурового штампу (рис. 3, 1), інший валик

на шийці (рис. 3, 3), краще збережений екземпляр орнаментований горизонтальними шнуровими відтисками на шийці і шнуровим штампом по плечу має на плечі невелику ручку (рис. 4, 2). Виявлено також фрагменти стінок стжиковського посуду, орнаментовані шнуровим штампом та вертикальними штрихами під ним (рис. 3, 4), прямокутним та ромбічним штампом (рис. 3, 5), та вертикальними відтисками шнура (рис. 3, 6). Виявлено також два фрагменти кераміки межановицької культури сірого кольору з домішкою піску та кременю в глиняному тісті – уламок вінчика посудини з шнуровим орнаментом (рис. 3, 8) та стінку посудини, орнаментовану горизонтальними парними відтисками шнура та вертикальними заглибленими смугами (рис. 3, 7).

Яма 20 – овальної в плані форми розмірами 1,27×1,08 м, видовжена по лінії північ – південь, знаходилась в південно-східній частині розкопу (рис. 5, I). Пляма сірого кольору читалась в передматериковому суглинку сіро-жовтого кольору на рівні 0,7 м від нульового репера. Яма мала похилі стінки і рівне дно, глибина якого становила 0,1 м від рівня виявлення. Заповнення складалось з сірого гумусованого суглинку. В ньому виявлено дрібні фрагменти кераміки епішнурової культури, відщепи з кременю.

Яма 22 – овальної в плані форми розмірами 1,48×1,1 м, видовжена по лінії північний захід – південний схід, знаходилась в південно-східній частині розкопу (рис. 5, II). Пляма сірого кольору читалась в передматериковому суглинку сіро-жовтого кольору на рівні 0,7 м від нульового репера. Яма мала похилі стінки і рівне нахилене у західному напрямку дно, глибина якого становила 0,2-0,3 м від рівня виявлення. Заповнення складалось з сірого гумусованого суглинку. В ньому виявлено: крайовий відщеп з сірого волинського туронського кременю; фрагмент стінки ліпної посудини культури лінійно-стрічкової кераміки; фрагмент кістки; фрагмент вінця горщика стжиковської культури з сильно відігнутими назовні вінцями, потоншеними, заокругленими краями і короткою шийкою, орнаментований рядом коротких відбитків шнура в основі шийки. Поверхня горщика чорна, згладжена, покрита розчосами, в глиняному тісті присутні домішки піску і шамоту (рис. 5, 1).

Вироби з культурного шару. До епохи бронзи належать вироби з кременю – два сферичні відбійники (рис. 5, 6, 7), ніж на відщепі (рис. 6, 9), скребки на відщепках (рис. 5, 2, 3), фрагмент сокири з шліфованим лезом (рис. 6, 8), серп з лезом, сформованим струменистою ретушшю (рис. 6, 7). Кераміка стжиковської культури представлена уламками посуду червоно-коричневого, сірого та коричневого кольору. Поверхня деяких посудин згладжена і підлощена, окремі екземпляри мають сліди розчосів на поверхні. В глиняному тісті міститься домішка піску, шамоту, рідше жорстви. Виявлено фрагмент вінчика амфороподібної посудини з потовщеним вінчиком (рис. 6, 2), фрагмент вінчика горщика, орнаментованого вертикальними шнуровими штрихами (рис. 6, 6), фрагмент вінчика посудини, орнаментованої похилим рядом шнурового штампу (рис. 6, 5), стінку посудини, орнаментованої горизонтальними та вертикальними відтисками шнура (рис. 6, 4), фрагмент вінчика миски, орнаментованої трьома рядами шнурового штампу (рис. 6, 2). Остання відрізняється за технологією від основної маси стжиковської кераміки – має темний сірий колір, міцний випал, згладжену поверхню та домішку жорстви в глиняному тісті. До межановицької культури належить фрагмент вінчика посудини сірого кольору, з домішкою кременю в глиняному тісті, з гудзоподібним виступом під вінцем (рис. 6, 1). В заповненні неолітичної споруди (об'єкт 21) виявлено наконечник стріли трикутної форми з виїмкою в основі (рис. 5, 4) та трубчасту бронзову пронизку виготовлену зі скрученої пластини (рис. 5, 5). Ці предмети знаходились в кротовинах.

Серед виявлених споруд виділяється трапецієподібна в перерізі яма 18, яка, на відміну від інших об'єктів, дала багатий матеріал. Подібні споруди характерні для поселення Дубно-Волиця [6, 70]. Трапецієподібні в перетині заглиблені конструкції відомі також на поселенні межановицької культури Хрінники-8 та поселенні городоцько-здовбицької культури Рівне-Чорновола [5, 29-31]. Ями з сходинкою, подібні ямі 1, відомі з поселення межановицької культури Хрінники-11 (Високий берег), причому в цих об'єктах присутня домішка стжиковської кераміки [3, 132]. Дві згадані ями розташовані поруч, але значно різняться характером заповнення і підбій ями 18 практично підсікає стінку ями 1 – при їх одночасному використанні вона б не витримала і зруйнувалась. Очевидно ями були викопані під одним накриттям, що пояснює їх близькість, послідовно – спочатку яма 18, яка засипалась при функціонуванні поселення, що обумовило потрапляння в її заповнення значної кількості речей, пізніше – яма 1, яка була покинута разом з поселенням, і тому отримала бідний інвентар, незважаючи на значну величину. Очевидно парними були і ями 20 та 22.

Матеріали з поселеннями представлені виробами з кістки, кременю, кераміки та металевую про низкою, культурна належність якої, з огляду на умови знаходження непевна.

З ями 1 походить зламана кістяна шпилька з ямкою на тильній частині (рис. 2, 2). Подібні вироби, але з отворами, широко розповсюджені в середовищі епішнурових культур [9, 609]. В ямі 18 виявлено зламану кістяну голку з отвором, виконаним у техніці зустрічного свердління (рис. 3, 10). З цієї ж ями походять підвіска з ребра тварини з отвором, виконаним у такий же спосіб (рис.

3, 11), та кістяна проколка, з слідами надрізів, які утворились при її виготовленні (рис. 3, 12). Аналогічні проколка та голки відомі з поселення Ставок [1, 35].

Вироби з кременю одиничні, відходів виробництва також небагато, тож особливо цікавою є наявність серед знахідок двох добре спрацьованих відбійників сферичної форми. Не виключено, що вони могли вторинно використовуватись як пращні камені або зброя типу боласів. Вироби на відщепі є досить характерними для епішнурових культур, як і вістря стріли та сокира. Натомість серп демонструє певну особливість технології виготовлення на фоні подібних виробів. Його лезо сформоване довгою вузькою струменистою ретушшю (рис. 6, 7). Така техніка загалом невластива епішнурових культурам лесової зони Волині, де фасетки ретуші на лезах серпів мають округлу, трикутну і неправильну форму. Саме такими є серпи з найбільшого центру їх виготовлення, відомого на Волині – поселення Дубно-Волиця [8, 163]. Серп з Гнідавської Гірки в значній мірі відрізняється від них.

Керамічний комплекс з поселення демонструє значну культурну однорідність, як для Волині. Більшість уламків посуду належить до стжижовської культури, за винятком двох уламків кераміки з ями 18 та вінчика з культурного шару, які є характерними виробами межановицької культури. Слід зауважити, що практично всі комплекси з стжижовською керамікою на Волині дають мішані матеріали двох-трьох культур. Це поселення Перевередів, Здовбиця [7, 390], Дубно-Волиця [6, 71], Усичі та Білів [4, 98, 101], Хрінники-Високий берег [3, 132]. Поселення з матеріалами стжижовської, межановицької і багатоваликової культур були виявлені при розвідках на р. Ікві, причому не було знайдено «чистих» стжижовських поселень [9, 574, 575, 610]. Змішані комплекси відомі і з попередніх досліджень Гнідавської гірки [2, 106].

Загалом, стжижовська кераміка з розкопу 12 за технологією і домішками є типовою для Волині, однак за своїми формами проявляє ряд особливих рис. Звертає увагу висока кількість посуду з дугоподібною шийкою та відігнутим назовні вінчиком. Такий посуд відомий на поселеннях Дубенщини, але там він поступається амфороподібним формам з вертикальною шийкою [9, 581-585]. Миска з культурного шару (рис. 6, 3), яка відрізняється за технологією виготовлення від основної маси кераміки і за глиною та орнаментом нагадує миску з поховання в с. Підгайці, формою ж неорнаментовану миску з поселення Дубно-Сурмичі-3 [9, 665, рис. 52, 4].

Таким чином, стжижовські комплекси з розкопу 12 на Гнідавській Гірці демонструють ряд рис, що вирізняють їх серед волинських матеріалів цієї культури. Насамперед, це відсутність значних слідів обробки кременю, які є нормою на Ікві та Стублі, та й нижче по Стиру, в Хрінниках. Від цих же регіонів його відрізняє дещо інший набір керамічних форм, технологія виготовлення леза серпа, але, насамперед – незвична «чистота» керамічного комплексу, представленого майже винятково стжижовською керамікою. Не можна виключати, що таке явище викликано тим, що розглядувані комплекси залишені власне носіями стжижовської культури на початках їх проникнення на Волинь, коли вони ще не встигли змішатись з носіями як місцевих межановицької та городицько-здовбицької культур, так і прийшлої культури багатоваликової кераміки.

1. *Захарук М. Ю.* Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині // МДАПВ. – 1961. – Вип. 3. – С. 22-41.

2. *Златогорський О., Бардецький А.* Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Tom XXXI. – Rzeszów, 2010. – S.101-114.

3. *Козак Д. Н., Ткач В. В.* Поселення доби бронзи біля с. Хрінники Рівненської обл. // *Археологічні відкриття в Україні в 2000-2001 рр.* – К., 2002. – С. 131-132.

4. *Пелецишин М. А.* Нові поселення стжижовської культури на Волині // *Археологія*. – 1971. – №1. – С. 89-93.

5. *Прищепя Б. А., Ткач В. В., Чекурков В. С.* Дослідження багатошарового поселення на південній окраїні м. Рівне // *Археологічні дослідження в Україні 2006-2007 рр.*: - К., 2009. – С. 28-31.

6. *Самолук В. О.* Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // *Археологія*. – 2007. – №3. – С. 58-72.

7. *Свєшников И. К.* Стжижовская культура // *Археология Украинской ССР*. Том I. – К., 1985. – С.384-391.

8. *Ткач В.* Крем'яні жнивварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного віку за матеріалами з Дубенщини // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького*. Випуск 3. – (Матеріали наукової конференції 24-25. 11. 2005 р.). – Рівне: Волинські обереги, 2005 – С.162-167.

9. *Ткач В.* Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // *Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 571-709.

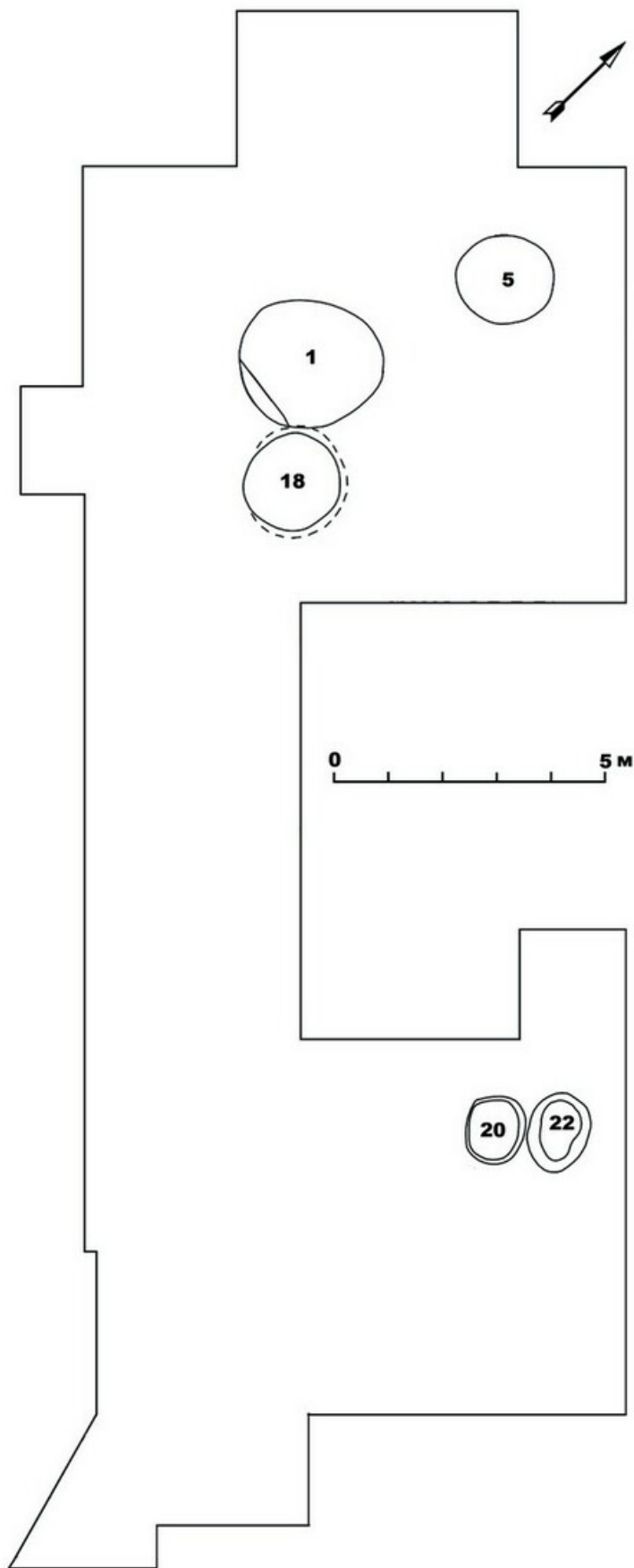

Рис. 1. Рованці, Гнідавська Гірка. План розкопу 12 з позначеними стжижовськими ямами.

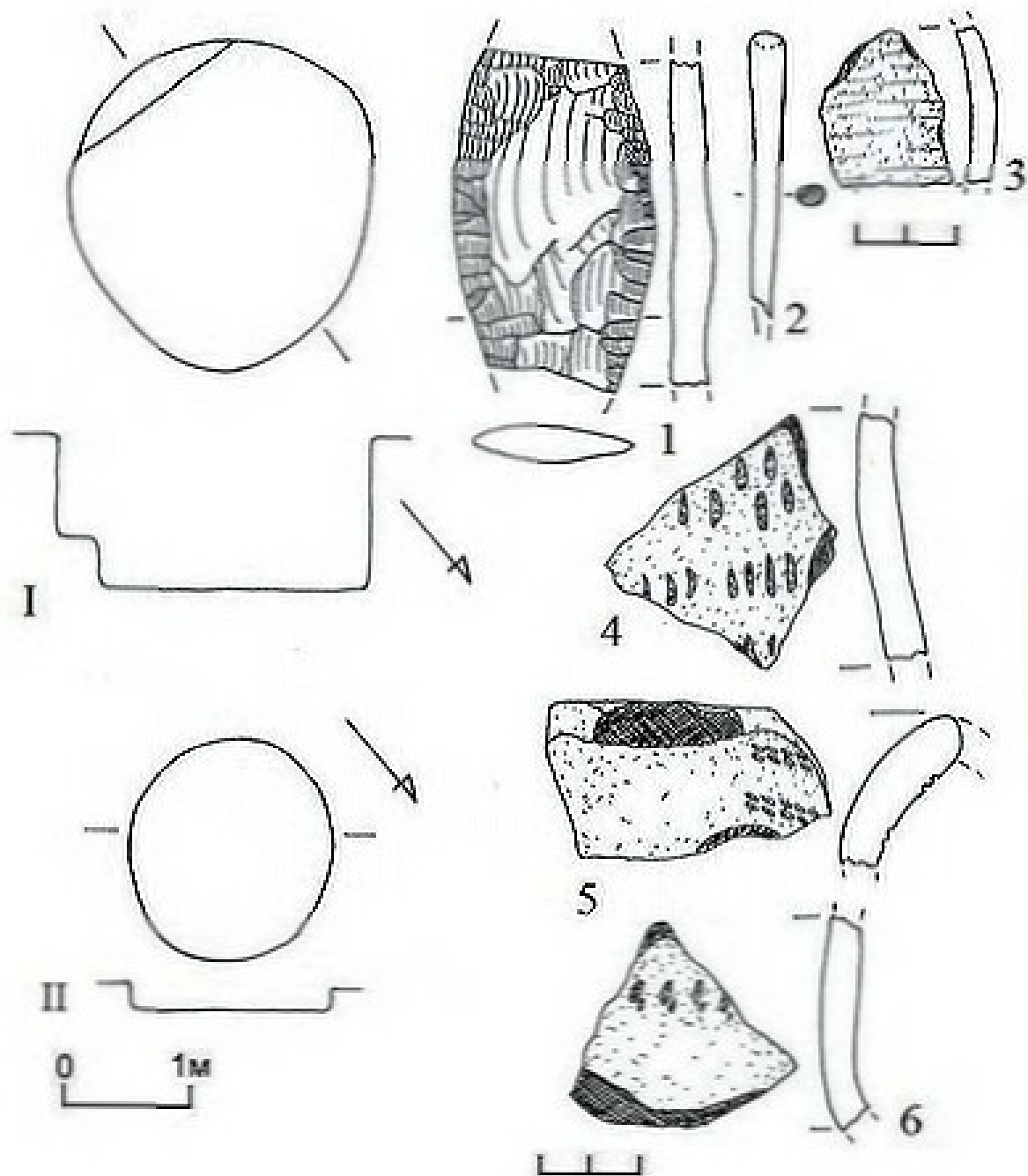

Рис. 2. Рованці, Гнідавська Гірка. Об'єкти стживовської культури та знахідки з них: I – яма 1, II – яма 5, 1-3 – знахідки з заповнення ями 1, 4-6 – знахідки з заповнення ями 5; 1 – кремій, 2 – кістка, 3-6 – кераміка стживовської культури.

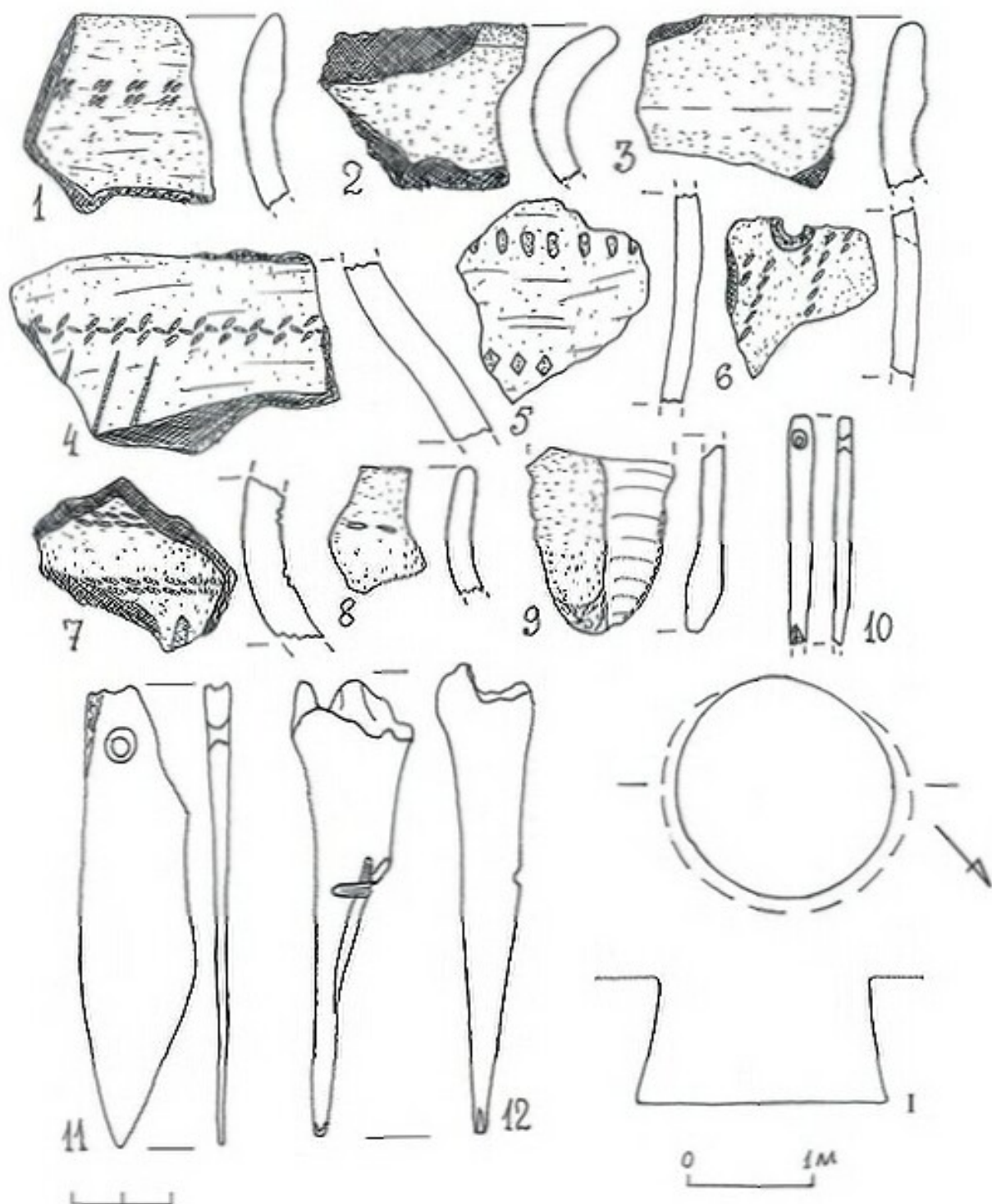

Рис. 3. Рованці, Гнідавська Гірка. Яма 18 та знахідки з її заповнення: 1-6 - кераміка стжигівської культури, 7, 8 - кераміка межановицької культури, 9 - кремій, 10-12 - кістка.

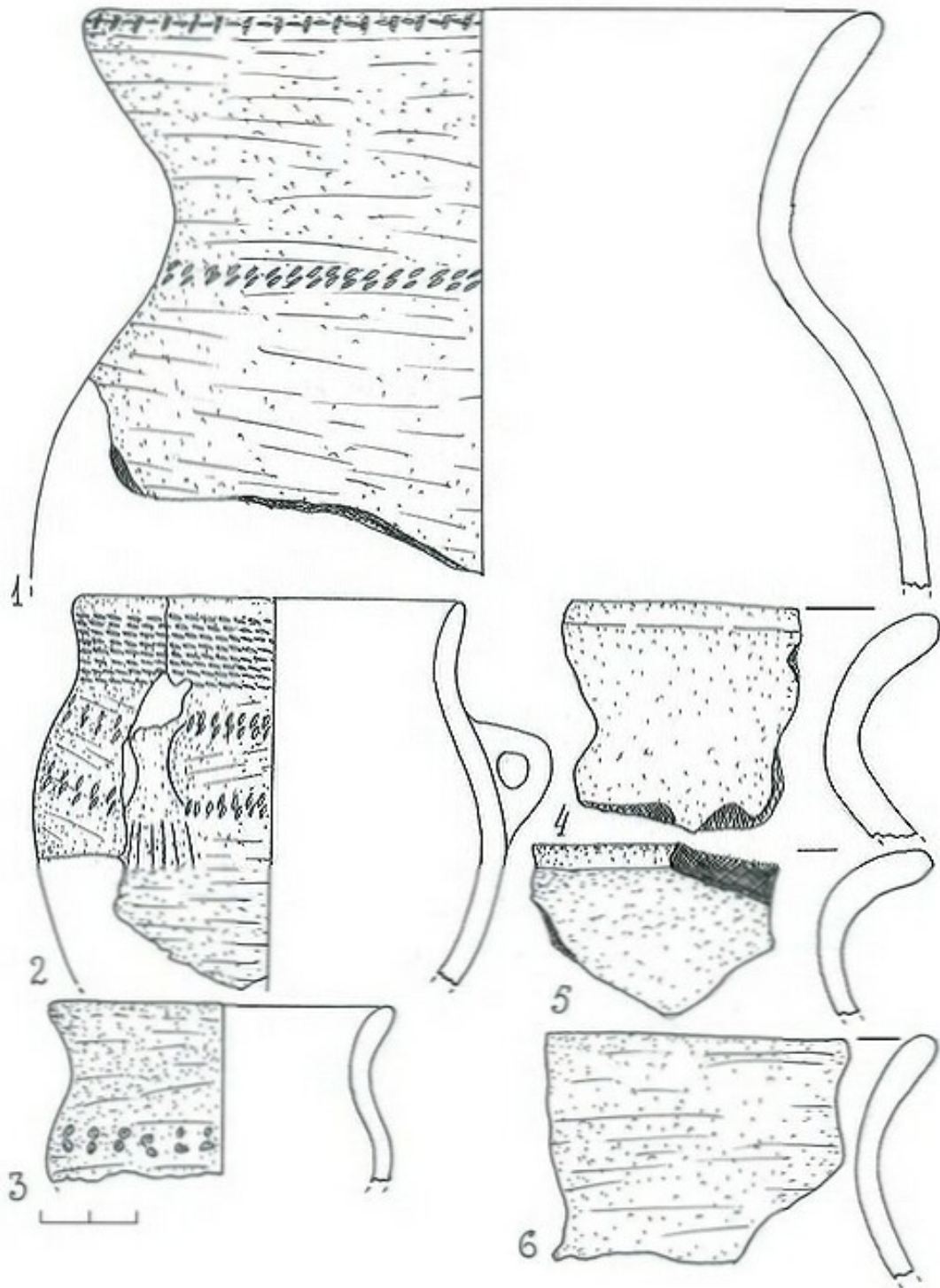

Рис. 4. Рованці, Гнідавська Гірка. Стживовська кераміка з заповнення ями 18.

Рис. 5. Рованці, Гнідавська Гірка. I, II – ями 20 та 22, 1 – кераміка стжижовської культури з заповнення ями 22, вироби з культурного шару: 2, 4, 6, 7 – кремень, 5 – бронза.

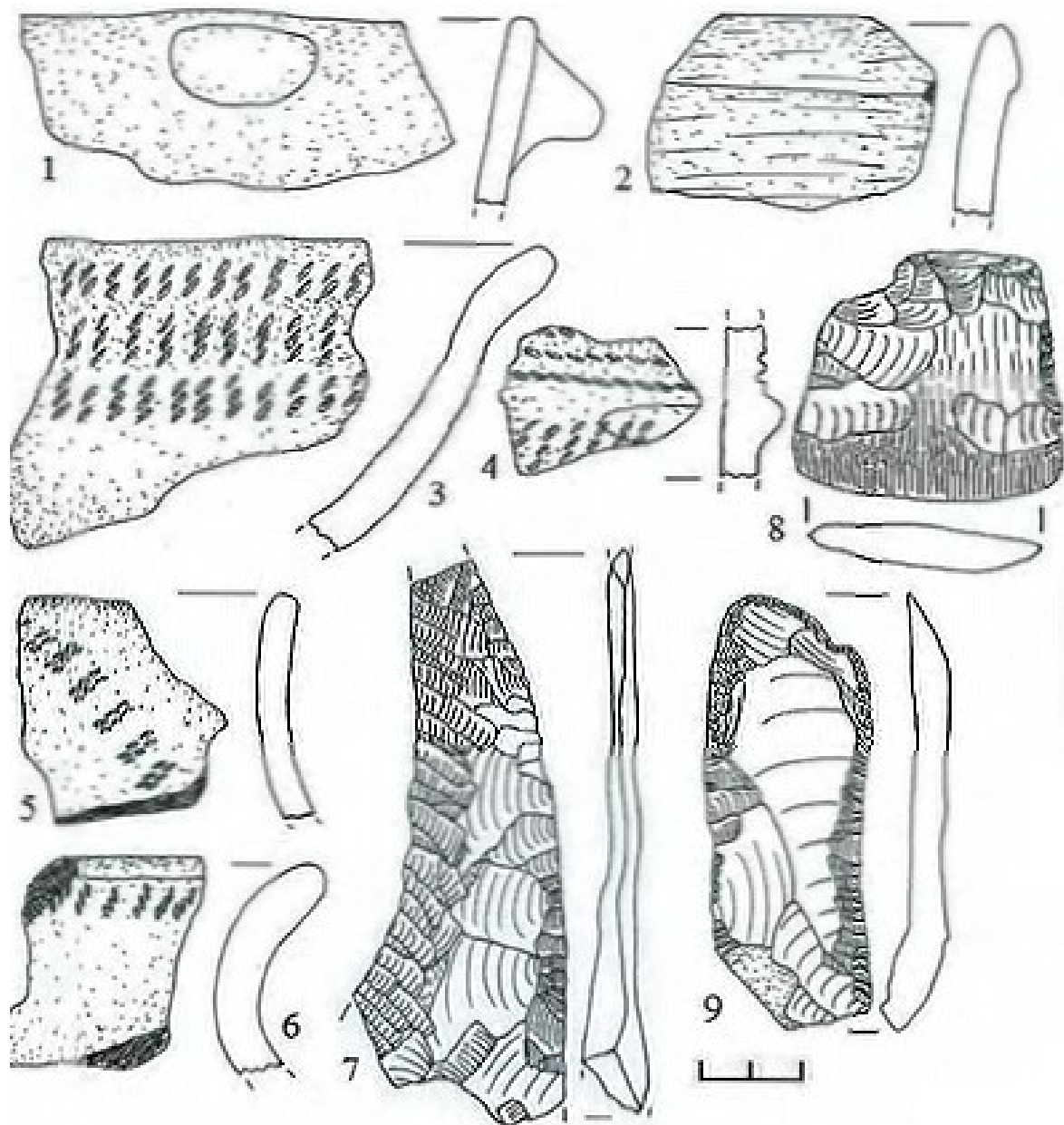

Рис. 6. Рованці, Гнідавська Гірка. Матеріали з культурного шару: 1 – кераміка межановицької культури, 2-6 – кераміка стжижовської культури, 7-9 – кремій.

Марина ЯГОДИНСЬКА, Максим СТРОЦЕНЬ, Василь ІЛЬЧИШИН, Олег ДЕРЕХ

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ ЗАЛІЩИКИ III В УРОЧ. «УЩИЛІВКА» В М. ЗАЛІЩИКИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2009 - 2010 РОКАХ

Метою статті є введення у науковий обіг результатів досліджень частини багатошарового поселення Заліщики III в уроч. «Ущилівка» в м. Заліщики Тернопільської області у 2009 - 2010 роках. Подано загальну характеристику пам'ятки та опис досліджених об'єктів.

Ключові слова: Заліщики, урочище Ущилівка, трипільська культура, культура Гава-Голігради, липицька культура, зарубинецька культура, празько-корчацька культура, лука-райковецька культура

Поселення Заліщики III розташоване в північно-західних околицях міста Заліщики Тернопільської області, в урочищі Ущилівка, на місі, утвореному лівим берегом р. Дністер та правим берегом його притоки – струмка «Ущилівка» (рис. 1). Поселення має південно-західну експозицію. Його площа – близько 25 га.

Поселення було відкрите покійним Юрієм Малеевим у 1967 році під час обстеження траншеї для нової магістралі водопроводу, що прокладалася у місто [1, 106-111].

У зв'язку з будівництвом «Агропромтехніки» та державної автозаправної станції протягом 1969-1972 рр. Тернопільська археологічна експедиція кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка під керівництвом Юрія Малеева провела дослідження багатошарового поселення в урочищі Ущилівка [2, 371-373]. Під час розкопок вивчено стратиграфію поселення, зафіксовано 6 півземлянкових та наземних жител культури Гава-Голігради. Розкопки встановили наявність на місці поселення культурного шару трипільської, Гава-Голіградської, липицької і ранньослов'янської VI-VII ст. культур [3, 102-104].

У 2005 році археологічна експедиція ДП «ОАСУ Подільська археологія», за участю директора Заліщичького краєзнавчого музею Василя Олійника, на частині поселення, якій загрожувала руйнація будівництвом АЗС, провела рятивні археологічні дослідження. Результатом розкопок стала фіксація наземного житла та гончарної печі культури Гава-Голігради [4, 2-42; 5, 136-141].

У 2009-2010 роках експедицією ДП «ОАСУ Подільська археологія» продовжено рятивні дослідження у центральній і північній частинах поселення Заліщики III.

Рятивними дослідженнями 2010 року охоплено центральну частину поселення Заліщики III, якій загрожувало руйнування будівництвом виробничих приміщень. Культурний шар культури Гава-Голігради інтенсивністю близько 40 см зафіксовано у сірому опідзоленому чорноземі, насиченому дрібними фрагментами ліпної кераміки та кусками обмазки. У шурфі № 4 в шарі сірого суглинкового ґрунту на глибині 40 см від рівня денної поверхні зафіксовано господарську яму глибиною 80 см, шириною 60-70 см. У заповненні ями виявлено дрібні фрагменти ліпної кераміки культури Гава-Голігради та кістки тварин. На дні ями – печина товщиною 10-15 см (рис. 2).

Керамічний матеріал культури Гава-Голігради із культурного шару поселення представлений фрагментами ліпних горщиків банкоподібної та тюльпановидної форми (рис. 3, рис. 4, 1) та мисками (рис. 4, 2). Поверхня горщиків залощена, ззовні – чорного кольору, внутрішня – сіро-коричневого. У тісті – домішки шамоту та піску. У окремих випадках стінки горщиків прикрашені наліпними валиками (рис. 3, 3,4). Миски виготовлені із добре відмуденої глини із домішками піску, зовнішня поверхня – храпувата.

Крім культури Гава-Голігради були виявлені об'єкти зарубинецької (III-I ст. до н. е) та липицької (I-II ст. н. е) культур. До об'єктів входять три господарські ями та одна глинобитна піч. Ями овальної та округлих, форм, піч куполоподібна (рис. 5). Знайдено багато керамічного матеріалу, характерного для вище згаданих культур. Серед фрагментів кераміки липицької культури, що піддаються реконструкції, зустрічаються миски та горщики, які мають крупно-

зернисті домішки піску і жорстви. Поверхня в основному гладка та горбкувата, рідко лискована. Колір посуду різноманітний, зустрічається світло-коричневий, світло-червоний, сірий та світло-сірий з коричневим відтінком, що свідчить про нерівномірний випал кераміки. Посуд орнаментований дуже слабо, в основному фіксуються заглиблені лінії та наліпи у вигляді розетки (рис. 6,7,8). Аналогічні знахідки відомі з археологічних розкопок 2008 р. в с. Пронятин Тернопільського району [7, 2008, рис. 56,59,61]. В заповненні ями, яку віднесено до зарубинецької культури, виявлено розвал тонкостінної, біло-глиняної римської амфори та цілий кухлик. Висота горщика 11 см, діаметр дна 6 см, шийка діаметром 6,5 см, колір посудини – брунатний, поверхня – гладка лискована (рис.9). Горщик належав зарубинецькій культурі, амфора – імпорт з Північного Причорномор'я.

Жител чи господарських споруд не виявлено, в одному випадку можна зробити лише припущення на наявність житлової споруди чи господарської будівлі за наявністю печі.

Під час дослідження поселення виявлені об'єкти слов'янського часу, ранньої фази лука-райковецької культури (VII-VIII ст.) – два житла та черинь зруйнованої печі.

У північному куті розкопу на глибині 1,8 м від рівня денної поверхні виявлено житло 1, напівземлянку орієнтовану за сторонами світу, розміром 3,0 x 3,8 м. Котлован житла був заглиблений в материк на глибину 0,6 м (рис. 10, 1, 2 (переріз А-А1)). Житло було каркасно-стовповою конструкції, від якої залишилися стовпові ямки діаметром 20/25 см та глибиною 15/30 см. Стовпові ямки біля західної стіни знаходилися за межами котловану, біля східної стіни – в межах котловану. Одна із стовпових ям у південно-західному куті житла була частково перекрита каменем, очевидно для фіксації стовпа (рис. 10, 1, 2). Житло опалювалось пічкою-кам'яною, яка знаходилась у східному куті. Паливна камера печі складалась із вапнякових плит товщиною 15 см (розміром 0,9 x 0,5 м, висотою 0,4 м), поставлених на ребро та заглиблених в долівку житла на 10 см (рис. 10, 4 (переріз В-В1)). Перекриття камери не збереглося. Камера була заповнена попелом та вугликами. Черинь був сильно перепечений до цегельного кольору (товщиною 2 см). Для обкладки стінок печі були використані дрібні каміння пісковіку та річкової гальки. Її розвал поширювався до 1-го м в північно-західному напрямку навколо печі. За 0,8 м від пічки, біля північної стінки житла, виявлено два кухонних горщики, вкладених один в один, нижній був вкопаний у спеціальну ямку (рис. 10, 1, 3 (переріз Б-Б1); рис. 11). Нижній горщик вдалось реконструювати повністю. Це товстостінний кухонний горщик з опуклим тулубом та злегка розхиленими вінцями. Висота - 31,5 см, діаметр вінець 25 см, товщина стінок до 1-го см (рис. 11, 1). Від другого горщика збереглися донна частина з тулубом. Висота збереженої частини 25,5 см, товщина стінок 1,5 см (рис. 11, 2). Перед пічкою-кам'яною виявлено дві припічні ями, заповнені попелом та вугликами. До знахідок, виявлених в заповненні житла, належать фрагменти кухонного та столового посуду: сковорідки 3 шт., одна з яких прикрашена косими насічками по вінцю (рис. 11, 9), фрагмент столового горщика (рис. 11, 3), три денця кухонних горщиків (рис. 11, 6, 7), один з яких має слід від використання ручного гончарного кола (?). Крім цього на долівці житла виявлено глиняне біконічне пряслице (рис. 11, 4).

Друге напівземлянкове житло знаходилось біля північного краю розкопу, зафіксовано на глибині 1,8 м від рівня денної поверхні. Воно орієнтоване майже по сторонах світу, розміром 3,8 x 2,0 м. Котлован житла був заглиблений в материк на глибину 0,6 м (рис. 12, 2 (переріз А-Б)). На долівці житла, ближче до його південного кута, виявлено дві стовпові ями. Північна діаметром 0,3 м та глибиною 0,05 м, південна діаметром 0,2 м та глибиною 0,2 м. Житло опалювалось пічкою-кам'яною, яка знаходилась у його східному куті. Виявлена піч збереглася погано, кам'яна конструкція печі зруйнована, зафіксовано лише черинь та розвал каміння від її конструкції. Черинь розміром 0,6 x 0,5 м був сильно перепечений до цегельного кольору (товщина 3 см). Для обкладки печі були використані дрібні каміння пісковіку та річкової гальки. Розвал каміння з печі зафіксовано на площі 1,2 x 0,5 м. У західному куті житла вдалось зафіксувати вхід, шириною 0,9 м. Він, як і котлован житла, був заглиблений в материк на 0,6 м (рис. 12, 1,2 (переріз Б-В)). Біля південної стінки житла виявлено придонну частину невеликого горщика (рис. 13, 7). Висота збереженої частини посудини 8 см, діаметр денця 6,5 см (рис. 13, 5). Крім цього на долівці житла та в розвалі пічки виявлено фрагменти ліпної кераміки, в основному горщиків (рис. 13) та сферичне пряслице (рис. 13, 4). Пряслице діаметром 2,5 см, товщиною 2 см. Кераміка однотипна, в тісті присутні домішки жорстви – перепаленого та подрібненого каміння пісковіку та річкової гальки. Серед остеологічного матеріалу, виявленого в житлі, зустрічаються кістки ВРХ, свині та птиці.

В західній частині розкопу виявлено скупчення печини (рис. 14, 1). При зачистці печини встановлено, що виявлений об'єкт – це черинь зруйнованої печі, споруджений на матеріку. Сама піч зруйнована ще перед початком досліджень під час нівелювання ділянки земляними

роботами. Черинь печі круглої форми діаметром 0,6 м та в перерізі лінзоподібно заглиблений. Із західного краю череня виявлено стовпovu ямку діаметром 15 см та глибиною 20 см. На поверхні череня зафіксовано шар попелу, в якому виявлено дрібні перепалені каміння та кілька фрагментів слов'янської ліпної кераміки VII-VIII ст. Можливо, виявлений об'єкт належав зруйнованому житлу ранньослов'янської культури.

Крім вищезазначених об'єктів під час дослідження культурного шару поселення у 2010 році виявлено і реставровано ліпний слов'янський горщик з вузьким масивним дном з закраїною, конусоподібним тулубом, з найбільшим розширенням у верхній третині тулуба, широким горлом, з косозрізаним вінчиком з короткою шийкою (рис. 14, 2). Треба ще раз зауважити, що на одному з денць горщика зафіксовано відбиток підставки гончарного кола, хоча фрагментів ранньогончарної кераміки не знайдено. Слов'янська кераміка, фрагменти ліпних горщиків та сковорідок, мають аналогії на інших слов'янських пам'ятках таких як Корчак I [6, 1973, с. 63, табл. 11, 15], Тетеревка [6, 1973, с. 65, табл. 13, 20], Буки [6, 1973, с. 68, табл. 16, 7], Острів [1, 1984, с. 92, рис. 43] належать до перехідного періоду від празько-корчацької культури до культури лука-райковецька. Поселення перехідного періоду досліджувались біля с. Гульськ на р. Случ, поселення Ріпнів 2 та городище Зимно на Західному Бугу тощо [6, 1973, с. 13].

1. Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н.э. у с. Сокол на Среднем Днестре. – К., 1984. – 107 с.

2. Малеев Ю.М. Розкопки поселення голіградського типу в м. Заліщики на Дністрі // Вісник Київського університету: Серія історії. – Вип. 13. – Київ, 1971. – С. 106 – 111.

3. Малеев Ю.Н. Исследования в Тернопольской области // Археологические открытия 1971 г. – М., 1972. – С. 371 – 373.

4. Малеев Ю.М. Охоронні розкопки на Тернопільщині // Археологія. - №12. – К., 1973. – С. 102 – 104.

5. Олійник В.І. Звіт про роботу археологічної експедиції ДП ОАСУ «Подільська археологія» Інституту археології НАН України у 2005 році (Науково-рятівні археологічні розкопки в урочищі Уцилівка на території «Агропромтехніки» міста Заліщики Тернопільської області). – Заліщики, 2005. – 42 с.

6. Олійник В.І., Дерех О.М. Рятівні дослідження багатшарового поселення Заліщики III в ур. Уцилівка у м. Заліщики Тернопільської області у 2005 році // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 11. – Львів, 2008. – С. 136 – 141.

7. Русанова И.П. Славянские древности VI-IX вв. Между Днепром и Западным Бугом. – Свод археологических источников. - М., 1973. – Выпуск Е1-25. – 99 с.

8. Строценъ Б., Ягодинська М. Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на пам'ятці археології – багатшаровому поселенні Пронятин VI (м. Тернопіль Тернопільської області). – Тернопіль, 2008. – Частина 1. - Рукопис. – 162 с.

Рис.1. Окомірний план поселення Заліщики III.

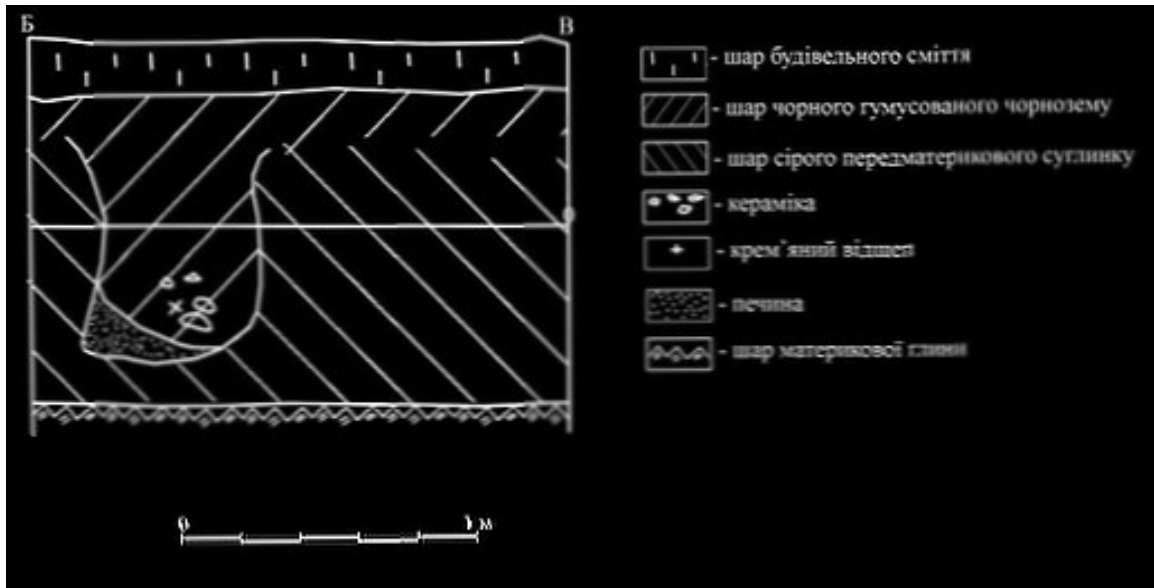

Рис.2. Стратиграфія східної стінки шурфу 4 (об'єкт – господарська яма).

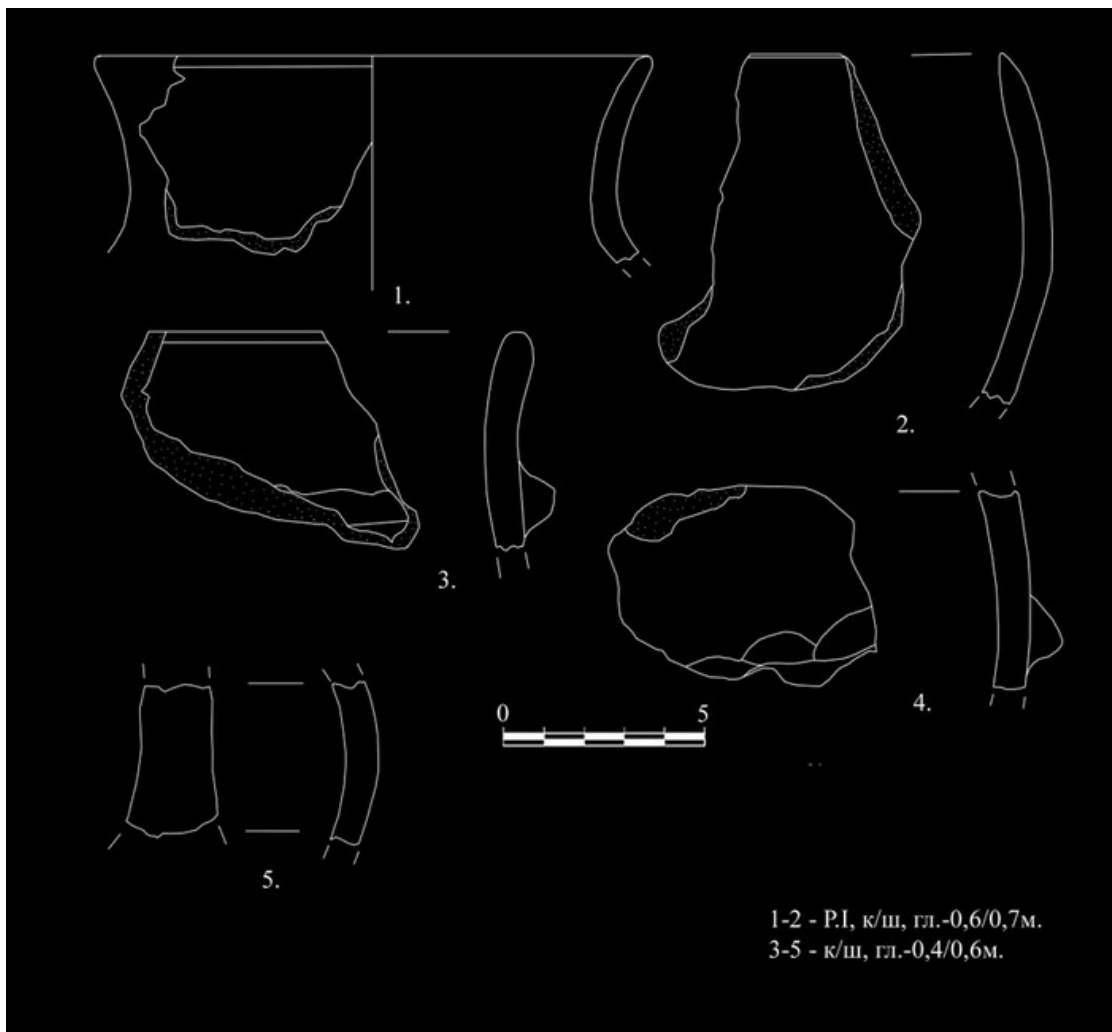

Рис.3. Керамічний матеріал культури Гава-Голігради з культурного шару.

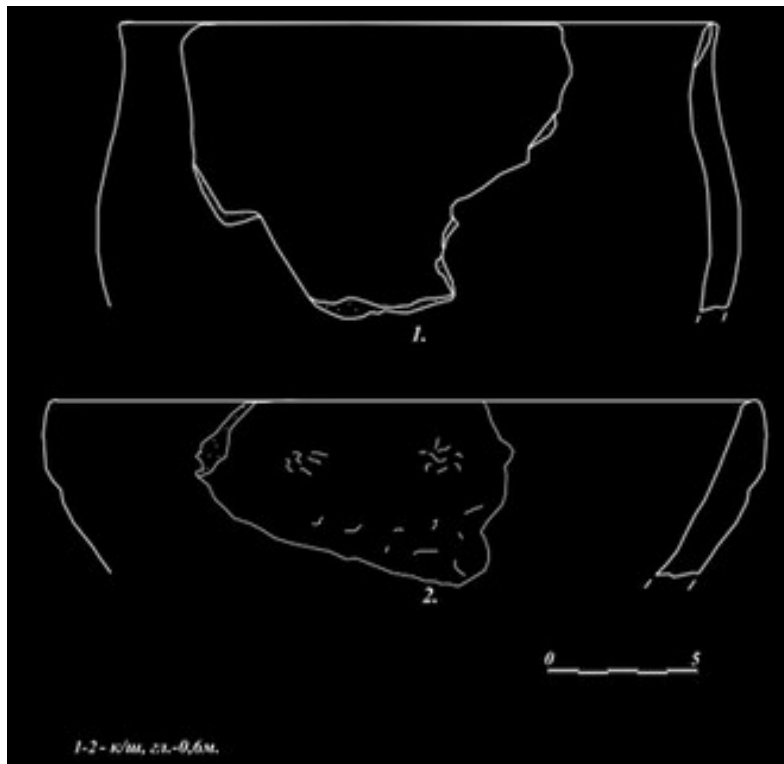

Рис.4. Керамічний матеріал культури Гава-Голігради з культурного шару.

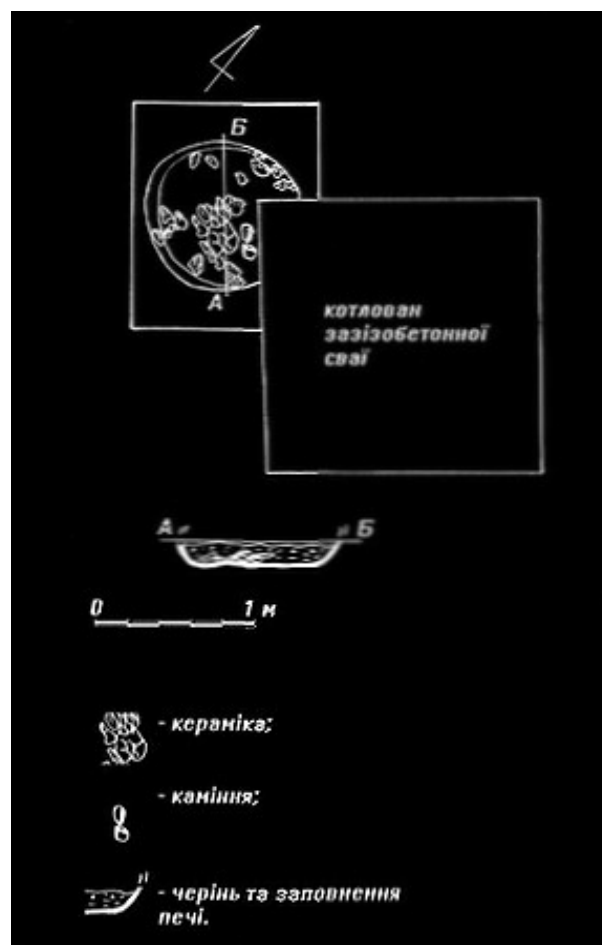

Рис.5. Піч липицької культури. Гл.0,15 м.

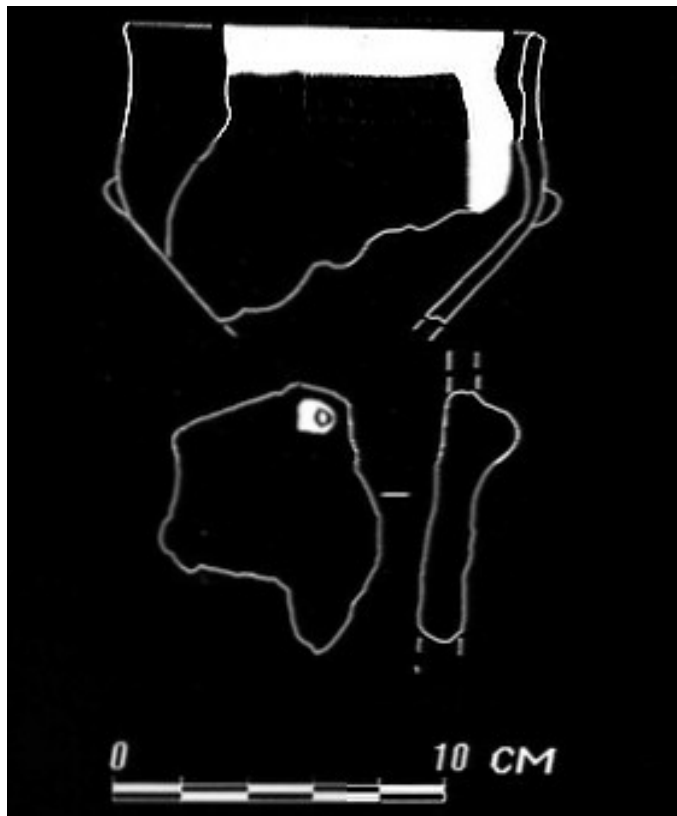

Рис.6. Липицька ліпна кераміка з об'єкта 3, гл. -0,4-1,2 м

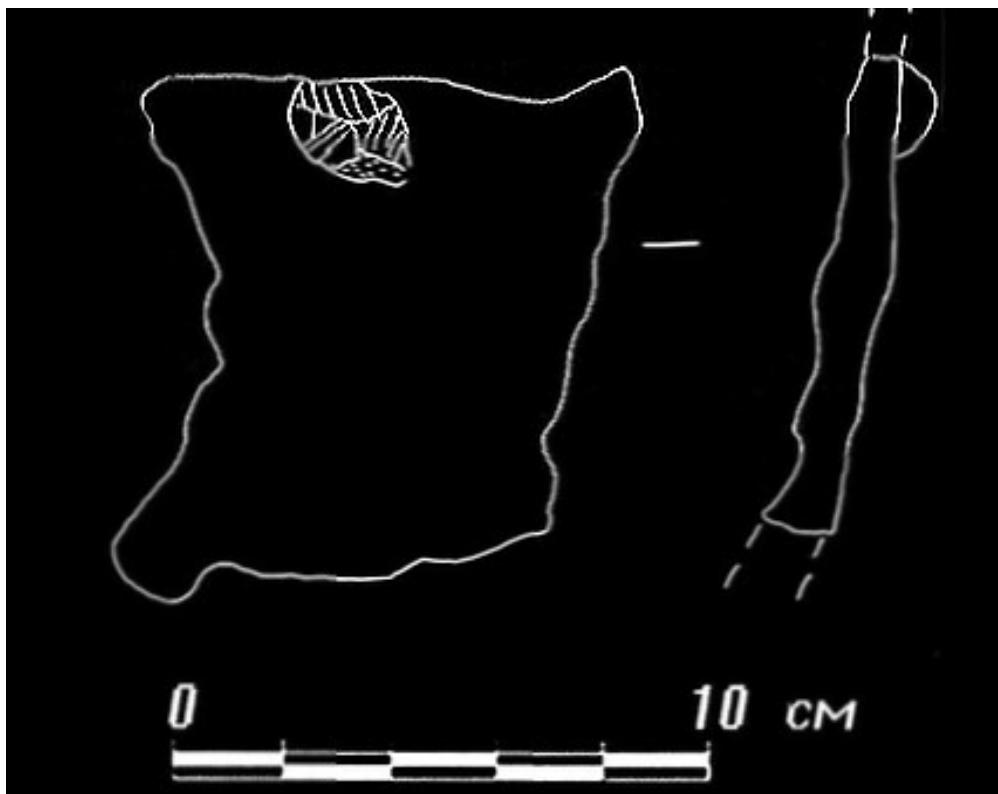

Рис.7. Липицька ліпна кераміка з об'єкту 5, гл. 0,15 м.

Рис.8. Липицька ліпна кераміка з об'єкта 3, гл. 0,4-1,2 м.

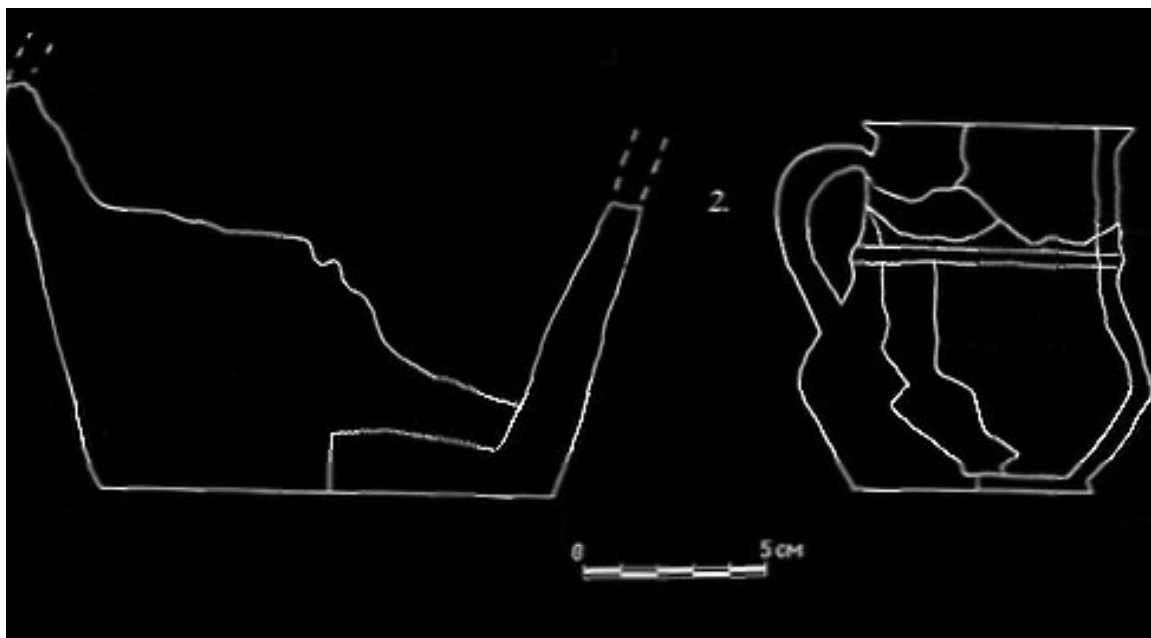

Рис.9. 1 – денте горщика липицької культури з об'єкта 5, гл.-0,15 м.
2 – куволь зарубинецької культури з об'єкта 6, гл.-0,8 м.

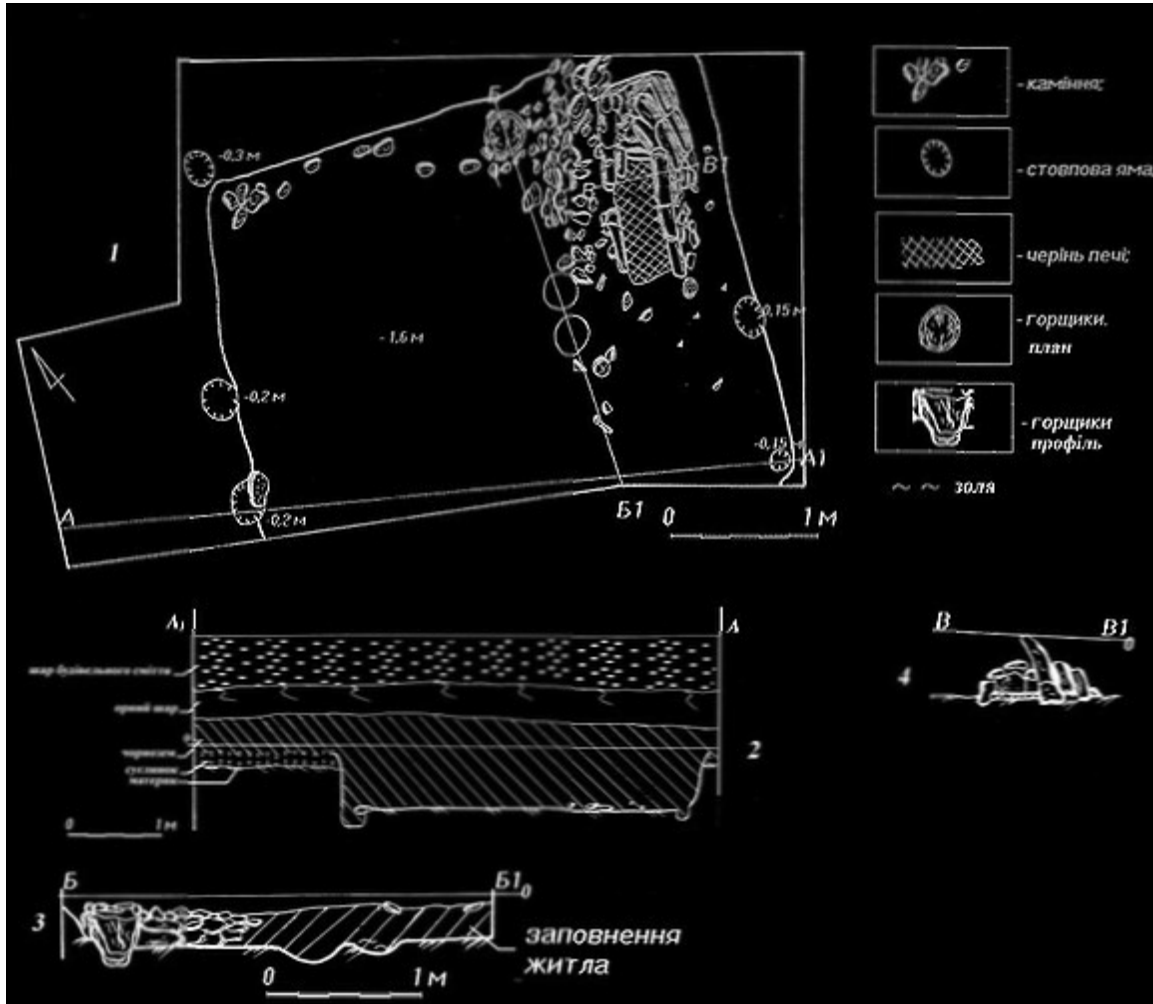

Рис.10. Житло 1. План, профіль, розрізи.

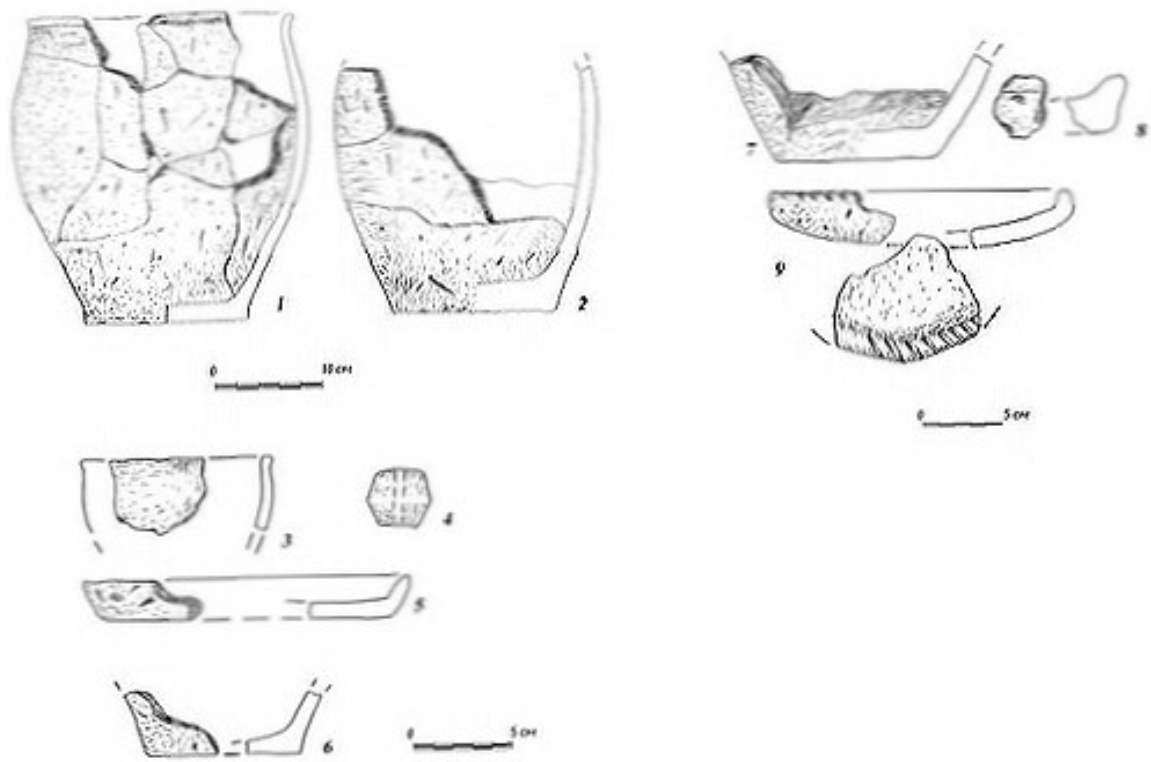

Рис.11. Кераміка з житла 1: 1,2 – з припічної ямки, 3-9 – з заповнення житла 1.

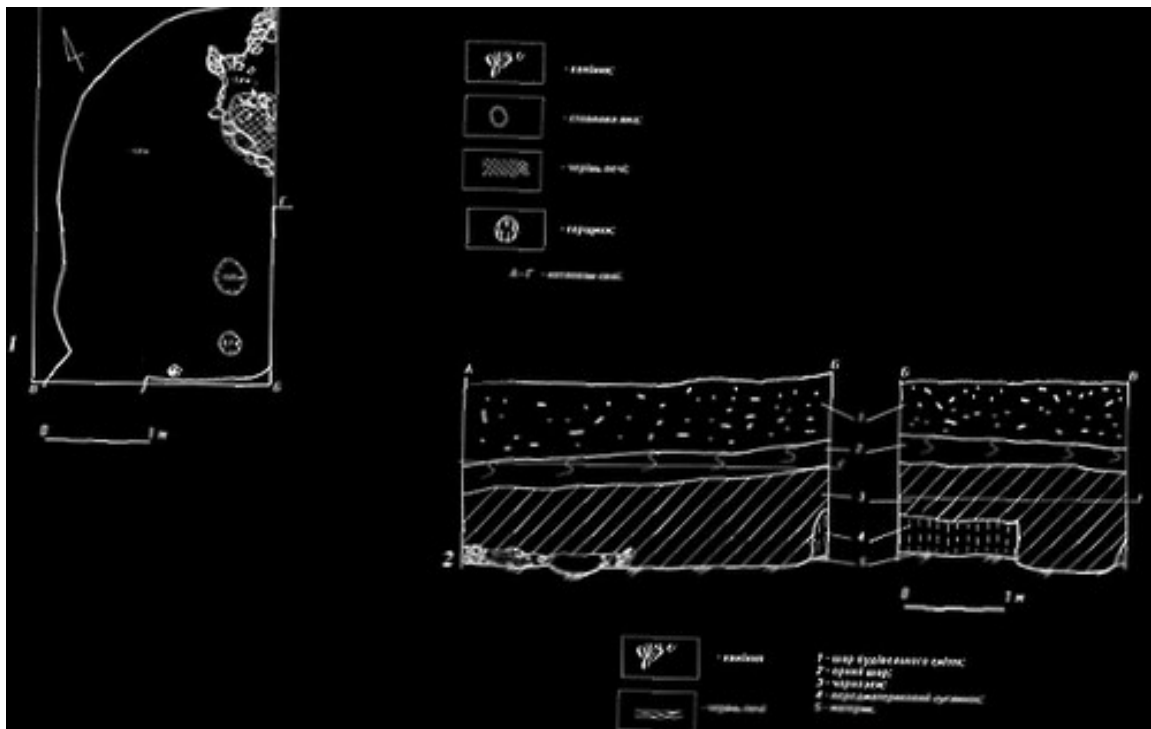

Рис.12. Житло 2: 1 – план, 2 – профіль.

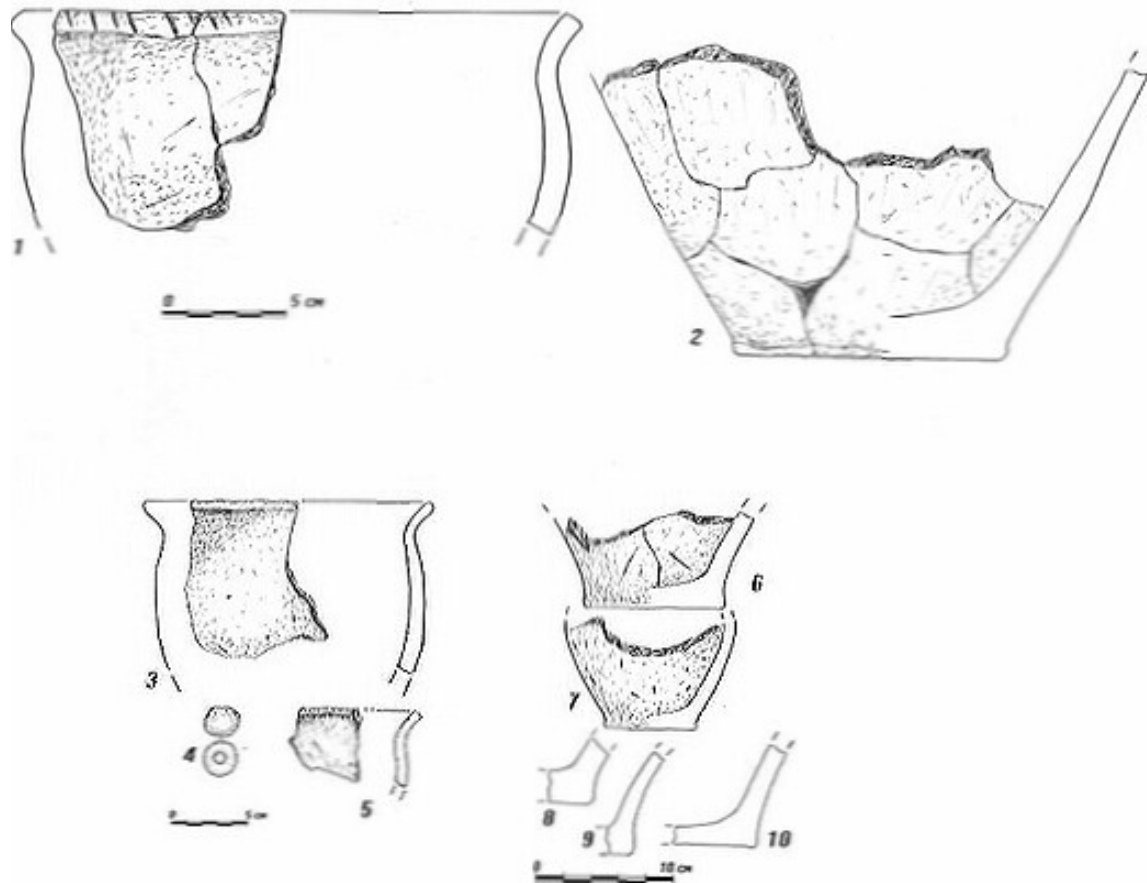

Рис.13. Кераміка з заповнення житла 2.

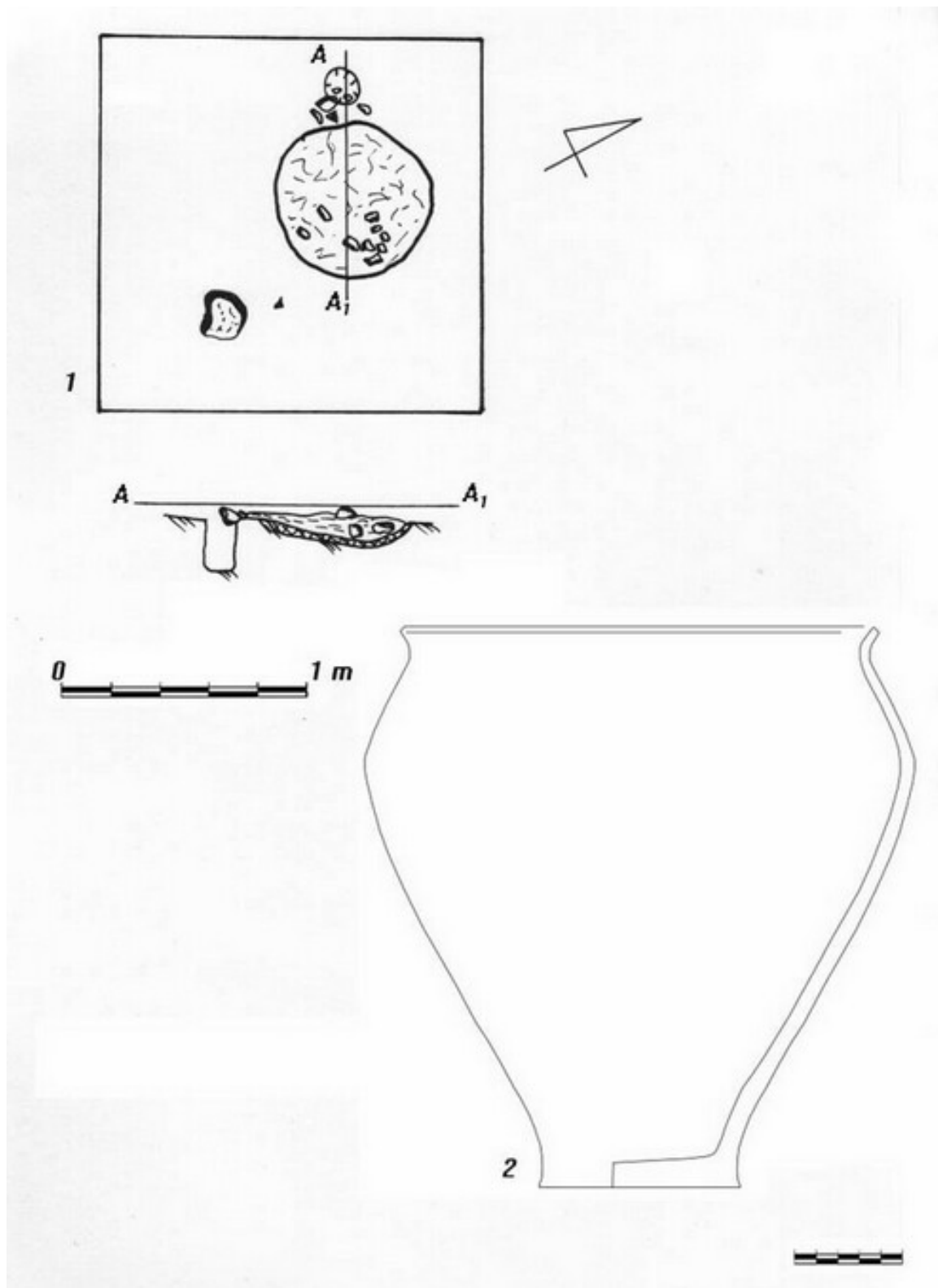

Рис.14. 1 – піч, план, розріз; 2 – горщик з культурного шару.

ЗНАХІДКИ КАМ'ЯНИХ І КРЕМЕНЕВИХ ВИРОБІВ З ОКОЛИЦЬ БАРУ НА ВІННИЧЧИНІ

У статті проаналізована колекція кам'яних і кременевих виробів Р.Шумила, виявлена на побережжі озера Бармаки поблизу м.Бар Вінницької області. Аналіз, проведений на підставі використаної сировини, вказує на ймовірні місця її локалізації, та на те, де вона добувалась і де здійснювалось виготовлення з неї виробів. Проведена також інтерпретація культурно-хронологічної приналежності предметів з колекції.

Ключові слова: Бармаки, сокира свердлена, сокира прямокутна, сокира трапецієподібна, сокира біфасіальна, долото, культура кулястих амфор, трипільська культура, городоцько-здобицька культура

Час від часу науковці, вивчаючи окремі аспекти життєдіяльності первісних суспільств, використовують археологічні артефакти із приватних збірок, наглядним прикладом чому може слугувати загальновідома колекція «ПЛАТАРУ», всесторонньо опрацьована дослідниками трипільської культури. В цьому сенсі не стали винятком колекційні предмети з каменю та кременю, виявлені при невияснених обставинах на побережжі озера Бармаки поблизу м. Бар Вінницької області і люб'язно надані для опублікування їх власником п. Романом Шумило. Безперечно, для них найголовнішою є спроба вияснення культурно-хронологічної приналежності, однак інші, пов'язані з ними аспекти (аналіз, використаної сировини, техніка та типологія виготовлення), цілком спроможні з'ясувати місця продукування і приналежності до ймовірних спільностей цих знахідок.

У складі згаданої вище колекції наявні чотири свердлені сокири, що виготовлені з осадової та вулканічних порід.

Одна з них базальтова із заокругленим обушком і має висоту 172 мм, ширину (в районі проуха) – 80 мм та товщину (в районі леза) – 46 мм. Поперечний перетин виробу овальний. Діаметр отвору для насаду – 22×19 мм. Бічні грані зашліфовані частково, а ширші повністю покриті мікротріщинами від пікетажу (рис. 4, 7).

Наступні дві сокири з дбайливо зашліфованими поверхнями і прямокутним поперечним перетином розмірами 98×56×35 мм (Рис. 4, 4) та 117×70×50 мм (Рис. 4, 9), з діаметрами свердловин 25×22х мм і 23×22 мм виготовлені, відповідно, з темно-сірих габро та щільного за структурою пісковика.

У четвертого виробу із темно-сірого габро верхня частина трапецієподібна (зріз обушка прямий), а нижня, з розширеним лезом, незначно опущена до низу стосовно його поздовжньої осі. У висоту вона сягає 156 мм при ширині 35 та 48 мм. Поперечний перетин сокири близький до півовала. Діаметр свердлини – 23×21 мм. Поверхня артефакта дбайливо зашліфована (рис. 4, 3).

Найчисельнішу за кількістю позицію в колекції займають сокири, що різняться між собою формою, поперечним перетином і використаною для їх продукування сировиною. За обрисами вони відносяться до типів прямокутних та трапецієподібних, яким притаманний прямокутний поперечний перетин.

З першим типом пов'язані вироби із світло-сірого з білими прожилками альбського кременю – 85×24×23 мм (рис. 4, 2) і 130×42×25 мм (рис. 3, 9); із сірого та темно-сірого нижньосеноманського пластового кременю, що має світло-сіру цяткову і плямисту текстуру – 103×37×15 мм (рис. 3, 4), 140×43×42 мм (рис. 3, 5) і 151×43×44 мм (рис. 1, 3), із сіро-жовтої опоки – 90×43×29 мм (рис. 1, 5), 105×48×27 мм (рис. 2, 2) і 119×45×28 мм (рис. 3, 6) та із чорного зі смужками світлого забарвлення туронського кременю – 29×33×16 мм (рис. 3, 10).

Більш чисельні в цій збірці сокири другого типу, які виготовлені з тих же, окрім останнього згаданого, різновидів сировини – представників силіцитів крейд південно-західного схилу Східно-Європейської платформи, зокрема з опоки – чотири екземпляри: два цілих – 79×34×11 мм (рис. 3, 1) і 101×46×27 мм (рис. 1: 4), один з відбитим лезом – 117×45×33 (рис. 2, 9) та уламок нижньої частини з опуклою верхньою площиною та асиметричним у поздовжньому профілі лезом – 36×29×14 мм (рис. 4, 6); з альбського кременю – десять екземплярів, з них сім

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

цілих – 73×32×12 мм (рис. 2, 4), 78×36×14 мм (рис. 2, 5), 87×36×12 мм (рис. 4, 5), 118×36×21 мм (рис. 2, 7), 119×53×16 мм (рис. 1, 6), 134×44×26 мм (рис. 1, 7), 178×70×38 мм (рис. 1, 9) та три їх лезові частини – 68×43×18 мм (рис. 4, 7), 75×51×17 мм (рис. 3, 2), 115×84×19 мм (рис. 3, 8) і з нижньосеноманського – вісім екземплярів, в тому числі сім цілих 102×44×25 мм (рис. 1, 2), 104×37×15 мм (рис. 3, 4), 114×49×35 мм (рис. 2, 1), 116×49×23 мм (рис. 2, 3), 226×56×34 мм (рис. 1, 1), 130×42×25 мм (рис. 3, 1), 158×71×26 (рис. 2, 8) і лезова частина, яка перепрофільована шляхом реутилізації на виріб аналогічного функціонального призначення – 66×54×22 мм (рис. 4, 1). Злам, що перетворений на обушок, оброблений мікросколами та пікетажем.

Всі ці знахідки мають зашліфовані в більшій або меншій мірі площини, часом, включно з обушками, суцільно.

Два долота з колекції спродуковані із світло-сірого, майже білого за кольором альбського кременю з світло-коричневими (цегловими) прожилками, що утворюють мармуроподібну текстуру. За формою, як і у поперечному перетині, вони прямокутні, а їх найбільша ширина припадає на середню частину корпусу внаслідок помірно дугоподібних бічних площин, котрі мають, як і ширші, дбайливо зашліфовані поверхні. У одного з предметів розміром 90×20×14 мм відбитий кінчик леза (рис. 2, 6), а у другого промірами 81×19×15 мм обушок має гострокутне завершення (рис. 3, 3).

Доповнюють цю збірку дві біфасіальні сокири з темно-сірого туринського кременю із світлими плямами, у яких зшліфовані леза і бічні краї. Одна із них розміром 119×46×18 мм трапецієподібна у плані і виготовлена з плиткоподібної конкреції, на що вказують залишки жовної кірки на її площинах, а інша розміром 102×41×19 мм підтрикутна у плані (рис. 2, 10).

Описана вище приватна збірка артефактів з околиць м. Бар на Вінничині, не дивлячись на специфіку комплектування, має без сумніву, певну наукову цінність, що проявилась в наступному.

Аналіз, проведений на підставі використаної сировини, вказує на ймовірні місця її локалізації, та на те, де вона добувалась і де здійснювалось виготовлення з неї виробів.

Слід сказати, що на території Вінничини в достатній кількості залягають породи вулканічного та осадового походження, які подекуди виходять на денну поверхню. В первісну добу, особливо в епоху палеометалів, вони в достатній мірі використовувались населенням регіону для забезпечення господарських потреб. Натомість, поклади високоякісного кременю, придатного для використання різноманітного інструментарія, тут майже відсутні, а наявні його місцезнаходження у вигляді невеликих за розмірами конкрецій з невисокими петрофізичними показниками дуже рідко розроблялись тогочасними кременярями.

Практично всі речі з колекції, за винятком сокири з пісковика, спродуковані із порід немісцевого походження. Так, інші три кам'яні предмети пов'язані із базальтом і габро, найближчі за відстанню від Бару поклади якого розміщені в межиріччі Горині та Стиру, на стику Житомирської і Рівненської областей, зокрема в межах Овруччини. Вироби з них, починаючи від періоду енеоліту та включно по ранньозалізний вік були найбільш вживаними і поширювались від місць їх виготовлення в різні куточки Західного Побужжя, Верхнього і Середнього Дністра, сягаючи теренів Середньої Наддніпряниці, південно-західної Білорусі та південно-східної Польщі.

Це ж стосується і кременевих артефактів з колекції, які за походженням пов'язані з двома регіонами Заходу України. Сокири з туронського кременю найправдоподібніше потрапили сюди з басейну верхньої течії Горині, зокрема з порубіжжя Рівненської та Хмельницької областей, де у вказаний вище час існували виробничі осередки, котрі забезпечували не тільки власні потреби місцевих общин, але йшли на далекосяжний експорт шляхом обміну.

Одинадцять обумовлених вище кременевих сокир виготовлені з нижньосеноманського кременю, який у вигляді пластів або валунів зустрічається у вапняковій товщі середньої течії Дністра на території Хмельницької області і представляє другий кремененосний регіон. Найбільш висока концентрація цієї сировини відмічена у міжріччі рр. Жвану та Студениці, де вона утворює окремі шари, що складені стяжіннями неправильної форми діаметром до 1 м [1, 1-44]. Первісні кременярі опанували способи її добування і обробки вже в ранньому палеоліті і успішно застосовували їх до появи перших артефактів виробничого призначення із заліза. Нижньосеноманський кремій домінував в індустріях міжріччя Південного Бугу та Дністра і в невеликих кількостях (сокири та долота) відмічений серед пам'яток Західного Побужжя і Верхнього Дністра.

З альбського кременю виготовлено десять сокир, який локалізується у цьому ж регіоні, але займає обмежену територію Середнього Дністра між селами Дарабани Чернівецької і Сокіл Хмельницької областей у вигляді пластів товщиною 0,2 – 2 м. Він використовувався в давнину

в основному для отримання відщепів у якості заготовок для майбутніх знарядь праці, та з огляду на низькі петрофізичні властивості не надавався для сколювання пластин. Широке використання його настало в пізньому енеоліті, коли з нього продукувались деревообробні знаряддя, ареал поширення яких був вузько локальним і за винятком небагатьох випадків окреслювався територією Середнього Дністра [1, 142, 144]. З цієї сировини виготовлені згадані вище долота.

Вісім сокир спродуковані з опоки. Ця порода осадового походження генетично пов'язана з кременем, але на відмінну від останнього має меншу твердість (шість одиниць за шкалою Мооса) і гірший хімічний склад (підвищений вміст в ній CaCO_3 та Al_2O_3), що робить її недостатньо придатною для отримання пластинчастих сколів. Опоки залягають у верхньоальбській товщі вапняків і найбільш поширені на території Хмельницької, Тернопільської та Чернівецької областей, виходячи на денну поверхню у відслоненнях долини Дністра і його приток [6, 43-44]. Ця сировина слугувала для виготовлення деревообробних інструментів від неоліту до пізнього енеоліту.

Не менш важливою є інтерпретація культурно-хронологічної приналежності предметів з колекції. З цією метою застосовано порівняльний метод з урахуванням технологічних і типологічних їх показників по відношенню до існуючих аналогів, насамперед із надійних щодо датування комплексів.

Всі сокири з каменю і дві біфасіальні з кременю відносяться до доби бронзи, ймовірно до її раннього періоду. Близькі до них за формою предмети відомі з поховань і поселень цього часу не тільки Вінничини, але й суміжних територій. З огляду на використання сировини та на місця її локалізації їх доречно пов'язати з городоцько-здовбицькою культурою, південно-східний край ареалу якої проходить на відносно недалекої відстані від терену виявлення цих предметів, що мають в ній чисельні аналоги [4, 106, 112, 113].

Дещо складнішим видається культурно-хронологічне визначення решти знахідок з колекції, котрі однозначно належать до пізнього енеоліту, зокрема до культур трипільської і кулястих амфор. До першої з них зараховані всі артефакти, виготовлені з опоки, бо носії іншої її не використовували, а також, з певною мірою вірогідності, дев'ять сокир (рис. 1, 1-3; рис. 2, 1, 3; рис. 3, 3, 5, 9; рис. 4. 2). Останні за формою і технікою обробки мають значну кількість відповідників в середовищі пізньотрипільських племен, що їх продукували насамперед в кремененосних районах Волині і Поділля [2, 68; 3, 95].

З культурою кулястих амфор можуть бути пов'язані два долота та тринадцять сокир (рис. 1, 5-8; рис. 2, 4, 5, 7, 8; рис. 3, 8, 10; рис. 4, 1, 5, 7), які відрізняються від попередньо описаних більш прецезійними формами та досконалішою технікою виготовлення. Подібні вироби характерні саме для неї і є однією із її визначальних ознак [5, 15].

Таким чином, ці предмети з колекції вказують на території їх виготовлення, свідчать про можливі шляхи (міграційні або обмінні) потрапляння на місце виявлення та прогнозують можливість існування тут пам'яток, як поховального, так і поселенського характеру згаданих вище культур.

1. Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 139 – 157.

2. Пелешишин М. Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. – Львів, 1997. – 121 с.

3. Пелешишин М. Пізньотрипільські поселення біля сіл Костянець і Листвин на Волині / Волино-Подільські археологічні студії. – Львів: НВФ «Українські технології», 1998. – Вип. 1. – С. 89 – 109.

4. Свєшніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – Київ: Наукова думка, 1974. – 207 с.

5. Свєшніков І. К. Культура шаровидных амфор. – Москва: Наука, 1983. – 86 с.

6. Сеньковський Ю. М. Силіцити крейди південно-західного схилу Східно-Європейської платформи. – Київ: Наукова думка, 1973. – 155 с.

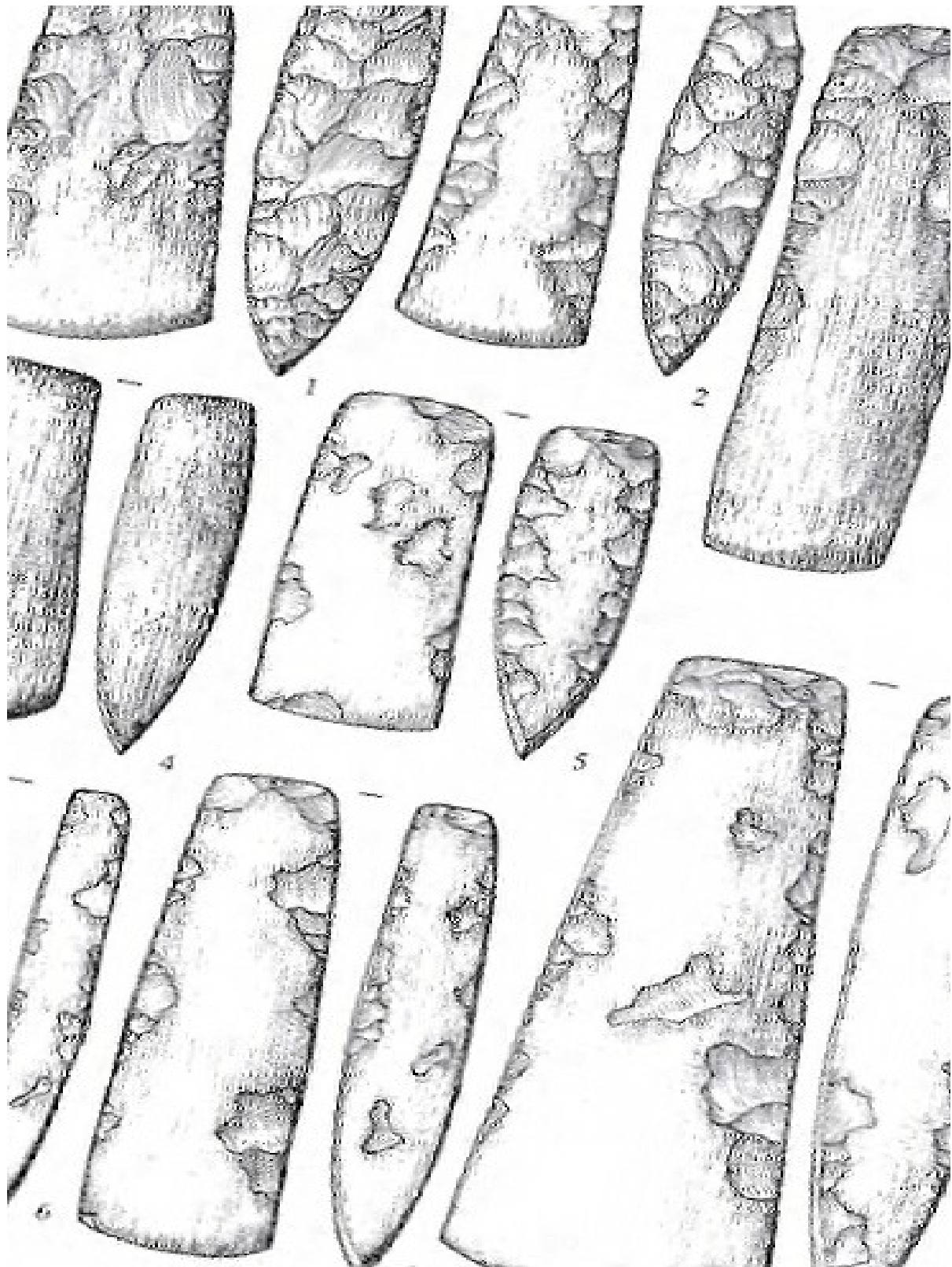

Рис. 1. Вироби з кременю: 1-3, 6-8 і опоки: 5, 5.

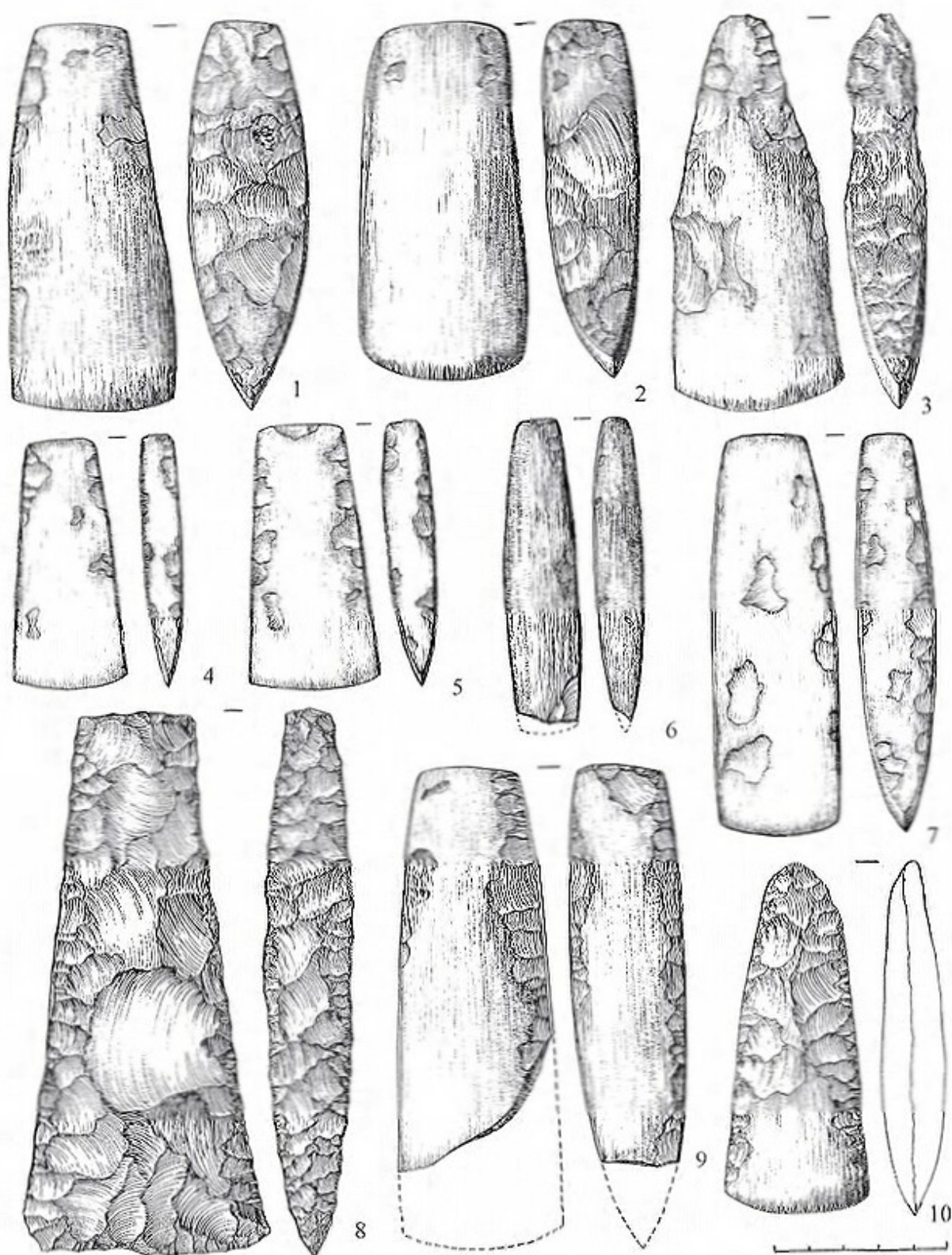

Рис. 2. Вироби з кременю: 1,3-8, 10 і опоки: 2, 9.

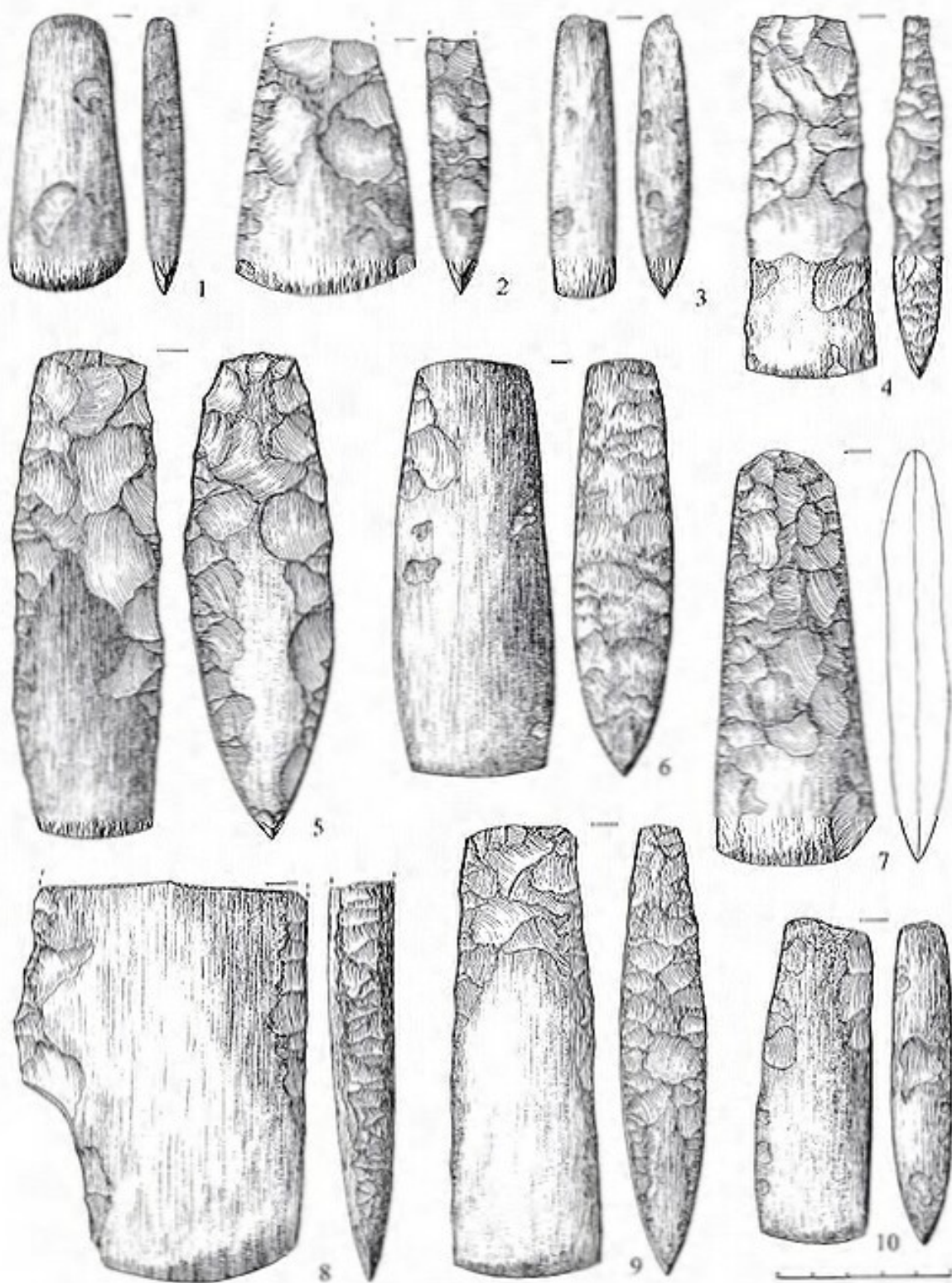

Рис. 3. Вироби з кременю: 2-5, 7-10 і опоки: 1, 6.

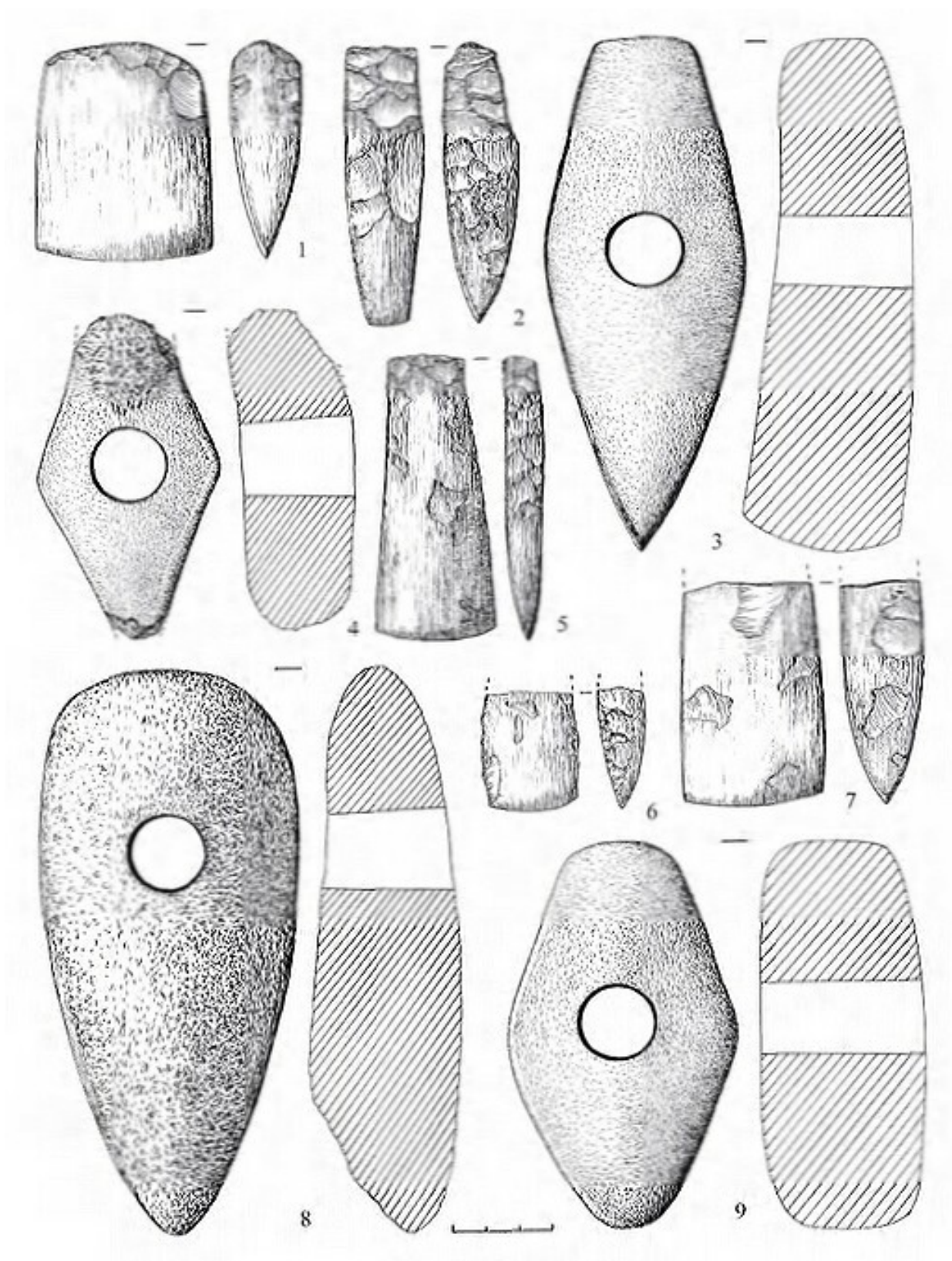

Рис. 4. Вироби з каменю: 3, 4, 8, 9, кременю: 6, 1, 2, 5, 7 і опоки: 6

МАТЕРІАЛИ ДОБИ КАМЕНЮ З ЛІТОПИСНОЇ МУРАВИЦІ НА ВОЛИНІ

У статті проаналізовано та атрибутовано кам'яні та глиняні вироби доби пізнього палеоліту, маліцької культури, виявлені під час досліджень літописної Муравиці на Волині

Ключові слова: Муравиця, пізній палеоліт, маліцька культура, нуклеус, пластинчасто-відщеповий скол, пластини, відбійник, різець, розтирач, посуд, пряслиця

Розкопками виявлено вироби пізнього палеоліту, покритих різною за інтенсивністю білою патиною. Техніку розщеплення кременю розкривають нуклеуси і пластинчасто-відщепові сколи. У складі перших з них наявний пренуклеус, сформований на поздовжньо розколотій конкреції – 86x52x28 мм (Рис. 1, 5). Майбутня сторона зняття заготовок повністю покрита жовтою кіркою. У місці її стику зі скошеною і нефасетованою ударною площадкою з метою усунення природної кривизни площини було відбито серію мікрівідщепів.

Одноплощадкові нуклеуси (19 екз.) представлені типами призматичних (7 екз.) розмірами 66x50x22 мм (Рис. 1, 6), 73x59x32 мм (Рис. 1, 7), 78x37x25 мм (Рис. 1, 7), 82x53x34 мм (Рис. 1, 2), 85x63x37, 94x61x40, 98x59x42 мм; наближено циліндричних (3 екз.) розмірами 58x44x35 мм (Рис. 1, 3), 73x62x44 мм (Рис. 2, 11), 81x68x52 мм; сплющено циліндричних (3 екз.) розмірами 68x61x40 мм (Рис. 1, 4), 92x61x35 мм (Рис. 2, 14), 98x58x42 мм (Рис. 2, 12) і конусоподібних (4 екз.) розмірами 46x41x38, 51x43x40, 58x42x29 мм (Рис. 2, 7), 62x51x43 мм. Доповнюють цю групу знахідок два уламки типологічно не визначених ядрищ 45x48x12 і 61x24x18 мм.

Ударні площадки цих виробів здебільшого скошені, у трьох екземплярів – майже прямі. Чотири з них мають безсистемну підправку, решта – не фасетовані. На бічних сторонах більшості нуклеусів збереглися ділянки із жовтою кіркою, а у п'яти з них вона повністю займає їх тили. Поперечна підправка, що охоплює бічний край та тил, відмічена в одного виробу (Рис. 1, 7).

Дещо більшою за кількістю є пластини, їх січення та відщепи.

Перші з них репрезентують ребристо-поздовжній 72x16x11 мм, ребристо-поздовжній із залишком жовтої кірки 65x30x22, поздовжньо-первинні (3 екз.) – 44x21x7 мм, 58x27x8 мм, 68x32x16 мм, поздовжній із залишком жовтої кірки 67x28x10 мм і поздовжні (8 екз.) – 35x17x3 мм, 43x17x6 мм, 46x19x7 мм, 52x25x9 мм, 57x22x9 мм, 65x10x4 мм, 72x15x7 мм і 95x30x10 мм сколи.

Склад уламків пластин представлений верхньою частиною первинної – 56x31x10 мм, середніми частинами поздовжньо-первинних (2 екз.) – 20x15x5 мм, 25x18x5 мм, нижніми (2 екз.) – 33x27x7 мм, 43x22x6 мм і верхніми (2 екз.) – 67x18x6 мм, 70x19x6 мм частинами, а відщепів – типами ребристо-первинних – 40x23x19 мм, безсистемно-первинних – 121x84x21 мм, поздовжньо-первинних (6 екз.) – 44x25x11 мм, 48x34x18 мм, 51x29x12 мм, 63x40x15 мм, 90x48x16 мм, 93x53x29 мм, безсистемних – 75x48x15 мм і поздовжніх (6 екз.) – 45x50x14 мм, 28x25x4 мм, 48x43x10 мм, 57x21x10 мм, 63x25x10 мм, 94x50x11 мм. Доповнюють цю колекцію артефактів дев'ять уламків конкрецій довжиною від 49 до 62 мм.

Поодинокими виробами є кінцевий відбійник на зужитому конусоподібному нуклеусі – 46x41x37 мм (Рис. 1, 5), кутовий різець на поздовжній пластині – 69x17x7 мм (Рис. 2, 9), однібічно-ретушована поздовжньо-первинна пластина – 64x24x5 мм (Рис. 2, 10) і дві двобічно ретушовані поздовжні пластини – 67x18x5 мм (Рис. 2, 5), 70x27x4 мм (Рис. 2, 13), бічні краї яких підправлені зі спинок суцільно нанесеною мікрорубчастою ретушшю, а також наконечник стріли з черешком на поздовжній пластині – 80x17x6 мм (Рис. 2, 8). Скошений поперечний кінчик вістря оброблено напівкрутою лускоподібною ретушшю.

Комплекс знахідок *маліцької культури* за кількістю помітно переважає попередньо описані, однак його складові частини (кераміка і вироби з кременю) нерівномірні за чисельністю.

Фрагментований посуд сірого, темно-сірого і сіро-жовтого забарвлення з дбайливо згладженими поверхнями представлений уламками стінок (16 екз.) товщиною 6-8 мм, донець (2 екз.) діаметрами 8 та 10 см і вінець (8 екз.). У зламі вони чорні, а їх глиняна маса містить мікрочастинки шамоту. Крім них знайдено колінчасту ручку, що лишилась, очевидно, від біконічної

амфори (Рис. 6, 3), та сплющено-кулясте пряслице діаметром 3,5 см і товщиною 1,8 см, у якого бічний край має слабо рельєфні жолобки, а одна із площин прикрашена накольчастим орнаментом (Рис. 6, 5).

Певну уяву про типологічний склад кераміки дають уламки верхніх частин посудин, що мають відношення до біконічного кубка з ребристим переломом тулуба товщиною 6-8 мм, у якого потоншений і відігнутий назовні край має діаметр 8 см (Рис. 6, 11); до аналогічної за профілем миски товщиною 6 мм і діаметром вінця 17 см, декорованої по його зрізу та на максимально опуклій окружності тулуба відбитками прямокутного штампа (Рис. 6, 5), до широкогорлих горщиків з діаметрами вінця 12 см (Рис. 6, 4) та 18 см (Рис. 6, 6), з яких останній прикрашено по краю овальними вдавленнями, а на його шийці наявний скошено-прямий пружок з відтисками прямокутного штампа розміром 3-5 мм; до горщиків з видовженою і нахиленою до середини горловиною діаметром 14 см (Рис. 6, 1) та 15 см (Рис. 6, 7); до типологічно не окресленого виробу із загнутим досередини і потовщеним краєм вінця діаметром 18 см (Рис. 6, 10).

Розкопками також здобуто артефактів з майже чорного плямистого кременю, зокрема пластини: ребриста – 63x25x9 мм, ребристо-поздовжня – 78x29x9 мм, поздовжньо-крайові (3 екз.) – 62x21x5 мм, 73x24x7 мм, 82x26x8 мм і поздовжні (5 екз.) – 54x18x4 мм, 69x21x5 мм, 75x22x6 мм, 84x20x5 мм, 87x23x6 мм, а також нижні частини ребристо-первинної – 42x27x10 мм, поздовжньо-первинних (3 екз.) – 37x23x7 мм, 44x25x8 мм, 49x21x7 мм і поздовжніх пластин (7 екз.) – 32x25x6 мм, 38x21x5 мм, 41x20x5 мм, 47x21x5 мм, 52x19x4 мм, 58x21x5 мм і 68x22x6 мм; середні частини поздовжньо-первинних (2 екз.) – 29x18x4 мм, 45x22x6 мм і поздовжніх пластин (9 екз.) – 27x19x4 мм, 35x18x5 мм, 42x24x6 мм, 47x21x6 мм, 52x20x5 мм, 63x22x5 мм, 68x19x6 мм, 72x24x7 мм, 80x29x10 мм та верхня частина первинної пластини 52x17x6 мм аналогічних сколів.

Про техніку їх отримання свідчать нуклеуси (15 екз.), що віднесені до типів конусоподібних (2 екз.) розмірами 78x51x42 мм і 120x54x45 мм (Рис. 3, 5), призматичних – 60x82x62 мм та циліндричних (10 екз.) розмірами 63x49x42 мм, 68x50x46 мм, 70x72x61 мм, 72x55x45 мм (Рис. 3, 6), 80x44x42 мм, 82x44x38 мм (Рис. 3, 2), 83x46x45 мм (Рис. 3, 3), (Рис. 1, 6), 89x65x54 мм, 95x58x50 мм (Рис. 3, 2), 106x41x35 мм (Рис. 3, 4), останній з яких має дві ударні площадки, що є явищем надзвичайно рідкісним в кременярстві цієї культури. Натомість, решта ядрищ одноплощадкові. Площини, з яких відбувалось сколювання пластинчастих заготовок, незалежно скошені і радіально фасетовані. На бічних сторонах шести екземплярів уцілили ділянки із жовною кіркою.

Виробничий інвентар поселення маліцької культури характеризують наступні артефакти.

Однобічно ретушовані пластини (8 екз.): поздовжньо-первинна (ретуш дрібно фасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) – 83x28x7 мм (Рис. 5, 9), поздовжня із залишком жовної кірки (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – 96x32x9 мм (Рис. 5, 5), нижні частини ребристо-поздовжньої із залишком жовної кірки (ретуш дрібнофасеткова, лускоподібна, суцільна, зі спинки) – 81x28x10 мм, поздовжньо-первинної (ретуш дрібно- і середньо фасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки), трьох поздовжніх – 49x25x6 мм (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки), 64x21x5 мм (ретуш дрібно фасеткова, суцільна, зі спинки), 78x27x6 мм (ретуш дрібно- і середньо фасеткова лускоподібна, часткова, зі спинки), середні частини двох поздовжніх пластин – 51x24x5 мм (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) і 58x26x6 мм (ретуш дрібно фасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки).

Двобічно ретушовані пластини (8 екз.): дві поздовжні із залишком жовної кірки (ретуш на обох знахідках дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) – 61x23x7 мм (Рис. 5, 15), 96x31x11 мм (Рис. 5, 7), дві поздовжні – 63x25x7 мм (Рис. 5, 1) (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки), 76x34x11 мм (Рис. 5, 14) (ретуш дрібно- і середньо фасеткова, лускоподібна, суцільна, зі спинки), а також нижні частини ребристо-поздовжніх із залишком жовної кірки (ретуш мікрозубчаста, зі спинки, на лівій крайці часткова, на правій – суцільна) і поздовжніх пластин – 74x25x7 мм, 85x27x7 мм, 92x28x8 мм, 97x26x8 мм.

Різці (18 екз.) виготовлені на сиченнях пластин і представлені наступними типами:

- кутові (2 екз.) – нижні частини поздовжніх пластин – 54x28x9 мм і 65x26x8 мм;
- бічний – нижня частина поздовжньої пластини 80x30x9 мм (Рис. 4, 8);
- скошено-бічний – нижня частина поздовжньої пластини – 67x19x7 мм (Рис. 5, 10);
- серединні (12 екз.) – нижні частини поздовжньо-первинної пластини – 79x19x9 мм (Рис. 4, 2), поздовжньо-первинної із залишком негативів від попередньої підправки – 85x29x13 мм (Рис. 4, 13), поздовжньої із залишком негативів

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

від попередньої підправки – 80x27x9 мм (Рис. 4, 3), поздовжніх – 47x23x8 мм, 55x20x7 мм, 68x24x8 мм, 74x25x9 мм, 81x27x9 мм (Рис. 4, 15), 82x26x8 мм (Рис. 5, 14), 82x30x11 мм (Рис. 4, 12) і поздовжньо-первинних – 58x32x8 мм (Рис. 4, 5) і 60x30x12 мм (Рис. 5, 1);

- протилежно-кінцевий бічний – середня частина поздовжньої пластини – 53x23x7 мм (Рис. 4, 10);

- протилежно-кінцевий серединний – середня частина поздовжньої пластини – 82x30x9 мм (Рис. 4, 11).

Кінцеві скребки (11 екз.) спродуковані на ребристо-поздовжніх з залишками жовної кірки – 87x33x14 мм (Рис. 6, 14), 98x25x12 мм (Рис. 6:9), поздовжній – 97x38x12 мм (Рис. 4, 4) і поздовжній із залишком жовної кірки – 90x38x11 мм (Рис. 5, 2) пластинах, а також на частинах пластин: нижніх поздовжньо-первинної – 53x27x7 мм і поздовжніх – 47x23x6, 52x24x7, 68x21x6 мм, середній поздовжньої – 59x27x6 мм (Рис. 4, 1) та верхніх поздовжньої – 48x30x7 мм (Рис. 5, 3) і поздовжньої із залишком жовної кірки – 74x19x7 мм (Рис. 5, 4).

У частини екземплярів бічні краї піддані ретушуванню, а у одного (Рис. 4, 4) – різцевому сколюванню основи заготовки. Леза виробів сформовані за допомогою дрібно- та середньо фасеткової струменистої ретуші, нанесеної напівкруто та круто.

Цю групу знахідок доповнює подвійно-кінцевий скребок на середній частині поздовжньо-первинної пластини – 69x36x10 мм (Рис. 4, 7), бічні краї якого підправлені дрібно- і середньо фасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною суцільно зі спинки.

Пластини з ретушованими скісно-поперечними кінцями (2 екз.): ребристо-поздовжня із залишком жовної кірки – 132x29x15 мм (Рис. 5, 12), і середня частина поздовжньої – 46x26x7 мм (Рис. 5, 13). Обробку артефактів проведено за допомогою дрібно фасеткової струменистої ретуші.

Поздовжня пластина з ретушованим стрільчастим кінцем – 109x41x14 мм (Рис. 6, 12), підправленим сукупно з бічними краями дрібно- та середньо фасетковою струменистою ретушшю, нанесеною суцільно зі спинки.

Вкладень серпа – із асиметричною (кутовою) за полірковкою леза на середній частині поздовжньої пластини – 40x23x5 мм (Рис. 5, 8).

Прокрутка на верхній частині поздовжньої пластини – 49x22x8 мм (Рис. 5, 16).

Односекційний виїмчастий скобель на поздовжній пластині – 72x26x8 мм (Рис. 2, 4).

Розтирачі (11 екз.) представлені типами дископодібних (3 екз.) (Рис. 2, 2, 5), кулястих (4 екз.) (Рис. 2, 6), кубічних (2 екз.) (Рис. 6, 13) і кінцевих (2 екз.) (Рис. 2, 7; 6, 15), що виготовлені на зужитих нуклеусах, конкреціях та їх частинах.

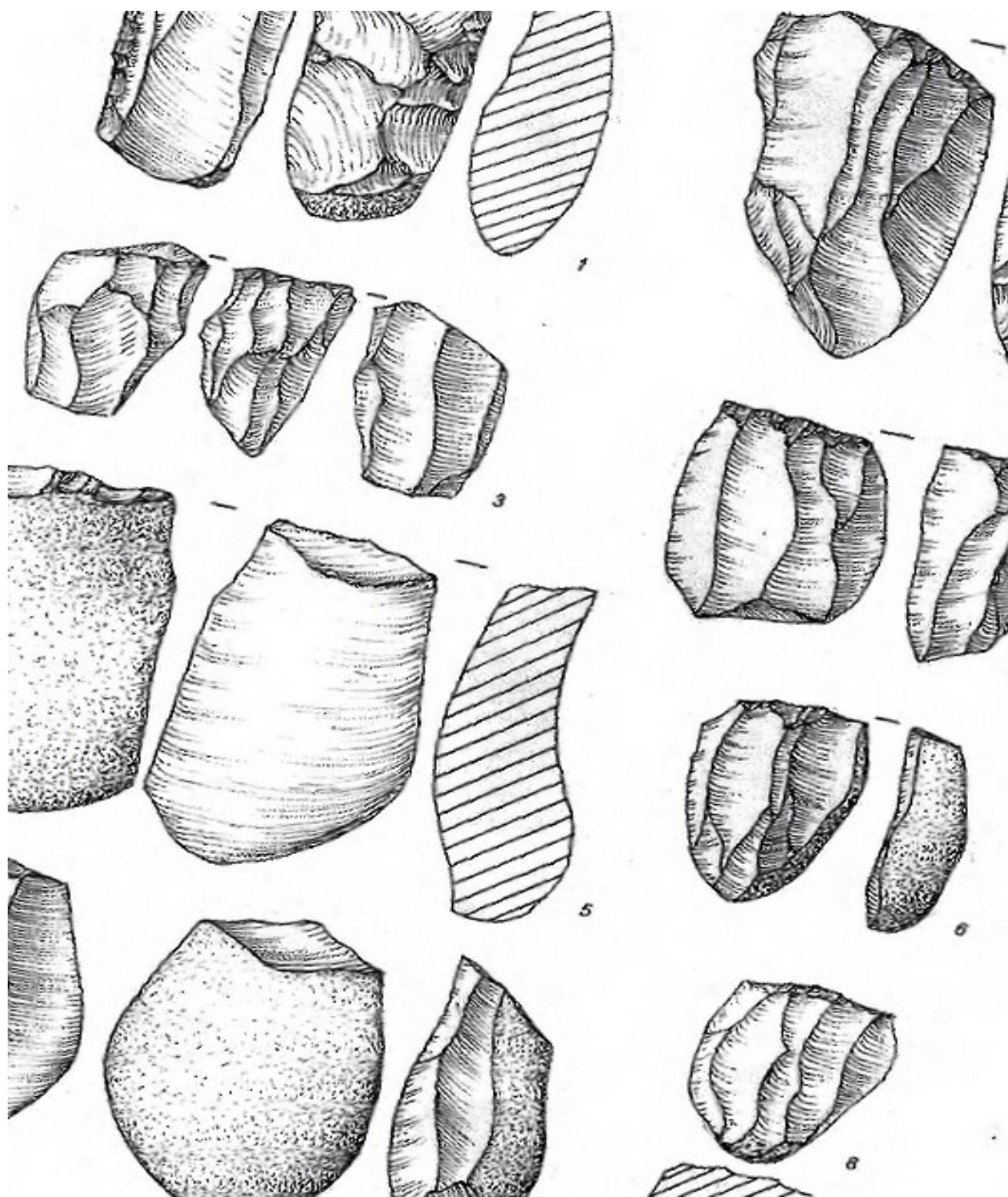

Рисунок 1.

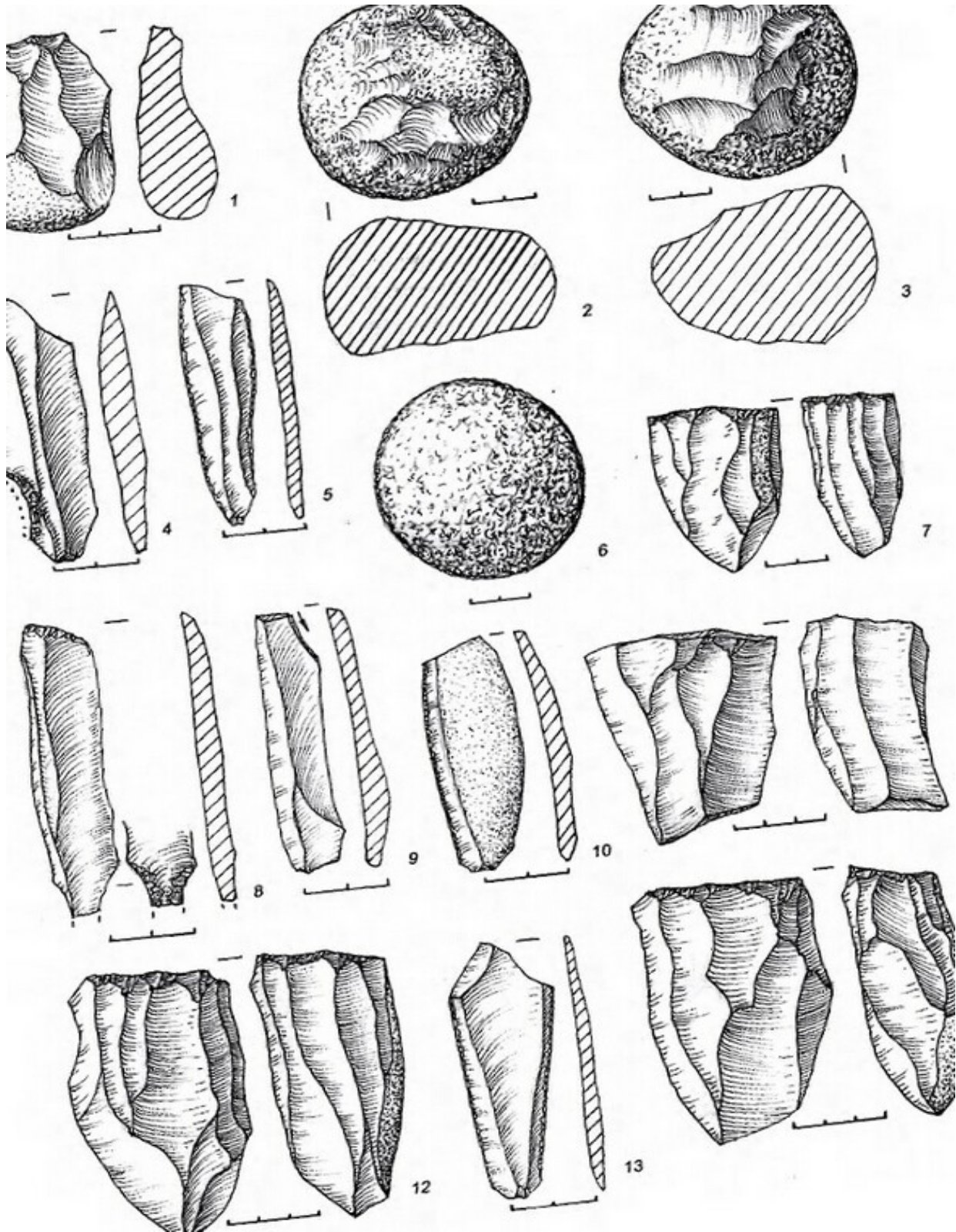

Рисунок 2.

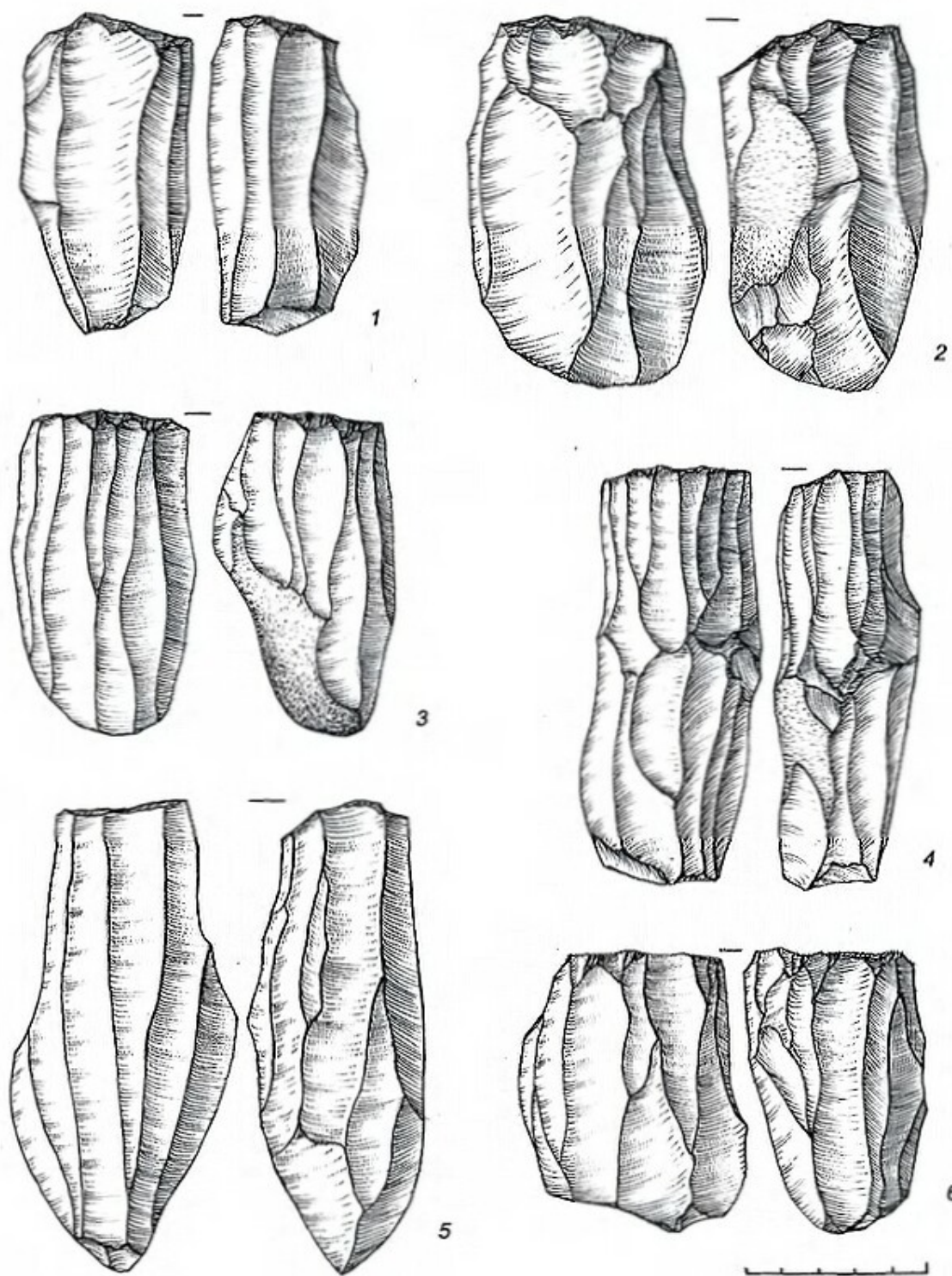

Рисунок 3.

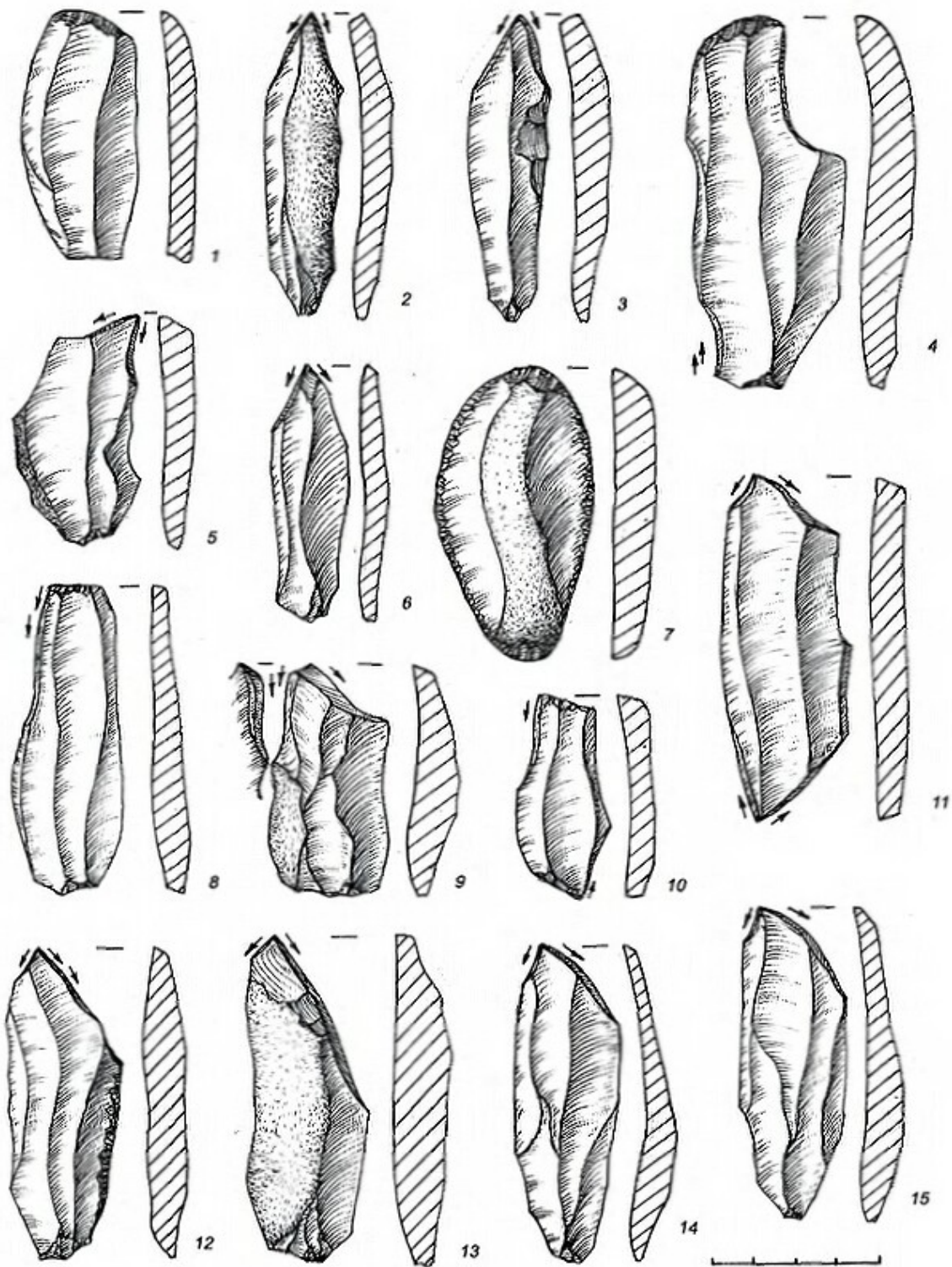

Рисунок 4.

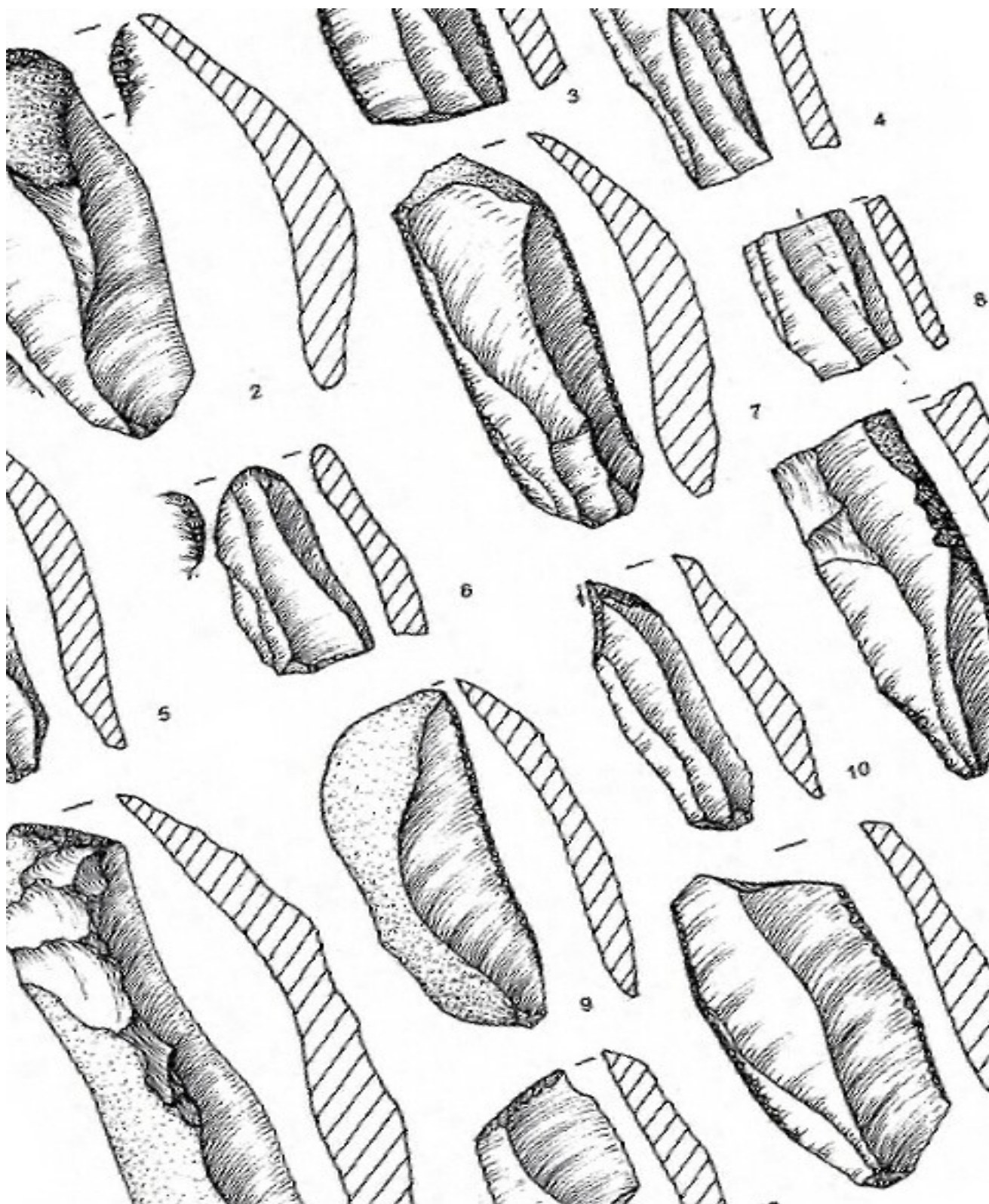

Рисунок 5.

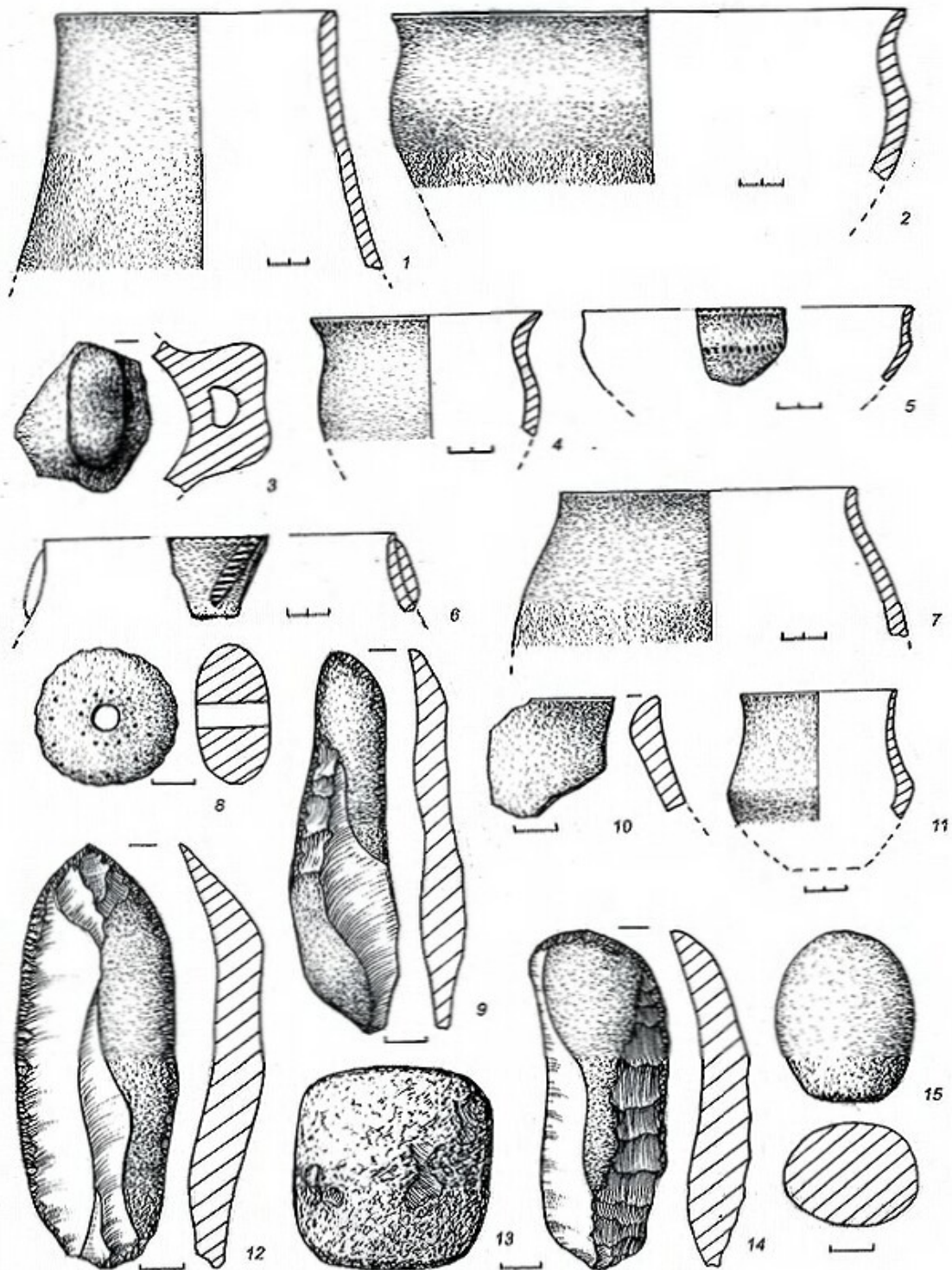

Рисунок 6.

Сергій ПАНИШКО, Володимир СТЕМКОВСЬКИЙ

КЕРАМІКА «TERRA SIGILLATA»

З С. ЗИМНЕ НА ВОЛИНІ

Стаття присвячена публікації чотирьох керамічних посудин типу «terra sigillata», знайдених на дні р. Луги у с. Зимне Володимир-Волинського району Волинської області. Попередній аналіз цих знахідок дозволяє віднести їх до Понтійського центру виробництва такого посуду. Вірогідним шляхом потрапляння цієї колекції на Волинь була готська експансія у Північне Причорномор'я.

Ключові слова: «terra sigillata», червонолакова кераміка, кубок, блюдо, чашка, ойнохоя

Червонолакова кераміка, або «terra sigillata» є однією із яскравих ознак поширення римської культури у варварському світі. Вона виготовлялась як у самій Італії, так і у римських провінціях, зокрема, східних [2; 3]. На пам'ятках римського часу Північного Причорномор'я такий посуд є звичною знахідкою. Натомість у північно-західних регіонах України та суміжних районах Польщі він трапляється нечасто.

Поодинокі знахідки фрагментів посуду цього типу, причому, виготовленого у західних провінціях Імперії, на пам'ятках римського часу відомі у Звенигородці, Черепині, Лепесівці Підберізцях та Сокільниках-1 [10, 17, 81, 83; 7, 24; 12, 41]. Значно рідше трапляються знахідки червонолакової кераміки східного походження. На фоні цього, унікальною є нещодавно опублікована миска чандарлійського виробництва з Грудека Надбужного [16, 89-98]. У останній час дрібні фрагменти червонолакової кераміки виявлені ще на кількох поселеннях, наприклад, у Хрінниках [8, 61-62], однак відсутність відповідних публікацій не дозволяє пов'язати її з конкретними виробничими центрами.

Практично всі дослідники, що вивчають пам'ятки римського часу констатують нечисленність знахідок фрагментів, не говорячи про цілі форми, червонолакової кераміки за межами «Imperium Romanum». Тому, пропонується попередня публікація чотирьох цілих та повністю реставрованих форм римського червонолакового посуду (кубок, блюдо, чашка і глечик-ойнохоя) із с. Зимне Володимир-Волинського району Волинської області (рис. 1), сприятиме встановленню характеру взаємовідносин тогочасного населення Волині з римським світом та розширить джерельну базу дослідження цього посуду, як культурного феномену. Додаткової актуальності публікації додає та обставина, що цей комплекс, можливо, пов'язаний з понтійським виробництвом, дослідження якого нині активно розвивається.

У 2011 році до фондів Володимир-Волинського історичного музею від краєзнавця Гнатюка Анатолія Степановича надійшли дві червонолакові посудини: реставроване (склеєне) блюдо (інвентарний № KB – 10623/ А – 1356) та кубок зі слідами кріплення втраченої ручки (інвентарний № KB – 10675/ А – 1358). При цьому у його приватній колекції залишились чашка з підклеєним невеликим фрагментом вінчика та цілий глечик-ойнохоя. За інформацією краєзнавця, ці предмети були підняті з дна р. Луги у районі с. Зимне. На момент виявлення всі вони були цілі, а пошкодження отримали у ході виїмки з мулистого дна річки.

Кубок (рис. 2) гончарний, із округлим кулеподібним корпусом, на якому простежуються місця кріплення однієї невеликої петлеподібної ручки, і злегка відігнутим назовні вінчиком, на кільцевому піддоні. На шийці сформований поздовжній пасок. Діаметр по краю вінчика – 6,5 см, піддона – 3,5 см, максимальний тулуба – 9 см. Висота кубка – 10 см. Тісто високої якості, без видимих домішок, однорідне, світло-коричневого кольору. Лак блискучий, червоного насиченого кольору темніший за тісто, вкриває поверхню кубка зі всіх сторін.

Подібні кубки відомі з Херсонесу [5, 76, рис. 48, 1; 14, рис. 7, 1], Танаїсу [1, 75-76, Табл. XXIV, 4], могильника біля села Брянське у Бахчисарайському районі [13, 125, рис. 11, 9]. Такі форми знайдено на некрополі у с. Завітне (Альма-Кермен) [11, 144; рис. 6, 1-3]. У Причорномор'ї вони датуються II – першою половиною III ст. н. е.

Найбільшого поширення такі форми кубків набули на некрополі Херсонесу і пізньоскіфських могильниках Південно-Західного Криму, що дозволило Н. А. Богдановій вважати їх «кубками херсонеського типу». В. І. Кадеєв відносить їх до типу 3 [6, 97, рис. 12, 3]. Е. Кюнелът називає такі форми «фракійськими кубками» і відносить їх походження до егейського просто-

ру, не вказуючи на точне місце виготовлення [11, 139].

Блюдо (рис. 3) гончарне, зі звуженими до низу стінками та плоским, горизонтально відігнутим назовні вінчиком, на кільцевому піддоні. У центрі дна має бугорок діаметром 1, 2 см. Діаметр по краю вінчика – 21 см, піддона – 6,5 см, висота блюда – 4,3 см. Тісто дуже високої якості, без видимих домішок, однорідне. Лак матовий, червоного насиченого кольору. У нижній частині блюда лак має характерні «підтьоки», а на піддоні він взагалі відсутній. Останнє є характерною ознакою понтійської сигілляти [4, 144].

За Д. Б. Шеловим тарілки з горизонтально відігнутим краєм побутували тривалий час, з кінця I ст. до н.е. і аж до кінця античної епохи [15, 135].

Чашка (рис. 4) гончарна, із округлими стінками, ледь загнутим до середини вінчиком, на кільцевому піддоні. Діаметр по краю вінчика – 13,5 см, піддона – 5,8 см, висота чашки – 5,5 см. Тісто однорідне, високої якості, разом з цим воно має видимі ознаки органічних домішок у вигляді дрібних пустот на поверхні. Лак матовий, світлочервоного кольору, темніший за тісто, викриває поверхню зі всіх сторін, однак його якість всередині чашки краща, ніж із-зовні. На зовнішній поверхні посудини добре простежується вапнякова патина.

Подібні чашки відомі з некрополя та округи Херсонесу [5, 66, рис. 40,3], некрополя Танаїсу [1, 76, 81, табл. XXIII, 4, XXIV, 1]. В. І. Кадеєв відносить чашки такої форми і подібної якості до типу 1 місцевого Херсонеського виробництва і розглядає їх як наслідування зразків, датуючи їх I – 30-ми роками II ст. н. е. [6, 91, рис. 10,1]. Т. М. Арсен'єва та В. М. Зубар датують такий посуд II – III ст. н. е. [1, 76, 81; 5, 66].

Глечик-ойнохойя (рис. 5) гончарний, яйцеподібної форми, з короткою шийкою та плоским дном. Висота глечика – 23,0 см, діаметр корпусу – 14,0 см, денця – 9,5 см.

Вінчик, що має ледь помітні сліди приліплювання до вже готового корпусу глечика, оформлений у вигляді трилисника з одним зливом. Ручка глечика приєднана до вінчика та верхньої частини корпусу. На поверхні у окремих місцях простежуються відбитки тканини, а на денці – сліди зрізання готового виробу з гончарного круга ниткою. На корпусі видно слабо виражені широкі горизонтальні канелюри. Тісто світлокоричневого кольору, відносно низької якості, пористе, з окремими включеннями білої слюди. Лак на зовнішній поверхні глечика представлений окремими невеликими плямами. Всередині глечика, на дні, знаходиться шматок глиняного тіста, що потрапив туди до випалювання виробу.

Подібні глечики відомі на некрополі Херсонесу [5, 73]. Знайдений у с. Зимно глечик близький до типу 7, виділеного В.І. Кадеєвим [6, 95]. Ці форми датуються II – III ст. н. е.

Хоча дана публікація має в цілому попередній характер, спробуємо оцінити інформаційний потенціал даної колекції. Насамперед, щодо її датування, то існування описаних форм вкладається у період II – першої половини III ст. н. е. Встановити точніше час її появи на Волині поки що важко, однак, думаємо, це був період близько середини III ст. До такої думки схиляє надійне датування ряду об'єктів у регіоні, що містили вартісні римські імпорти. Це поховання з Грудека Надбужного другої половини III ст. н.е., що містило червонолакову миску чандарлійського виробництва [16, 89] та святилище першої половини III ст. н.е. у Хрінниках з фігуркою Сарапіса [8, 61-62].

Щодо походження колекції, то відсутність рельєфного оформлення та ряд інших ознак вказує на її східне виробництво. До нашого часу у басейні Вісли знайдено тільки дві червонолакові миски, що походять із Східного Середземномор'я. Причому вони відносяться до різних груп. Миска із Гебултова біля Кракова належить до так званої східної сигілляти В, що продукувалась у долині Меандру, а миска із Грудека Надбужного біля Грубешова до східної сигілляти С, що виготовлялась у Чандарлі [16, 89]. Обидва ці центри виробництва розміщувались біля Пергаму у Малій Азії.

Кераміка із Зимного не схожа на східну сигілляту С, що була у II – III ст. н. е. основним посудом, що ввозився у Північне Причорномор'я. Окрім різниці у формах вона не містить включень золотистої слюди, що за К. Домжальським [16, 94] є однією із головних ознак чандарлійської кераміки. Колір лаку на ній також швидше не бронзовий, а червоний.

За рядом ознак, насамперед, відсутності лаку на нижніх частинах посуду, зимнівська кераміка може бути віднесена до так званої Понтійської сигілляти, яка, вироблялась у кількох, поки що достовірно не встановлених центрах по берегах Чорного моря. Несхожість зимнівської колекції з основними опублікованими формами Понтійської сигілляти не може виступати непереборною проблемою у такій її інтерпретації, оскільки, за Д.В. Журавльовим набір її форм значно ширший, ніж виділені Дж. Хейсом [3, 35]. Понтійська сигіллята з'явилась близько середини I ст. н. е. і домінувала на ринках Північного Причорномор'я до середини III ст. н. е.

Відзначимо, що Понтійська сигіллята мала локальне поширення і за межами Причорномор'я трапляється у обмеженій кількості, хоча, вона відома навіть у Північній Африці. Її поява у Середньому Побужжі у III ст. н. е. найкраще пояснюється становленням так званого «понтійського шляху», що зв'язував вихідний пункт руху готів к Балтійському Помор'ї з Причорномор'ям та Кримом. Ця дорога проходила через Грубешівську улоговину, де існувала своєрідна, багата на знахідки, масломенцька група пам'яток [9, 81]. Очевидно, саме її носії залишили по собі червонолакову кераміку, знайдену у с. Зимне.

На думку К. Домжальського, миска чандарлійського виробництва з Грудека Надбужного, потрапила на Волинь у результаті нападів готів на понтійські регіони, про що свідчить рідкість знахідок такої кераміки на понтійському шляху. Він вважає, що гладка, не оздоблена рельєфним орнаментом, східна кераміка не була атрактивним товаром для місцевого варварського населення у процесі торгівлі [16, 97]. Знахідка зимнівської колекції, зважаючи на її чисельність, дозволяє відвести торгівлі більшу роль у появі такої кераміки на Волині.

Певні попередні висновки можна зробити аналізуючи склад колекції та стан її збереженості. Насамперед констатуємо, що відкритим залишається питання закритості цього археологічного комплексу.

Добра збереженість країв піддонів та слідів зрізання ниткою на денці глечика-ойнохої вказує на обмежене використання цього посуду у побуті. Те, що посуд дійшов до нашого часу у археологічно цілому вигляді вірогідно свідчить про його культове, можливо, поховальне призначення. Такі форми, як правило, зустрічаються на могильниках, однак у даному випадку будь яка інформація про сліди поховань, які б супроводжували знахідку кераміки, відсутня. Звертає на себе увагу і сам склад «сервізу» – жодна із форм у ньому не повторюється, тут представлені абсолютно різні форми посуду.

Думаємо, вирішенню цих складних питань сприятиме врахування особливостей знахідки колекції у воді, на дні р. Лути. При цьому, першою аналогією, що спадає на думку, із місцем знахідки зимнівської колекції червонолакового посуду, є відомий Піщанський скарб грецького бронзового посуду на р. Супій, який був товаром загиблого торговця. Не виключаючи подібного трактування зимнівської колекції, все ж зауважимо, що вона більше нагадує предмети із культового місця на березі річки (заболоченої заплави), де вони у вигляді жертви опускались у воду. Поряд з місцем знахідки кераміки розміщене багатощарове поселення, що має потужний шар римського часу.

Традиція подібних жертв була характерною для германців. Така доля могла спіткати не тільки зимнівську кераміку, але і три мечі, виявлені у річках Гучві та Сеньосі, причому, один із них був ритуально скручений [9, 83].

На користь культового характеру описаної колекції якимось чином може свідчити оригінальна ліпна підлощена миска (рис. 6), що надійшла до Володимир-Волинського музею (інвентарний № KB – 10674/ А – 1357) разом з кубком та червонолаковою мискою, і, за повідомленням Гнатюка А.С., була знайдена поряд із ними. Діаметр ліпної миски по краю вінчика становить 19 см, а її висота – 4 см. Цій мисці непросто знайти аналогії у місцевій кераміці, натомість, вона практично точно за розмірами та формою (за виключенням піддону) копіює описане вище червонолакове блюдо. Негативним відбитком, тобто, вдавлюванням, скопійований навіть бугорок у центрі дна червонолакової миски. Видається, що таке співпадіння не випадкове, а ліпна миска могла бути виготовлена як наслідування престижного імпортного червонолакового блюда.

Ліпна миска має чіткі ознаки ритуальних дій: графіто у вигляді хреста на дні та паралельно облямані краї, що можливо, є слідами ритуальної порчі посуду. Розміщення та характер зламів вказує на цілеспрямовані зусилля у прагненні надати їм паралельний напрямок.

Таким чином, знахідка колекції кераміки типу «terra sigillata» у с. Зимно доповнює наші уявлення про взаємозв'язки місцевого населення з римським світом, характер керамічного виробництва у понтійському регіоні, та шляхи поширення античного посуду на просторах Східної Європи.

1. Арсеньева Т.М. Некрополь Танаиса. – М., 1977. – 152 с.

2. Домжальский К. Из истории исследования краснолаковой керамики восточного производства // Эллинистическая и римская керамика в Северном Причерноморье. I // Труды ГИМ. – М., 1998. Вып. 102. – С. 17 – 30.

3. Журавлев Д.В. Краснолаковая керамика Северного Причерноморья римского времени: основные итоги и перспективы изучения (краткий обзор отечественной литературы) // Эллинистическая и римская керамика в Северном Причерноморье // Труды ГИМ. – М., 1998. Вып. 102. – С. 31 – 51.

4. Журавлев Д.В. Краснолаковые понтийские тарелки с вертикальным бортиком из могильника Бельбек IV // Херсонесский сборник. Выпуск XIV. Сборник научных статей. – Севастополь: Издательский дом «Максим», 2005. – С. 141 – 168.
5. Зубарь В.М. Некрополь Херсонеса Таврического I – IV вв. н. э. – К.: 1982. – 140с.
6. Кадеев В.И. Очерки истории экономики Херсонеса Таврического в I – IV веках н. э. – Харьков, 1970. – 164 с.
7. Козак Д.Н. Пшеворська культура у верхньому Подніпров'ї та Західному Побужжі. – К., 1984. – 132с.
8. Козак Д. Божество Сарапіс із поселення готів на Волині // Археологія. – 2006. – № 3. – С. 60 – 65.
9. Коковський А. Дві битви за Грубешівську улоговину на схилку старожитності // Археологічні дослідження Львівського університету 2007. Вип. 10. – С. 60 – 91.
10. Кропоткин В.В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. – V в. н. э.). САИ – Вып. Д 1 – 27. – М., 1970. – 280с.
11. Кюнелът Э. Краснолаковая керамика егейского происхождения из некрополя у с. Заветное // Древняя Таврика. Посвящается 80-летию Татьяны Николаевны Высотской. Сб. науч. работ / Под общ. Ред. Ю. П. Зайцева, В. И. Мордвинцевой. – Симферополь: Универсум, 2007. – С. 139 – 148.
12. Онищук Я. Провінційно-римські імпорти та їх значення в культурах римського часу волино-подільського пограниччя // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Львів, 2008. – №1(10). – С.40 – 45.
13. Пуздровский А.Е., Труфанов А.А., Юрочкин В.Ю. Охранные работы в Бахчисарайском раене // Археологические исследования в Крыму 1995 г. – Симферополь: Сонат, 2007. – С. 117 – 125.
14. Ушаков С.В. Керамический комплекс Херсонеса Таврического // Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма (по материалам BSP – Причерноморского проекта у «Базилики 1935 г.») // Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Крыма. – Вып. 2. – Севастополь – Тюмень: 2010. – С. 7 – 26.
15. Шелов Д.Б. Танаис и Нижний Дон в первые века нашей эры. – М.: Наука, 1972. – 337 с.
16. Domżałski K. Małozjatyckie naczynie terra sigillata z grobu w Gródku nad Bugiem, pow. Hrubieszowski // Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II, Том 2. – Warszawa, 2001. – S. 89 – 98.

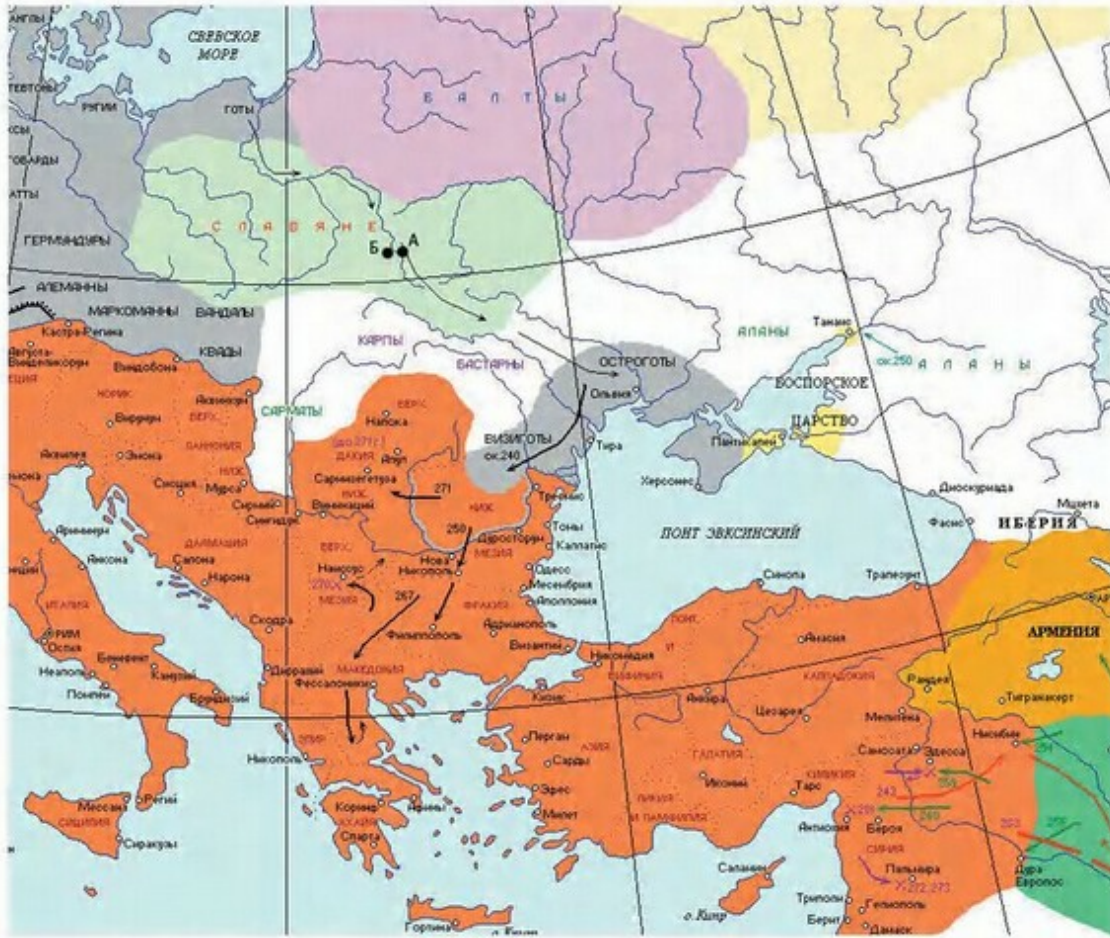

Рис. 1. Локалізація сучасних сіл Зимне та Грудек Надбужний на карті північно-східної частини Римської Імперії III ст. н. е.:
 А – с. Зимне; Б – с. Грудек Надбужний.

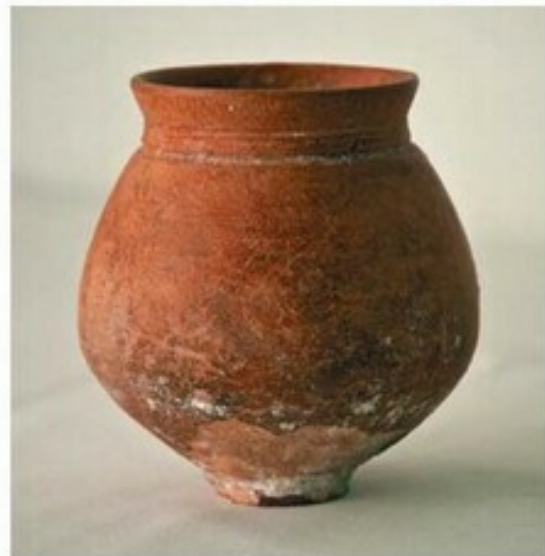
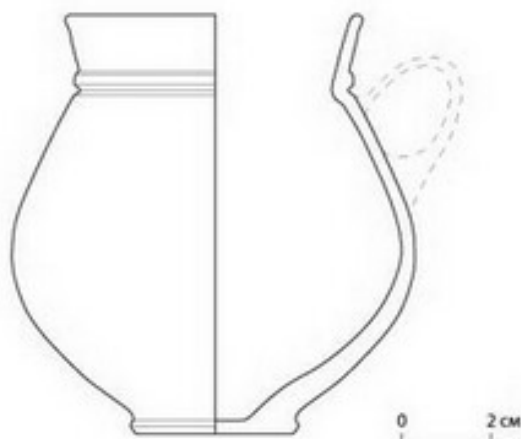

Рис. 2. Зимне. Кубок «terra sigillata».

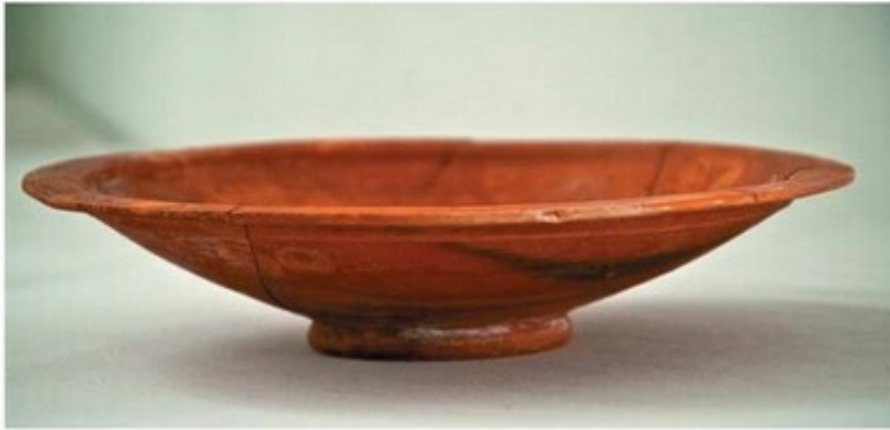
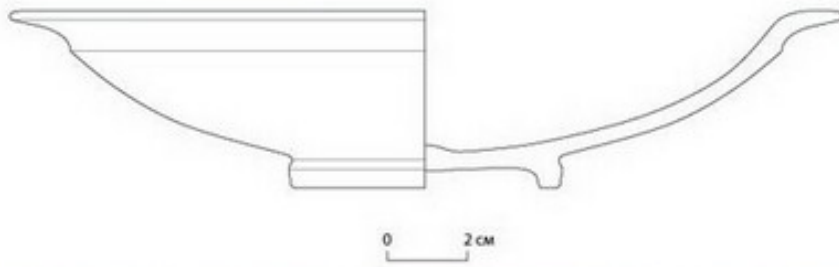

Рис.3. Зимне. Блюдо «terra sigillata».

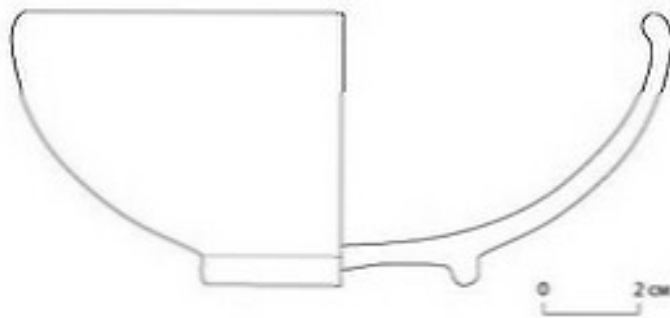

Рис.4. Зимне. Чашка «terra sigillata».

Рис.5. Зимне. Глечик-ойнохоя «terra sigillata».

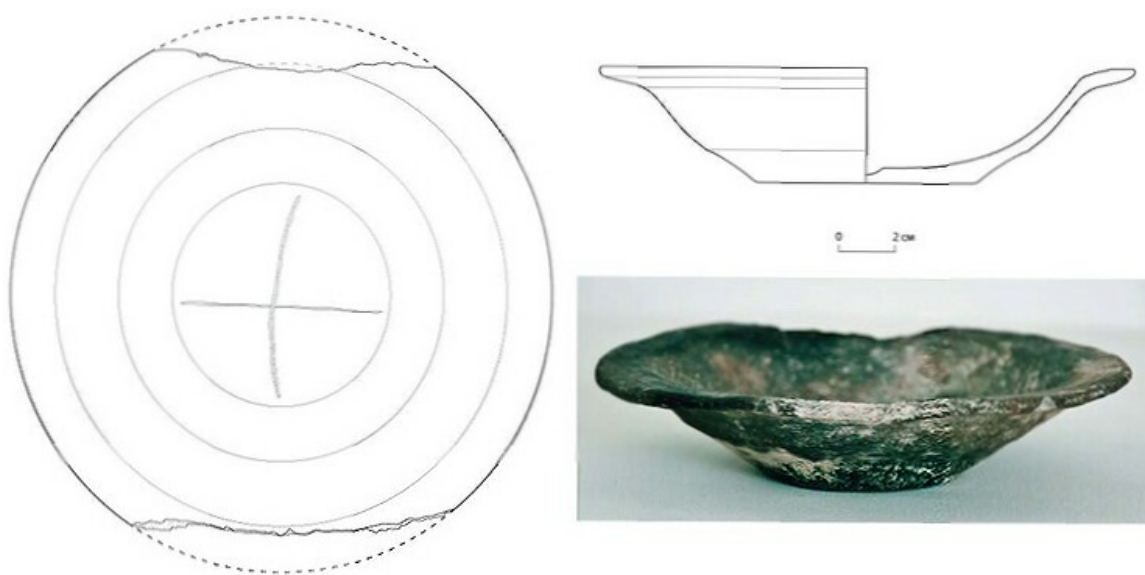

Рис.6. Зимне. Ліпна тарілка.

ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ, ВІДКРИТІ Ю. Ф. ШУМОВСЬКИМ У 1930-Х РОКАХ В С. МИРОГОЩА ДУБЕНСЬКОГО Р-НУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛ.: АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДАНИХ

У статті зроблено аналіз поховальних пам'яток, відкритих Ю.Шумовським на пам'ятці Мирогоща-7 Дубенського району. Стверджено їх належність могильнянській групі ранньозалізного часу. Поховання підтверджують генетичний зв'язок пам'яток могильнянської групи з тишинецько-комарівською культурою.

Ключові слова: Шумовський Ю.Ф., Мирогоща, могильник, городоцько-здовбицька культура, лужицька культура, могильнянська група, висоцька культура

Юрій Федорович Шумовський був одним із початківців археологічних досліджень на Дубенщині. Початок його діяльності припадає на 1934 рік, коли він, закінчивши теологічний факультет Варшавського університету, стає делегатом з Волині Варшавського археологічного музею. У 1941-43 рр. Ю. Шумовський був директором краєзнавчого музею у Рівному, після чого певні неприємності з окупаційною владою змусили його втікати з України і розпочати емігрантське життя.

В спогадах Ю. Шумовського, які він передав до фондів історико-культурного заповідника м. Дубна, є опис археологічних досліджень, проведених ним на Волині та ілюстрації, на яких зображені інгумаційні поховання з с. Мирогоща з керамікою, виявленою в них. Зазвичай відомості про всі роботи короткі та уривчасті, а найбільш повно висвітленими є дослідження давніх могильників у Мирогощі. Дослідник подав три згадки про них, які взаємно доповнюють і уточнюють одна одну:

«Недалеко звідси [від церкви] в 1934-5 рр. на полі п. Козакевича церковним я відкрив прекрасно збережені гроби, поховання з неолітичного періоду... один гроб з двох скелетів чоловіка і жінки. Вони лежали валетом один до другого в скурченій позі, сплячій позиції на правому боці. Біля одного скелету стояв один лише глечик, очевидно жінки, а біля другого стояло багато начинь глиняних, колись наповнених їжею. Зберіглося на цих начиннях орнаменту у формі шнурованої кераміки і орнаменту культу огня, т. е. «полум'яних язиків» [30, 46-47].

«Трохи далі на схід від знайдених гробів на полі Козакевича знайдені були мною і тілопальні гроби т. зв. Лужицької культури з урнами, що містили в собі перепалені кістки» [30, 47].

«На схід від городища, де стоїть церковця, на церковному полі мені пощастило відкрити кілька неолітичних гробів та гробів віку металів. Тут між іншим знайдено скриньковий гріб з двома людськими скелетами та керамікою шнурованого орнаменту, миску, глечика, та дві чашечки, чорного і сірого кольору. Це було оригінальне поховання чоловіка і жінки. Причому, біля чоловіка стояло більше начинь (очевидно, з їжею), а біля жінки – лише одне начиння, що свідчить про тодішнє соціальне становище жінки в родині і привілеї чоловіка. Скелети лежали на правому боці у формі «валета»: скурчена позиція і ноги до ніг, головами в інші сторони. Крім цього гробу, я ще відкопав гріб культу огня, бо в ногах покійника стояв гарний глечик з орнаментом «полум'яних язиків». Крім цього, тут були знайдені і гроби вже пізнішої доби – тілопальні, з начиннями, наповненими перепаленими кістками, які були обложені зо всіх боків камінними глибами. Інше, досить велике цвинтарисько тілопальних гробів було відкрито під час земляних робіт у частині села, що зветься «Загреблею», але багато з гробів були знищені робітниками при побудові дороги...» [30, 77].

При спробі визначення місцезнаходження поховань зустрічаємось з певними труднощами – точна прив'язка «поля Козакевича» відсутня. Даний топонім зустрічається в результатах досліджень М. І. Островського, який у 1937 р. дослідив на цьому ж полі «в околицях села» кам'яну

гробницю городоцько-здобицької культури з двома кістяками [23, 53]. З тексту Ю. Шумовського дізнаємося, що поховання були виявлені на схід від церкви. На мапі Мирогощі 1922 р. помітно, що церква знаходиться на західному краю довгого мису, утвореного р. Липкою та її притокою, а доволі щільна забудова поширюється у східному напрямку (рис. 1,2). Тож найімовірнішим місцем виявлення Ю. Шумовським поховань є східна околиця села на 1934 рік.

У 2003 р. авторами було оглянуто правий берег р. Липки на згаданому місці і встановлено, що весь його край, аж до повороту річки з с. Липа зайнято великою багаточисловою пам'яткою, якій присвоєно назву Мирогоща-7. На поверхні було виявлено матеріали городоцько-здобицької культури, могилянської групи, вельбарської культури, VIII – IX ст., X – початку XI ст., XII – першої половини XIII ст. та XV – XIX ст. Пошук топоніма «Поле Козакевича» опитування місцевих жителів успіху не приніс, оскільки пан Козакевич володів багатьма розрізненими земельними ділянками в околицях Мирогощі. Натомість урочище «За греблею» було досить легко ідентифіковане з відомою знахідкою поховання римського часу [27, 73, 74].

У 2001 р. у Варшаві вийшла друком праця польської дослідниці Терези Венгжинович, де було опубліковано матеріали епохи бронзи і ранньозалізного віку з території України і Білорусі, які зберігаються в фондах Державного археологічного музею у Варшаві і потрапили туди в період з кінця XIX ст. до Другої світової війни. В каталозі знахідок подано опис і ілюстрації матеріалів з села Мирогоща тодішнього Дубнівського повіту. Серед них окремим комплексом, із зазначенням про походження з інгумаційного поховання в Мирогощі, присутні посудини, які, без зайвої долі сумнівів, можна ідентифікувати як матеріали здобуті Ю. Шумовським з описаних ним двох поховань, до того ж, в музейній документації щодо однієї посудини збереглась вказівка про походження з поховання на «Полі Козакевича» [35, 36, рис. 26,a,e,f-h].

Використовуючи дані з вказаних джерел подаємо опис поховань та інвентарю з них.

Малюнок Ю. Шумовського із зображенням першого інгумаційного поховання виконаний в перспективі виглядом з північного боку (рис. 2,1). Він дає можливість ствердити наступну інформацію про об'єкт. Кістяк був розміщений у випростаному положенні і орієнтований головою на схід. Череп лежав на потиличній кістці. Руки були покладені вздовж тулуба. Кісті рук і стопи на малюнку не показані, що не може свідчити про їх відсутність у похованні. Біля правої стопи знаходилася посудина. Незважаючи на наявність аж трьох зображень останньої, жодне з них не передає достовірно і повно ані її форми, ані її орнаменталізації. В цьому дозволяє пересвідчитись ілюстрація подана до публікації Т. Венгжинович, до якої і звернемося щоб скласти повний опис. Тулуб посудини мав круглобоку форму. Краї вінець не збереглися. Шийка висока, в нижній своїй частині вертикальна, а вище – розхилена назовні. Плічка мають середнє положення, а їх лінія також випукла з плавним переходом до шийки. Придонна частина випукла з різким переходом до плоского дна. На середині висоти плічок був нанесений ряд косих заглиблень верболистої форми. Згідно опису, наведеного Т. Венгжинович, поверхня посудини мала чорну згладжену поверхню, з внутрішнього боку майже повністю покриту нальотом глини, а із-зовні лише до рівня основи плічок. В глиняному тісті наявні домішки червонястих зерен шамоту. Наводимо виміри основних параметрів: висота посудини становить 15 см, висота збереженої шийки – 3,24 см, діаметр шийки – 8,25 см, діаметр шийки в місці найбільшого збереженого розхилу – 9,95 см, діаметр основи плічок – 14,5 см, висота плічок – 5,85 см, висота нижньої частини посудини – 5,1 см, діаметр дна – 6,4 см.

Малюнок другого інгумаційного поховання здійснений в плані (рис. 3,1). Прямокутний контур показаний на ньому і згадка в тексті про дане поховання, як про «скриньковий гроб», вказує на те, що автору розкопок вдалося зафіксувати котлован. За приблизними розрахунками його довжина становила близько 2,5 м, а ширина 1,5 м. Орієнтований він був по лінії схід – захід. В центрі поховання знаходилося два кістяки збережені в анатомічному порядку, розміщені в скорченому положенні в позі «валету» один відносно одного, орієнтовані по лінії схід – захід. Східний кістяк лежав на правому боці, ноги були підігнуті і покладені поряд, руки – складені разом зігнуті в ліктях і підняті до рівня плечей, череп лежав на правій скроневій кістці обличчям на північ. Західний кістяк лежав на правому боці, ноги були підігнуті і покладені одна на другу, руки – зігнуті в ліктях, підняті до рівня плечей і перехрещені, череп лежав на правій скроневій кістці головою на південь. Ноги небіжчиків були покладені так, що їхні п'ятки знаходились поруч, а кисті були розміщені поряд з тазом один одного. З південного боку біля черепа західного кістяка знаходився черпак. З північного боку біля черепа східного кістяка лежала миска, розміщена вінцями догори. Поряд, біля його рук, знаходився черпак, а північніше – горщик. Ці три посудини утворювали скупчення, розташоване поряд з обличчям небіжчика.

Склад інвентарю могили і ті його ознаки, які вдалося прочитати з малюнка Шумовського,

а саме орнаментовані канелюрами вінця миски, ряд круглих випуклостей під вінцями горщика і хвиляста лінія на тулубі, яка, очевидно, зображувала розчленований валик (рис. 3,2), дозволили ідентифікувати ці посудини з опублікованим Т. Венгжинович комплексом, який мав ідентичний склад і вказівку про напис на всіх посудинах: «Мирогоща гроб скелетовий».

Миска мала конічну форму, загнуті під прямим кутом досередини вінця зі зрізаним краєм і плоске дно. Під краєм із зовнішнього боку були нанесені косі канелюри. Зовнішня поверхня, згідно поданого опису, була лощена, коричневого кольору зі світлішими і темнішими плямами. Внутрішня – заглажена, сіро-чорна. Висота миски становить 9,5 см, діаметр вінець – 25-26,5 см, діаметр дна – 8,5 см (рис. 4,1).

Один черпак з відбитим вушком (винесеним вище краю вінець) мав S-подібний профіль з низьким положенням плічок і злегка заокруглене дно. Поверхня, згідно опису – сіро-брунатна, сильно пошкоджена. В глиняному тісті присутня домішка дрібнозернистого шамоту. Висота черпака становить 6,8-7 см, діаметр вінець – 6 см, діаметр тулуба – 7,5 см (рис. 4,4).

Другий черпак з широким грубим вушком, винесеним вище краю вінець, мав півкулястий тулуб, слабо виділену вертикальну шийку, середнього положення плічка і округле дно. Край вінець в профілі на ілюстрації не окреслено. Поверхня черпака, згідно опису – сіра, зглажена, в глиняному тісті присутні домішки дрібнозернистого товченого кременю. Висота черпака становить 5,3 см, діаметр вінець – 5,3-6 см, діаметр тулуба – 8 см (рис. 4,3).

Горщик тюльпаноподібної форми мав відігнуті назовні вінця з сплосченим краєм, циліндричний тулуб і звужену придонну частину з різким переходом до плоского дна, орнаментований під краєм вінець рядом проколів, відтиснених зсередини і наліпним трикутним валиком розчленованим пальцевими вдавленнями на середині висоти посудини. Поверхня коричневого кольору, ззовні – нерівна, трохи ошершавлена, а зсередини – зглажена. В глиняному тісті присутня домішка великої кількості товченого кременю. Висота горщика становить 24,5 см, діаметр вінець – 15,5-17 см, діаметр дна – 8 см (рис. 4,2).

Інтерпретація. Усі відомі парні скорчені поховання в позі валету періоду пізньої бронзи з теренів Західної України на підставі інвентарю (здебільшого металевих виробів) віднесені дослідниками до тшинецько-комарівського культурного кола [1].

Найбільшою кількістю парних поховань кінця епохи бронзи – початку ранньозалізного віку відома висоцька культура. Серед притаманних їм типів положень кістяків виділяються такі: 1) померлі лежать поруч у випростаному положенні, обличчями звернені один до одного; 2) покійники укладені в обійми один одного, причому руки одного обіймають за стан або плечі іншого, а ноги одного лежать поверх ніг іншого; 3) покійників укладено один на одного [6, 483]. Відкрито лише одне поховання в Висоцьку (поховання №2, розкопки 1951 р.), в якому небіжчики лежали випростані на боці, звернені головами в протилежні сторони, а ноги кожного з низ знаходились на грудях іншого, сягаючи нижньої щелепи [6, 472]. Відомі також колективні ґрунтові поховання біля с. Городок Луцького району, в яких засвідчений обряд покладання в скорченій позі валетом [2]. На підставі інвентарю автори зарахували їх до висоцької культури [13, 71-74, фото 20,21].

На Правобережному Подніпров'ї в передскіфській час інгумаційні поховання в скорченому положенні на боці з широтною орієнтацією існували поряд з обрядом трупоспалення [26, 45]. Інгумації померлих у випростаному і скорченому положенні при широтній орієнтації характерні й для поховальних пам'яток Дніпровського Лісостепоного Правобережжя усього скіфського часу і пов'язані зі степовою скіфською культурою [9, 34,35,38,39,46,47].

Захоронення небіжчиків в скорчених позах, орієнтованих головою на захід або північний-захід, було притаманне ґрунтовим і підкурганним похованням передскіфського часу Середнього Подністров'я [17, 201]. Традиційними на цій території були також групові поховання (Лука-Врублівецька, Мервинці, Дністрівка) [24]. До того ж в декількох могилах на курганному могильнику біля с. Лука-Врублівецька вдалось встановити, що скорчені кістяки були орієнтовані головами у різні сторони (курган №1, могили 1 і 3 кургану №4) [28, 7,8; 29, 92-94].

Інвентар парного поховання з Мирогощі дозволяє пов'язати його з пам'ятками могилянської групи ранньозалізного віку. Миски з нахиленими досередини краями, орнаментованими косими канелюрами, спорадично трапляються в комплексах цих пам'яток і поширились тут внаслідок впливів гальштатських культур з півдня [3]. Типовим для могилянської групи є тюльпаноподібний горщик, орнаментований карбованим валиком і рядом проколів під краєм вінця [15]. Подібні черпаки побутують в багатьох культурах починаючи з пізньої бронзи, в тому числі і в білогрудівській культурі [26, 51; рис. 27,2,4]. Такі ж самі екземпляри у великій кількості походять з зольника могилянської групи біля м. Нетішин [22, 317, рис. 9].

Наразі, це єдине відоме парне поховання могилянської групи і, взагалі, серед культур ран-

ньюзалізного віку на теренах Східної Європи з обрядом тілопокладення в скорченій позі «валетом». Воно значно відрізняється від обряду епонімного могильника в с. Могиляни, де основними є тілоспалення в урнах [16, 77]. Близькими є тільки підкурғанні поховання біля с. Сивки (колишній маєток Радзимін) [4]. Кам'яна скриня в одному з курғанів і західна орієнтація небіжчиків зближує поховальні звичаї засвідчені на цьому могильнику і звичаї груп непоротівської та Сахарна-Солончени Середнього Подністров'я. Не виключено, що і в Мирогощі також міг бути наявний курғанний насип, знищений інтенсивною господарською діяльністю.

Дане поховання підтверджує генетичний зв'язок пам'яток могилянської групи з тшинецько-комарівською культурою, який до цього припускався лише на основі співставлень посуду через посередництво білогрудівської культури [16, 77]. Також очевидним є його зв'язок з похованнями чорноліської культури Середнього Подністров'я, з якою могилянську групу пов'язують і деякі форми посуду та способи орнаментатії.

Друге поховання має більш уніфікований обряд і значно ширше коло аналогій. Поховальні обряди тілопокладення у випростаному положенні з південною орієнтацією і кремації (частина в урнах) на ґрунтових могильниках притаманні для раннього етапу розвитку висоцької культури, що яскраво ілюструє Петриківський могильник [5, 207-213, 224, 240.] Те ж саме можна сказати і про ранні поховання тарнобжеської групи лужицької культури. Ця ж традиція продовжується у середній і пізній періоди розвитку висоцької культури, а також на волинських пам'ятках лужицької культури [20]. Відмінність мирогощанського поховання полягає в східній орієнтації. Як вже зазначалось, така орієнтація притаманна для поховальних пам'яток Дніпровського Лісостепоного Правобережжя усього скіфського часу. Територіально близькі інгумаційні поховання з широтною орієнтацією виявлені на могильнику висоцької культури біля с. Лукаші на Брідщині Львівської обл. у верхів'ях р. Ккви. Проте, у зв'язку з їх ритуальною руйнацією, там не було встановлено в якому напрямку укладалися небіжчики головою [10, 22-29].

Посудинки з кулястим тулубом і відігнутими вінцями, S-видного профілю, схожі за формою і орнаментатією на мирогощанську, відомі з курғанів передскіфського часу в басейні р. Тясмин, де знайдені в складі кремаційних поховань, а також з курғанів скіфського часу поблизу с. Мачухи на Полтавщині, досліджених М. Я. Рудинським в 1923-1946 рр. [21, 129, 133, рис. 1; 3, 3; 12, рис. 2, 1, 11; 12, рис. 3, 23; 12 рис. 4, 19, 24; 12, рис. 5, 8, 9; 12, рис. 6, 9]. Згідно О. Тереножкіна вони з'являються в ранньочорноліський час на пам'ятках правобережного Подніпров'я, а найбільшого поширення набули вже в ранньоскіфський час, проте, стали відрізнятися від чорноліських досконалим чорним лощінням і різноманітною багатого прокресленою орнаментатією [26, 78, 79].

Таким чином дане поховання, скоріше за все, відображає східний лісостеповий компонент у могилянській групі пам'яток.

Отже досліджені Ю. Шумовським пам'ятки в с. Мирогоща є своєрідними виявами поховальної обрядовості населення ранньозалізного віку Лісостепоної зони Волині, дуже нетиповими для даного мікрорегіону і мають велике значення для дослідження проблематики «Волинських культур». Дана публікація особливо важлива з огляду на бідність джерельної бази поховальних пам'яток цих культур.

1. В с. Пересопниця Рівненського району у 1938 р. в ур. Замостя виявлено два парні поховання, в яких скелети були покладені в скорченому положенні в позі валету [31, 86-89]. В с. Великий Боратин Луцького району у 1937 р. Я. Фіцке в ур. Гребельки дослідив курған, під насипом якого нижче рівня первісної поверхні лежало чотири скелети у скорченому положенні, укладені у дві пари в позі валетом кожна, орієнтовані по лінії схід-захід. Обличчя усіх небіжчиків звернено в один бік [32, 128]. Ще один курған у 1937 р. Я. Фіцке дослідив біля с. Шепель Луцького району в ур. Корчунок, під насипом якого виявлено два скорчених тілопокладення в позі валету [32, 128]. У 1940 р. в околиці с. Дитиничі Дубенського району М. І. Островський розкопав два курғани (з 9-ти наявних на могильнику). Одиничні поховання під ними знаходились в ямах, заглиблених в материк, а кістяки покладені в скорченій позі в одному випадку на лівому боці (курған 1), в іншому – невідомо (курған 2) і орієнтовані головою на північний захід [8, 58, 59]. На Войцехівському могильнику дослідженому у 1948 р. Є. Ф. Лагодовською і Ю. Н. Захаруком виявлено 4 підкурғанних парних поховання (з 24-х відкритих), в яких скелети знаходились в скорченому положенні орієнтовані за лінією схід-захід в позі валету [18, 62-67; 19, 69-74]. У 2000 р. на околиці м. Нетішин Славутського району в заплаві правого берега р. Горинь В. О. Самолюком відкрите і досліджене колективне поховання в зольнику, яке складалось з двох пар кістяків покладених в скорченому положенні в позиції валету [22].

2. У 1990-1992 р.р. на могильнику біля с. Городок Луцького району на р. Черногузці (ліва притока Стиру) в ур. Пасовище досліджено два групових і одне одинарне поховання, впуснені в котловани, орієнтовані по лінії схід-захід. В одному парному похованні було 7 кістяків, в іншому – 8. Усі вони були покладені в скорченому положенні на правому або лівому боці. В першому похованні четверо кістяків були укладені в дві пари в позиції валету з орієнтацією по лінії північний схід – південний захід, а в другому похованні кістяки утворювали 4 пари розміщені валетом і орієнтовані головами по лінії схід-захід. В одинарному похованні кістяк також лежав в скорченому положенні орієнтований по лінії схід-захід.

3. Миски з нахиленими досередини краями орнаментованими косими канелюрами відомі на могильнику голіградської культури в Сопоті (Сколівський район Львівської області), де датовані періодом На В [14, 51,52]. На поселенні Магала такі миски фігурують серед матеріалів культури Гава в шарі III датованому періодом В D/На А а також в шарі IV датованому періодом На В [24, рис. 2,3]. Відомі вони і з керамічних колекцій пізньочорноліських пам'яток Середнього Подніпров'я, корельованих з горизонтом На В-2, на які поширилися під впливом культур канельованого гальштату [11, 284].

4. В курганному могильнику поблизу маєтку Радзімін З. Глугером, Б. Рупневським і З. Радзімінським у 1876 та З. Радзімінським у 1878 р.р. досліджено групу з трьох курганів. В одному з них (II, 1876) виявлено поховання на стародавній поверхні у випростаному положенні на спині орієнтоване головою на захід. Руки складені на грудях, ноги схрещені. Біля голови стояли два неорнаментовані черпаки. Під іншим курганом (I, 1878) було відкрито поховання в кам'яній скрині, спорудженій на стародавній поверхні. Скелет лежав у випростаному положенні на спині, орієнтований головою на захід, руки були випростані вздовж тіла, ліва нога витягнута, права – дещо зігнута в коліні. Біля лівої руки стояли черпак, горщик і кубок. [33, 66, 164]. Інвентар поховань відноситься до могилянської групи. Посудини були опубліковані Т. Сулімірським у 1968 р. [34, plate 24.10-12].

5. Бандрівський М., Крушельницька Л. Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV. – С. 193-247.

6. Бандрівський М. Парні поховання висоцької культури // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV. – С. 466-486.

7. Березанська С. С., Гошко Т. Ю., Самолюк В. О. Колективне поховання тшинецької культури на р. Горинь // Археологія. – К.: ІА НАН України, 2004. – №1. – С. 111-124.

8. Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К., 1972. – 268 с.

9. Бессонова С. С., Ковпаненко Г. Т., Скорый С. А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион) / Отв ред. Б. Н. Мозолевский. – К.: Наукова думка, 1989. – 336 с.

10. Войнарівський В., Конопля В., Филипчук М. Лукаші. Багатошарова пам'ятка археології на Брідщині – Львів: Рятівна археологічна служба України, 2005. – 112 с.

11. Дараган М. Н. О финале культуры позднего чернолесья в Среднем Поднепровье // На пошану Софії Станіславівни Березанської: Збірник наукових праць. – К.: Шлях, 2005. – С. 283-296.

12. Ковпаненко Г. Т. Кургани поблизу с. Мачухи на Полтавщині (За матеріалами М. Я. Рудинського) // Археологія – К.: Наукова думка, 1970. – Т. XXIV. – С. 146-170.

13. Козак Д., Оприск В., Шкоропад В. Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок. – К., 1999.

14. Крушельницька Л. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи: рубіж епох бронзи і заліза. – К.: Наукова думка, 1985.

15. Крушельницька Л. І. Пам'ятки могилянського типу // Археологія. – К.: Наукова думка, 1974. – №13. – С. 11-24.

16. Крушельницька Л. І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К.: Наукова думка, 1976.

17. Крушельницька Л. І. Чорноліська культура Середнього Придністров'я: за матеріалами непоротівської групи пам'яток. – Львів, 1998.

18. Лагодівська О. Ф. Войцехівський могильник бронзової доби на Волині // Археологія. – К., 1948. – Т. II. – С. 62-72.

19. Лагодівська О. Ф. Нові дослідження Войцехівського могильника // АП. – К., 1956. – Т. VI. – С. 69-74.

20. Павлів Д. Нові пам'ятки «лужицької культури» на заході України // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дніпра і Прип'яті / відп. ред. Л. І. Крушельницька. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 11-56.

21. Покровська Є. Ф. Кургани передскіфського часу в басейні р. Тясмин // Археологія. – К.: Наукова думка, 1953. – Т. VIII. – С. 128-137.
22. Самолюк В. Зольник могилянської групи поблизу м. Нетішин // На пошану С. С. Березанської: Зб. наук. пр. – К., 2005. – С. 302-319.
23. Свєшніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України: Ровенська область. – К.: Наукова думка, 1982.
24. Смирнова Г. И. Гавско-голиградский круг памятников восточно-карпатского бассейна // АСГЕ, 1976. – Вып. 17. – С. 118-134.
25. Смирнова Г. И. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончєны и Жаботин: (по материалам курганов в селе Мервынци на Днестре // СА 1977. – №4. – С. 95-97.
26. Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. – К.: Издательство АН УРСР, 1961. – 247 с.
27. Ткач В. Пам'ятки вельбарської культури в басейні середньої течії р. Ікви // Археологія. – 2005. – № 3. – С. 69-77.
28. Шовкопляс І. Г. Курганний могильник передскіфського часу на Середньому Дністрі // АП УРСР. – К., 1952. – Т. IV. – С. 5-11.
29. Шовкопляс І. Г., Максимов Є. В. Дослідження курганного могильника передскіфського часу на Середньому Дністрі // Археологія. – К.: Наукова думка, 1952. – Т. VII. – С. 89-109.
30. Шумовський Ю. Ф. Зруйноване гніздо. – Саванна, 1992. – Т. II. Машинопис // Архів ДІКЗ м. Дубна.
31. Synkalowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – 269 s.
32. Fitzke J. Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu // ZOW. – 1938. – Т. XIII. – S. 127-128.
33. Radziwiński Z. Dalsze poszukiwania archeologiczne w pow. Ostrogskim na Wołyniu dokonane w r. 1878 // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Kraków, 1879. – Т. III. – S. 62-69.
34. Sulimirski T. Corded Ware and globular amphorae north-east of Carpathians. – London, 1968. – 227p.
35. Węgrzynowicz T. Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. – Warszawa, 2001. – 123 s.

Рис. 1. 1 – Місце розташування с. Липа на карті річкової системи Горині і Стиру; 2 – карта с. Мирогоща 1922 р.

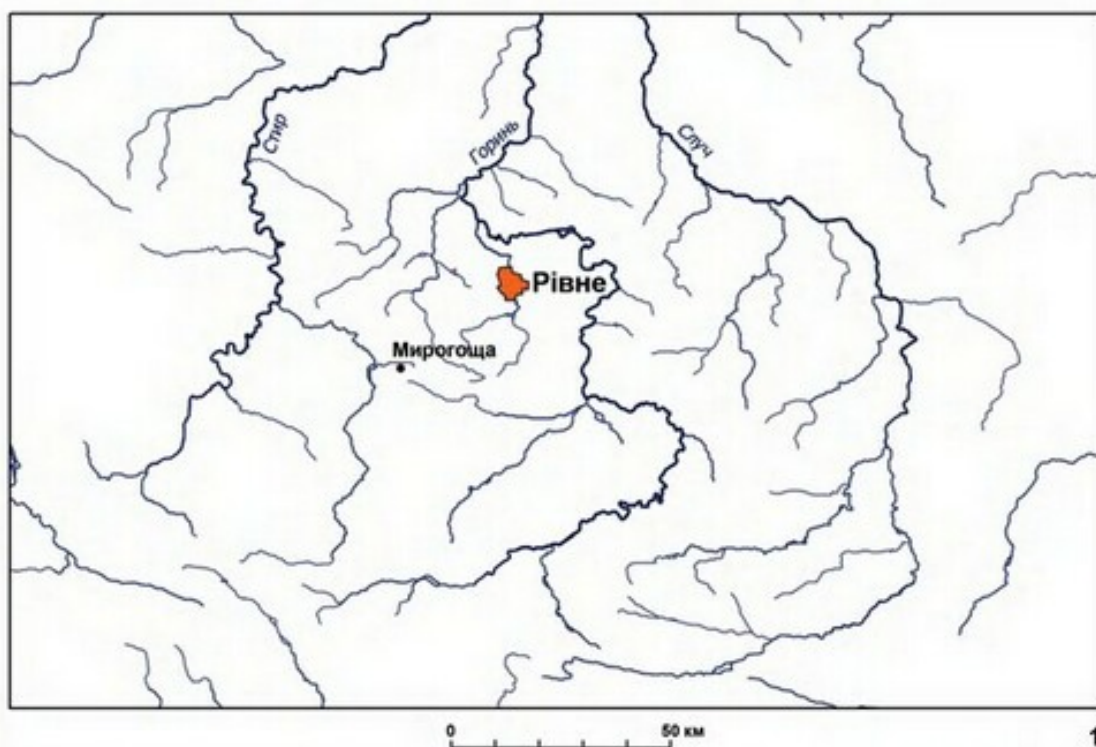
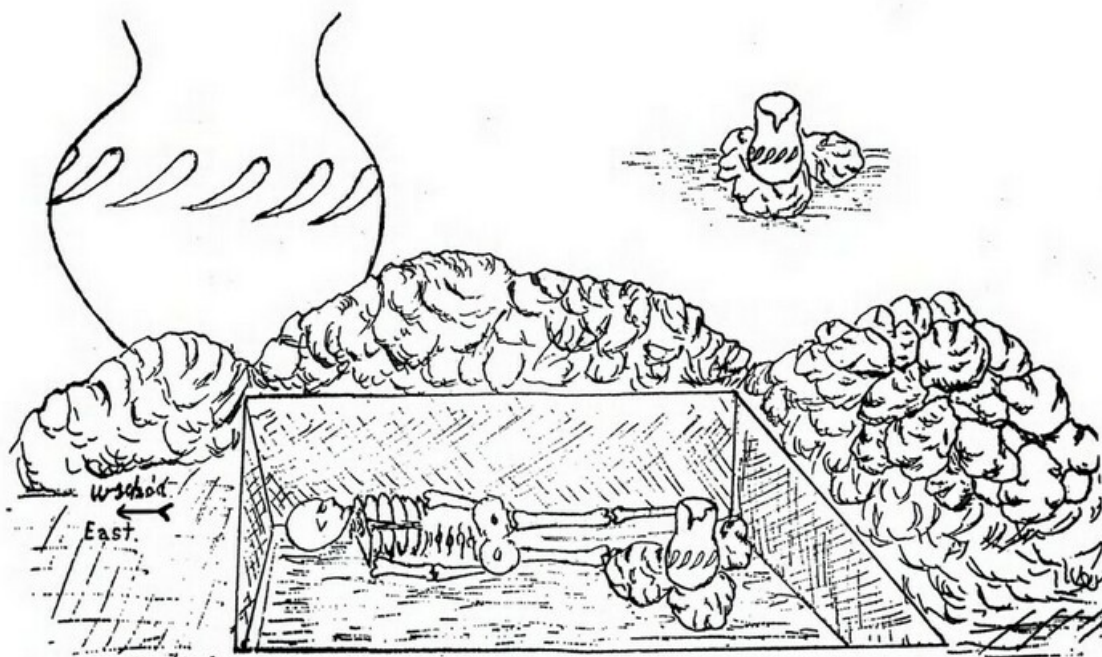
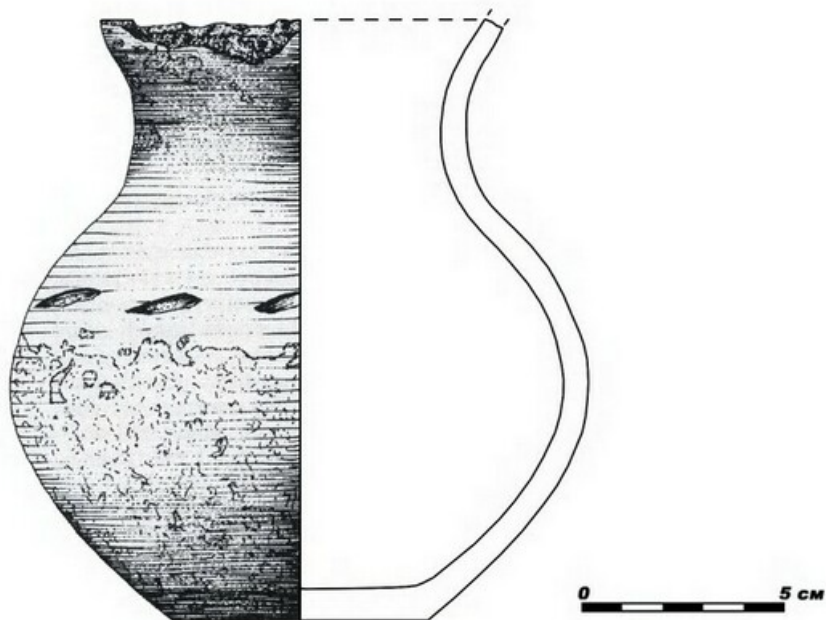

Рис. 2. 1 – Малюнок одиночного поховання з Мирогощі з мемуарів Шумовського «Зруй-

Односкелетовий гроб з віку металів і з орнаментом кераміки культу вогня знайдений автором в с. Мирогоща/Волинь.

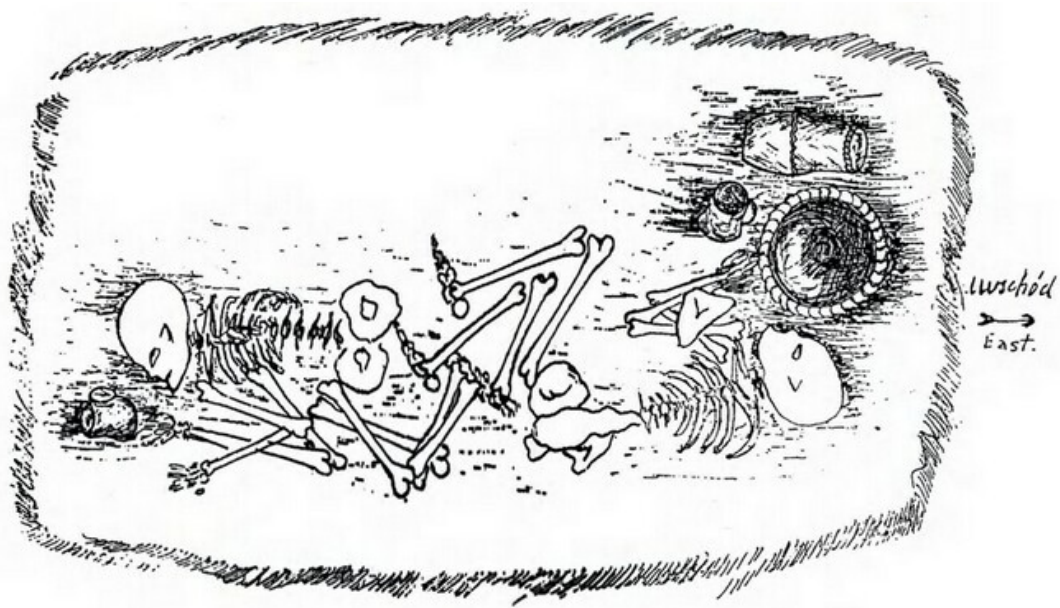
1

2

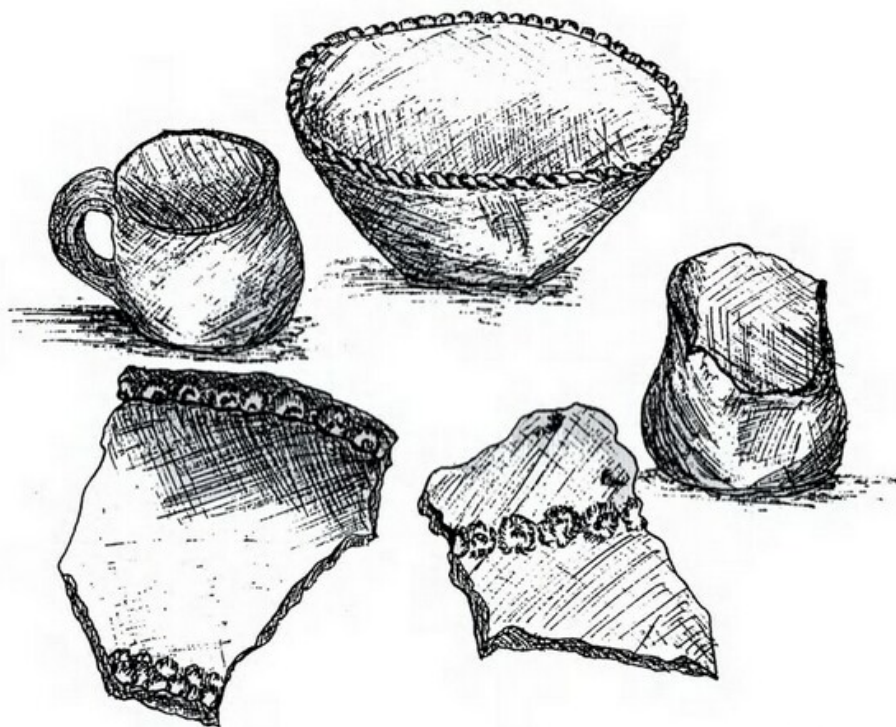
новане гніздо»; 2 – посудина з поховання (за Т. Венгжинович).

Рис. 3. 1– Малюнок парного поховання з Мирогощі з мемуарів Шумовського «Зруйноване

Двошкелетовий гроб з початків металевого періоду
знайдений автором в с. Мирогоща/Волинь.

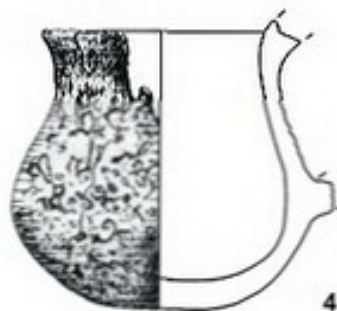
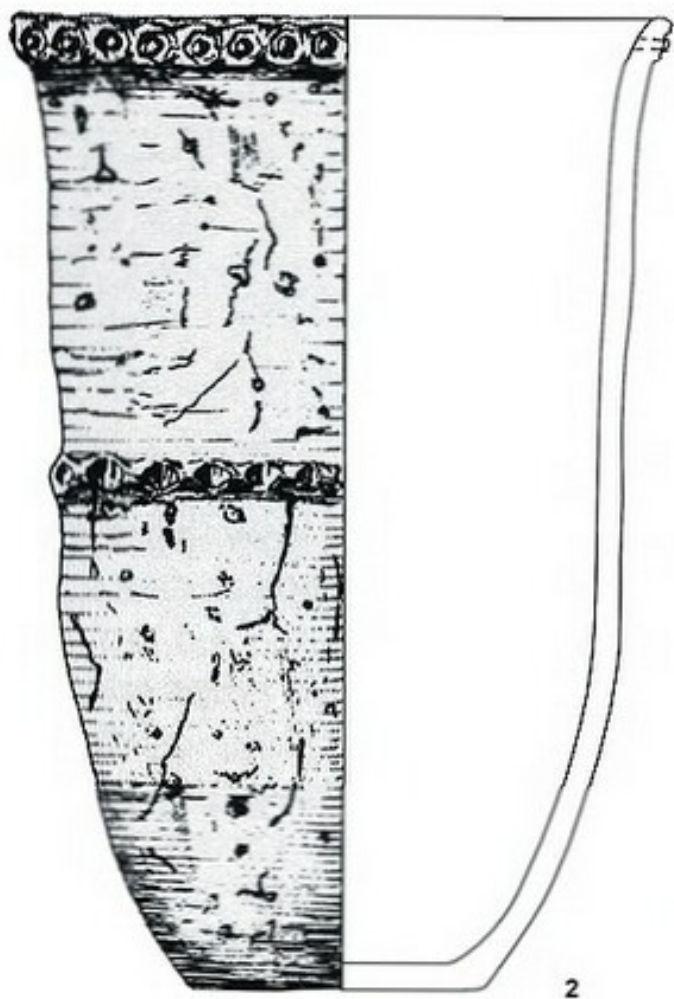
1

2

гніздо»; 2 – посуд з поховання (там само).

Рис. 4. Посуд з парного поховання (за Т. Венгжинович).

МАТЕРІАЛИ З РОЗКОПОК М. І. ОСТРОВСЬКОГО НА ПОСЕЛЕННІ ЛИПА В УРОЧИЩІ «ВІТЕРЩИНА» ДУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано колекцію неопублікованих матеріалів археологічних досліджень М.Островського 1930-1940-х рр. з поселення Липа в урочищі «Вітерщина» з фондів Дубенського історико-культурного заповідника. Стверджено, що комплекс ранньозалізного віку з цієї колекції близький до пам'яток типу Нетішин могилянської групи середньої течії р. Горині і має окремі риси, притаманні кераміці цієї групи басейну р. Ікви. Одночасно він є і свідченням контактів на рівні мікрорегіонів.

Ключові слова: М.Островський, Липа, урочище «Вітерщина», Мізоцький кряж, лужицька культура, висоцька культура, милоградська культура, лежницька група, могилянської група

У фондах історико-культурного заповідника м. Дубна знаходиться колекція неопублікованих матеріалів з поселення Липа в урочищі «Вітерщина», здобута під час археологічних досліджень М.І. Островського у 30-40-х роках ХХ ст. [1].

У списку археологічних пам'яток Дубенщини, складеному М.І. Островським для обласного Історико-археологічного музею, зазначено: «В уроч. Вітровщина велике селище культури висоцької – знаходиться багато фрагментів кераміки і неолітичні крем. знаряддя». Там же вказано, що воно було відкрите автором 1925 року. Пам'ятка також відома як давньоруське поселення, виявлене М. Рудинським 1948 року [24, 51]. Довгий час її місцезнаходження залишалося невідомим. 1999 року загін туристично-археологічного клубу «Едельвейс» здійснив нанесення на карту топонімів в с. Липа. Тоді ж було встановлено точне місцезнаходження урочища «Вітерщина». Воно розташоване на пологому мисі Мізоцького кряжу, в районі колишнього витoku (тепер пересохлого) р. Липки – правобережної притоки р. Ікви, за 600 м на південний захід від сільської церкви. Сьогодні ця територія використовується під приватне сільське господарство (рис. 1).

З 1995 року на пам'ятці проводилися неодноразові збори підйомного матеріалу дубенським археологом В. Ткачем. Знахідки віднесено до городцько-здовбицької, багатоваликової кераміки, тшинецько-комарівської культур епохи бронзи, могилянської групи ранньозалізного віку і Х – початку ХІ ст. Вище по схилу він виявив сліди майстерні з обробки кременю епохи бронзи.

Опис матеріалів з фондів історико-культурного заповідника м. Дубна

1. Сокира кам'яна, шліфувана, з просвердленим отвором (рис. 2,7). Форма – усічено-ромбічна, асиметрична; обух – не виражений і скошений, ширина його задньої грані приблизно дорівнює довжині бічних граней; грані лезової частини дугасті, в два з половиною рази довші граней обушної; отвір – круглий в поперечному і конічний в повздовжньому перерізі, діаметром 3,5 см, знаходиться на лінії переламу між обушною і лезовою частиною; поряд з отвором ближче до леза помітний слід незакінченого свердління, діаметром 2,5 см. Параметри: довжина – 27,4 см, ширина – 13 см, висота – 7 см. Виготовлена з сіро-зеленуватого зернистого каменю. Виявлена випадково місцевим жителем у 1982 р. [2].

2. Сокира крем'яна, шліфувана (рис. 2,6). Форма – клиноподібна, у вигляді високої трапеції з розширеним лезом, в поперечному перерізі прямокутна. Параметри: довжина – 11 см, ширина леза – 3,7 см, ширина обушка – 2,0 см, товщина 1 см. Виготовлена з темно-сірого волинського туронського кременю [3].

3. Серп крем'яний біфасціальний (рис. 2,5). Лезо увігнуте і підгостре лускоподібною ретушню; п'ятка – рівномірно розширена, двобічно загострена лускоподібною ретушню; робоча частина сильно заповірована від спрацювання. Параметри: довжина – 15,7 см, ширина п'ятки – 7,5 см, товщина – 1,0 см. Виготовлений з темно-сірого волинського туронського кременю [4].

4. Фрагмент стінки посудини межановицької культури (рис. 2,1). Орнаментований рядом зерноподібних ямок на плічках; поверхня сіра, згладжена; в глиняному тісті домішки дрібних зерен кременю і піску [5].

5. Фрагмент вінця горщика тшинецько-комарівської культури (рис. 2,2). Вінце відігнуте назовні; краї заокруглені; орнаментований гладким валиком на шийці; поверхня цеглястого кольору, згладжена; в глиняному тісті домішки блискіток слюди і піску.

6. Фрагмент вінця горщика тшинецько-комарівської культури (рис. 2,4). Вінце відігнуте назовні; краї заокруглені; поверхня світло-цеглястого кольору, згладжена; в глиняному тісті домішки блискіток слюди і кременю.

7. Фрагмент вінця посудини тшинецько-комарівської культури (рис. 2,3). Вінце вертикальне; краї потовщені, косо зрізані назовні; орнаментована композицією на переході від плічок до шийки з горизонтальної прокресленої лінії і ряду круглих дрібних ямок під нею та пари симетричних груп косих прокреслених ліній по чотири в кожній на шийці; поверхня коричневого кольору, лощена, на зламі чорна; в глиняному тісті домішки дрібнозернистого кременю.

8. Колекція кераміки ранньозалізного віку (24 екземпляри, нумерація в тексті співпадає з нумерацією на рис. 3):

1-3,7) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями, потовщеними краями, орнаментовані косими насічками, або пальцевими вдавленнями по краю вінець і рядом круглих ямок під краєм вінець, які утворюють з внутрішнього боку перлини. У двох випадках, при нанесенні ямок паличкою, здійснювався нахилений донизу відтиск, від чого ямки набували форми опущеного донизу трикутника.

4,5) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями, потовщеними краями, орнаментовані рядом перлин під краєм вінця, і рядом пальцево-нігтевих заціпів під ним. У одного з них край вінець був карбований пальцевими вдавленнями, у іншого – мав форму гладкого валика.

6,12,16-18) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями, потовщеними, заокругленими краями, а в одному випадку – вертикально зрізаними, орнаментовані рядом перлин під краєм вінець;

8,10,13,14,15) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями і краями сформованими у вигляді валиків карбованих пальцевими вдавленнями та орнаментовані рядом перлин під ними;

9,11) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями з заокругленими, або горизонтально зрізаними краями, орнаментовані рядом перлин під краєм вінця і карбованим пальцевими вдавленнями валиком під ним;

19) фрагмент неорнаментованого горщика з відігнутими назовні вінцями, заокругленими краями і опуклим тулубом;

20,21) фрагменти стінок горщиків орнаментованих карбованим валиком;

22) фрагмент горщика з вертикальними вінцями, потоншеними заокругленими краями, злегка виділеними плічками, орнаментованого рядом негативних перлин відтиснених видовженими ямками (як у №2);

23) фрагмент черпака з біконічним тулубом і відламану рукою, прикріпленою до переламу тулубу, орнаментованого прокресленим орнаментом з косих ліній;

24) фрагмент миски конічної форми із плавно загнутими досередини вінцями, косо зрізаними досередини краями, орнаментованою рядом перлин на найбільшій випуклості тулубу.

Поверхня посудин згладжена, у номерів 2, 19 і 20 – лощена, різних відтінків коричневого, сірого і цеглястого кольорів. Усі крім 11, 18, 21 і 24 містять домішку шамоту в глиняному тісті, у екземплярів 7, 9, 11 і 12 присутній товчений кремень, у екземплярів 18, 21 і 24 лише пісок, у екземпляра 1 з шамотом комбінована слюда, у екземпляра 2, 3, 5, 6, 9, 15, 16, 19, 23 – пісок а в екземплярів 4, 14, 17 помітні блискітки слюди.

Аналіз та інтерпретація. Уламки кам'яних сверлених сокир такого ж типу, як екземпляр з ур. Вітерщини, знайдено на пам'ятках епішнурових культур Дубенщини, в тому числі Тараканів п. 3, Дубно-Звірогосподарство і на території сіл Молодаво і Костянець (1945 р.) [26, 607].

Велика кількість аналогічних клиноподібних крем'яних сокир, таких як під №2, виявлена на пам'ятках пізньотрипільської культури біля сіл Костянець, Мирогоща, Липа, на поселенні Листвин в ур. «Гострий Горб». М. А. Пелещин об'єднав їх у тип I [19, 68].

Біфасціальні серпи такої ж форми, як і липський, використовувалися в колі епішнурових культур епохи бронзи. Типологічно подібні вироби знайдені на поселеннях межановицької і стживовської культур по р. Ікві та р. Стублі [25, 162-163].

Кераміка ранньозалізного віку поєднує в собі риси різних груп пам'яток цього часу з території Волині. Територіально дане поселення знаходиться в межах ареалу могилянської групи [13, 72]. Орнаментація рядом перлин у поєднанні з карбуванням краю вінець або карбованим валиком та гладка поверхня посудин характерна для пам'яток типу Нетішин-Хорів і широко представлена в комплексах ряду поселень і зольників в середній течії р. Горині. Це ж стосується

ся і форми миски з Вітерщини. [22, 145, рис. 2-5]. На основі особистих спостережень авторів, здійснених під час розвідок в басейні р. Ікви, можна стверджувати, що абсолютне домінування таких ознак у комплексі не є властивим для пам'яток могиллянської групи цього мікрорегіону. Один фрагмент горщика за формою схожий до посудин милоградської культури (рис. 3,22). Орнаментация негативними перлинами під краєм вінця, до того ж з ямками у формі трикутників, також є рисою більше характерною для посуду милоградської культури на пам'ятках басейну р. Горині та території Білорусії [16, 104, рис. 44,45; 18, рис. 3,2-4; 23, 75, рис. 4]. Орнамент прокресленими лініями на фрагменті черпака має аналогії в чорноліській культурі Середнього Подністров'я (пам'ятки типу Непоротове) [15, рис. 50,2,8]. Взагалі, геометрична орнаментация прокресленими лініями дуже розвинута в останній, а в комплексах ранньозалізного віку Волині трапляється в одиничних екземплярах, прикладом чого є і даний фрагмент [21, рис. 7,1; 21, рис. 9]. В свою чергу, орнаментация нігтевими защипами є рисою пам'яток лужицької культури і так званої лежницької групи басейну Західного Бугу і Стиру [11, рис. 9,1,3, рис. 4,2,4; 12, рис. 4,2, рис.20,1; рис. 21,4; 14, рис. 77; 17, рис. 8,9,10]. Аналогії орнаментации горщиків з Липи (ряд нігтевих защипів в поєднанні з рядом перлин над ними) знайдені в комплексі могильника в Ромоші (Львівська обл.) та з культурного шару поселення в Сжижуві Грубешівського (Польща) повіту на Західному Бугу [14, рис. 80,2; 27, tabl. VI,10, tabl. VII,5]. Наявність у трьох горщиків домішки товченого кременю в глиняному тісті є властивою для кераміки ранньозалізного віку на берегах р. Стир. Великий процент посудин з домішкою кременю в тісті зауважено на поселеннях біля с. Хрінники [6], а також на поселенні Рованці – Гнідавська Гірка біля Луцька [7]. На пам'ятках могиллянської групи в басейні р. Ікви посуд з домішкою кременю трапляється в меншій кількості, але на багатьох з них [8]. Це також підтверджується і екземплярами з Липи.

На основі вищесказаного можна стверджувати, що комплекс ранньозалізного віку з ур. Вітерщина близький до пам'яток типу Нетішин могиллянської групи середньої течії р. Горині і має окремі риси притаманні кераміці цієї групи басейну р. Ікви. Тому він є свідченням контактів і переміщення носіїв традицій виробництва кераміки на рівні мікрорегіонів. Так, як р. Липка є найбільш віддаленою на схід притокою р. Ікви і має спільний вододіл з притоками Горині (Стублою і Збитинкою), то й міжплеменні контакти могли відбуватись, найшвидше, вздовж цих річок через Мізоцький кряж. Тим же шляхом, мабуть, проникають сюди і елементи милоградської культури. Оскільки басейн р. Ікви є контактною зоною між лужицькою, висоцькою культурою, лежницькою і могиллянської групами, то пам'ятка, досліджена Островським, має значення для вивчення їх взаємозв'язків і доповнює джерельну базу проблеми. Що стосується інших знахідок, то вони зайвий раз вказують на необхідність подальшого дослідження урочища Вітерщина для здобуття більшої інформації про місцезнаходження інших періодів.

1. Протягом другої половини 1920-х – 30-х років М. Островський, уродженець м. Дубна, проводить активні археологічні розвідки в місті і на його околицях. 1939 року після «золотого вересня» він був призначений завідуючим Дубенського музею і залишався на цій посаді до початку німецької окупації. За цей час він здійснив реорганізацію фондової колекції. Напередодні окупації М. Островський врятував всі цінності музею, розвізши їх по селах, а що було можливо – закопав у місті. Фактично, саме завдяки цьому, експонати не були вивезені до Німеччини, а після війни були повернуті за клопотання Островського до фондосховищ. Під час війни, коли фронт просунувся далеко на схід, М.І. Островський також проводив археологічні розвідки на пам'ятках Дубенщини. Сам він на час окупації жив в с. Липа. 1948 року він брав участь в археологічних експедиціях Львівської філії ІА АН УРСР під керівництвом вченого секретаря ІА АН УРСР М. Я. Рудинського та М. Ю. Смішка. На посаді директора Дубенського музею перебував до кінця 1948 року [9].

2. ДІКЗ кн. 2020/II-A-128.

3. ДІКЗ кн.3136/II-A-501

4. ДІКЗ кн. 3432/I-A-798

5. № 4-8 – науково-допоміжний фонд ДІКЗ кн. 1023/4689-4709

6. На цю особливість хрінницьких пам'яток вказувала, ще Л. Крушельницька, спираючись на матеріали розвідок [14, 151,152]. Під час роботи авторів в складі Хрінницької експедиції ІА НАН України під керівництвом Д. Н. Козака спостережено, що домішка кременю в комплексах посуду з розкопок поселень ранньозалізного віку є переважаючою. У публікаціях матеріалів розкопок інформації про це не зазначено [11; 12].

7. Під час розкопок на поселенні Рованці – Гнідавська Гірка (експедицією ДП «Волинські Старожитності» під кер. О. Є. Златогорського) відкрито об'єкти з комплексами близькими до

матеріалів Рованцівського могильника лужицької культури [10, 107]. В глиняному тісті посудин серед домішок часто був присутній товчений кремій, хоча щодо самого могильника, то в публікації матеріалів з нього подібного факту відмічено не було.

8. Цей факт ґрунтується на результатах розвідок А. Б. Бардецького та В. В. Ткача. Матеріали готуються до публікації.

9. *Дмитренко Т. Б.* Островський Михайло Іванович - дослідник ранніх поселень на Дубенщині // *Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби / За заг. автор. Кучинка М., Охріменка Г., Савицького В.* – Луцьк, 2008. – С. 252-256.

10. *Златогорський О., Бардецький А.* Дослідження багатощарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.* – Rzeszów, 2010. – Т. XXXI. – С. 101-114.

11. *Козак Д. Н., Прищепя Б.А., Шкоронад В.В.* Давні землероби Волині: пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі. – К., 2004.

12. *Козак Д. Н., Павлів Д.Ю.* Поселення ранньозалізного часу біля с. Хрінники на Волині // *Археологія і давня історія України. Археологія Правобережної України.* – К., 2010. – Вип. II. – С. 71-96.

13. *Крушельницькая Л. И.* Культуры Прикарпатья, Волыни и Закарпатья раннескифского времени // *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо).* – К.: Наукова думка, 1990. – С. 141-143.

14. *Крушельницька Л. І.* Лежницька група пам'яток Волині // *Пам'ятки гальштатського періоду в межах річчя Вісли, Дніпра і Прип'яті / Відп. ред. Л. І. Крушельницька.* – К.: Наукова думка, 1993. – С. 143-158.

15. *Крушельницька Л. І.* Чорноліська культура Середнього Придністров'я: за матеріалами неперотівської групи пам'яток. – Львів, 1998.

16. *Мельниковская О. Н.* Пам'ятники раннього залізного століття Юго-Восточной Белоруссии // *КСИА, 1963.* – Вип. 94.

17. *Павлів Д.* Нові пам'ятки «лужицької культури» на заході України // *Пам'ятки гальштатського періоду в межах річчя Вісли, Дніпра і Прип'яті / Відп. ред. Л. І. Крушельницька.* – К.: Наукова думка, 1993. – С. 11-56.

18. *Пелешишин М. А.* Нові матеріали до археологічної карти Волині // *МДАПВ.* – К., 1961. – Вип. 3. – С. 140-150.

19. *Пелешишин М. А.* Поселення мідного століття біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. – Львів, 1997.

20. *Ратич О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – С. 39.

21. *Самолук В.* Зольник могилянської групи поблизу м. Нетішин // *На пошану С. С. Березанської: Збірник наукових праць.* – К.: Шлях, 2005. – С. 302-319.

22. *Самолук В. О.* Пам'ятки типу «Могиляк»: проблеми культурно-хронологічної атрибуції // *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею.* – Нетішин, 2003-2004. – Вип. 2-3. – С. 135-147.

23. *Свєшніков І. К.* Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь // *Археологія.* – К.: Наукова думка, 1971. – № 2. – С. 68-81.

24. *Свєшніков І. К., Нікольченко Ю.М.* Довідник з археології України: Ровенська область. – К.: Наукова думка, 1982.

25. *Ткач В.* Крем'яні жниварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного століття за матеріалами з Дубенщини // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького: Матеріали наукової конференції 24-25. 11. 2005 р.* – Рівне, 2005. – Вип. 3.

26. *Ткач В.* Пам'ятки ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині.* – Луцьк, 2007.

27. *Dąmbrowski I.* Materiały ze Strzyżowa pow. Hrubieszów // *Materiały Starożytność.* – Warszawa, 1962. – Т. 8. – С. 7-41.

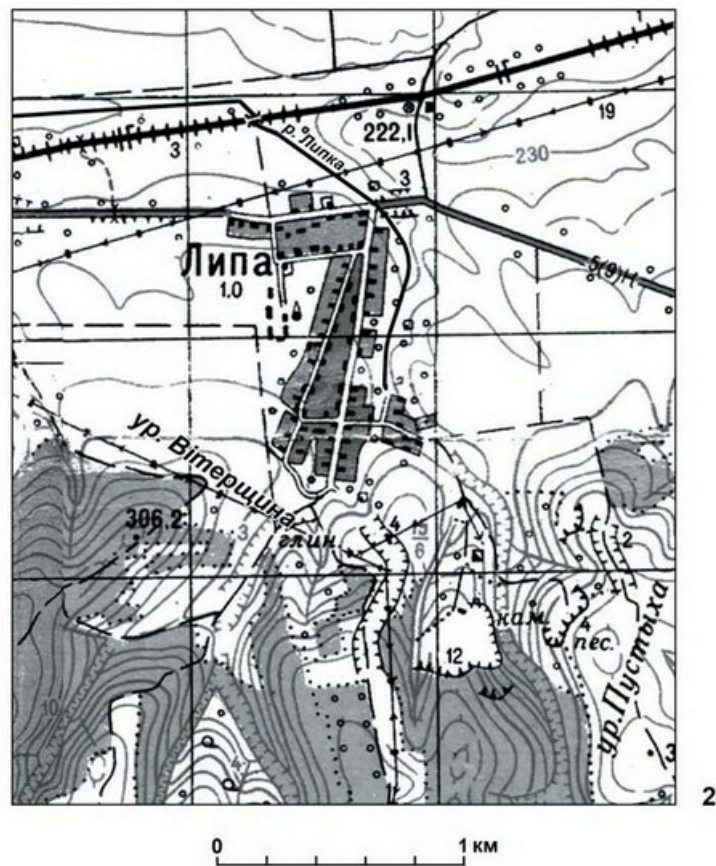
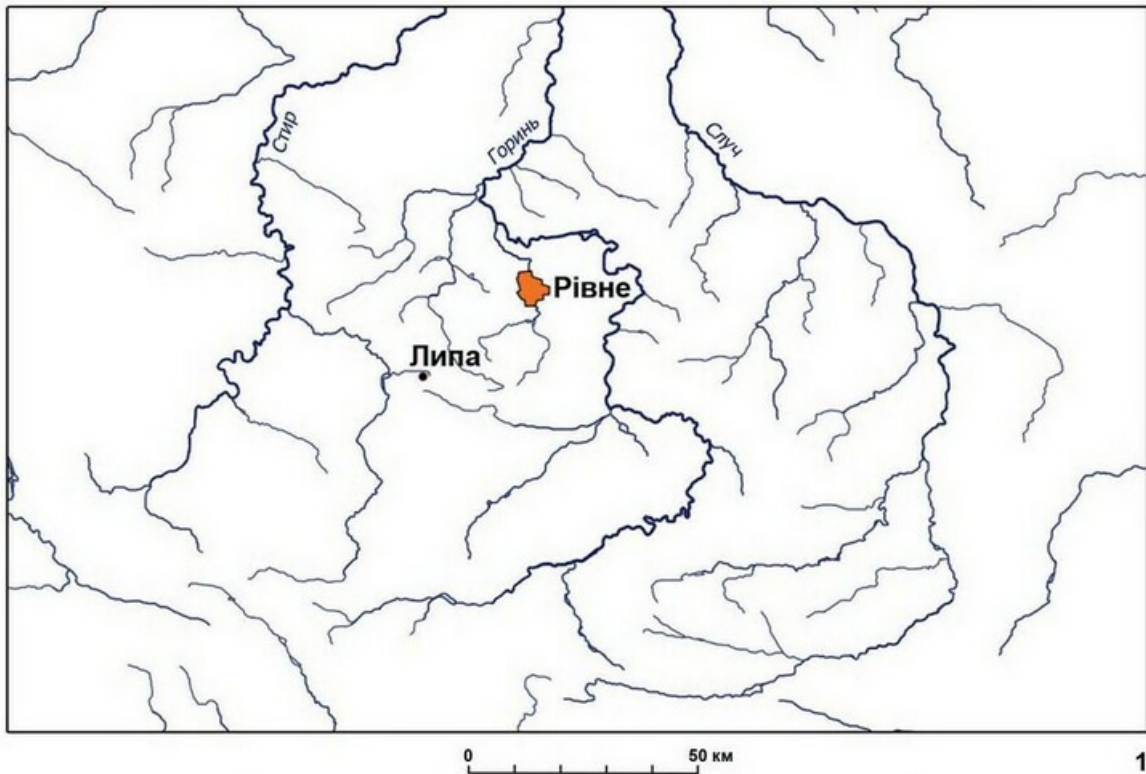

Рис. 1. 1 – місце розташування с. Липа на карті річкової системи Горині і Стиру; 2 – топографічна карта району с. Липа з позначенням урочища Вітерщина.

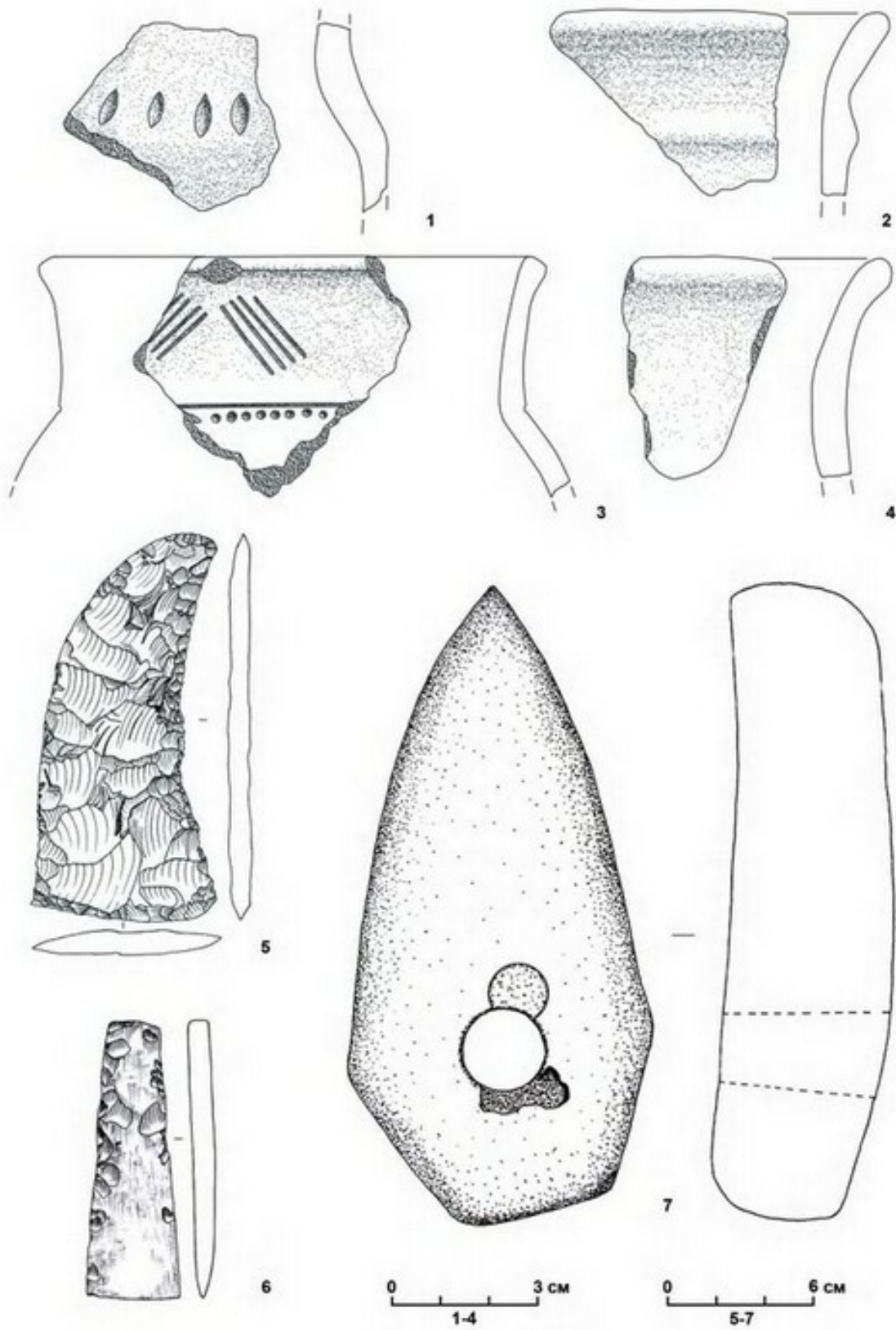

Рис. 2. Липа, ур. Вітерщина. Матеріали епохи бронзи.

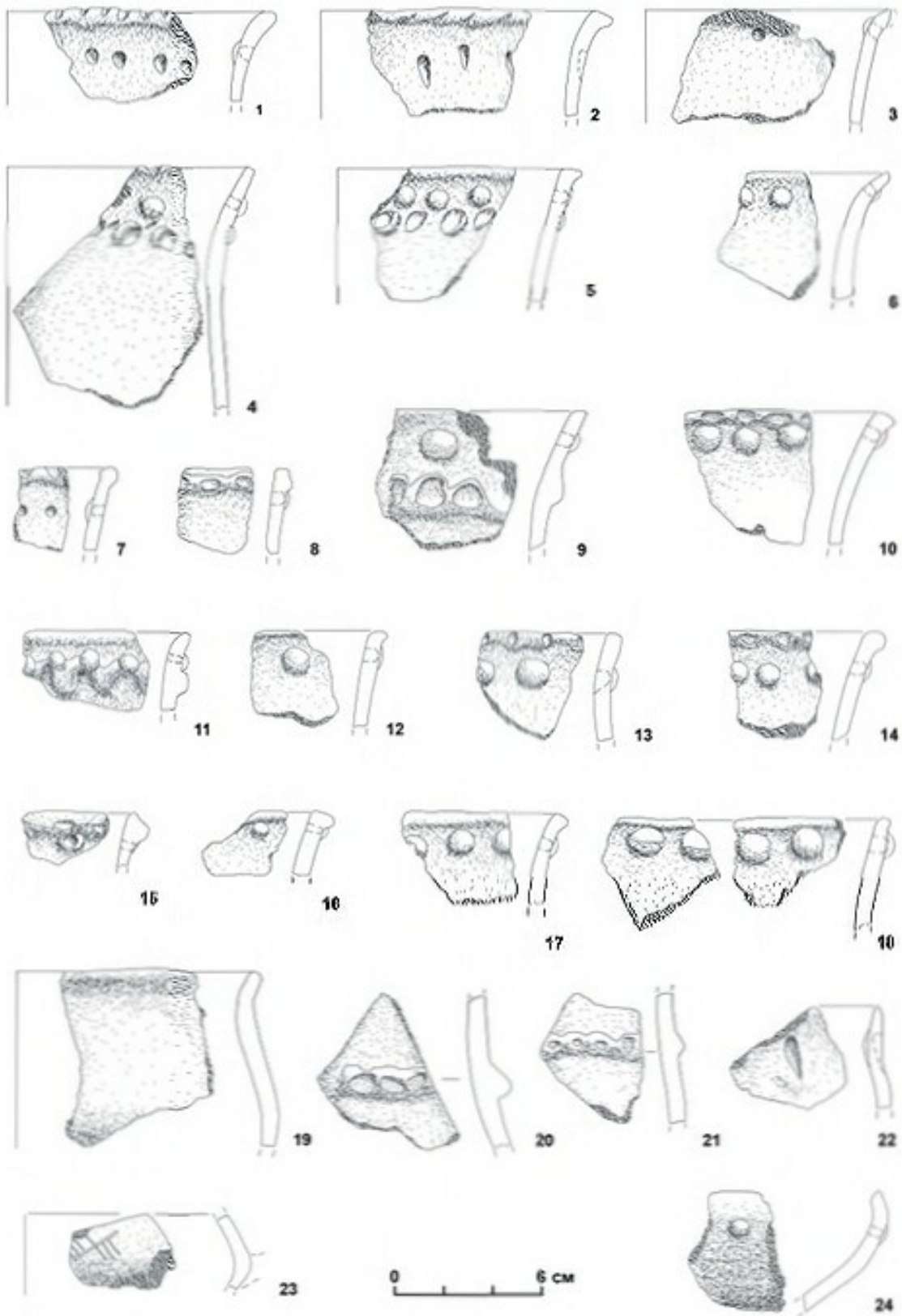

Рис. 3. Липа, ур. Вітерщина. Кераміка ранньозалізного віку.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ВОЛИНІ

У статті проаналізовано знахідки з території Волині матеріалів культури багатоваликкової кераміки (так званої бабинської культури) наприкінці III – в першій половині II тисячоліття до н.е. Охарактеризовано особливості керамічного комплексу, технологія виготовлення посуду та матеріальна культура «бабинців».

Ключові слова: бабинська культура, культура багатоваликкової кераміки, городоцько-здовбицька культура, межановицька культура, стжижовська культура, культура кулястих амфор, тишцінецько-комарівська культура

В кінці III – першій половині II тисячоліття до н. е. на Волині та Волинському Поліссі перебувало населення таких постшнурових культур, як городоцько-здовбицька (ГЗК), межановицька (МК), стжижовська (СК), а також окремі групи культури кулястих амфор (ККА). Імовірно, з XVIII ст. до н.е. тут з'являються носії тишцінецької (ТК) або східнотишцінецької (СТК) (за С. Березанською), а пізніше тишцінецько-комарівської (ТКК) культур. Щоправда, особливих контактів з представниками постшнурових культур у ТКК майже не виявлено. Проте, в етнічній обстановці тогочасної Волині з'являється несподіване культурно-історичне явище – культура багатоваликкової кераміки (КБК), або, як її зараз називають, бабинська культура, назва якої походить від найменування найраніше дослідженого поселення – Бабине III [7, 334-43].

Історіографія питання. Пам'ятки КБК були помічені ще в кінці XIX ст. Їх приєднували до пізнього етапу катакомбної культури [14; 20; 15; 16]. Після проведення розкопок на поселенні Бабине III на Нижньому Дніпрі (1951–1954 рр.) з'ясувалося, що відкрито нове культурне явище [6, 28-35; 7]. С. Березанська дійшла висновку про належність пам'яток з багатоваликковою керамікою до окремої культури. Ця дослідниця подала КБК першу зведену характеристику. Ареал поширення КБК частково збігається з територією поширення більш ранніх середньодніпровської та катакомбної культур.

На початку 1980-х років було відомо більше 200 пам'яток з керамікою КБК – переважно поселень та їх слідів. Ці пункти здебільшого відкрито на берегах великих та малих річок, вони часто розташовані на високих, зручних для оборони місцях [7, 335].

Дослідження на Волині. Вже у 80-х роках XX століття стало очевидним, що пам'ятки КБК охоплюють значні території Молдавії, Степової та Лісостепової України (південна частина), басейни Волги та Дону, в Румунії, окремі пункти відомі на Волині. Найбільше скупчення пам'яток виявлено в межиріччі Дніпра та Сіверського Дінця [5, 6].

Ще у 1980-х рр. Д. Козаком під час розкопок в басейні річки Черногузки поблизу с. Городок (Луцький р-н Волинської обл.) було виявлено кераміку КБК. Невелике повідомлення про неї подав С. Ревуцький. Під час масштабних розвідок В. Ткач (м. Дубно) виявив у басейні річки Ікви цілу низку пам'яток з керамікою КБК. У них вона становила, як правило, меншу частину комплексу матеріалів. Разом з нею майже скрізь було знайдено уламки посуду ГЗК, МК, СК [25, 571–709]. Це ж простежувалося і в закритих комплексах під час розкопок в Перевередові Млинівського району Рівненської обл. [22, 77], Волиці-Страклівській Дубнівського р-ну [21, 58-72], Зозові, Жорнові, Здовбиці [24, 127-128; рис. 37, 6; рис. 38, 5].

Територіально найближчими до волинських є пам'ятки з басейну Південного Бугу: Кочержинці, Барецьків, Собківка [5, 8, рис. 1], а також Львівщини, Тернопільщини. Можливо, берегами Південного Бугу (один з ймовірних напрямків) і рухалося населення КБК на північний захід – в басейни Ікви та Стиру. В Острозькому, Здолбунівському районах Рівненщини та на Хмельниччині розвідками О. Позіховського, О. Романчука виявлено низку пам'яток та матеріалів КБК (Остріг, Хорів, Кутянка та ін.). Матеріали КБК зберігаються також у колекціях П. Петровського, О. Кричевського та ін.

Соціально-культурні передумови розвитку КБК. У другій чверті II тис до н. е. панівними на теренах України стають племена культури багатоваликкової кераміки, які користувалися в бою легкими колісницями, запряженими кіньми, з колесами на спицях. Це населення продовжувало лінію розвитку індоіранського етносу [19, 18]. Вони мали «жваві контакти» з населенням

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

постшнурових та ранньотшинецької культур. Феномен поширення КБК «був яскравим, але нетривалим» [10, 408-412]. Бабинську (КБК) культуру відносять до кінця середньої – початку пізньої доби бронзи (XX–XVI ст. до н. е.) [1, 175; 16, 116]. На території Західної Волині це населення могло з'явитися у XIX–XVIII ст. до н.е.

У цей час фіксуються контакти племен півдня України з Мікенською державою, людністю Центральної Європи. Одним із доказів цього може бути Бассарабський скарб (інша назва – Бородинський), датований XVI ст. до н.е., в якому знаходились зброя та символи влади, виготовлені «збройрами та ювелірами крито-мікенського світу», а також сейминського кола культур [14; 20].

Військова техніка у КБК, як вважають дослідники [19, 18], була на високому рівні: використання бойових колісниць давало значні переваги у військових сутичках (для порівняння: [13, 1-36]). Походження цих груп пов'язують з південним Уралом, звідки «групи воїнів-колісничих... рухалися» Старим Світом, руйнуючи на своєму шляху систему культур доби середньої бронзи. Хоча про використання колісниць у КБК є й інші думки. На території України така доля спіткала утворення пізньої фази катакомбної культури (КК). На базі КК (середньодонська) постає бабинська культура [16, 117]. В її формуванні значну роль відіграло населення харківсько-воронезької катакомбної культури (так само як і стжижовської), яке під впливом доно-волзької абашевської культури колісничих мігрувало на схід України [1, 175].

Знахідки кераміки КБК на Волині. Найбільш вивченим регіоном поширення КБК є Дубенський та Млинівський райони Рівненської обл. (розвідки В. Ткача, Ю. Пшеничного та ін.). За інформацією першовідкривача пам'яток КБК у басейні Ікви В. Ткача, матеріали КБК або подібної до неї синкретичної, виробленої при взаємодії з ГЗК, МК, СК, трапляються на Дубенщині приблизно в 19 пунктах: Тартак-1, Тартак-2, Тараканів-5, Тараканів-8, Клюки-2, Стовець, Семидуби, Дубно-Волиця, Тараканів-2, Дубно-Звірогосподарство, Дубно-Палестина-1, Дубно-Сурмичі-3, Панталія-2, Івання-1, М'ятин-1, Хорупань-1, Аршичин-2, Липа, Костянець [25, 571-709]. Під час розкопок В. Самолюком на поселенні Волиця (Дубно), крім кераміки СК та подібної до ГЗК, знайдено також фрагменти посуду КБК (в об'єктах XIII, XVI) [21, 63-68; рис. 8, 7, 10, 11; рис. 10, 7, 8, 10].

Поблизу с. Перевередів (уроч. Лагор) Млинівського району розкопками І. Свешнікова та В. Коноплі № 2 виявлено матеріали КБК: фрагменти посуду, які становили лише 20% знахідок. Вони знайдені в різних місцях, у т. ч. на дні жител та вогнищ [22, 74-76; рис. 20]. Уламки кераміки КБК були також в засипці поховальної ями над похованням здовбицького етапу біля с. Здовбиця. Крім цього, фрагменти посуду КБК відкрито у вогнищевому скупченні житла № 1 разом з керамікою здовбицького етапу та стжижовської культури та на поселеннях Стадники і Коблин [23, 73, 88], в насипах курганів біля с. Дорогоща [9, мал. 14, 35; мал. 15, 11; мал. 27, 37].

Кераміку КБК виявлено неподалік Луцька в с. Рованці – уроч. Гнідавська Гірка (в об'єктах СК) (роботи ДП «Волинські старожитності», 2009 р.) [11, 101-114], а ще раніше в с. Хрінники Демидівського району на березі Стиру (збори О. Кричевського, П. Петровського) (рис. 2; рис. 3; рис. 4).

Значну увагу дослідженню впливів степових культур Припонтиди на західні терени українського лісостепу за доби бронзи приділив М. Бандрівський. Так, він запропонував виділити Остап'євські пам'ятки у верхньогоринський підваріант у складі південно-західного локального варіанту БК, віднісши до нього пункти Кутянка, Зозів, Жорнів, Торговиця (остання належить до басейну р. Стир) та інші. У курганах поряд з с. Дорогоща знадено окремі фрагменти БК. Курган II, поховання № 1 в Дорогощі М. Бандрівський пропонує віднести до першої фази БК, датуючи її 2300 – 2200 ВС.

М. Бандрівський до виділеної ним Остап'євської групи КБК відносить пам'ятки, досліджувані під час розкопок у таких населених пунктах:

1. с. Зозів в уроч. Кут (Зозів II) Рівненського р-ну Рівненської обл. [24, рис. 37, 6].
2. с. Лагодів Львівської обл. Під час розкопок у 1974 році Л. Крушельницька виявила «чудово орнаментований кубок» КБК [3, 194].
3. с. Перевередів (ур. Лагори) на лівому березі р. Ікви Млинівського району Рівненської обл. – розкопки І. Свешнікова, В. Коноплі у 1975, 1977 р. [23, 78-79].
4. с. Хоростків Гусятинського р-ну Тернопільської обл. У 1989 р. Г. Осовським у кургані 2 (h–1м, D–18 м) під розвалом кам'яної вимостки знайдено рештки похованого з кубком ГЗК висотою 12,5 см та круглою пряжкою з бурштину, яка нагадує кістяні предмети КБК, діаметром 7,5 см.
5. с. Остап'є Підволочиського району Тернопільської обл. Під час розкопок Я. Бриком (1929

р.) в кургані 1 знайдено банкоподібний горщик з наліпними карбованими валиками та кухлик. Скелети лежали скорченими на правому боці головами в протилежні боки. В кургані 2 був фрагмент кераміки КБК з валиком та карбуванням на ньому [3, 195].

6. с. Паликорове Бродівського р-ну Львівської обл. Л. Крушельницька та М. Бандрівський у 1987 р. дослідили найбільший з трьох курганів, висотою 1,4 м, діаметром 35–40 м. На дні поховальної камери були плахи з обгорілого дерева. Виявлено шість уламків кераміки КБК.

7. с. Кутянка Шумського р-ну Тернопільської обл. В підкурганному похованні виявлено кістяну пряжку, пластини з кістки, наконечник стріли.

8. с. Жорнів Дубнівського р-ну Рівненської обл. У 1970 р. І. Сवेशніков розкопав курган висотою 4,03 м, в якому були два людських поховання. В ямі розмірами 2,1x1,17 м знаходилася небіжчиця у скорченому положенні на лівому боці зі складеними перед обличчям руками. Біля черепа лежали два скроневих кільця, на грудях сім мідних пронизок, на поясі – чотири кістяні рурки (можливо, від сопілки). За визначенням Т. Кондукторової, це була жінка біля 60 років з різко видовженим черепом, вузьким лобом, високим та вузьким лицем, ніс вузький з горбинкою, на черепі помічено сліди штучної деформації, відомої з поховань кочівників Поволжя. В похованні 2 знаходився скелет дорослого чоловіка. На руці був мідний дротяний браслет, а поряд – кістяна бляха-пряжка [23, 46-47; 22, 73,74] та невелика двовуха амфора [3, 194-197]. Обидва поховання, напевно, треба віднести до елітних.

9. Торговиця Млинівського р-ну Рівненської обл. Ю. Нікольченком у 1972, 1974 рр. досліджено три кургани. В кургані № 1 (h–4,5 м, D–30x24 м) виявлено скорчені поховання чоловіка та жінки, орієнтованих на північний захід.

Ознайомлення з матеріалами музеїв Західної Волині та доступних приватних колекцій дозволяє припустити, що матеріали, близькі до катакомбної культури (КК) та КБК, знаходяться не лише в межириччі Стиру й Горині, але можуть бути й далі – на захід, аж до Західного Бугу (рис. 1).

Отже, пам'ятки культури багатоваликової кераміки охоплювали різні зони території України – степову, лісостепову. Відомі вони і на теренах Білорусі. В цьому контексті особливо несподіваним є перебування населення КБК на Західній Волині, порівняно густо заселеній у той час носіями ГЗК, МК, СК. Навряд чи прихід іраномовного населення КБК мав тут характер експансії. Кількість їх, швидше всього, була невелика (пункти з керамікою КБК знайдено на півдні Рівненщини: у Дубнівському, Млинівському, Острозькому, Рівненському, Здолбунівському районах). Можна припустити, що стосунки аборигенного та алохтонного населення були здебільшого мирними, але це питання не вивчене і складне. Так, мирне співіснування простежується у відносинах стижовських та бабинських спільнот. Явище такої взаємодії, до певної міри, є феноменальним. Причиною цього можуть бути певні спільні риси етнічного походження, мови тощо. Не менш вражаючим є вміння прийдшого населення адаптуватися до різноманітних екологічних умов [8, 32-39].

Особливості керамічного комплексу КБК. Вважається, що кераміка бабинської культури відзначається «сталими рисами у формі, мотивах, техніці орнаментации та виготовленні» [7, 337]. Не зважаючи на значний ареал поширення КБК, її кераміка зберігала певні традиційні риси, які дозволяють ідентифікувати належні їй комплекси. На периферії ойкумени КБК (у т.ч. на Волині) на риси кераміки впливали сусідні культури, з якими це населення співіснувало або тісно взаємодіяло. Тут вироблялися синкретичні її типи та особливості, своєрідний декор, технологія. Це можна розцінювати як змішані шлюби або як схильність до запозичення гончарами певних прийомів виробництва від сусідніх груп, інших культур. Для ближчого знайомства з керамікою КБК подамо опис її з регіонів, які могли бути пов'язані шляхом міграцій або обміну з Волинню.

Форми кераміки нижньонадніпровського варіанту КБК. С. Березанська кераміку, виявлену на поселенні Бабино III, ділить на дві групи: 1) великі профільовані закриті посудини (переважно горщики) темно-сірого або бурого кольору, підлощені й майже неорнаментовані, лише по вінцю та шийці оздоблені пальцевими або нігтевими вдавленнями; 2) товстостінна кераміка червонуватого кольору – гострореберні посудини та миски з наліпними валиками.

Серед кераміки південно-західного варіанту КБК, відомі вироби з перегином на корпусі, з прямою шийкою та вигином у верхній частині корпусу, посуд з плавним профілем та валиком під вінцем, миски, банкоподібні посудини [5, 9].

С. Березанська також виділила дві групи посуду, що походить з *межириччя Самари та Орелі*: 1) товстостінна, з домішкою крупного піску та чорною не пропеченою смужкою в середині; колір бурий, червонуватий; внутрішня поверхня має тонкі розчеси; 2) кераміка з домішкою дрібного піску, тонкостінна, інколи підлощена. До різновидів кераміки з цієї території нале-

жать: великі посудини біконічної форми з вузьким горлом, короткими відігнутими вінцями, прикрашеними насічками, максимальним розширенням посередині тулуба; вироби «з високою циліндричною шийкою, перегином у верхній третині корпусу», орнаментовані по всьому тулубу прокресленими трикутниками, ялинковим декором; високі банки з профільованим корпусом та злегка виділеними вінцями, які мають декор на вінцях та перегині тулуба [5, 27].

Серед керамічних виробів з Дубенщини найчастіше трапляються біконічні горщики з дугастим або відігнутим назовні вінцем (тип I за В. Ткачем), з прямою або нахиленою до середини шийкою (тип II), з різко нахиленою до середини шийкою. Ручки на горщиках кріпилися зрідка. Менш чисельною формою є миски (півсферичні, конічні та інші) [25, 585-587].

Технологія виготовлення посуду КБК. Поверхня посуду гладка, рідко має сліди згладжування гребінцем, часто на ній помітні сліди подряпин піщинками під час вирівнювання стінок.

В. Ткач, описуючи кераміку КБК Дубенщини, зазначає, що вона досить різноманітна за формами та технологією виготовлення. Зовнішній колір черепка світло-коричневий або світло-сірий, рідше – жовтий або темно-сірий, інколи білий або чорний. На зламі черепки часто тришарові, міцні. Стінки рівні, піщанистої або мучнистої структури. Поверхня часто має царапини від протирання підсушених виробів. Окремі вироби дбайливо вирівняні, підлощені. Як домішка використовувався пісок, дрібний шамот, зрідка подрібнений кремій [25, 587, 588].

Декорування посуду КБК. Орнаментация утворювалася з валиків, пальцевих вдавлень, прокреслених ліній, відтисків шнура. Наявність останнього може вказувати на більш ранній період матеріалів та пам'яток [5, 9]. Декор вкриває або верхню частину виробів, або всю поверхню. Є посудини позбавлені орнаментации [7, 39-40].

В. Самолюк подає такий опис кераміки з поселення Дубно–Волиця: «фрагмент, орнаментований карбованим валиком і скісними лініями. Поверхня бежева з тонкими розчосами (царапинами), в тісті є домішка вапняку або черепашки» [21, 69; рис. 10, 10]. Інший фрагмент з подібним орнаментом має вирівняну поверхню сіро-чорного кольору та аналогічну домішку. Ще один уламок від посудини з низькою циліндричною горловиною прикрашений скісними лініями та насічками по краю вінець. Його поверхня «шерехата, теж сіро-чорна, в тісті домішка черепашки або вапняку» (матеріал з об'єкта XIV) [21, 69]. В об'єкті XIII знайдено фрагменти стінок з підтрикутними в перетині наліпними валиками [21, 65; рис. 8, 7, 10, 11].

Фрагмент кераміки КБК виявлено в Здовбиці (поховання № 1) [24, 112, рис. 38, 5]. На ньому збереглися два валики: один трикутний в перетині з рівними вдавленнями, інший – з округлими. Викликає інтерес ще один фрагмент посудини, знайдений на поселенні Зозів II [24, 112, рис. 39, 1]. Це частина дворучної амфори, орнаментованої рядами горизонтальних відтисків. Не виключено, що цей виріб має синкретичні риси СК та КБК. Розвал горщика КБК виявлено також у Зозові II (в культурному шарі) [24, 110, рис. 37, 6]. Верхній край біконічної посудини закінчується рівними вінцями, на переході вінець в тулуб поверхня прикрашена валиком з округлими відтисками, нижче яких прокреслено кути, заповнені горизонтальними рядами ямок, що йдуть до перегику тулуба амфори.

Таким чином, орнаментация посуду КБК має чітку зональність, складається з валиків (пружків), прокреслених ліній, різних штампів. Валики були наліпні або відтягнуті, вони мають трикутну, півкруглу, плескату, нечітко виражену форму. Оздоблювалися пружки відтисками нігтів, пальців, насічками, штампами, зокрема круглими. Серед прокреслених ліній, якими прикрашено посуд, виділяються тонкі, досить глибокі, широкі. На деяких керамічних виробих декор відсутній.

На шийки та вінця посудин наносилися (накладалися) розчленовані або нерозчленовані валики, робилися насічки по вінцю, наносилися косі лінії, штампи, нігтеві та пальцеві вдавлення на шийці (або вінцях), трубчатий штамп, ряди штампів на вінцях, лінійні прокреслення (паралельні, перехресні). Тулуб виробів здебільшого оздоблений лінійним орнаментом, валиками, овальними відтисками, ялинковим декором.

Декор кераміки з Лагодова (розкопки Л. Крушельницької), Зозова II (дослідження І. Свешнікова), Рованців біля Луцька (роботи ДП «Волинські старожитності») мають певну подібність з керамікою басейну Ікви (рис. 5).

Матеріальна культура КБК. Багато питань, пов'язаних з КБК на території Волині, залишаються маловивченими, незрозумілими, зокрема щодо специфіки господарства. З цього погляду є цікавим перебування населення КБК у басейні середньої течії Ікви – районі, багатому родючими ґрунтами та виходами кременю. Крім того, заплавні луки над Іквою були чудовою кормовою базою для худоби скотарів КБК. Важливо підкреслити, що 1700–1200 рр. до н. е., як показують наслідки палеокліматичних досліджень, був періодом оптимальної зволоженості, що сприяло розвитку землеробства, тваринництва згаданих етносів [12, 27-32; 10].

Однією з прикметних ознак КБК на майже всій території її поширення є кістяні та рогові пояси чоловічі пряжки, а також зразки фаянсового намиста, зафіксовані, зокрема, в жіночих похованнях. Фаянсові намистини відомі також на пам'ятках стжижовської культури – найбільше в Малопольщі (G.Taras). Стосовно поясных пряжок дослідники висловлюють думку, що вони були, крім іншого, знаком влади. Один з таких виробів знайдено в Хрінниках Демидівського району на Рівненщині. Це добре збережений, майстерно зроблений виріб, орнаментований регулярними неглибокими насічками по краях (зберігається у Волинському краєзнавчому музеї) (рис. 6, 2). Подібні кістяні пряжки відомі з с. Чудниця Гощанського р-ну (фонди Острозького ДІКЗ) (рис. 6, 1), з кургану поблизу с. Жорнова на Рівненщині [23, 46, 47; 4, 64; 15, 145; 2, 138-142], з поховань біля с. Стрільче Івано-Франківської обл., Кутянка (Ісерна) Тернопільської обл. [22, 77].

На Південному Бузі на поселенні КБК Кременчук знайдено, крім посуду КБК, рибальський бронзовий гачок, ливарну формочку, круглу кам'яну булаву бородинського типу [5, 9]. На поселенні Зозів II виявлено крем'яний наконечник стріли з черенком, як у КБК, ТКК.

З КБК або катакомбною культурою пов'язують бронзові ножі, виявлені у Звенигороді Львівської обл., Володимирі-Волинському Волинської обл. [22, 77] та ін. місцях [17, рис. 4, 32, 4,5,7].

Висновки. Отже, населення КБК на території Західної Волині було невід'ємним етнічним компонентом, включеним в динамічну систему господарчих, економічних зв'язків з носіями ГЗК, МК, СК, ТКК.

Можна допустити, що пам'ятки КБК займали тут широкий ареал, принаймні, від Західного Бугу до Горині. Не виключено, що кераміка КБК Західної Волині мала свої регіональні особливості, які можна пояснити, зокрема, впливами інших етнічних груп, довшим періодом перебування носіїв цієї культури в названому регіоні, що й зумовило складання дещо відмінного стилю, технологічних особливостей.

1. *Археологія України* / Л. Залізник, О. Моця, В. Зубар та ін.; за ред. Л. Залізника. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.

2. *Бандрівський М.* Відкриття пам'яток культури багатоваликової кераміки на Львівщині // *Археологія.* – 1997. – № 1. – С. 138–142.

3. *Бандрівський М.* Вплив Сходу на розвиток спільнот раннього – початку середнього періодів епохи бронзи на заході українського лісостепу // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Львів, 2007. – Т. ССЛІІІ. – С. 153–205.

4. *Березанская С.* КМК – культура или керамический стиль // *Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности (ККИО) и культурно-исторической общности многоваликовой керамики (КИОМК).* – Запорожье, 1988. – С. 64.

5. *Березанская С., Отрощенко В., Чередниченко Н., Шарафутдинова Н.* Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1986. – 164 с.

6. *Березанская С.* Новые памятники эпохи бронзы и раннего железа в бассейне Сейма // *КСИИМК.* – Вып. 67. – М., 1957. – С. 28–35.

7. *Братченко С.* Пам'ятки багатоваликової кераміки // *Археологія Української РСР.* – К. : Наук. думка, 1971. – С. 334–343.

8. *Бунятян К. П.* Скотарство та спосіб життя // *Археологія.* – 1997. – № 3. – С. 32–39.

9. *Винокур І., Гуцал А., Мегер В.* Дослідження курганів доби бронзи у селі Дорогощі на Волині // *Записки наукового товариства імені Шевченка.* – Львів, 1998. – Том ССХХХV. – С. 433–465.

10. *Давня історія України.* – К. : Наук. думка, 1997. – С.408–412.

11. *Златогорський О., Бардецький А.* Дослідження багатощарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.* – Т. XXXI. – Rzeszów, 2010. – S. 101–114.

12. *Іванов І.* Изменение климата Южной Украины в голоцене // *Проблемы археологии Поднепровья.* – Днепропетровск, 1985. – С. 27–32.

13. *Клочко В.І., Пустовалов С.Ж.* До реконструкції озброєння та військової справи катакомбного суспільства Північного Причорномор'я // *Праці Центру пам'яткознавства.* – К., 1992. – Випуск I. – С. 118–141.

14. *Кравцова-Гракова О. А.* Степные Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы / *МИА.* – М., 1955. – № 46. – 168 с.

15. *Литвиненко Р.* Бабинская культура (многоваликовой керамики): плод массовой фантазии или археологическое явление // *Доно-Донецкий регион в эпоху бронзы. Археология восточноевропейской лесостепи.* – Воронеж, 2003. – Вып. 17. – С.145.

16. *Литвиненко Р.* Бабинська культура у фокусі археологічних студій С.Н.Братченка (до 70-річчя вченого) // Археологія. – 2007. – № 3. – С. 116–119.
17. *Маркус І., Охріменко Г.* Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV – II тис. до Р.Х.: навчальний посібник. – Луцьк: ВАТ „Волинська обласна друкарня», 2010. – 492 с.
18. *Мешвиренко Р.* До проблеми псаліїв, бойових колісниць і воїнів-колісничих у бабинській культурі // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 46.
19. *Отрощенко В.* Євразійський степовий «міст» за доби бронзи (III – II тис. до н. е.) // Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи. – Київ–Львів, 2009. – С. 17–20.
20. *Попова Т. Б.* Бородинский клад. Государственный исторический музей. – М.: Внешне-торгиздат, [Б. г.] – 20 с.
21. *Самолук В.* Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // Археологія. – 2007. – № 3. – С. 58–72.
22. *Свєшніков І.* Стжижовская культура // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 68–74.
23. *Свєшніков І., Нікольченко Ю.* Довідник з археології України. Ровенська обл. – К.: Наук. думка, 1982.
24. *Свєшніков І.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на поч. II тис. до н.е. – К. : Наук. думка, 1974. – 202 с.
25. *Ткач В.* Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Під заг. ред. Г. Охріменка. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2007. – С. 571–709.

Рис. 1. Окремі пам'ятки культури багатоваликівої кераміки на території Західної Волині: 1 – Гнідава; 2 – Хрінники; 3 – Перевердів; 4 – Озлів; 5 – Арчишин; 6 – Коблин I, II; 7 – Хрупань; 8 – М'ятин I, II; 9 – Івання; 10 – Дубно-Сурмичі, Дубно-Волиця; 11 – Тараканів I, II, III; 12 – Семи дуби; 13 – Клюки; 14 – Су добичі; 15 – Стовпець; 16 – Зозів; 17 – Рівне (ур. Тютьковичі); 18 – Чудниця; 19 – Орестів; 20 – Жорнів; 21 – Здовбиця; 22 – Костянець; 23 – Стадники; 24 – Клопіт; 25 – Верхів; 26 – Остріг; 27 – Кутянка; 28 – Остап'є.

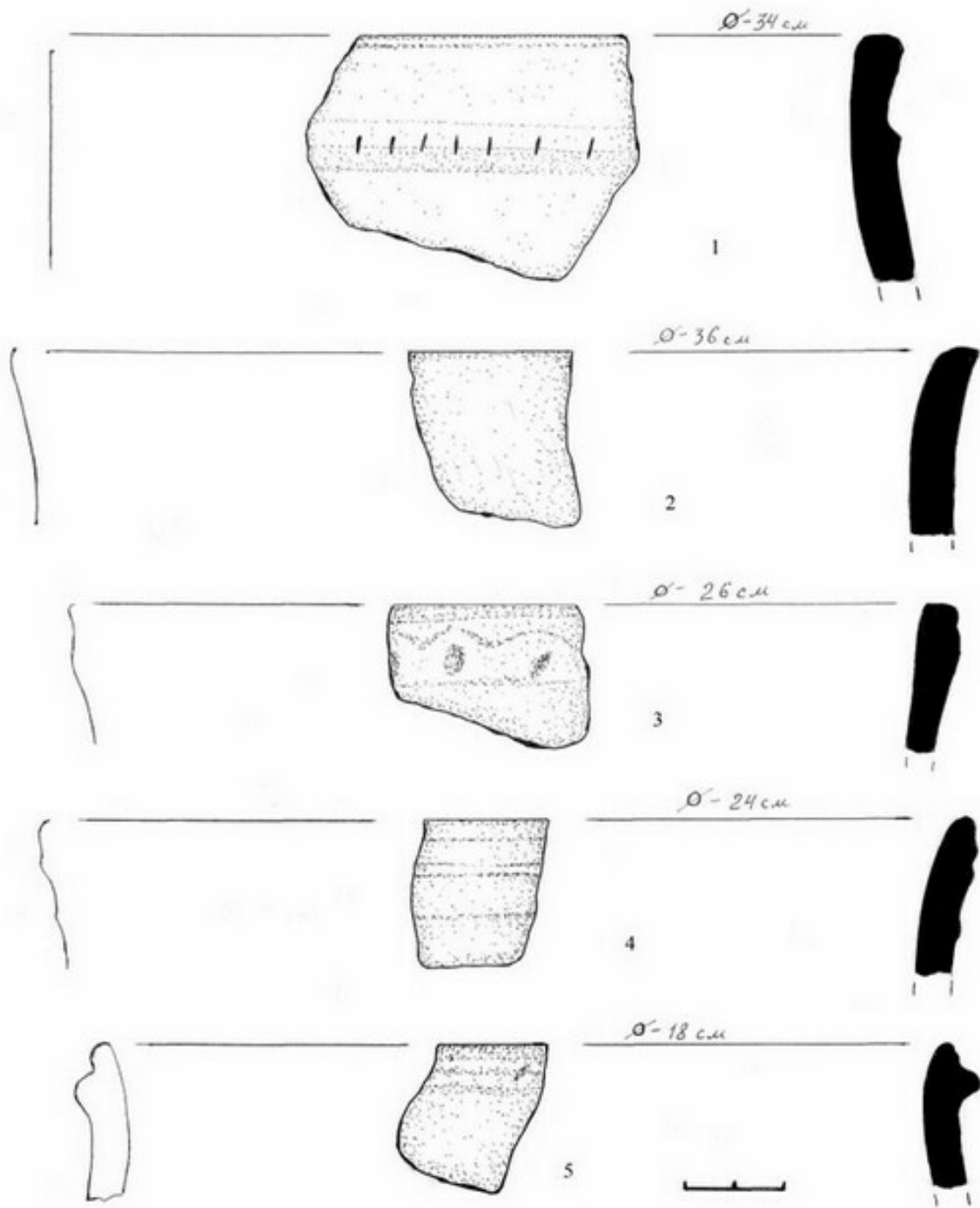

Рис. 2. Кераміка КБК: 1 – Рованці (ур.Гнідава) Луцького району Волинської обл.; 2, 4 – Івання Дубнівського району; 3, 5 – Хорупань Млинівського району Рівненської обл. (фонди ВКМ)

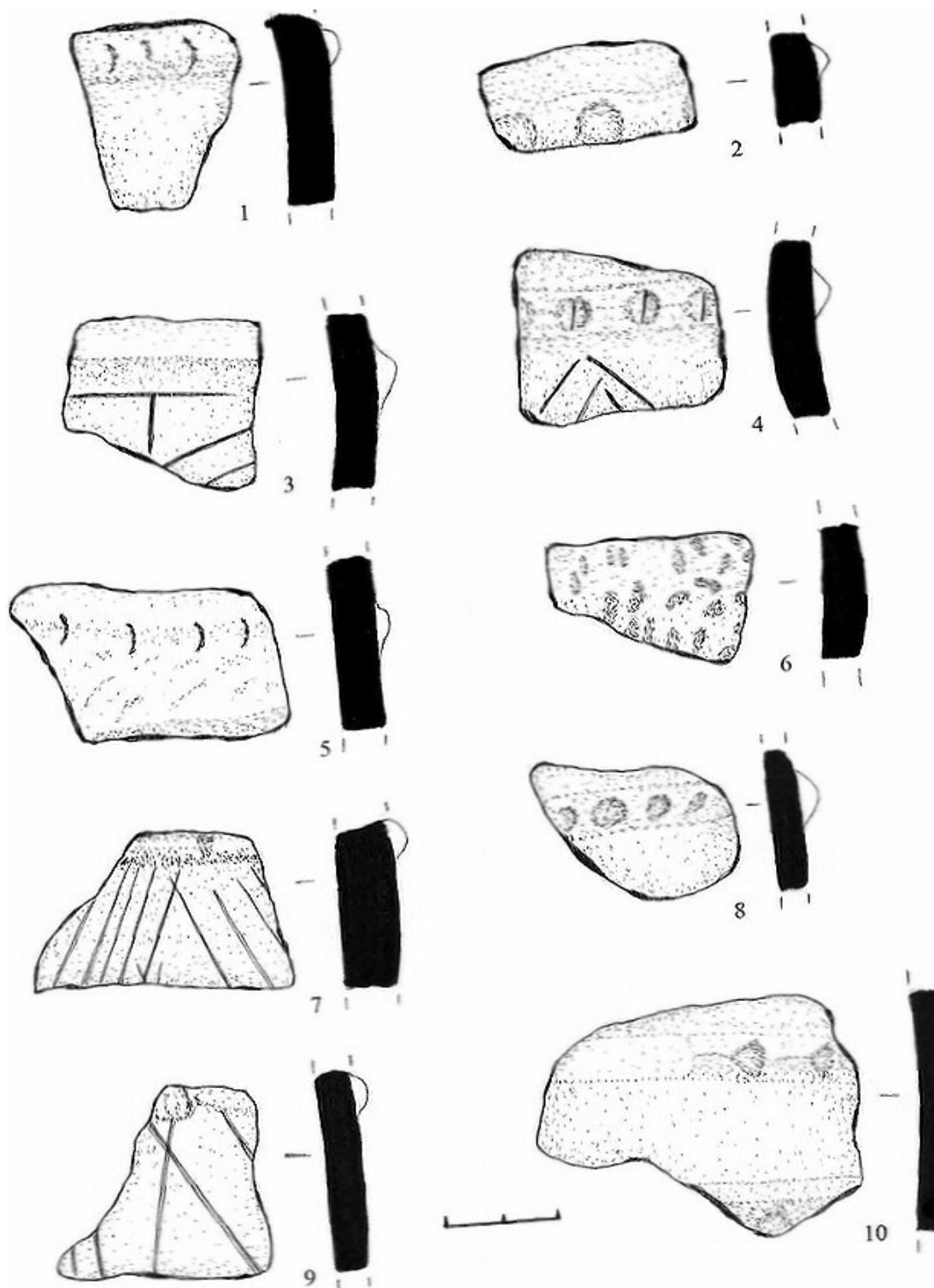

Рис. 3. Кераміка КБК: 1, 5, 7 – М'ятин Дубнівського району; 2, 3 – Красне Млинівського району; 4 – Хрінники Демидівського району; 6, 8 – Клюки Дубнівського району; 9 – Коблин Млинівського району Рівненської обл.; 10 – Рованці (ур.Гнідава) Луцького району Волинської обл. (матеріали О.Кричевського) (фонди ВКМ)

Рис. 4. Кераміка КБК: 1, 2, 5 – Рованці, Гнідавська Гірка Луцький р-н Волинська обл.; 3, 6 – М'ятин Млинівський р-н; 4 – Коблин Млинівський р-н Рівненська обл. (фонди ВКМ)

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІКРОРЕГІОНУ ШЕПОЛЯ В БАСЕЙНІ Р. САРНИ

У статті публікуються матеріали дослідження Шепельської рятівної археологічної експедиції ДП «Волинські старожитності» 2010 року на західному посаді городища Шеполь та селищі в його околиці. Досліджено три житла-півземлянки, господарську споруду та насичений знахідками культурний шар.

Ключові слова: археологічні дослідження, житло, Шепель.

Постановка наукової проблеми та її значення. Шепельська рятівна археологічна експедиція ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України (директор О. Є. Златогорський, начальник експедиції В. Г. Баюк) 2010 року проводила стаціонарні польові дослідження західної частини посаду городища Шеполь, що розміщується в околиці села Шепель одноіменної сільської ради Луцького району та відкритого селища в урочищі «Замістя», на південний захід від села. Городище, що є залишками дитинця давньоруського міста, знаходиться в урочищі «Вал», має розміри 140,0x160,0 м, укріплене валом висотою 5,0 – 6,0 м та ровом шириною 22,0 м і глибиною до 6,0 м. У «Повісті врем'яних літ» місто Шеполь вперше згадане під 1097 роком у зв'язку з гострими міжкнязівськими чварами. За літописом: «Коли ж Василько був у Володимирі... і коли наблизився Великий піст, а я був тут у Володимирі, – то в одну ніч прислав до мене князь Давид отрока. І прийшов я до нього, і сиділа дружина навколо нього, і посадив він мене, і сказав мені: «Ось говорив Василько сеї ночі до Улана і до Колчі. Сказав так Василько: «Чую се я, що йде Володимир і Святополк до Давид. Якщо хочеш ти до Володимира послати мужа свого і вернеться Володимир, то дам я тобі котрий вгодно город або Всеволож, Шеполь, або Перемиль» [5, 239].

Розуміється, що місто Шеполь на цей час було досить розбудованим, мало фортецю, відіграло важливу роль у житті і політиці князя і його вотчини, бо князь називає його як значну вартість [2, 59]. Поруч з укріпленням існували і значні відкриті поселення, що виконували роль господарської околиці. Дослідження останньої дозволили скласти повнішу уяву про давньоруський Шеполь.

Метою публікації є введення в науковий обіг результатів археологічних досліджень посаду Шеполя 2010 року та їх науковий аналіз в контексті досліджень поселенського комплексу укріплення – посад – селище.

Аналіз попередніх досліджень. Обстеження городища і посаду наприкінці XIX ст. провів В. Б. Антонович [1, 53], 1933 року О. М. Цинкаловський [8, 113-129], 1955 року – Є. І. Тимофеев [7, 15], 1960 року – П. О. Раппопорт [6, 55], який провів топографічну зйомку пам'ятки. Згадані дослідники датували городище за підйомним матеріалом XI–XIII ст. М. М. Кучинко 1975 року проводив шурфування на городищі, виявивши фрагменти кераміки, глиняне пряслице, уламки браслетів та залізний ніж [3, 54]. За 300 м на північний захід від городища, на колишній межі з с. Озденіж був курган висотою 2,8 м і діаметром 12,0 м під назвою «Могила Переляниці», розкопаний М. М. Кучинком у 1975 році. Під ним виявлено перепалені кістки, вуглики та дрібні фрагменти гончарної кераміки, що засвідчує, на думку дослідника, обряд кремації на місці поховання [3, 104]. Як центр сільськогосподарської округи Шеполя у басейні річки Серни дане городище визначає у своїх дослідженнях С. Д. Панишко [4, 162–164].

Виклад основного матеріалу. Отже, можна відзначити значний інтерес дослідників до укріпленої площадки, однак на посаді й навколишніх поселеннях стаціонарні дослідження не проводились. У ході робіт ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ ОАСУ» ІА НАН України по виконанні експертизи земельної ділянки та наступним проведенням стаціонарних археологічних досліджень було розкопано частину посаду та відкритого селища.

За 50 м на захід від західного валу городища суцільним розкопом було досліджено 96 м. кв. площі, де виявлено насичений знахідками культурний шар та різночасові об'єкти (Рис. 1). Культурний шар розкопу перевідкладений і до глибини –0,5 м основними знахідками були сучасні та пізньосередньовічні матеріали; нижче, до відмітки у –0,8 м від сучасної денної поверхні, переважали матеріали X–XII ст.

Виявлені об'єкти відповідають хронологічній картині культурного шару: це одне повністю, а інше – частково досліджені житла давньоруського часу, з типовим для X–XI ст. плануванням і знахідками, а також споруда, датована попередньо другою половиною XVII ст. Нижче подається їх короткий опис та характеристика знахідок.

Житло №1 має підквадратну форму розмірами 4x3,8 м і висотою вертикальних земляних стінок 0,4–0,45 м від рівня долівки. Стіни житла чітко орієнтовані за сторонами світу. Долівка добре утрамбована. В південно-західному куті досліджено потужну глинобитну піч середньої збереженості, яка мала черинь розмірами 1,3x1,2 м і висоту сильно обпалених стінок 0,25–0,3 м. Устя печі повернуте на північ – північний-схід, його ширина 1 м. В долівці житла прослідковано дві ями, перша підпрямокутної форми розмірами 2x0,8 м знаходиться в північно-східній частині, інша – овальної форми розмірами 1,2x1,8 м розміщена біля північної стінки. Стовпових ямок дві, вони круглі в плані і розміщуються посередині довжини східної стіни та поруч з північно-східним кутом. Північно-західний кут житла нечіткий, можливо це сліди торця зрубу.

Керамічний комплекс із заповнення житла складається із численних фрагментів гончарних виробів давньоруського часу. Виявлені вінця можна розділити на два типи: «курганні» з гострим відтягнутим донизу краєм X – початку XI ст.; та «курганні» з краєм доіпленим до стінки (деградований валик) (Табл. 1, 2) XI – першої половини XII ст.

Заслугує на увагу знайдений тут фрагмент стінки верхньої частини білоглиняної «волинської» амфори (Табл. 1, 4), яка датується за аналогіями розкопок у Луцьку першою половиною XIII ст.

Дві придонних частини горщиків з житла мають клейма. В одному випадку це стилізоване колесо, вписане у коло (Табл. 1, 3), в іншому – нечіткий рельєфний знак стилізованої зірки (Табл. 1, 1). Обидва денця мають ознаки формування на ручному гончарному колі (закраїна та підсипка піском) і датуються X–XI ст.

У житлі виявлено багато індивідуальних знахідок. Серед них вироби з металів, кістки, каменю та шиферу. Зокрема це щипчики (Табл. 2, 3), калачеподібне кресало (Табл. 2, 6), шиферне пряслице, верхня частина хрестика (Табл. 2, 8), ножиці (Табл. 2, 1) та браслет (Табл. 2, 4).

Таким чином Житло №1 відноситься до півземлянок підквадратної форми з орієнтацією стінок по сторонам світу і глинобитною піччю в південно-західному куті. Датується житло за матеріалами його заповнення X- XII ст. і відноситься до посаду давньоруського Шеполя.

На відміну від **Житла №1** Житло №2 вдалося дослідити лише частково. Досліджена частина житла має розміри 2,8x2,4 м. Висота прямих земляних стінок становила 0,15 м від рівня долівки, кути чітко орієнтовані по сторонам світу. Долівка добре утрамбована. В північному куті знаходились залишки печі розмірами по основі 1,6x1,4 м і збереженою висотою 0,4 м. Устя печі було орієнтоване на південь, перед ним знаходилась припічна ямка. Інші виявлені в долівці круглі ямки, безперечно, стовпові.

Із заповнення цього житла походять два відреставрованих горщики та індивідуальні знахідки з металів та кістки.

Горщик №1. Загальна висота 32 см, діаметр денця 10 см, діаметр по вінчику 23,5 см. Фрагментарно збережено близько 75 % виробу з повним профілем, решта догіпсована. Горщик має вінце «курганного типу» з гострим відтягнутим донизу краєм. Кольори виробу сірий та солом'яний. Тісто доброї якості, домішки в ньому незначні. Низ денця дещо відслоєний і має незначний заплив краю. Горщик орнаментований неглибокими врізними паралельними лініями по плічках і тулубі.

Горщик №2 (Табл. 3). Загальна висота 12 см, діаметр денця 5,5 см, діаметр по вінчику 10,5 см. Фрагментарно збережено близько 25% виробу з повним профілем, решта догіпсована. Вінце «курганного типу» з гострим відтягнутим донизу краєм. Колір виробу темний, горщик має виразні сліди неодноразової повторної дії вогню. Тісто доброї якості, домішки в ньому незначні.

Обміри даних горщиків були здійснені з використанням запропонованої В. Ф. Генінгом «Програми статистичної обробки кераміки». Результати подані в Таблиці 1.

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Основні параметри горщиків Таблиця 1

Показники	Горщик 1	Горщик 2
P1 Діаметр по вінчику (см.)	23,5 (середній)	10,5 (дуже малий-малий)
P2 Діаметр по основі шийки (см.)	20,5 (середній)	8 (дуже малий)
P3 Найбільший діаметр по тулубу (см.)	25 (малий-середній)	10,5 (дуже малий)
P4 Діаметр дна (см.)	10 (малий-середній)	5,5 (дуже малий-малий)
P5 Загальна висота (см.)	32 (середній)	12 (дуже мала)
P6 Висота шийки (мм.)	15 (мала)	11 (мала)
P7 Висота плічка (см.)	4,5 (дуже мала)	2,5 (дуже мала)
P8 Висота придонної частини (см.)	26 (велика)	8,5 (мала)

Для визначення основних показників форм горщиків застосовано цю ж методику. Результати подаємо в табл. 2.

Основні показники форм горщиків Таблиця 2

Показники	Горщик 1	Горщик 2
ФА Висотний показник	1,28 (великий)	1,14 (середній)
ФБ Висотогорловинний показник	0,64 (малий)	1 (малий)
ФВ Широтогорловинний показник	0,94 (великий)	1 (великий)
ФГ Профілювання шийки	1 (великий)	1,14 (дуже великий)
ФД Висотний показник тулубу	1,22 (великий)	1 (середній)
ФЕ Висотний показник плічка	0,17 (дуже великий)	0,3 (великий)
ФЖ Показник розширення плічка	0,5 (малий)	0,5 (малий)
ФИ Показник ширини денця	0,3 (великий)	0,3 (великий)

З поміж індивідуальних знахідок варто відзначити верхню частину срібної прикраси-лунниці (табл. 4, 1), асиметричний наральник та окуття лопати. Окрім цього тут виявлено кістяний гребінь (табл. 4, 3) квадратної форми зі збереженою основою та сильно пошкодженими зубчиками. Розміри основи 5,6х5,6см, двохстороння робоча частина та різний лінійний орнамент по основі.

Житло датується за реконструйованими формами кераміки кінцем X –першою половиною XI ст. і також відноситься до посаду Шепельського городища.

Дослідження селища в урочищі «Замістя» проводилось траншейним методом, було закладено 20 орієнтованих за сторонами світу траншей, загальна відкрита розкопками площа становила 420 кв.м. Під час дослідження рівень дна траншей було доведено до материкової глини жовтого кольору на глибині від -0,4 до -0,45 м від репера.

В усіх траншеях зафіксована однакова стратиграфія: 0,0-0,2 м – шар темного, добре гумусованого суглинкового ґрунту, в якому зустрічались поодинокі знахідки ліпної та гончарної кераміки та вироби з кременю; 0,2-0,35 м – однорідний шар темного суглинку з аналогічними знахідками, однак, уже в дещо більшій кількості; 0,35-0,4 (0,45) м – прошарок світлішого суглинкового ґрунту, в якому на окремих ділянках зростає концентрація різнопланових знахідок.

Нижче цього горизонту проступав материковий суглинок жовтуватого кольору вже з дуже рідкими знахідками, які пов'язані з переміщенням рухомого матеріалу землерийними тваринами. Вцілому стратиграфічний зріз досить чіткий у всіх траншеях, гумусований темний ґрунт середньої щільності, материк щільний, що дозволило з достатньою точністю прослідкувати краї всіх досліджених об'єктів.

До часу давньоруського поселення на дослідженій багатошаровій пам'ятці можна віднести два об'єкти – Житло №1 та Споруду №3.

Житло №1 має підпрямокутну в плані форму з розмірами 2,9x2,4 м і висотою прямовисних земляних стінок 0,9 м від рівня виявлення. Долівка глиняна, вцілому рівна і досить щільно втрамбована. В північно-східному куті житла знаходилась збережена на висоту 0,35 м глинобитна піч, розміри її по основі 0,8-0,9 м, товщина стінок 0,2 м. Склепіння печі не збереглося, устя повернуте на південь. Черинь зберігся у вигляді обпаленої глини товщиною до 0,05 м. В долівці житла прослідковано сліди стовпових ямок, круглих в плані, діаметром до 0,25 м і глибиною до 0,3 м. Вони знаходились у північно-західному та південно-східному кутах, а також посередині довжини південної та західної стінок. Поруч з південно-західним кутом житла в долівці досліджено округлу в плані господарську яму діаметром 1,2x1,0 м і глибиною 0,75 м від рівня виявлення.

Заповнення житла складав темний суглинковий ґрунт з вугликами і печиною, в якому виявлені різні знахідки. Це фрагмент залізної фібули (Табл. 5; 6), залізний ніж (Табл. 5; 7) та уламки ранньогончарних горщиків з манжетовидними вінчиками, орнаментованими прямими заглибленими лініями (Табл. 5; 1-5). Кераміка має світлий, світло-сірий та коричневий колір, суцільну або тришарову кольорову гаму на зламі, домішку піску в глиняному тісті. За формою вінчиків горщиків та фібулою житло можна датувати X – початком XI ст.

Споруда №3 прямокутна в плані, розмірами 2,4x1,5 м і висотою прямовисних стінок 0,3 м від рівня виявлення. Долівка рівна, середньо утрамбована. Від її північної стінки простежено потужну нішовидну піч з круглим, діаметром 0,9 м черенем (Фото 26). Черинь пропалений на 0,1 м.

Заповнення котловану споруди було насичене вугликами та шматочками печини. В заповненні виявлено уламки ранньогончарної кераміки, з розширеним вінчиком, який дещо набирав манжетовидної форми та орнаментом з хвилястих та прямих заглиблених ліній. Кераміка має світло-коричневий та темно-сірий колір, суцільну або тришарову кольорову гаму на зламі, домішку піску. В одному випадку в глиняному тісті, окрім піску, простежено дрібний шамот. Окрім цього зібрано фрагменти денець, орнаментовані паралельними врізними лініями стінки, ікло кабана та крицю. Виявлений також у верхньому шарі заповнення споруди фрагмент ліпного вінчика з країною, що відноситься до вельбарської культури і потрапив у споруду з культурного шару. За формою вінчиків горщиків споруду можна датувати X – початком XI ст.

Дану споруду можна атрибутувати як господарську, пов'язану скоріш всього з просушкою зерна та пекарством. Дуже цікавим на цьому фоні виглядає знахідка криці чорного металу. За формою цілком вірогідним є її формування в придонній частині горщика, що підтверджує ідею варки заліза на початках в умовах печей звичайного побутового призначення. За керамікою споруда датується кінцем X – початком XI ст. і поруч з житлом №1 входила до поселення у господарській околиці Шеполя даного періоду.

Висновки. Таким чином археологічними дослідженнями 2010 року вперше вдалось дослідити частину посаду давньоруського Шеполя та селища у його околиці. Перше з досліджених на посаді жител може бути датоване кінцем X – першою половиною XI ст., друге датується більш ширшим періодом X – XII ст. Такі житла досить часто зустрічаються при розкопках слов'янських селищ та городищ і є півземлянками каркасно-стовпової конструкції, що відносяться до близького західного посаду городища. Виявлені два житла з багатим та різноманітним заповненням та насичений культурний шар давньоруського часу вказують на досить високий соціальний рівень мешканців посаду, а отже значну роль Шеполя у регіоні. Близьким до описаних є досліджене житло з селища, що вказує на єдину традицію житлобудування у структурі місто – селище. До цього комплексу також можна віднести і споруду з ознаками товарного виробництва зерна. Її близькість до городища з одного боку, та яскрава виробнича спрямованість, вказують на тісну взаємодію мешканців посаду та навколишніх селищ.

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического Съезда в Киеве. – Т. 1. – М., : [б. в.] 1901. – С. 53.

2. Гуртовий Г. О. Шеполь – град землі Волинської // Минуле і сучасне Волині. Літописні

міста і середньовічна культура. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 1998. – С. 59 – 61.

3. *Кучинко М. М.* Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X – XIV ст. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2009. – С. 54.

4. *Панишко С.* Формування сільськогосподарської округи Луцька в давньоруський період // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів: Львівський Національний університет ім. І. Франка, 2004. Вип. 7. – С. 162 – 164.

5. *Полное собрание русских летописей* / Ред. А. А. Шахматов. – Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т.2. – С. 239.

6. *Раппопорт П. А.* Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – Л.: Наука, 1967. – №14. – С. 55.

7. *Ратич А. А.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 15.

8. *Jakimowicz R.* Zabytki przedhistoryczne z obszaru Rzeczy Pospolitej Polskiej w zbiorach rosyjskich // Wiadomosci Arheologiczne. – Warszawa, 1924. – Т. IX. S. 113 – 129.

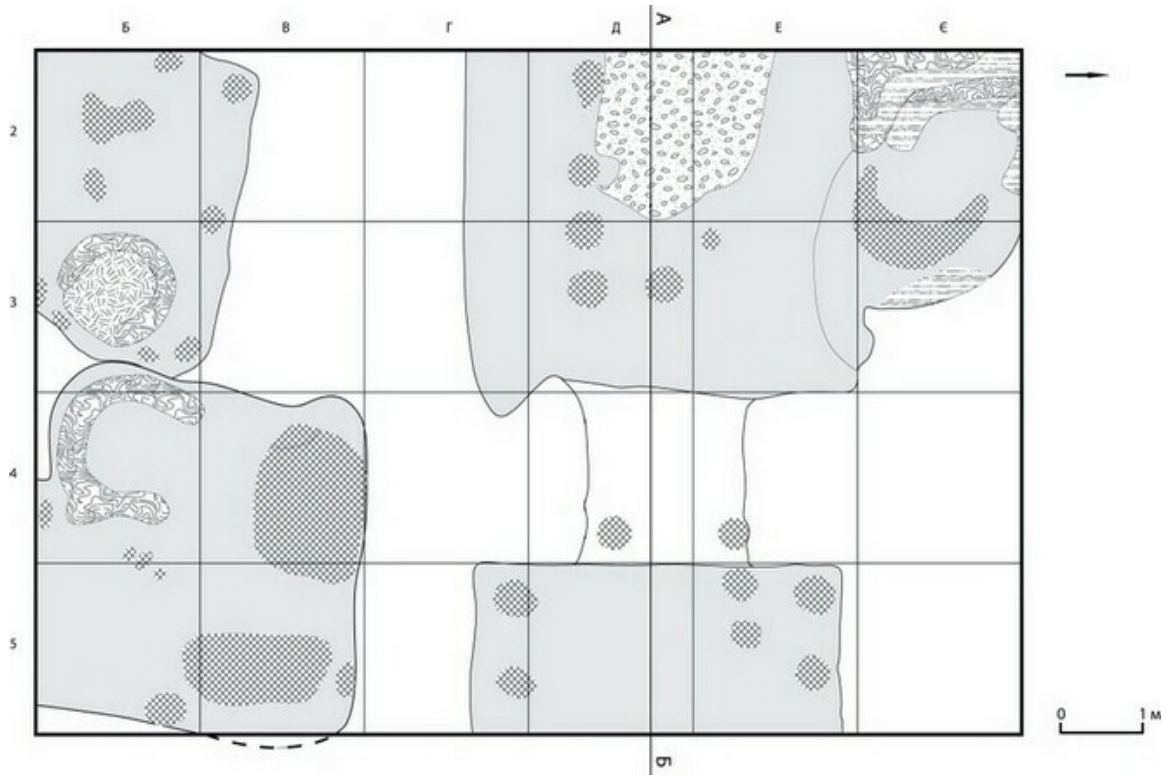
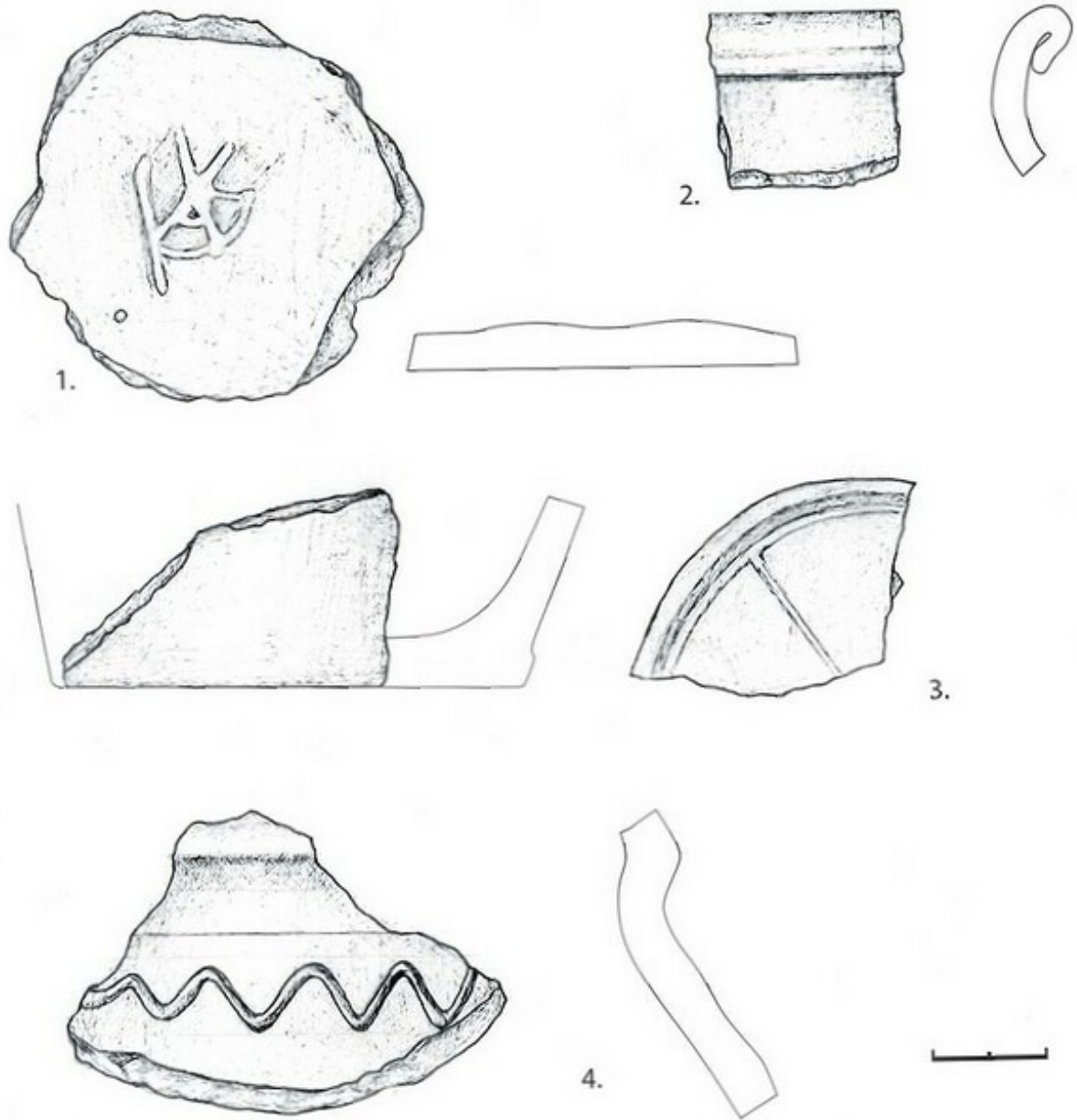

Рис. 1. Шепель 2010, ур. «Вал», посад. Загальний план розкопу.

Таблиця 1. Розкоп №1. Житло №1.

1-4 – кераміка (1,3-денця з клеймом, 2-вінчик, 4-стінка амфори).

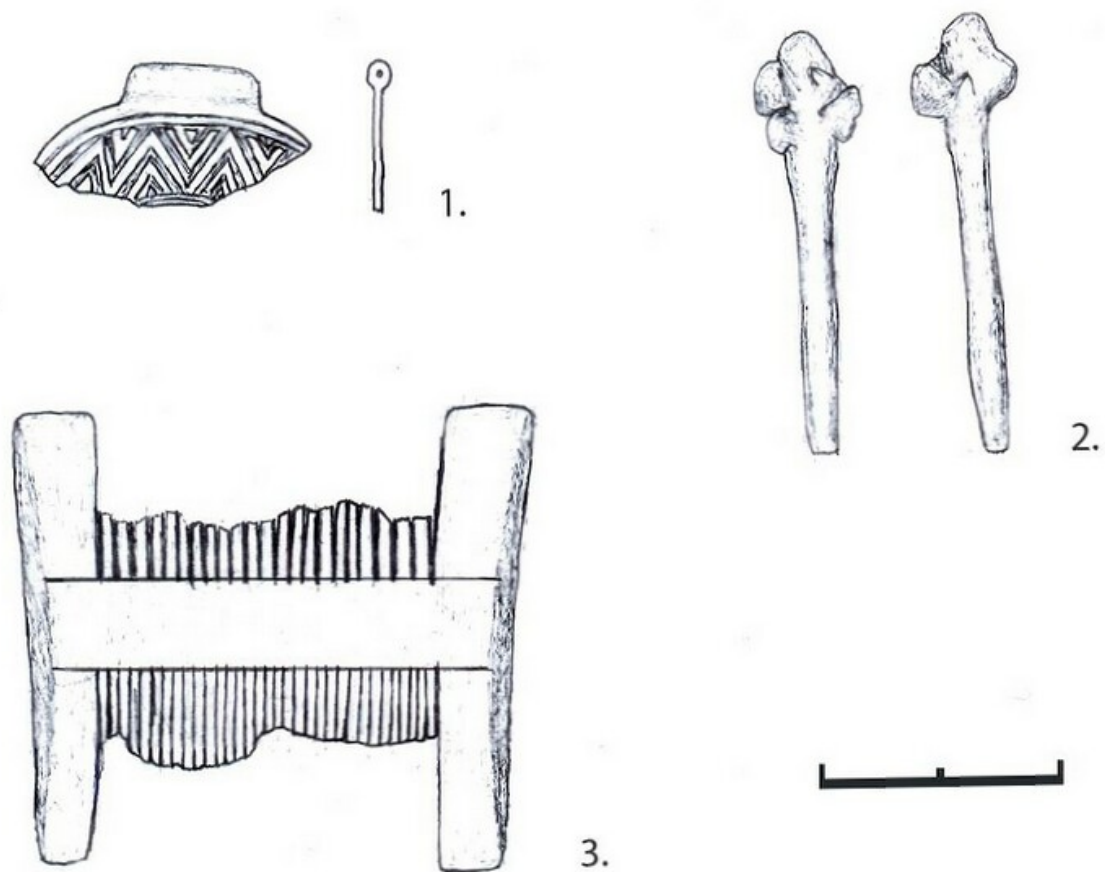

Таблиця 2. Розкоп №1. Житло №1.

1,2,6 – чорний метал (1-ножниці, 2-перстень, 6-кресало), 3,4,7 – кольоровий метал (3-щипчики, 4-браслет, 7-металевий предмет), 5,8 – камінь (5-бусина, 8-хрестик).

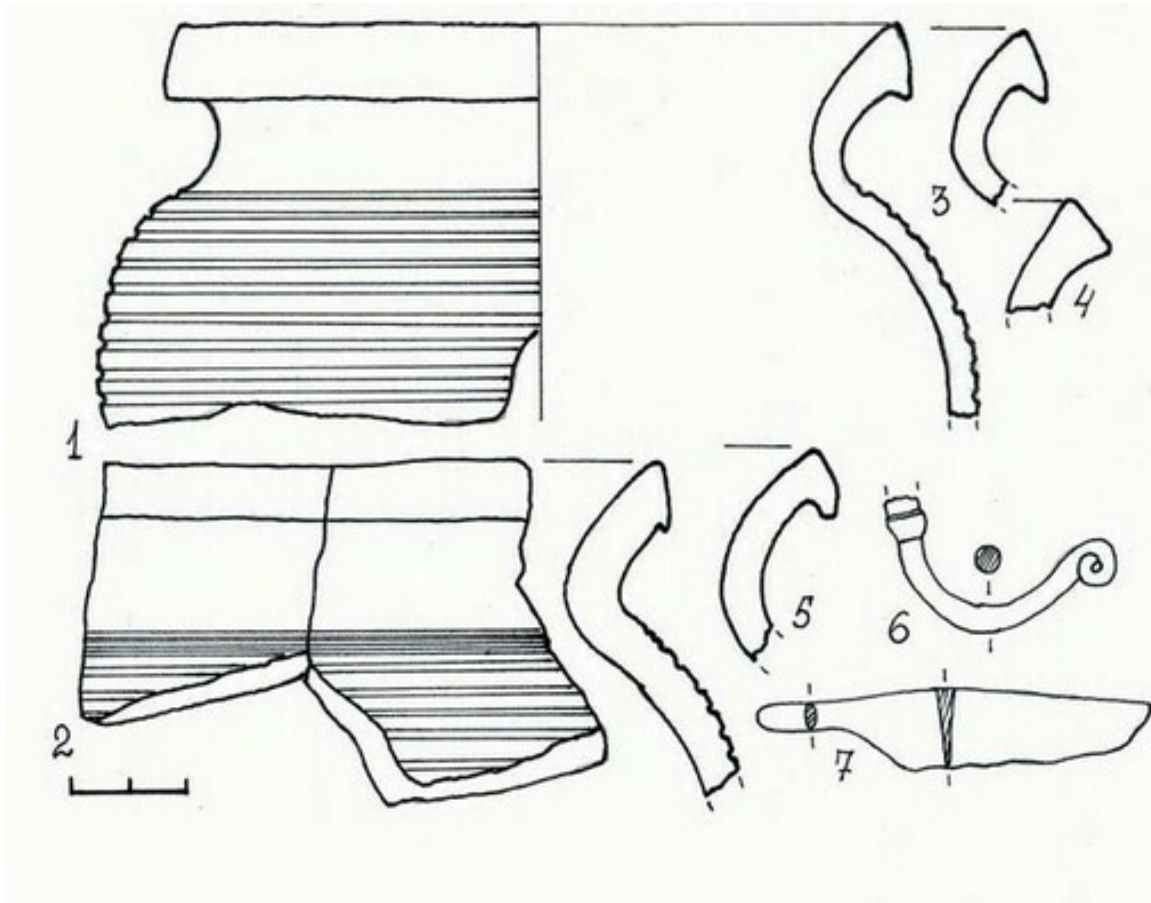

Таблиця 3. Розкоп №1. Житло №2. Горщик №2.

Таблиця 4. Розкоп №1. Житло №2.

1-2 – кольоровий метал (1-лунниця, 2-металевий предмет писало?), 3 – кістка (гребінь)

Таблиця 5. Шепель 2010, ур.Замістя. Житло №1. 1-5 - кераміка; 6-7 - чорний метал.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАМКІВ ТЕРНОПІЛЛЯ

У статті охарактеризовані археологічні дослідження замків Тернопільщини. Особливий акцент зроблено на проведенні дослідження в останні роки експедиціями ДП ОАСУ «Подільська археологія», Інституту «Укрзахідпроектреставрація», Інституту археології Львівського національного університету, Тернопільської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури, районних краєзнавчих музеїв.

Ключові слова: замки, Тернопільщина, Теремовля, Кременець, Тернопіль, Язлівець, Микулинці, Збараж, Старий Збараж, Новосілка, Нирків, Касперівка, Скалат

Будівництво замків на Тернопільщині починається з другої половини XIV ст., в період польської та литовської експансії, найбільш активно ведеться з другої половини XVI ст., відколи територія області стала південно-східними окраїнами Речі Посполитої. Замки будуються на головних шляхах турецьких походів – Чорному, Кучманському, Волоському вздовж річок Збруч, Серет, Коропець, Золота Липа.

Археологічні дослідження на території області розпочалися в другій половині XIX ст. Замки і палаци в цей час в основному входили до складу родових маєтків і перебували в приватній власності заможних польських родин. Частина з них – Тернопільський, Скалатський, Збаразький – в різні часи були передані військовим під казарми. Напевне цим можна пояснити, що предметом наукових зацікавлень вони стали досить пізно, починаючи з 30-их років ХХст. (Я. Пастернак, Л. Чачковський, Б. Гверкен).

Активне дослідження замків спостерігається в радянський час, зокрема в 50-60-их роках львівськими та ленінградськими археологами (О. Ратич, П. Раппопорт). В 70-80-тих роках – представниками української та московської археологічних шкіл (Б. Тимошук, І. Русанова, Є. Пламаницька, В. Савич).

В 90-тих роках ХХ ст. дослідження з об'єктивних причин скорочуються. На Тернопільщині в цей час працюють лише археологічні експедиції Інституту українознавства (Львів), Тернопільського та Борщівського краєзнавчих музеїв.

Найбільш активно досліджуються замки протягом першого десятиліття ХХІ ст. Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини» визначили інститут органів охорони культурної спадщини, підняли роль заповідників, виписали повноваження Інституту археології НАН України в системі охорони пам'яток. Це сприяло активізації археологічних досліджень загалом. В 2001 році на території області утворено Кременецько-Почаївський та Бережанський історико-архітектурні заповідники, в 2005 році на базі існуючого Збаразького ДІАЗу постав національний заповідник «Замки Тернопілля», до складу яких ввійшло 12 найбільш збережених замків Тернопільщини. Цей період знаменується охоронними археологічними дослідженнями структур Інституту археології, зокрема ДП ОАСУ «Подільська археологія», Інституту «Укрзахідпроектреставрація», Інституту археології Львівського національного університету, а також Тернопільської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури, районних краєзнавчих музеїв.

До найбільш досліджуваних у різні часи належить Теремовлянський замок. Теремовля вперше згадується в Іпатіївському літописі, як столиця княжого уділу, що його Любецький з'їзд 1097 року визнав за Васильком Ростиславичем. Теремовлянський замок XIV-XVII ст. розміщений у південній частині високого клиноподібного мису правого берега р. Гнізна та лівого берега р. Печинія (ур. Замкова Гора). Під час його будівництва був вибраний шар землі та материкової глини до рівня скельних порід і таким чином зруйнована частина розташованого на Замковій горі давньоруського городища, яке займало найвужчу частину мису і було захищене з напільної сторони рядами валів та ровів (чотири вали і п'ять ровів).

Перші археологічні дослідження здійснив український археолог, директор музею НТШ(а) Я. Пастернак [1]. Майже одночасно дослідник історичної топографії галицьких міст Л. Чачковський описав археологічні пам'ятки Теремовлі, зафіксував ряд ознак, які вказують на замок, як на княжу резиденцію [2]. Важливим у вивченні оборонних споруд Теремовлі були археологічні

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

дослідження Б. Тимощука, проведені в 1984, 1986 роках на валах давньоруського городища. За твердженням Тимощука будівництвом кам'яного замку XVII ст. була знівельована територія княжого двору, що разом з сакральною частиною і селищем-супутником складав дитинець городища. Дослідження дали підстави для встановлення етапів спорудження укріплень [3]. Його висновки були підтримані І.Свешніковим [4]. Протягом 1996-1997 років проводились архітектурно-археологічні дослідження оборонних споруд Теревовлі Інститутом «Укрзахідпроектреставрація» [5]. Вияснено етапи спорудження фортифікаційних споруд на території замку, культурний шар якого вважався втраченим внаслідок розчисток 30-их років та будівельних робіт XV-XVII ст. На основі матеріалів археологічних досліджень та архівних історичних документів вдалося окреслити етапи спорудження замку:

- Фаза раннього заліза. Спорудження оборонного рову за 6,5 метрів від внутрішньої грані існуючої північно-західної стіни. Зачистка поверхні материка та терасування її над схилами з використанням залягання пластів материкової плити. Вибраний матеріал використано для підсіпки під вал у західному пряслі та спорудження кам'яного ескарпу у східному пряслі.
- Перепад терас материкової плити заповнено гумусовим ґрунтом, у верхній частині якого масово зустрічається матеріал, характерний для ранньослов'янського періоду та епохи Київської Русі.
- Помонгольський етап (II половина XIII ст.). Спорудження муру з напільної сторони і розбірка дерев'яних конструкцій над ровом. Спорудження муру і вежі на східному пряслі. Верхню платформу подвір'я знову зачищено до материкової плити, але нижніх терас не відновлено. Вони залишилися на рівні верхньої відмітки подвір'я, зі східного боку, обмащені глиною
- «Каземирівський» етап (середина XIV ст.) Споруджено мурований корпус зсередини напільного муру.
- Руїна і пожежа замку. Очевидно, під час нападу Стефана – Молдавського господаря у 1498 році. Потужний пласт згарищ і глиняної обмазки.
- 1534 р. Відбудова замку старостою А. Теньчинським. Споруджено підмурівки дерев'яних стін і веж південного і західного прясел. Останнє примкнуло до існуючого північно-західного муру. Будова недбала на недостатньо надійних фундаментах.
- 1634 рік. Повна реконструкція замку старостою О. Балабаном. Спорудження трьох веж та прясел мурів на вирубаній у материк та заглибленій платформі. Часткова розбірка замкових мурів попереднього етапу. Збережені ж стіни використано для спорудження надвірних будівель (казематів, палацу). Влаштування заглибленого господарського подвір'я на північ від замку, при цьому знищено природну поверхню гори і сліди укріплень на ній.

Безпосередньо територія замку досліджувалась у 2002 році давньоруською археологічною експедицією Тернопільської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури (керівник М.Ягодинська, науковий консультант – к.і.н. Л.Виноградська) [6]. На подвір'ї замку були відкриті поховання XVI-XVII ст. Одне з поховань – сімейне (чоловік, жінка та дитина в ногах жінки), прикрите зверху дверима з двома металевими фігурними завісами, які знайдено на кістяках. Між черепами похованих виявлено мушкетну кулю XVI ст., яка разом з керамікою та скляними виробами XVI-XVII в культурному шарі дозволяє стверджувати, що поховання здійснювались в один із ворожих нападів на замок в XVI-XVII ст. В 2006 році львівські археологи Р.Миська і Я.Погоральський разом з М.Ягодинською провели археологічні дослідження для визначення топографії літописної Теревовлі та уточнення хронології окремих оборонних ліній та ділянок княжого граду [7]. На основі узагальнених археологічних матеріалів було деталізовано етапи спорудження оборонних споруд на Замковій горі в X-XI ст., зокрема з'ясовано, що городище за цей час перебудовується двічі, зокрема в X ст., коли в результаті перебудови набуває ознак князівської фортеці, і на межі X-XI ст., у зв'язку з переходом під управління київської адміністрації (похід Володимира Святославовича на хорватів 993 р. та приєднання території Західного Поділля до Київської держави). На місці культового валу споруджуються нові оборонні конструкції, на старому валі було споруджено дерев'яні оборонні стіни, до яких з внутрішнього боку прилягали житлово-господарські кліти, реконструйований зовнішній рів. В 2011 році археологічні дослідження Теревовлянського замку продовжились експедицією ДП ОАСУ «Подільська археологія» під керівництвом М.Ягодинської. На території замку виявлені фундаменти легкої будівлі, зруйнованої в XVII ст. Результати будуть опубліковані автором досліджень після опрацювання матеріалу.

Кременецький замок посідає чільне місце по рівню дослідженості серед замків волинської частини області. Розташований на Замковій горі (гора Бона), що входить в пасмо Кременецьких гір, у верхів'ї річки Ікви [8]. Має в плані неправильну форму, повторюючи конфігурацію рельєфу. Непроступність замку, що розміщувалась на горі, висловлена в архівних записках

древніх актів «...з долу до стени нигде з лука дострелити не може» [9]. На користь замку платили податок та працювали селяни 18 сіл [10]. До нашого часу збереглася квадратна в плані двоярусна надбрамна вежа з арковим готичним проїздом, вежа з боку міста та великі ділянки оборонних стін, що завершуються зубцями – мерлонами і дірковидними стрільницями [11]. Ще з 50-их років минулого століття замок став предметом археологічних зацікавлень. О. Ратичем тут виявлений культурний шар XII-XIII ст. [12]. П. Раппопорт констатував, що перші кам'яні укріплення були збудовані у другій половині XIII-XIV ст. [13]. В 1973 році розкопки проводила Є. Пламеницька (Київ), а в 1981-1986 роках В.Савич (Львів). В 2009 року на замовлення Інституту «Укрзахідпроектреставрація» ДП ОАСУ «Подільська археологія» проведено попередні археологічні роботи на пам'ятці (нагляд за геологічними шурфуванням, пов'язані із розробкою проекту реставрації Кременецького замку) [14]. На території замку фіксуються матеріали ранньозалізного віку, виявлено городище давньоруського часу.

Тернопільський замок – єдина подільська твердиня, що має точну дату свого народження – 15 квітня 1540 року. Саме тоді Краківському каштеляну, коронному гетьману Яну Тарновському надано королівський привілей на будівництво замку над річкою Серет в Галицькій землі Теревовельського повіту [15]. В першій половині XVII ст. фортечні укріплення мали форму прямокутника. Тепер замок демонструє форму, надану йому внаслідок перебудови і пристосування у XIX ст. для військових потреб. Археологічні дослідження біля Тернопільського замку проводилися в 2007 році ДП «ОАСУ Подільська археологія» в рамках розроблення проекту його реставрації [16].

Язловецький замок XV-XVII ст., що в Бучацькому районі, розміщений на скелястій стрімкій горі, має форму нерегулярного видовженого п'ятикутника з квадратною баштою в гострому західному нарізнику, п'ятиярусною баштою-донжоном. В середині XVII ст. зі сходу, заходу і півдня підсилений будівництвом нижнього замку. Досліджувався в 30-их роках XX ст. архітектором Б. Гверкеном. В 1967 році у Варшаві вийшла його монографія «Замок Язловецький» з докладним аналітичним матеріалом, з визначеними етапами будівництва, з порівняльним аналізом у контексті регіону та Європи [17]. Наукові дослідження замку проводили співробітники Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація» на чолі з Р. Могитичем. Як результат роботи вироблено перспективний проект реконструкції.

Микулинецький замок кінця XVI ст. (сmt. Микулинець Теревовлянського району) розміщений на горі, що вивищується над заплавою річки Серет. У серпні 1988 року архітектурно-археологічним загоном Звенигородської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом І. Русанової та Б. Тимощука проводилися розвідки з метою виявлення умов залягання культурного шару давньоруського часу [18]. В результаті розвідкових робіт встановлено, що замок збудований на місці городища XI-XIII ст.

Збараський замок XVI ст. (архітектор Вінченцо Скамоцці) побудований Христофором та Юрієм Збараськими. Замок складався з казематних валів, чотирьох бастионів і рову. На рогах оборонних валів стояли п'ятикутні вежі. Двоповерховий палац побудований у стилі пізнього ренесансу. Від 1994 року замок входить до Державного історико-архітектурного заповідника (від 2005 року – національний заповідник «Замки Терн опілля»). В 2004 році експедицією Інституту археології Львівського національного університету досліджено стан збереженості фундаментів західного бастиону Збараського замку [19].

Роботи по вивченню Старозбараської фортеці XIV-XVI ст. (с. Старий Збараж Збараського району) розпочато в 1997р. експедицією Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ (керівник М. Филипчук) Тоді ж територію Замкової гори вивчає експедиція Тернопільського обласного краєзнавчого музею під керівництвом М.Ягодинської [20].

Замок XVII ст. (с. Новосілка Заліщицького р-ну) досліджувався в 2007 році Південно-Тернопільською експедицією Заліщицького краєзнавчого музею під керівництвом В.Олійника. Здійснено археологічну розвідку залишків замку – південно-східної башти – «Оборонної вежі Володийовського» [21]. Досліджено культурний шар XVII ст.

Замок XIV-XVII ст. (с. Нирків Заліщицького р-ну) розміщений на правому березі старого русла р. Джурин в ур. Червоне. Археологічні дослідження проводились в 2006, 2009 роках працівником ДП ОАСУ «Подільська археологія» В. Ільчишиним. Виявлено культурний шар трипільської культури, давньоруського часу XI-XIII ст. та пізнього середньовіччя [22].

Весною 1991 року Південно-Тернопільською експедицією Заліщицького краєзнавчого музею під керівництвом В.Олійника проводились археологічні розвідки в с. Касперівці Заліщицького р-ну в урочищі «Башта» на місці вежі замку XVII ст., яка існувала ще до 1958 року. За свідченням місцевих жителів вежа була округлої форми з рядом прямокутних бійниць, до 10 метрів в діаметрі, із збереженою висотою 3 м. Збудована із необробленого вапнякового каміння, скрі-

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

пленого вапняковим розчином. Тут на глибині 1 м виявлені мідний солід Яна II Казимира Вази (1649-1668р.) з потертою датою випуску, уламки глиняних посудин із зеленою поливою, уламки теракотових кахель з геометричною орнаментациєю. Знахідки датуються XVII ст. [23]

Скалатський замок XVII ст. (м. Скалат Підволочиського району) досліджувався ДП ОАСУ «Подільська археологія» в 2007-2008 роках на замовлення Національного заповідника «Замки Терн опілля» в рамках розроблення концепції його реконструкції та пристосування. В результаті досліджень на території замку виявлені матеріали бронзи-ранньозалізного віку, з'ясовано, що будівництво кам'яних стін замку здійснювалося по зовнішньому периметру земляного валу більш ранньої оборонної споруди. Досліджено залишки господарських приміщень XVII-XVIII ст., фундаменти житлової будівлі XVII ст., залишки палацу XVIII ст. [24].

Археологами Борщівського краєзнавчого музею в 1993 році проведено археологічні обстеження 13 замків XVI-XVII ст. на території Борщівського району. З'ясовано, що 5 з них знаходяться на давньоруських городищах. На території двох замків зафіксовані матеріали трипільської культури [25].

Отже, підсумовуючи, можна констатувати:

- в 30-90-их роках археологічні дослідження замків проводились лише в рамках досліджень більш ранніх пам'яток, в основному давньоруських городищ;
- середньовічні замки стають об'єктом археологічних досліджень лише на початку XXI ст., розкопуються в основному структурами Інституту археології НАНУ на замовлення державних заповідників;
- на території Тернопільської області археологічними дослідженнями охоплено 9, розвідками 23 замки, що складає 30% від загальної кількості замків Тернопільщини;
- протягом останнього десятиліття вивчено культурний шар на території 6 замків, що становить більше половини усіх раніше досліджуваних;

1. *Пастернак Я.* На Теревовельському замку // Діло. – Львів, 1931. – Ч.202.

2. *Чачковський Л.* Княжий город Теревовля // Життя і знання. – 1932. – С.257-359.

3. *Тимошук Б.* Исследования в Теревовле //АО 1986 г. – М., 1988.- С.341-342. *Його ж:* Дослідження давньоруської Теревовлі //Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський. 1985. – С.18-24.

4. *Свешников И.* Теревовля // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К.,1990. – С.105-107.

5. *Могитич Р., Лагуш З.* Архітектурно-археологічні дослідження м. Теревовлі Тернопільської області // Вісник Ін-ту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1997. – Ч.6. – С. 19-22.

6. *Ягодинська М. Виногородська Л.* Археологічні дослідження в м. Теревовля Тернопільської області та його околиці в 2002 році // Археологічні відкриття України 2001-2002рр. – Київ, 2003.

7. *Миська Р.* Літописний Теревовль у світлі археологічних джерел // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип.14. – Львів: Ін-т українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2010. – С.313.

8. *Прищепя Б., Ткач В.* Слов'яно-руські городища IX-XIII ст. в басейні Ікви // Археологія Тернопільщини. – Тернопіль, 2003. – С.181.

9. Российский государственный архив древних актов, ф.389, оп.1, кн.561, л.43.

10. *Заяць А.* Обороноздатність волинських міст першої половини XVII ст. // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині: Збірник наукових праць / Під ред. В.Собчука. – Кременець-Тернопіль, 2006. – С.59-60.

11. *Лесик О.* Замки та монастирі України. – Львів: Світ, 1993. – С.24.

12. *Ратич О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – Львів, 1957.

13. *Раппопорт П.* Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // МИА. – №140. – Ленинград: Наука, 1967.

14. *Строценъ Б.* Звіт про археологічні дослідження (нагляд за геологічними шурфуванням) на території Кременецького замку у 2008 році. Архів ІА НАНУ

15. *Бойцун Л.* Тернопіль у плінні літ. Історико-краєзнавчі замальовки. – Тернопіль, 2003. – С.24.

16. *Строценъ Б.* Звіт про археологічні дослідження (шурфування) біля Тернопільського замку в 2007 році.

17. *Guerguin V.* Zamek Jazlowiecki. – Warszawa, 1967. – S.152.

18. *Чорноус В.* Розвідкові роботи в Теревовлі та Микулинцях Тернопільської області // Нові

матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1991. – С.101-102.

19. Білас Н. Оборонні споруди Збараського замку за результатами археологічних досліджень // Вісник інституту археології. Львів: ЛНУ ім. І.Франка. – Львів, 2007. – Вип.2. – С.143-154.

20. Ягодинська М. Звіт про археологічні розкопки в урочищі Замкова Гора біля с. Старий Збараж Збараського р-ну Тернопільської області у 1997 році.

21. Олійник В. Дослідження Південно-Тернопільської археологічної експедиції // Гомін віків. Науково-краєзнавчий літописний збірник Заліщанщини. – Заліщики, 2010. – Вип.1. – С. 15.

22. Ільчишин В. Про результати дослідження багатошарового поселення Нирків II урочище Червоне Заліщицького району на Тернопільщині у 2009 році // Гомін віків. Науково-краєзнавчий літописний збірник Заліщанщини. – Заліщики, 2010. – Вип.1. – С.19-20.

23. Олійник В.І. Звіт про роботу Південно-Тернопільської археологічної експедиції Заліщицького відділу Тернопільського краєзнавчого музею у 1995 році // Інв. № РД-XXV-11639.

24. Строцень Б. Звіт про археологічні дослідження Скалатського замку в 2007 році. *Строцень Б., Строцень Л.* Звіт про археологічні дослідження Скалатського замку в 2008 році // Архів Інституту археології НАН України.

25. Сохацький М. Оборонні замки на Борщівщині (сучасний стан збереження та перспективи досліджень) // Літопис Борщівщини. Науково-краєзнавчий збірник. – Борщів, 1994. – Вип.1. – С.4 -15.

ПОСЕЛЕНСЬКА СТРУКТУРА ДАВНЬОРУСЬКОГО КРИЛОВА: ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗВІДОК В КОРЕЦЬКОМУ РАЙОНІ 2010 Р.

У статті проаналізовано поселенську структуру давньоруського Крилова за матеріалами розвідок ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України 2010 року

Ключові слова: Крилов, Корецький район, поселенська структура, давньоруський період

З 15 по 25 листопада 2010 року експедицією ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України було проведено археологічні розвідки в Корецькому районі Рівненської області. Метою розвідок було більш чітко локалізувати та уточнити хронологію вже відомих пам'яток та виявлення нових. Загалом було обстежено 99 пам'яток з яких близько 80 виявлено вперше. В даній статті буде охарактеризовано нововиявлені поселення в межах с. Крилів.

Пункт 1. Поселення давньоруське XI-XIV ст.

Поселення знаходиться в південній частині села, приблизно за 2 км на південний захід від центру, на правому березі струмка. В топографічному плані, займає невисокий пагорб в заболоченій заплаві струмка, поруч прокладені меліоративні канали.

Шурфування не проводилось, на поверхні було виявлено фрагменти гончарної кераміки, керамічних сопел та уламки шлаку. Серед виявлених фрагментів кераміки – уламки посуду, виготовленого на гончарному крузі, світло-коричневого кольору, з домішкою піску в тісті, що характерно для давньоруського періоду XI-XIII століття. Було також виявлено більше десяти фрагментів керамічних сопел, більшість з яких були малоінформативними, враховуючи умови за яких вони були виявлені. В ході опрацювання матеріалів вдалося визначити, що дані фрагменти належать не менш ніж чотирьом різним цілим виробам. Основна маса фрагментів добре випалені, світло-коричневого кольору зсередини, сірого зовні, тісто з домішкою жорстви та піску. Два з них мали сліди шлаку на зовнішній стороні. Найбільш інформативні фрагменти дозволили зробити певні обміри. Товщина стінки фрагменту без слідів шлаку близько 2,5 см. Фрагмент керамічного сопла зі слідами шлаку на зовнішній стороні має товщину стінки близько 2 см та внутрішній діаметр – 1,5 см. Перший відповідно знаходився ближче до нагнітаючої частини сопла, останній – до горну. За аналогіями фрагменти посуду датуються XI-XIII століттям, відповідно за посудом і уламки сопел датуються XI-XIV століттям.

Площа поселення складає близько 150x100 м, тобто 15000 кв.м., за тяглістю матеріалів, виявлених на поверхні. Враховуючи наявність на території поселення уламків керамічних сопел та шлаку та болотистий характер місцевості, що сприяє видобутку болотної руди, можна констатувати наявність тут залізорозного комплексу XI-XIV століттям.

Пункт 2. Поселення давньоруське XI-XII ст.

Поселення знаходиться в південній частині села, приблизно за 1,5 км на південний захід від центру, близько 200 м на північ від поселення Крилів-1, на лівому березі струмка. В топографічному плані, займає невисокий берег струмка.

Шурфування не проводилось, на поверхні було виявлено фрагменти гончарної кераміки. Серед виявлених матеріалів, уламки посуду, виготовленого на гончарному крузі, сіроглиняної кераміки, з домішкою піску в тісті, з вираженим плічком та орнаментациєю у вигляді прямих врізних ліній, що характерно для давньоруського періоду XI-XII століття. Вінець посуду для більш точного датування виявлено не було.

Площа поселення складає близько 150x250 м, тобто 37500 кв.м., за тяглістю матеріалів, виявлених на поверхні.

Пункт 3. Поселення багатошарове ранньослов'янського часу VII-VIII ст., давньоруського періоду XI-XIII ст., литовського-польської доби XIV-XV ст. та пізнього середньовіччя XVII-XVIII ст.

Поселення знаходиться в центральній частині села, приблизно за 150 м на південь від водонапірної башти, в місці злиття кількох струмків. В топографічному плані, займає високий мис надзаплавної терраси правого берега більшого струмка, що утворений різким поворотом останнього на схід. Західна частина поселення, що займає правий берег струмка по лінії північ-південь має ознаки ескарпу.

Існують відомості, що під час Хмельниччини в 1648 році через село проходили частини козацькі війська, які разом з місцевими жителями розгромили панський маєток, який враховуючи топографічні особливості місцевості, швидше за все був розміщений на даному мисі. На момент обстеження поселення використовувалося для сільськогосподарських потреб та перебувало під ріллею.

Шурфування не проводилось, на поверхні було виявлено фрагменти криці, шлаку, залізний ніж, а також фрагменти гончарної та ліпної кераміки. Серед виявлених матеріалів фрагменти стінок ліпних горщиків, які мають добрий випал, тісто з домішкою крупнозернистого піску, світло-коричневого кольору зовні сірого зсередини. За аналогіями датується VII-VIII століттям. Серед виявлених матеріалів фрагменти гончарної кераміки світло-коричневого кольору та сіроглиняні, з домішкою піску в тісті, що характерно для давньоруського періоду та литовсько-польської доби, а також виготовлені з якісного тіста та якісно випалені фрагменти, характерні для ранньомодерного та модерного часу. Фрагменти кераміки виготовленої на гончарному крузі, представлені наступними типами: 1) фрагмент гончарного горщика з відігнутих назовні вінцем, потовщений та має закраїну по краю, тісто з домішкою піску, добре випалений, сіроглиняний; 2) фрагмент гончарного горщика з відхиленим назовні косозрізаним вінцем, потовщеним по краю, тісто з незначною домішкою піску, добре випалений, сіроглиняний; 3) фрагмент кахлі, світло-коричневого кольору, зовні орнаментований, тісто якісне, випал якісний; 4) фрагменти гончарних горщиків з відхиленим назовні косозрізаним вінцем, тісто якісне, випал якісний, зовні під вінцем орнаментовані червоною фарбою. За аналогіями датується відповідно XI-XIII, XIV-XV, XVII-XVIII та XVIII-XIX століттям.

Фрагменти шлаку, криці та ніж співвідносні з давньоруським періодом. Залізний ніж середньої спрацьованості, довжина загальна 7 см, леза – 4,5 см, товщина обуха 2-3 мм.

Площа поселення складає близько 200x200 м, тобто 40000 кв.м., за тяглістю матеріалів, виявлених на поверхні.

Пункт 4. Поселення двошарове ранньослов'янського VI-VII ст. та давньоруського часу X-XI ст.

Поселення знаходиться в центральній частині села, приблизно за 200 м на південний захід від водонапірної башти, в місці злиття кількох струмків. В топографічному плані займає пологий лівий берег більшого струмка.

Шурфування не проводилось, на поверхні було виявлено фрагменти гончарної та ліпної кераміки. Серед виявлених матеріалів фрагменти стінок ліпних горщиків, які мають поганий випал, тісто з домішкою жорстви, піску, шамоту та органіки, світло-коричневого кольору ззовні, темного зсередини. Фрагмент ліпного горщика з високим прямим, косозрізаним вінцем, відігнутих назовні. Тісто з домішкою жорстви, піску та шамоту, випал поганий, сіроглиняний. За аналогіями датується VI-VII століттям. Серед виявлених матеріалів фрагменти гончарної кераміки сіроглиняні та червоного кольору, темного кольору зсередини, на зламі – двошарові, стінки горщиків ззовні орнаментовані вдавненими прямокутниками, складеними в лінії, добре випалені, з домішкою піску в тісті, що характерно для давньоруського періоду. За аналогіями датується відповідно X-XI століттям.

Площа поселення складає близько 150x100 м, тобто 15000 кв.м., за тяглістю матеріалів, виявлених на поверхні.

Пункт 5. Поселення двошарове давньоруського часу XI-XIII ст. та пізнього середньовіччя XVII-XVIII ст.

Поселення знаходиться в східній частині села, приблизно за 400 м на північний схід від церкви, на правому березі струмка. В топографічному плані займає пологий правий берег струмка.

Шурфування не проводилось, на поверхні було виявлено численні фрагменти гончарної

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

кераміки. Серед виявлених матеріалів фрагменти гончарної кераміки світло-коричневого кольору та світло-коричневого кольору зовні, сірого зсередини, тришарові та двошарові відповідно, з домішкою піску в тісті, що характерно для давньоруського періоду та чорнолощені якісні, характерні для литовсько-польської доби. Виявлене вінце гончарного горщика високе, ледь відігнуте назовні, заокруглене по краю. Тісто якісне випал якісний, чорнолощений. За аналогіями датується відповідно XI-XIII та XVII-XVIII століттям.

Площа поселення складає близько 100x100 м, тобто 10000 кв.м., за тяглістю матеріалів, виявлених на поверхні.

З описаних вище поселень, видно, що кожне з них має потужний давньоруський культурний шар, що в свою чергу свідчить про наявність в межах сучасного села Крилів конгломерату сільських поселень, що гуртувались навколо певного центру, що характеризується більш потужним культурним шаром та мав би розташовуватись в місці зручному для оборони. Найбільш імовірним видається місце розташування такого центру в межах поселення Крилів-3. Як було сказано вище, воно розміщене на високому зручному місці у місці злиття струмків. Відомі історичні дані про розміщення маєтку в Крилові в часи Хмельниччини, що також співпадає із даним поселенням, а певне наступництво розміщення маєтків в пізньому середньовіччі на місці існування давньоруських поселень доводилось науковцями не один раз, в тому числі і археологічними дослідженнями. Крім того, топографія місцевості дозволяє припустити існування навколо поселення земляних укріплень, що були знівельовані тривалим процесом розорювання даних земель, залишки яких можна прослідкувати в західній частині поселення.

Всі п'ять поселень розміщені на невеликій ділянці берегів струмка. На південь від центру розташовані два поселення, що не зважаючи на близькість свого розташування носять цілком різний господарський характер. Поселення Крилів-1 має цілком вузьку спеціалізацію в давньоруський період. Це місце видобутку та виробництва заліза з болотної руди. Характер виявлених під час розвідки сопел, а саме їх внутрішній радіус, говорить про використання останніх саме в період XIV століття, за аналогією сопел виявлених під час розкопок ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України в с. Жидичин поблизу Луцька в 2008 році. В даному випадку сопла були виявлені в закритому комплексі – об'єкті XIV століття [2]. Виявлення фрагментів сопел на рівні денної поверхні, дозволяє сподіватися цікавих результатів археологічних досліджень на даній пам'ятці. На іншому поселенні Крилів-2 не було виявлено жодних ознак залізобного виробництва, що вочевидь свідчить про його інший господарський уклад, відмінний від попереднього. Цілком імовірно, що дане поселення існувало дещо раніше попереднього.

Поселення Крилів-4 тяжіє до центрального поселення та має синхронний з ним археологічний матеріал, однак має також ознаки більш раннього. Цікавою знахідкою є фрагмент стінки гончарного горщика з нетиповим для даних теренів тисненим орнаментом. Аналогії подібного орнаменту, що цілісно складав солярні знаки на стінках горщика було виявлено в Польщі [1, 162]. За наявності центрального укріпленого поселення, дану пам'ятку можна було б умовно назвати посадом, а виявлені знахідки, дозволяють стверджувати наявність жвавих торгових шляхів в даному регіоні, що з'єднували Руську державу з теренами Польщі.

Останнє з даного конгломерату поселень, було дещо віддалене від решти, мало не надто потужний культурний шар давньоруського періоду, і було окраїною даного поселенського комплексу.

Таким чином, зі всього вище сканого можна робити висновок про існування в межах сучасного села Крилів потужної сировинної бази та торгового центру для задоволення потреб розміщених поряд давньоруських міст, зокрема літописного Сапогиня. Варто припустити також торгові зв'язки даної сільської округи і з іншими центрами Волинської землі та польського порубіжжя.

1. Златогорський О., Панишко С. Сопла з Жидичина // Археологія. – 2010. – №2. – С.74-86.
2. Vuko A. Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. – Warszawa: TRIO, 2006.

МАТЕРІАЛИ ДОБИ НЕОЛІТУ, ЕНЕОЛІТУ ТА БРОНЗИ З БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ ПТИЧА-3

У статті проаналізовано та науково інтерпретовано речовий комплекс підйомного матеріалу доби неоліту, енеоліту та бронзи з багатошарової пам'ятки Птича-3 на Дубенщині.

Ключові слова: Птича, красносільська культура, культура лінійно-стрічкової кераміки, трипільська культура, бабинська культура, тшцінецько-комарівська культура, чорноліська культура, могилянська культурна група,

Пам'ятка Птича-3 розташована на межі Малого Полісся і Повчанської височини на кінці мису корінної тераси р. Нирки при впадінні останньої в заплаву Ікви. Тераса лесова, але її кінцівка, зайнята пам'яткою, піщана. Вперше вона зафіксована В. О. Самолюком у 1993 р., як майстерня доби бронзи і тоді ж отримала нинішню назву. В 2000-2002 роках пам'ятку обстежив автор, виявивши тут стоянку красносільської культури, доби мезоліту, поселення культури лінійно-стрічкової кераміки, трипільської культури, тшцінецько-комарівської культури, литовсько-польського часу. Частина матеріалів з пам'ятки була опублікована [1, с. 302-305]. Весь матеріал з поселення підйомний.

До доби неоліту належить невелика збірка матеріалів з поселення. Частково це обумовлено тим, що кремій доби неоліту не відрізняється від обробленого пізніше. Тож до цього періоду віднесено кілька речей, що мають аналогії на інших пам'ятках культури лінійно-стрічкової кераміки на Дубенщині. Це сокироподібне знаряддя (рис. 1, 3), одноплощадковий нуклеус (рис. 1, 2), два скребки (рис. 1, 4, 8), та ряд знарядь із скошеним краєм (рис. 1, 5-7, 9). Знайдено уламки кухонної та столової кераміки культури лінійно-стрічкової кераміки, серед якої – вінчик яйцеподібного горщика з орнаментом у вигляді пальцевих вдавлень під вінчиком (рис. 1, 1).

До енеолітичного часу, окрім уламків крем'яних пластин те нуклеусів належить три уламки вінчиків посудин пізньотрипільської культури, серед яких один вінчик горщика з прямою шийкою, світло-коричневого кольору, тришаровий на зламі, з дбайливо згладженою поверхнею і домішкою піску в глиняному тісті (рис. 2, 1), вінчик посудини з відігнутою шийкою, аналогічний попередньому за технологією виконання (рис. 2, 6), а також вінчик миски, вкритої червоною фарбою, з домішкою шамоту в глиняному тісті (рис. 2, 7).

Дві стінки посудин світло-коричневого кольору, з домішкою піску в глиняному тісті, орнаментовані валиками (рис. 2, 2, 4) належать до бабинського культурного кола (культури багатошарової кераміки).

Тшцінецько-комарівська культура представлена більшою збіркою. Посуд має червонуватий, коричневий та сірий колір, в глиняному тісті домішано пісок та товчений кремій. Серед кераміки виділяються уламки двох товстостінних посудин з карнизоподібним завершенням вінчиків, орнаментовані рядом проколів під вінцем, один має орнамент з горизонтальної заглибленої лінії (рис. 3, 1, 2). Зібрано інші уламки вінчиків, подібних попереднім, або потовщених, один з яких із лінійною орнаментациєю (рис. 3, 4, 7-10). Ще один горщик має пригострений вінчик (рис. 3, 11). Інша група кераміки представлена уламками вінчиків горщиків з валиками. Вінця мають різні форми – при гострену, заокруглену, один трохи загнутий всередину, над валиком знаходяться проколи або перлини нанесені з зовнішньої сторони (рис. 2, 3; рис. 3, 3, 5, 6). До цієї ж культури віднесене пряслице, подібне за технологією виготовлення до посуду, в глиняному тісті, окрім піску та кременю додано окремі зерна шамоту (рис. 2, 8). Знайдено уламок посудини чорноліської культури (?), чорного кольору, з дуже добре згладженою поверхнею, з домішкою дрібних зерен кременю в глиняному тісті, очевидно біконічної форми, на ребрі нанесено ряд похилих рисок, під якими знаходиться заглиблена горизонтальна лінія (рис. 2, 5).

Зібрано чималу кількість уламків та кілька цілих заготовок серпів (рис. 1, 6), та заготовку долота із звуженим лезом. Подібні вироби трапляються на тшцінецько-комарівських пам'ятках Дубенщини [2, 149]. Знайдено також одиничний уламок посудини могилянської групи ранньозалізного віку.

Збірка кераміки тшцінецько-комарівської культури доволі виразна, її пізній вік в рамках цієї культури позначає наявність кераміки з орнаментом із валиків та отворів і перлин. Подібні

збірки походять з поселень Тараканів-4 та Тараканів-5 на р. Ікві [2, 148].

Певну проблему становить визначення віку і культурної належності майстерні з виготовлення серпів. Серпи тшцінецько-комарівської культури з поселень Тараканів-4 та Тараканів-5 мають більші розміри, частина з них має виразну п'ятку [2, 148]. Серпи з Птичі-3 демонструють інші риси – невеликий розмір, обидва кінці загострені, або п'ятка невелика. Такі серпи були поширені в могилянській групі ранньозалізного віку [3, 163, 164], тож можливо майстерня належить до цього часу. Втім, враховуючи пізню дату поселення в межах тшцінецько-комарівської культури і технологічну спадкоємність виготовлення серпів між тшцінецько-комарівської культури і могилянської групою [3, 164] це питання важко вирішити на основі тільки підйомного матеріалу.

1. *Залізник Л.Л., Ткач В.В.* Нова стоянка красносільської культури Птича-3 на Рівненщині. // Кам'яна доба України. Вип. 4, К.: Шлях, 2003. – С. 302-305.

2. *Ткач В., Бардецький А.* Нові пам'ятки тшцінецької культури поблизу м. Дубно. // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003-2004. – №2-3. – С. 148-155.

3. *Ткач В.* Крем'яні жниварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного віку за матеріалами з Дубенщини // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького. Випуск 3. – (Матеріали наукової конференції 24-25. 11. 2005 р.). – Рівне: Волинські обереги, 2005 – С.162-167.

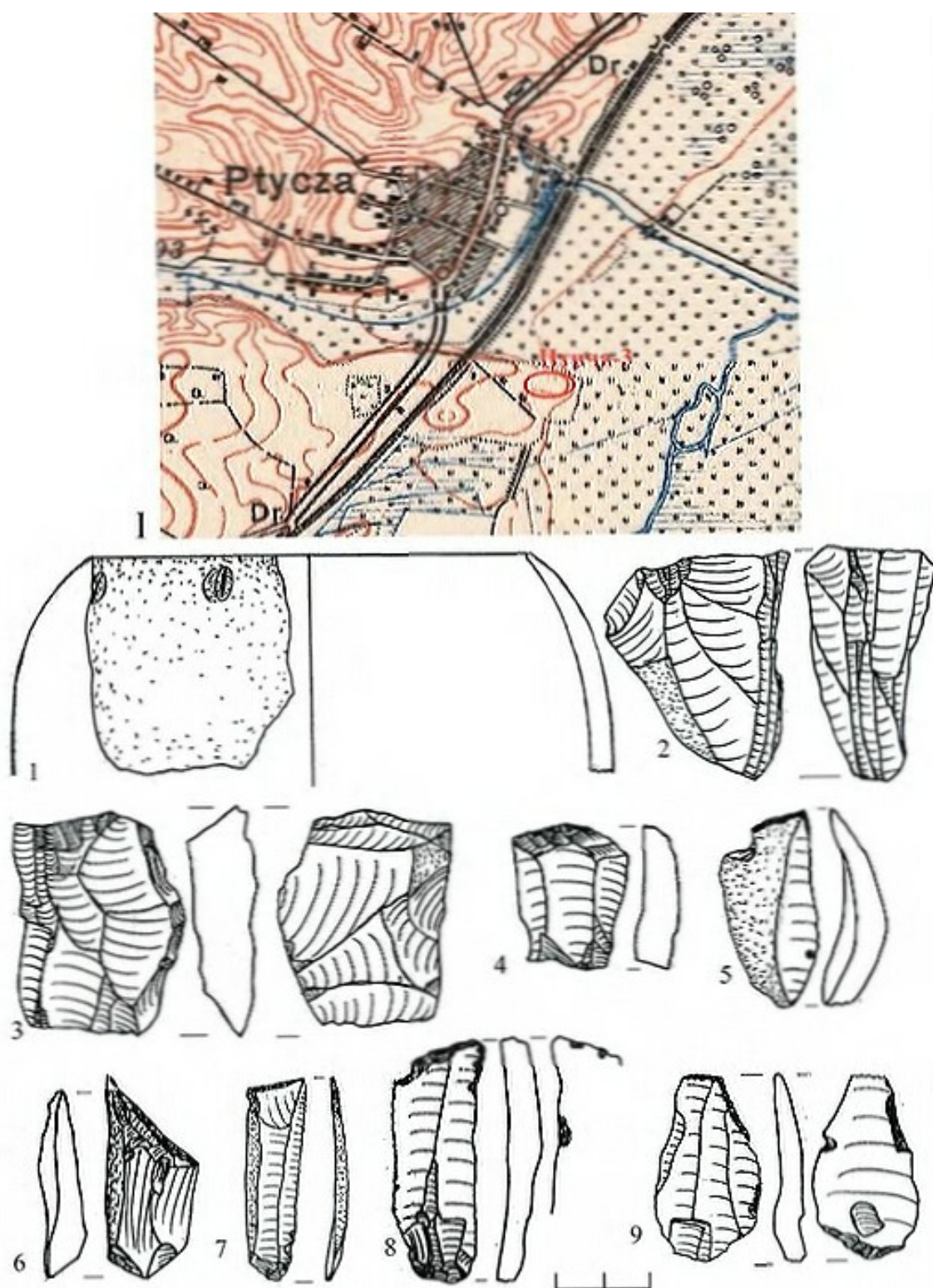

Рис. 1. I – поселення Птича-3 на топографічній карті, 1-9 – матеріали культури лінійно-стрічкової кераміки; 1 – кераміка, 2-9 – кремень.

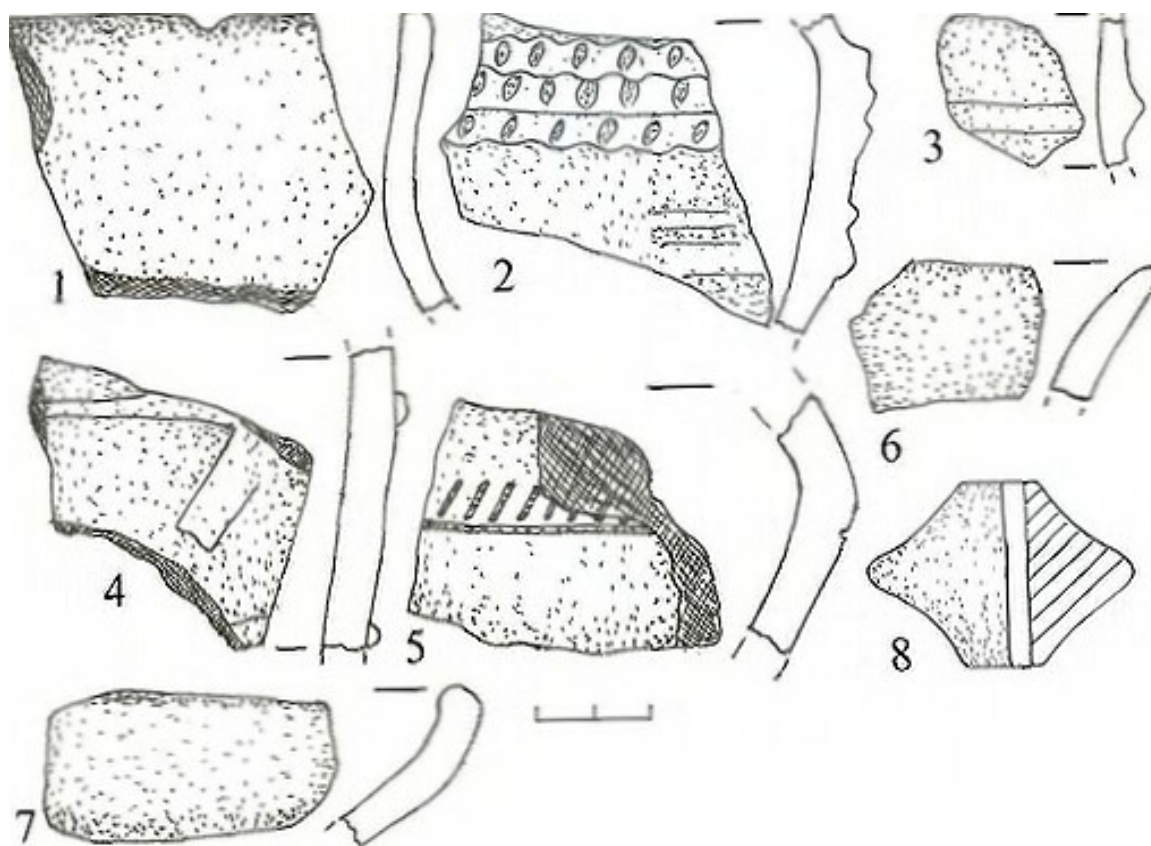

Рис. 2. Кераміка з поселення Птича-3: 1, 6, 7 – пізньотрипільської культури; 2, 4 – культури багатоваликової кераміки; 3, 8 – тшинецько-комарівської культури; 5 – чорноліської (?) культури.

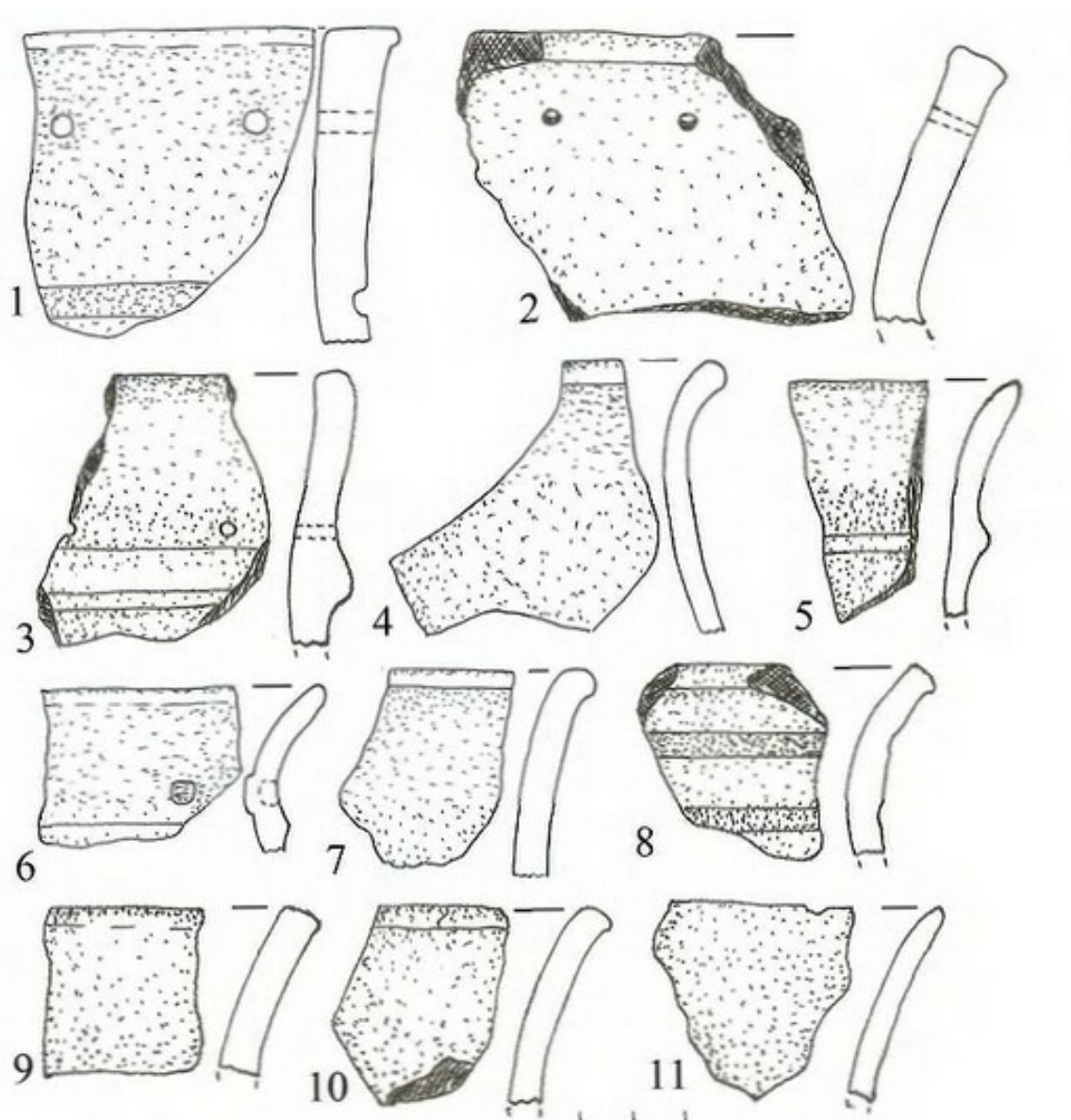

Рис. 3. Кераміка тшцінецько-комарівської культури з поселення Птича-3.

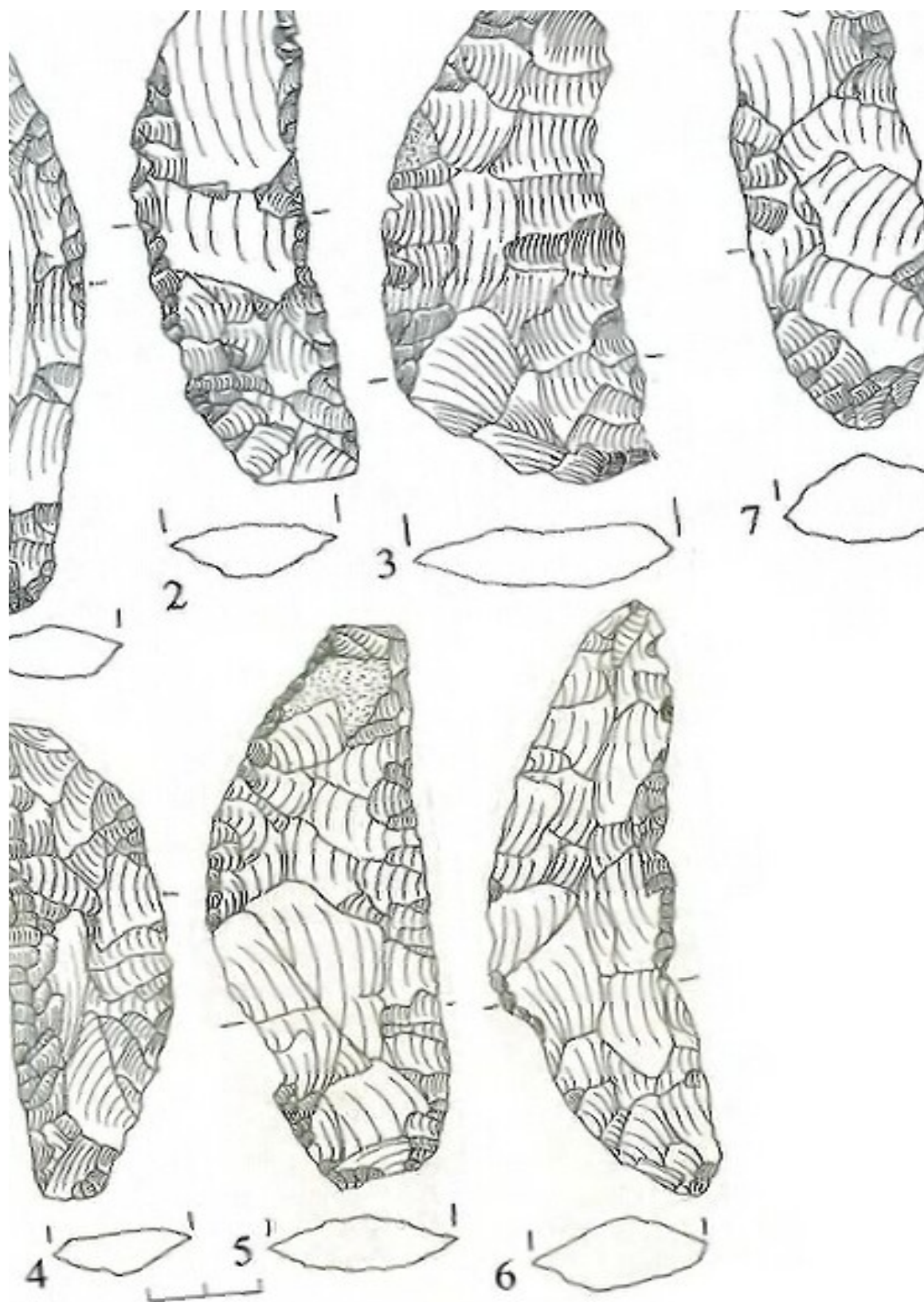

Рис. 4. Крем'яні вироби з поселення Птича-3.

ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТУРНУ АТРИБУТАЦІЮ ШАРУ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ НА ГОРОДИЩІ ТЕРЕБОВЛЯ I

У статті на основі досліджень І.Русанової, Р.Миська та М.Ягодинської проведено атрибуцію культурного шару ранньозалізного віку на городищі літописної Теробовлі. Висловлюється припущення, що перші оборонні споруди на городищі Теробовля I «Замкова Гора», вал 3-ій та 4-ий городища збудовані носіями висоцької культури у IX-VIII ст. до н.е.

Ключові слова: Теробовля, висоцька культура, ранньозалізний вік

Городище Теробовля I в м. Теробовля на Тернопільщині привернуло увагу науковців ще на початку ХХ ст. Але в основному увага науковців приділялась давньоруському періоду функціонування городища – літописної Теробовлі. Вперше матеріали ранньозалізного віку (надалі РЗВ – Авт.) на городищі були зафіксовані І.П. Русановою під час досліджень конструкції валів городища у 1984 році. Зокрема нею були зроблені висновки стосовно того, що 3-ій та 4-ій вал були побудовані одночасно та склали єдину систему оборони та за конструкцією відрізнялися від двох попередніх. Вони були насипані із жовтої материкової глини, в насипі та у ровах яких знайдено кераміку РЗВ і датовані цим же періодом (Рис. 2, вал 3 та 4) [10, 20].

У 2004 році М. Ягодинська проводила дослідження на території городища Теробовля I, зокрема розріз 4-го валу. Як і в попередньому випадку, дослідниця теж зафіксувала в конструкції валу та між 3-тім та 4-тим валом шар РЗВ [11, 5]. Серед матеріалів, виділених М. Ягодинською до РЗВ, були фрагменти конічних мисок (Рис.3, 1,2,5-7), фрагменти вінець горщиків (Рис.3, 3,4,8,10,11) та крем'яний відбійник (Рис.3, 9). Роком пізніше Р. Миська, проводячи розкопки між 2-им та 3-ім валами, зафіксував у перевідкладеному культурному шарі матеріали висоцької культури (Рис.4, 1,2) [9, 265]. Тоді ж автором на городищі був виявлений крем'яний наконечник стріли висоцької культури (Рис.4, 3). Цього року М. Ягодинська під час досліджень площадки замку на городищі у культурному шарі виявила значну кількість керамічного матеріалу висоцької культури та виробів з кременю [1]. Зокрема, вінця горщиків орнаментовані нігтевими вдавленнями (Рис.4, 4), стінки горщиків з наліпним розчленованими валиками та штамповими вдавленнями (Рис.4, 5,6), фрагменти черпачків (Рис.4, 7), фрагменти горщиків із рустованою поверхнею (Рис.4, 8).

Таким чином, матеріали висоцької культури поширені по всій площі городища. Стосовно питання типу пам'ятки (поселення чи городище), то це ще потребує додаткових досліджень. Але зважаючи на той факт, що в 6-ти км на північ від Теробовлі біля с. Лошнів функціонувало городище висоцької культури [2] (Рис.1, 2) і спираючись на дослідження попередніх дослідників, то цілком можливо, що перші оборонні споруди на городищі Теробовля I «Замкова Гора», вал 3-ій та 4-ий, збудовані носіями висоцької культури. Мала чисельність знахідок на городищі може пояснюватись тим, що городище могло використовуватись в короткий час і виконувати функції схованки.

Стосовно датування пам'ятки то серед виявлених матеріалів немає чітких хронологічних індикаторів. Виявлена кераміка є типовою для пам'яток висоцької культури середнього та пізнього етапу розвитку, за винятком фрагмента горщика із рустованою поверхнею (Рис.4, 8), який є раннім показником [5, 114]. Виявлений крем'яний наконечник має аналогії із поховання № 1 на Луковецькому могильнику із досліджень І. Герети 1978 року [7, 613; Рис. 2, 6] та по формі нагадує наконечники до списів виявлених О. Ситником на поселенні Лошнів II, які датуються періодом НаВ [4, 231]. На даному етапі досліджень, шар висоцької культури на городищі Теробовля I можна датувати в рамках IX-VIII ст. до н.е. Виникнення городищ у південно-східному ареалі поширення висоцької культури спричинене скоріш за все загрозою із південного-сходу, проникненням чорноліських чи голіградських племен на північ Західного Поділля, змішані комплекси яких відомі на цій території. Це поселення Мишковичі із висоцько-голіградським матеріалом [8, 58] та висоцько-чорноліський комплекс на поселенні біля Старого Збаража [3, 18-21].

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Отже, Тербовля з околицями є надзвичайно цінним комплексом не тільки у вивченні проблематики висоцької культури, а й етнокультурних процесів в епоху фінальної бронзи – початку ранньозалізного віку на території Верхнього Подністров'я.

1. Автор статті висловлює вдячність М. Ягодинській за наданий для публікації матеріал.
2. Автор статті не поділяє думку Б. Завітія стосовно того, що городище біля с. Лошнів належало носіям голіградської культури, оскільки на городищі не виявлено типових для голіградської культури рис кераміки, на які посилається автор досліджень [6, 115]. Крім цього в підтвердження того що городище в Лошневі належало носіям висоцької, а не голіградської культури є:
1. Розташування городища на краю південно-східного ареалу поширення пам'яток висоцької культури, поряд із дослідженими пам'ятками (Рис. 1); 2. Кераміка із Лошнівського городища з технологічної точки зору є типовою для висоцької культури, вміст шамоту в тісті, випал і т.д., за морфологічними ознаками вона теж типово висоцька (форми посуду та орнамент) в той час як в голіградській кераміці окрім незначних домішок шамоту присутні домішки жорстви, кераміка в основному добре залощена, канелюрована і т.д.; 3. Для городищ голіградської культури характерний потужний культурний шар із чесальними знахідками, особливо пластики, а у випадку Лошнева вона відсутня взагалі
3. *Бандрівський М.* Скринькові поховання висоцької культури в межиріччі Збруча і Стрипи, Львів, 1994. - 164 с.
4. *Бандрівський М., Крушельницька Л.* Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток). Записки НТШ Том. ССXXXV. Львів, 1998. С. 193-247.
5. *Бандрівський М.* Могильник в Петрикові біля Тернополя в контексті поховального обряду висоцької культури. – Львів, 2002. - 282 с.
6. *Завітій Б.* Дослідження лошнівського городища ранньозалізного віку та його околиць у 2008 році. Вісник ін-ту археол. Львів. ун-ту. Вип. 4. – Львів, 2009. С. 111-129.
7. *Льчишин В.* Могильник висоцької культури біля с. Луковець на Блідщині (за матеріалами з розкопок І.П. Герети 1978 року) // Наукові записки НТШ. Серія: Праці Археологічної комісії. – Львів. – 2007. – Том ССLIII. – С. 611 – 616.
8. *Крушельницька Л.* Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і раннього заліза). – К., 1985. – 161.
9. *Миська Р., Погоральський Я.* Археологічні дослідження у Тербовлі. Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 9. – Львів, 2006. с. 249-268.
10. *Русанова И.П.* Отчет о работе Прикарпатской экспедиции ИА АН СССР в 1984 г. // Архів ІА НАНУ № 1984/97.
11. *Ягодинська М.* Звіт про результати досліджень городищ біля м. Тербовля та м. Шумськ у 2004 р. Тернопіль, 2004. (машинопис) //Архів Тернопільської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури.

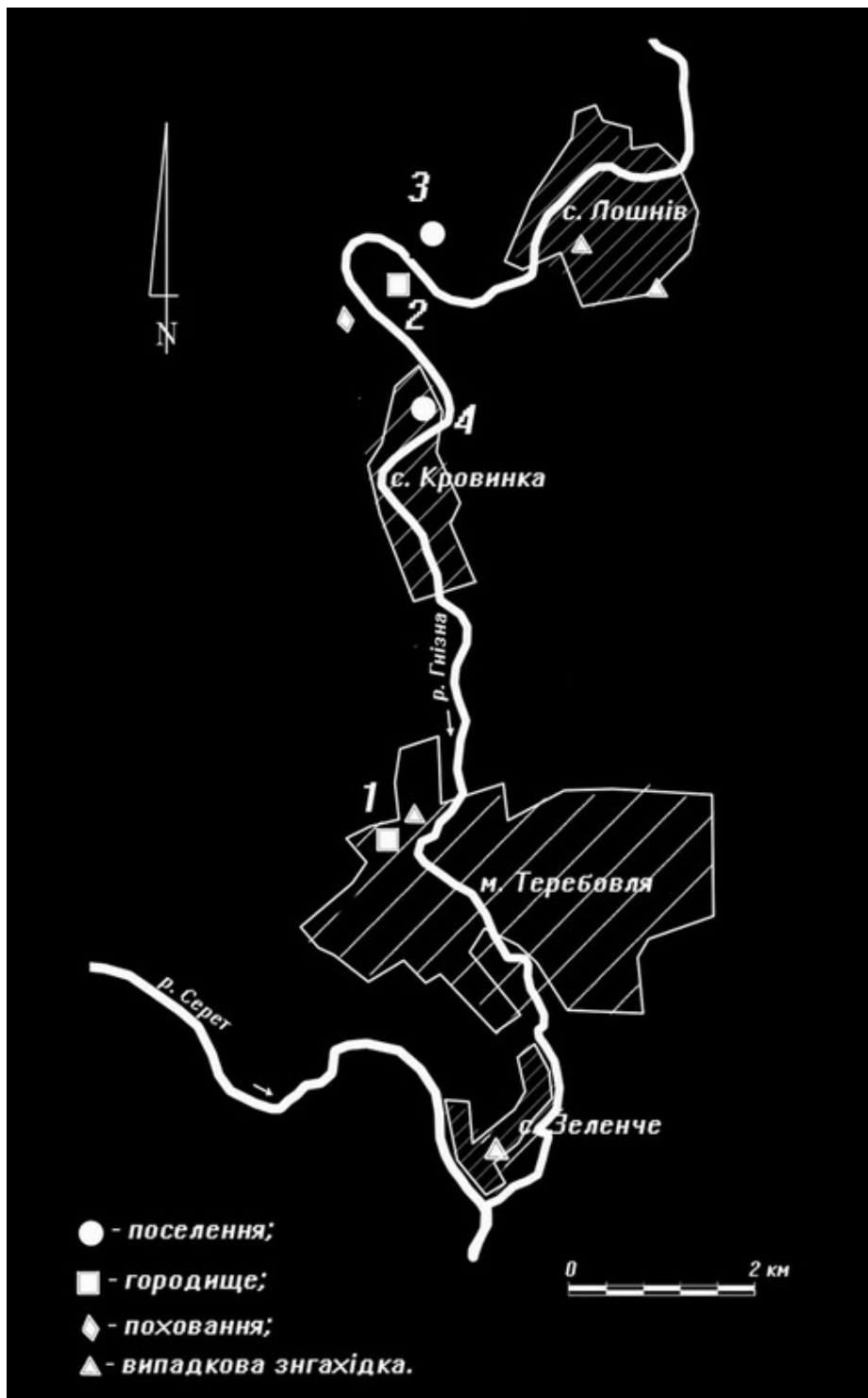

Рис. 1. Карта поширення пам'яток висоцької культури в околицях Тербовлі. 1 – Городище Тербовля I, урочище «Замкова Гора», 2 – городище Лошнів III, 3 – поселення Лошнів II (дослідження О. Ситника, 1991 р.), 4 – поселення Кровинка IV (виявлено у 2011 році О. Дерехом та А. Загороднім).

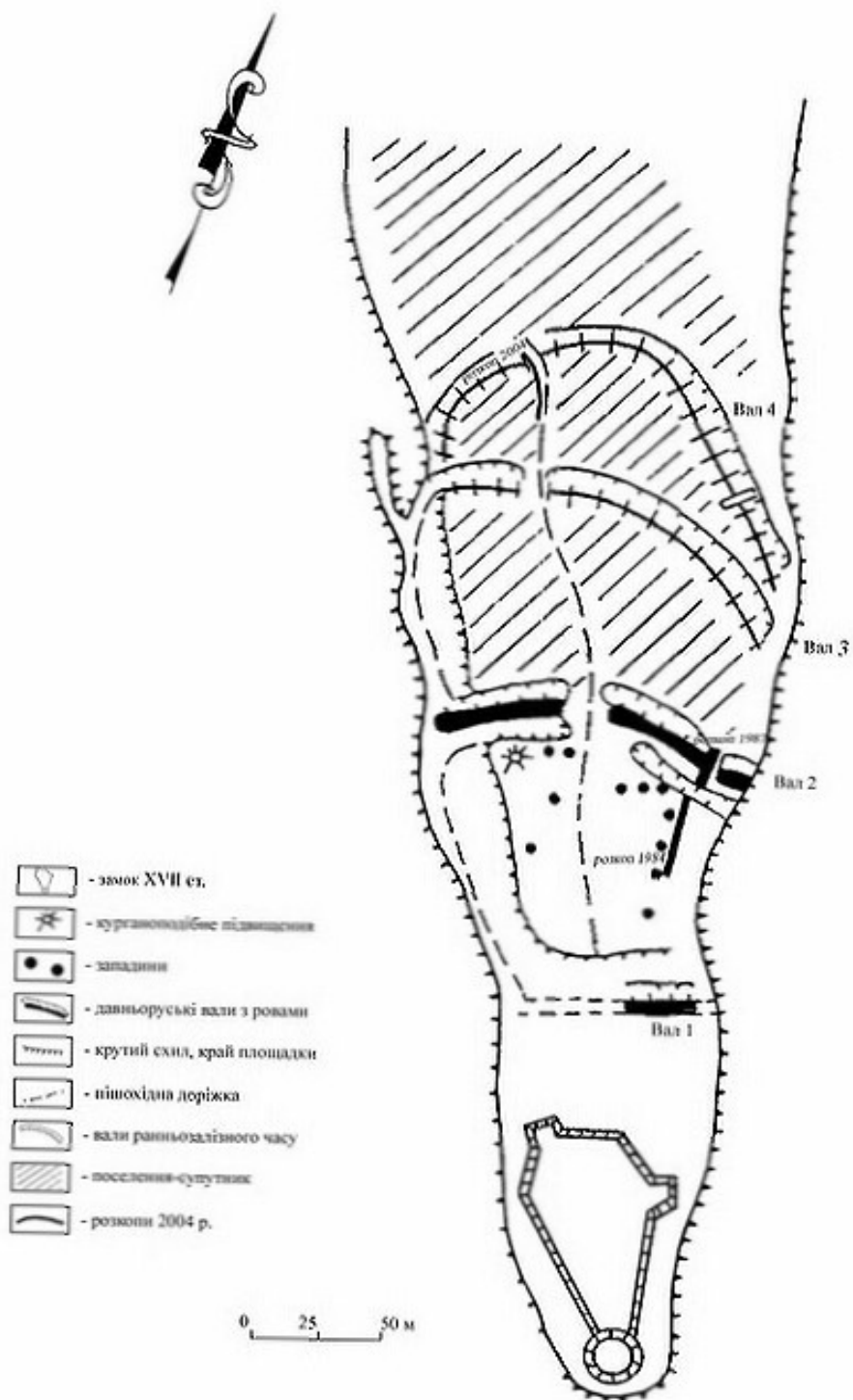

Рис. 2. Загальний план городища Тербовля I, урочище «Замова Гора» (за Б. Тимощуком, 1984 р.)

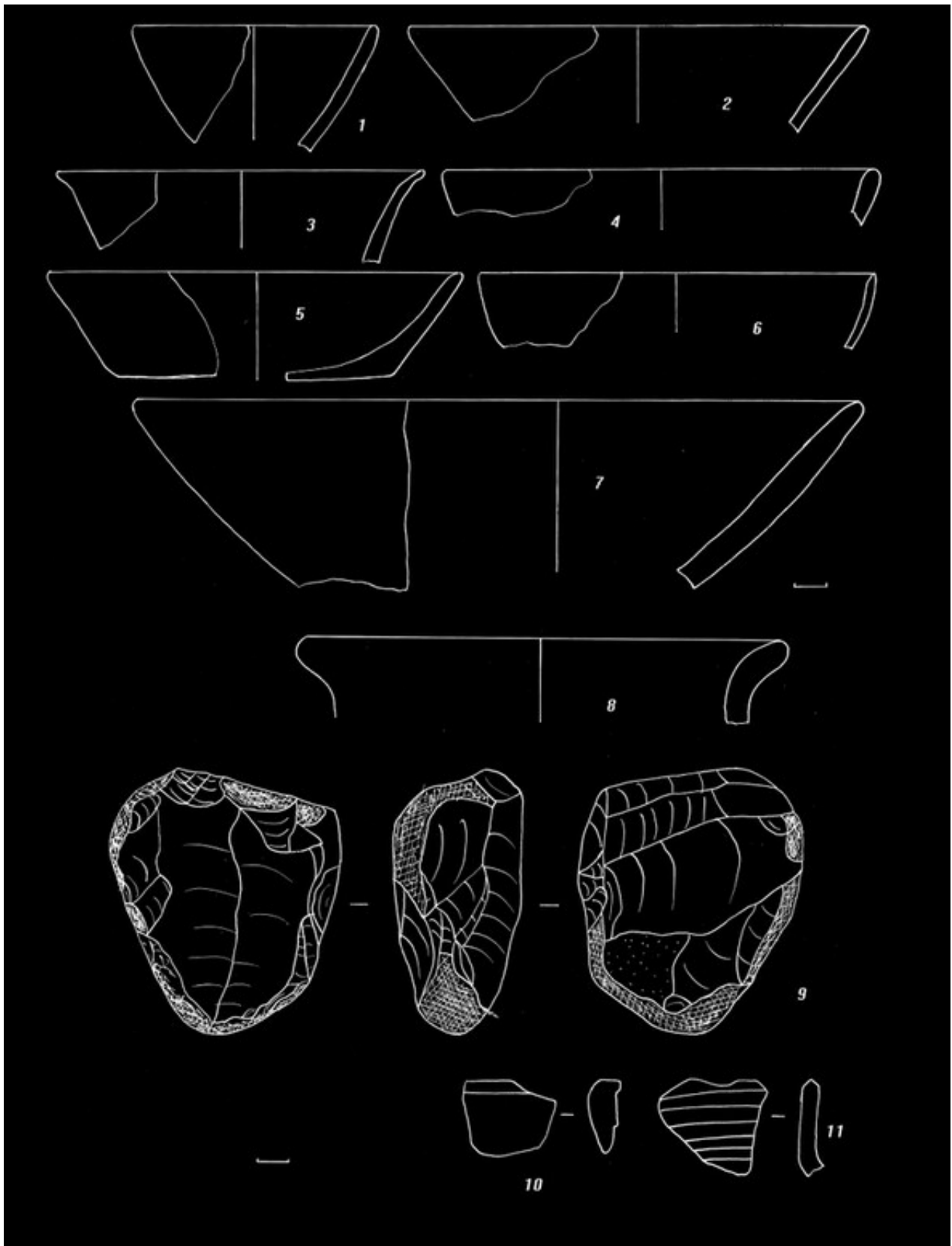

Рис. 3. Матеріали висоцької культури із досліджень М. Ягодинської 2004 року.

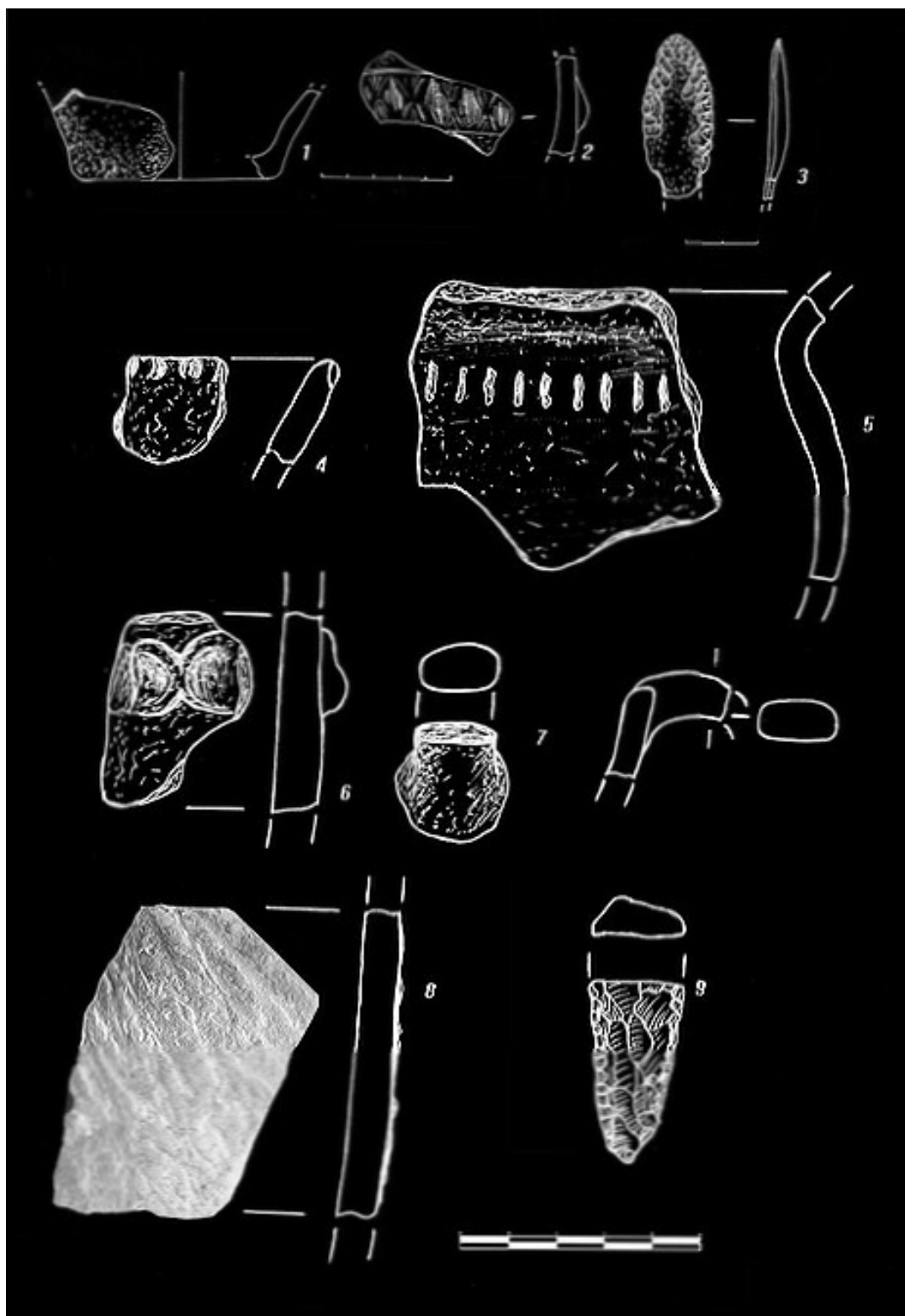

Рис. 4. 1-3 – із досліджень Р.Миськи 2005 року, 4-9 із досліджень М.Ягодинської 2011р. 3,9 – креміль, 1,2, 4-8 – кераміка.

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСГУМАЦІЇ ОСТАНКІВ ЗАГИБЛИХ СОЛДАТІВ У ЦЕНТРІ СЕЛИЩА ЦУМАНЬ У 2010 Р.

В статті висвітлюються результати археологічних досліджень Цуманської рятівної експедицією ДП «Волинські Старожитності» ДП НДЦ ОАСУ ІА НАН України, проведених у червні 2010 р. на місцезнаходженні останків солдатів Червоної армії часів Другої світової війни у центрі селища Цумань Ківерцівського району Волинської області.

Ключові слова: Цумань, червоноармійці, капсули-пенали, гвинтівка СВТ-40, револьвер системи Наган

Про знахідку кісток людей і зброї в центрі селища Цумані було повідомлено до ДП «Волинські Старожитності» головою Цуманської селищної ради. Виявлено їх місцевим жителем при прокопуванні оглядової ями в середині гаражного приміщення. За повідомленням останнього, в ґрунті трапились, окрім людських кісток, вогнепальна зброя і захисні шоломи, покриті корозією, які були вилучені місцевими органами міліції.

Місцезнаходження розташоване в центрі селища Цумань, на відстані приблизно 500 м на схід від церкви, ліворуч дороги на с. Грем'яче. Розміщене воно було на території приватної садиби, всередині новозбудованого гаражного приміщення прямокутної форми розмірами 4 на 6 м з меридіональною орієнтацією. В топографічному плані ця ділянка розташована на надзаплавній терасі лівого берега р. Путилівки – лівобережної притоки р. Горині (рис 1).

До моменту початку археологічних робіт в місці виявлення знахідок було перекопано і частково вибрано ґрунт до глибини -0,5 м на ділянці нерегулярної форми розмірами 1,8 на 2,4 м. Першопочатково здійснено горизонтальну зачистку всієї поверхні внутрішньої площі гаражного приміщення, а в місці, де шар зі знахідками був знищений, котловану було надано геометричної форми з вертикальним і горизонтальним нівелюванням дна та стінок. В результаті зачистки встановлено, що при будівництві на всій площі було знято гумусований шар ґрунту. Відразу на рівні денної поверхні залягав материковий жовтий супісок. В північно-західному секторі гаражу виявлено пляму круглої форми діаметром 2,8 м, заповнену переважно сірим гумусованим супіском з численними вкрапленнями вугілля, перетлілої деревини і людських кісток. З південного і східного краю пляма була заповнена жовтим супіском перемішаним з сірим і з аналогічними вкрапленнями.

В вертикальному зрізі заповнення споруди відмічено рівномірне залягання заповнення з помітним горизонтальним розшаруванням вкраплень. Вона являла собою круглу в плані яму з нахиленими досередини стінками і рівним дном.

На дні споруди було виявлено і досліджено дев'ять кістяків загиблих солдат (рис. 2; 5). Усі вони лежали хаотично в східній половині ями. На кожному відзначено сліди пошкодження від вибуху: у всіх були відсутні або поламані кінцівки, а їх частини розкидані хаотично по заповненню ями; місцями на кістках зафіксовано сліди дії вогню. Один череп лежав окремо від кістяка в центрі ями. Поряд з трьома кістяками було виявлено капсули-пенали зі «смертними» записками.

Частина знахідок із заповнення споруди була виявлена під час просіювання зрушеного ґрунту, в тому числі ще три капсули. Інші, переважно крупні речі, були зафіксовані *in situ*. Серед них: особисті речі солдатів, металеві і шкіряні деталі зброї, амуніції, одягу, монети, фрагменти погано збереженого паперу, металеві будівельні елементи, побутові речі, фрагменти кераміки, віконного скла. Зразки зброї та військового спорядження такі як: самозарядна гвинтівка 1940 р. калібру 7,62 мм, шоломи захисні металеві, протигаз загальновійськовий, магазини від'ємні на 10 набоїв, піхви від багнета, антипки прикладу та набір приладдя для розбирання, збирання та чищення до гвинтівки СВТ-40, карабін від сумки для протигаза, кутові шкіряні кільця від плаща-палатки, фрагмент шкіряного ремня-портупей і пряжка до нього, фрагменти поясных шкіряних ременів і металеві пряжки до них, а також нашивка з шерстяної тканини з двох п'ятикутних зірок, по центру яких знаходились накладки у вигляді «серпа і молота», а збоку – залізна

бляшка з фрагментами дерева, свідчать про належність останків солдатам Червоної армії часів Другої світової війни. З їхніх особистих речей знайдено шкіряний гаманець зі складним ножом, чорнильною ручкою, хімічним олівцем і радянськими монетами 1930-х рр. (10 коп. 1939 р., 15 коп. 1938 р., 20 коп. 1939 р., 15 коп. 1931 р., 20 коп. 1933 р., 15 коп. 1933 р., 10 коп. 1939 р.), який знаходився в чоботі, кругле двостороннє дзеркальце з целулоїдною рамкою, яке знаходилося в нагрудній кишені одного з солдат, складний ніж-брелок з бронзовими накладками на ручці, мундштук ебонітовий, набій до револьвера системи Наган 7,63 мм. 1938 р. з перевернутою кулею, фрагмент шкіряної обкладинки в якій знаходились описана вище шерстяна нашивка, погано збережені паперова накладна і бойовий листок, або газета.

Віднайдено також головку та кілька частин корпусу авіабомби, яка очевидно і стала причиною руйнування споруди і загибелі людей. На дні ями лежали дві вилки і ложка, схоплені сплавленою від високої температури склянкою. Разом із солдатськими речами в заповненні виявлено велику кількість кованих цвяхів, металеві завіси, скоби, ключ від клямки, алюмінієву пластинку з надписом «РОВНО – БЕРГШЛОССЪ».

На основі розташування і стану кістяків, а також знахідок можна стверджувати, що небіжчики загинули у результаті потужного вибуху і були поховані під завалом дерев'яної споруди. На момент вибуху вони всі знаходились в заглибленій її частині, ймовірно, в коморі магазину, який, за свідченнями місцевих старожилів, стояв на місці знахідки до війни. Очевидно, тут вони перебували в укритті від нальоту, де їх і застав вибух авіабомби. Епіцентр вибуху знаходився неподалік із західного боку від ями і був, скоріше за все, відділений від неї стіною. Ударна хвиля завдала убивчої дії на солдатів і розкидала їхні тіла у східному напрямку, притиснувши до стінок. Більш легкі речі – зброя, амуніція знаходилися по краях ями дещо вище кістяків. Судячи з кількості загиблих – в укритті перебувало ціле відділення. З історії відомо, що в центрі Цумані влітку 1941 р. німецькою авіацією була розбита колона радянської армії. Після нальоту місцеві жителі довго переховувались в околишніх лісах. Очевидно, у зв'язку з цим місце загибелі солдатів залишилось невідомим до сьогодні.

Після експертизи усі віднайдені останки солдатів були урочисто перепховані на кладовищі селища Цумані 22 серпня 2010 року. Нажаль, імен загиблих досі не встановлено. Процедура відкриття капсул в лабораторних умовах оцінена в 6 тисяч гривень і, наразі, коштів на неї не знайдено.

Дана знахідка зайвий раз підтвердила необхідність проведення археологічних експертиз, навіть на найменших площах будівництва.

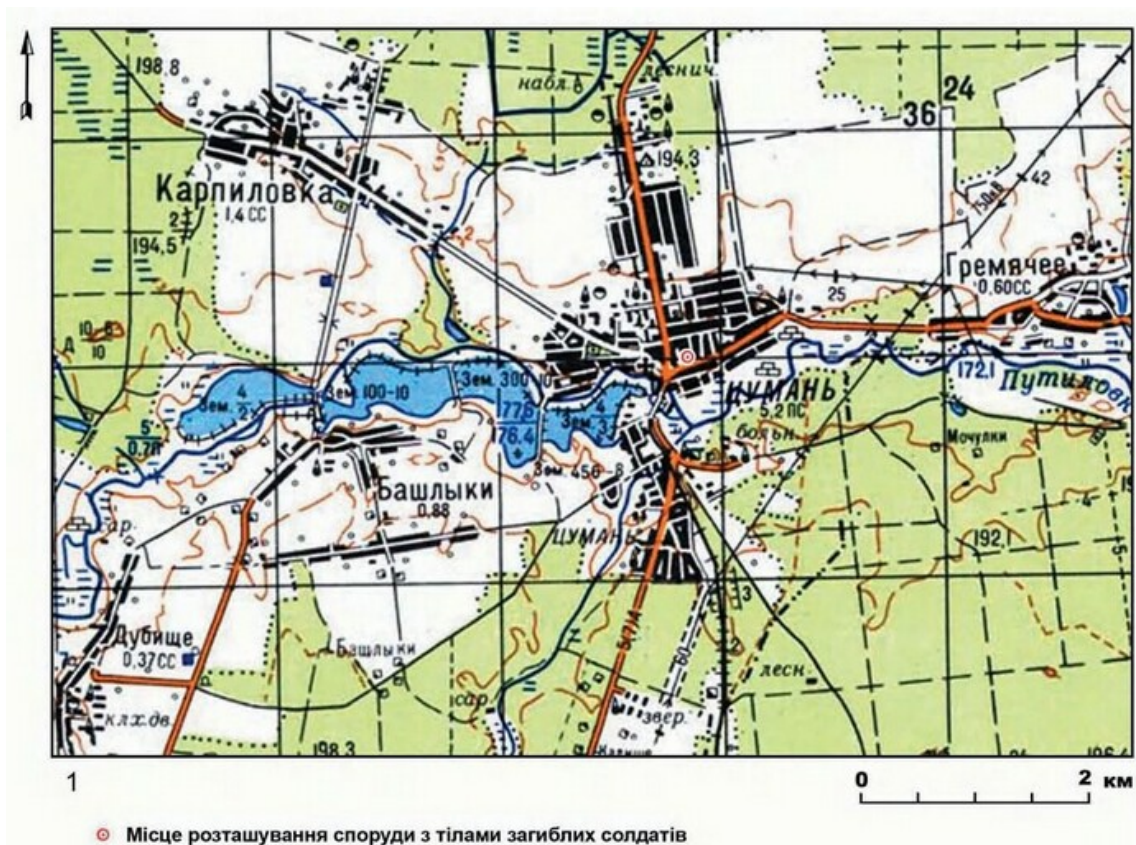

Рис. 1. 1- місце розташування знахідки останків загиблих солдатів на топографічній карті селища Цумань; 2 – місцерозташування знахідки останків загиблих солдатів на схематичному плані.

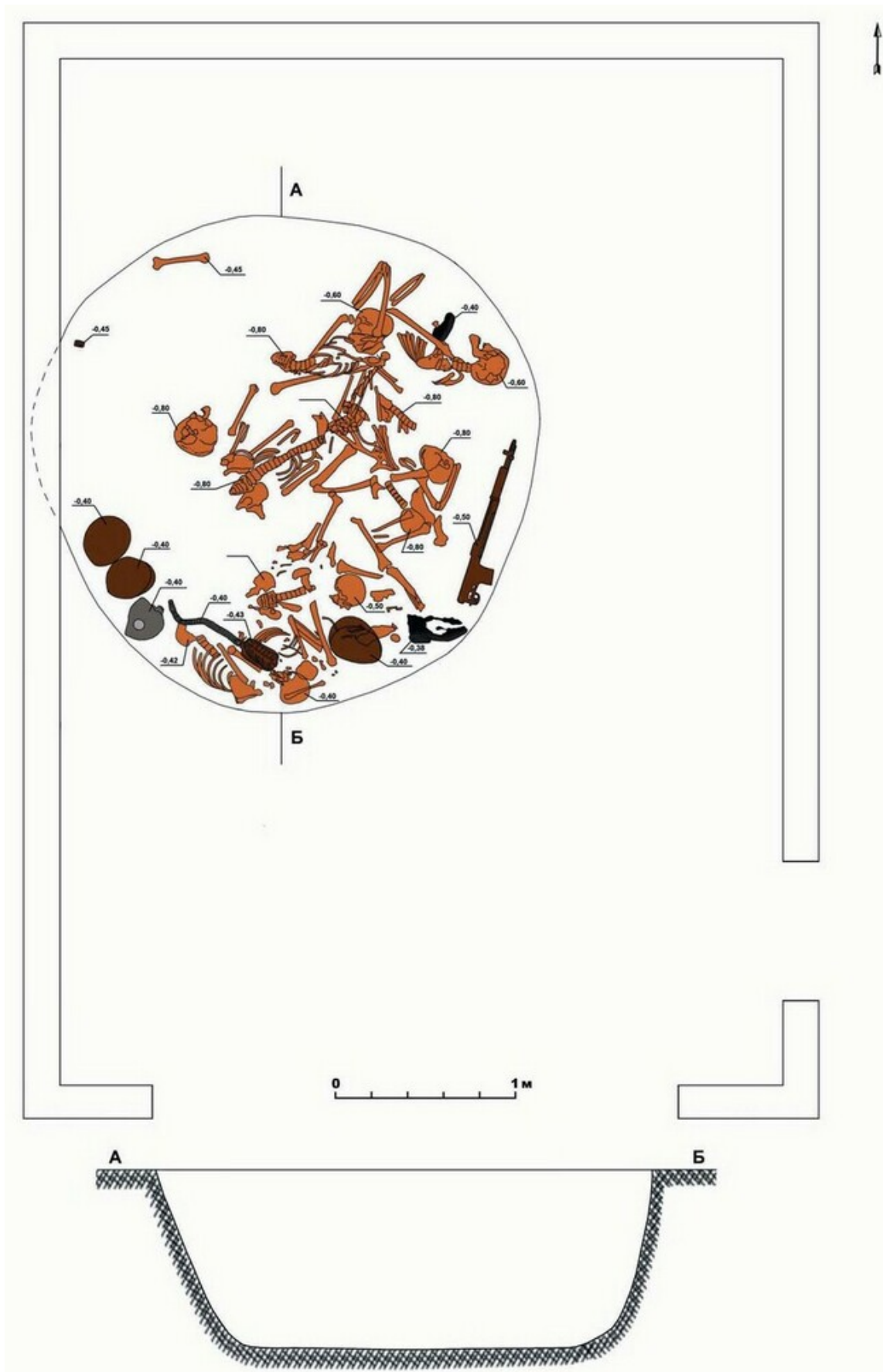

Рис. 2. Цумань. 2010 р. План і розріз заглибленої споруди з останками загиблих солдатів.

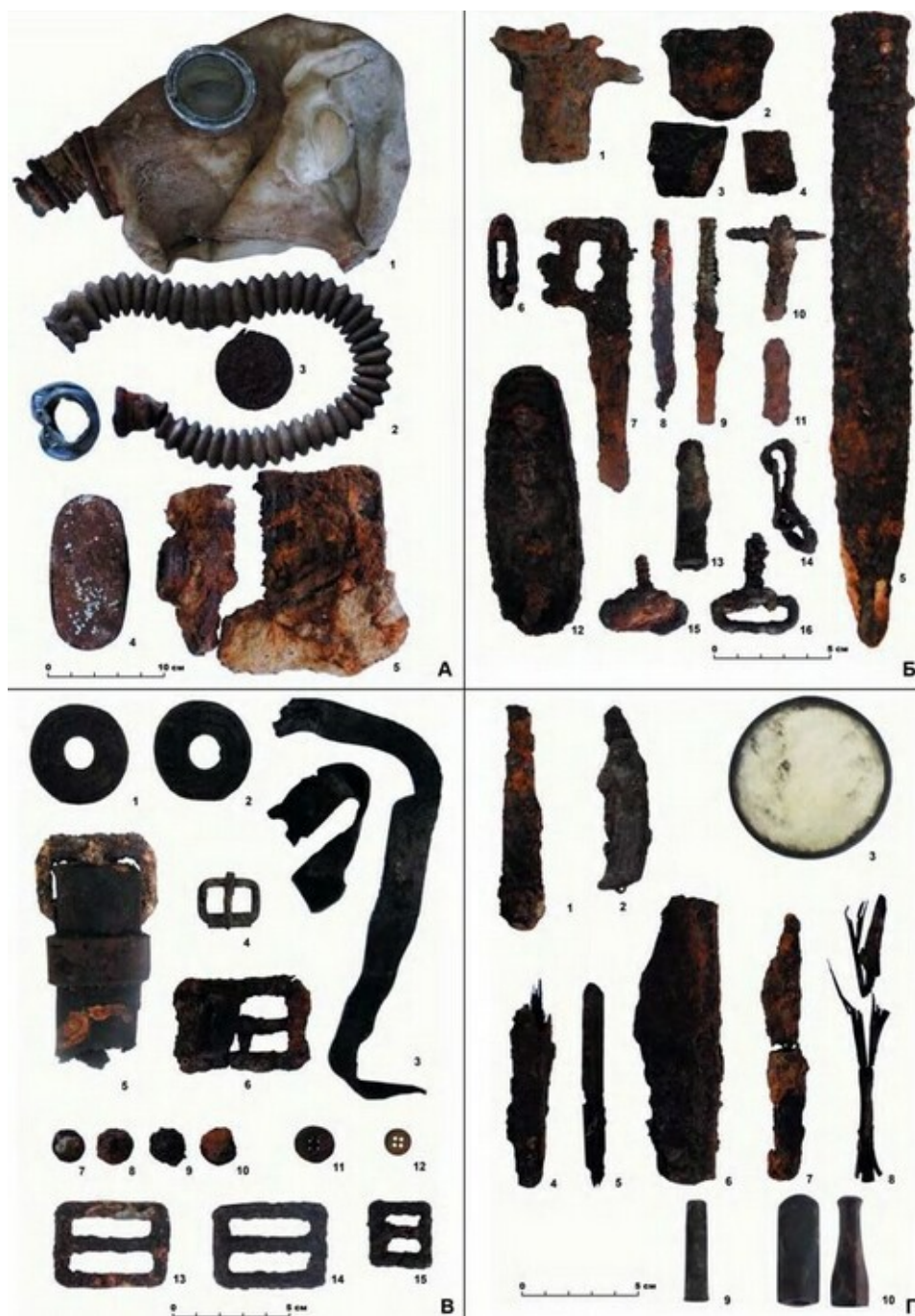

Рис. 3. Цумань. 2010 р. Знахідки з об'єкту: А - протигаз загальновійськовий: 1- шолом-маска; 2 - з'єднувальна гофрована трубка; 3 - пенал для плівок проти запотівання; 4,5 - протигазна коробка; Б: 1 - фрагмент авіаційного снаряду; 2 - головна частина авіабомби; 3,4 - фрагменти корпусу авіабомби; 5 - піхви від багнета до гвинтівки СВТ-40; 6 - антапка гвинтівки системи Мосіна; 7-11 - набір приладдя для розбирання, збирання та чищення гвинтівки СВТ-40: 7 - ключ для регулятора ; 8 - виколотка ; 9 - протирка; 10 - ключ для мушки; 11 -фрагмент ручки «йоржика»; 12 - затилко металевий прикладу; 13 - гільза латунна гвинтівкова; 14 - карабін від сумки для протигазу; 15,16 - антапки прикладу гвинтівки СВТ-40; В: 1,2 - кутові шкіряні кільця від плаща-палатки; 3 - фрагмент шкіряного ремня-портупеї; 4 - пряжка до ремня-портупеї; 5 - фрагмент поясного шкіряного ремня з металевою пряжкою; 6 - пряжка поясного ремня; 7 - 10 - гудзики з вушком; 11 - гудзик від сумки для протигазу; 12 - гудзик від білизни; 13-14 - пряжки від сумки для протигазу; пряжка від кріплення сумки для протигазу; Г - 1 - ніж складний; 2 - ніж-брелок складний; 3 - дзеркальце двостороннє; 4 - фрагмент чорнильної ручки; 5 - олівець хімічний; 6 - ніж складний; 7 - чорнильна ручка; 8 - олівець хімічний; 9 - Набій до револьвера системи Наган 7,63 мм. 1938 р.; 10 - мундштук ебонітовий.

Рис. 4. Цумань. 2010 р. Знахідки з об'єкту. А: 1 - офіцерська нашивка на рукав; 2 - фрагмент газети; Б: 1 - самозарядна гвинтівка СВТ-40; 2,3 - шоломи захисні металеві; В: 1,2,5 - завіси дверні; 3,4 – скоби; 6 - елемент конструкції дверної «клямки»; 7 - цвяхи ковані; 8 - цвяхи до підків; Г: 1-3 - столовий набір дві вилки і одна ложка; 4 - підковка до жіночого черевика з цвяхами; 5 - пластинка алюмінієва.

Рис. 5. Цумань. 2010 р. Фото. 1- останки загиблих солдатів розчищені на дні споруди. Вигляд зі сходу; 2 - останки загиблих солдатів розчищені на дні споруди. Вигляд з півночі; 3 - кістяк 1. Вигляд згори. 4 - кістяк 2 і череп 1. Вигляд згори. 5 - кістяки 6 і 7. Вигляд згори; 6 - кістяки 3 і 4. Вигляд згори.

ЗМІСТ

БУЙСЬКИХ С. Земля і праця його імення та життя	3
ЛАВРЕНЮК В. Слово про ювіляра	4
КОНОПЛЯ В., ОПРИСК В. Розвідкові роботи в басейні Стиру	10
КОНОПЛЯ В., ЗЛАТОГОРСЬКИЙ О. Розвідкові роботи в басейні Західного Бугу на Волині	22
БІЛАС Н., КОНОПЛЯ В., СІЛАЄВ О. Старожитності Монастирщини	37
ПРИЩЕПА Б. Археологічні дослідження садиб епохи Київської Русі на посаді княжої Пересопниці	61
ЯГОДИНСЬКА М. Літописна Теробовля: етапи заселення	76
БАРДЕЦЬКИЙ А., ДЕМЕДЮК С. Дослідження на території багатощарового поселення у с. Світязь Шацького району Волинської області	86
ТКАЧ В. Поселення стжижовської культури Рованці - Гнідавська Гірка (за матеріалами з розкопу 12)	109
ЯГОДИНСЬКА М., СТРОЦЕНЬ М., ІЛЬЧИШИН В., ДЕРЕХ О. Нові дослідження багатощарового поселення Заліщики ІІІ в уроч. «Ущилівка» в м. Заліщики Тернопільської області у 2009 - 2010 роках	118
КОНОПЛЯ В., ГАВІНСЬКИЙ А. Знахідки кам'яних і кременевих виробів з околиць Бару на Вінниччині	130
КОНОПЛЯ В., ПРИЩЕПА Б., СІЛАЄВ О. Матеріали доби каменю з літописної Муравиці на Волині	137
ПАНИШКО С., СТЕМКОВСЬКИЙ В. Кераміка «terra sigillata» з с. Зимне на Волині	146
БАРДЕЦЬКИЙ А., ТКАЧ В. Поховальні пам'ятки, відкриті Ю. Ф. Шумовським у 1930-х роках в с. Мирогоща Дубенського р-ну Рівненської обл.: аналіз та інтерпретація даних	153
БАРДЕЦЬКИЙ А., ПШЕНИЧНИЙ Ю. Матеріали з розкопок М. І. Островського на поселенні Липа в урочищі «Вітерщина» Дубенського району Рівненської області	163
ОХРИМЕНКО Г., СКЛЯРЕНКО Н., ЛОКАЙЧУК С. Окремі питання бабинської культури на Волині	170
БАЮК В. Нові дослідження мікрорегіону Шеполя в басейні р. Сарни	181
СТРОЦЕНЬ Л. Археологічні дослідження замків Тернопілля	192

ЗЛАТОГОРСЬКИЙ О., ВАШЕТА М. Поселенська структура давньоруського Крилова: за матеріалами розвідок в Корецькому районі 2010 р.	197
ТКАЧ В. Матеріали доби неоліту, енеоліту та бронзи з багатшарового поселення Птича-3	200
ІЛЬЧИШИН В. До питання про культурну атрибуцію шару ранньозалізного віку на городищі Теробовля I	206
БАРДЕЦЬКИЙ А. Результати ексгумації останків загиблих солдатів у центрі селища Цумань у 2010 р.	212